
ชุมนุมพระนิพนธ์

ਸ. ਕੌ

ਸ. ਕੌ

ขุมนุมนพระนิพนธ์

พระนิพนธ์
สมเด็จพระกรมพระยาตำราจราชานุภาพ

สำนักพิมพ์ตสววิทยา

๑๑ ถนนเฟื่องนคร สังกัดเสาชิงช้า พระนคร

พิมพ์ที่ร.พ.เจริญธรรม ๑๖๐ เสาชิงช้า พระนคร
นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ ไม้ไผ่ขนา ๒๔๕๔

คำนำ

พระนิพนธ์เรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ รวบรวมจากหนังสือเรื่องต่างๆหลายเล่ม บางเรื่องเป็นตำเนดาบายพระหัตถ์ที่ทรงมีไปมาได้ตอบกับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์บ้าง กับพระยาอนุমানราชชนบ้าง กับบุคคลอื่นๆที่สนใจในวิชาโบราณคดี มีสมเด็จพระมหาอัครวงศ์ วัดพระศรีมหาธาตุเป็นต้นบ้าง จึงมีคำสรรพนามบางคำที่ทรงใช้เฉพาะบุคคลปรากฏอยู่ เช่นคำว่า “หม่อมฉัน” เป็นต้น ถ้าสรรพนามคำนี้ปรากฏอยู่ในเรื่องใด ให้พึงรู้เถิดว่าเรื่องนั้นทรงนิพนธ์ลงไปถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อันได้คัดคัดตอนมาจากหนังสือเรื่อง “ตำนานสม

๒

เด็จ” คือถายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งทรงมีไปมาโต้ตอบกัน มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุด
ดำรงราชานุภาพ นอกจากนี้ก็เป็นพระนิพนธ์
อธิบายวิจารณ์ และปาฐกถาที่พิมพ์แทรก อยู่ใน
หนังสือเรื่องต่างๆบ้าง พิมพ์ในหนังสือวารสาร
และหนังสือพิมพ์รายวันบ้าง รวมเรื่องที่น่าสนใจพิมพ์
ในสมุดเล่มนทงหมตมี ๓๓ เรื่อง ให้ชื่อว่า “ชุมนุม
พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”
หวังว่าหนังสือจักอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งแก่
ประชาชนโดยทั่วไป จึงอนุญาตให้สำนักพิมพ์
คลังวิทยาจัดพิมพ์ออกจำหน่าย.

กรมศิลปากร

๒๓ สิงหาคม ๒๔๙๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. คำนำนาการเด็กอากรบ่อนเบี้ยและหอย	๓
๒. พระวิจารณ์ว่าด้วยหนังสือ "พราหมณ์ ศาสตร์ทิวาทพิธิ"	๒๖
๓. วิจารณ์เรื่องมนุษย์ทงถิน	๔๔
๔. อธิบายเรื่องพิศแดกงา	๕๕
๕. พรรณนาพิธิตั้งตั้งพระราชโรมันคารอดิก	๕๘
๖. อธิบายเรื่องเบียดยนิธิกับเงินภาษีอากร	๗๘
๗. วิจัยนัยประเพณีแต่งงานอย่างโบราณ	๘๑
๘. วิจัยนัยอธิบายคำว่า "ครว"	๑๐๖
๙. ตีร่างตลาดดำหรับเมือง	๑๑๑
๑๐. ตีร่างเมือง	๑๓๔
๑๑. วิจัยนัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า "กรม ส้มเค็จ" หรือ "ส้มเค็จกรม"	๑๖๗

๑๑

เรื่อง	หน้า
๑๒. วิจารณ์เรื่องพระเจดีย์ ๓ องค์	๒๐๔
๑๓. วิจารณ์เรื่องตายแพง	๒๑๘
๑๔. วิจารณ์คำเรียกพระภิกษุ	๒๓๘
๑๕. เครื่องมาอะแซหวนัก	๒๔๓
๑๖. ตั๋วร่างพระบรมรูปทรงม้า	๒๕๑
๑๗. อธิบายเรื่องพระบาท	๒๕๗
๑๘. อธิบายว่าต๋วยยศเจ้านาย	๒๗๘
๑๙. คำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ	๓๑๕
๒๐. ลักษณะการศึกษาของเจ้านายแต่โบราณ	๓๓๖
๒๑. จุดประสงค์กรมมหาวิทยาลัย	๓๔๒
๒๒. ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกา แต่โบราณ	๓๕๘
๒๓. ปาฐกถาเรื่อง “ประเพณีไทย”	๓๖๗
๒๔. อธิบายคำนานเรื่องรำโคม	๓๗๖

เรื่อง	หน้า
๒๕. ปาฐกถาเรื่อง "พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	๔๓๐
๒๖. อธิบายเรื่องบุหรี	๔๓๓
๒๗. แพชนะ	๔๔๖
๒๘. เมืองอุทอง	๔๖๐
๒๙. วจนัญชานาม	๔๗๑
๓๐. อธิบายเรื่องตบพระปริยัติธรรม	๔๘๒
๓๑. การอ่านวยพร	๕๕๓
๓๒. เทศกาลพระบาท	๕๖๕
๓๓. อธิบายเรื่องเจ้าคุณประตุน	๕๘๔

ตำนานการเล็กรูป่อนเบียและหอย

๑. อธิบายกำเนิดการเล่นถั่วโปและหอย

การเล่นถั่วโป และ หอย เป็นของจีนคิดเล่นขึ้นในเมืองจีนก่อน แล้วพวกจีนที่ไปอยู่ต่างตำบลไปเล่น จึงได้แพร่หลายต่อไปในประเทศอื่นๆ ข้าพเจ้าได้อ่านพระเจ้านั่นอักษร (สุคใจ ตันทาภาค) คำศตวรรษภาษาจีนในราชบัณฑิตยสถานให้ช่วย ค้นหาเรื่อง เหตุเดิม ที่จะมีการเล่นขึ้นในเมืองจีน ได้ความในหนังสือ ยี่ จิบ ดี ซอ อ่าว หัง จือ เป็นเรื่องพงศาวดารจีน ตอนราชวงศ์ตงฮั่น ว่าเมื่อครั้งราชวงศ์ตงฮั่นเป็นใหญ่ในเมืองจีนแผ่นดินพระเจ้าฮั่นฮองเต้ ฮั่นเป็นรัชกาลที่ ๗

๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ด้วยราชย์แต่ พ.ศ. ๒๒๕๗ จน พ.ศ. ๒๒๗๗ นั้น ชุนนาง
จันคนหนึ่งชื่อยังก คิดการเดินพนนชนอย่าง ๑
เดิมเรียกว่า อัจ แปลว่ากระเปาะคืด วิธเดินใช้หนี &
เป็นเกณฑ์ คือ เอากระเปาะหลาย ๆ ดับกระเปาะ
มากองเข้า แล้วเอาภาชนะอื่นหนึ่งครอบกองกระ-
เปาะนั้นไว้ ให้คนทั้งหลายที่เดินด้วยกันทายว่าจะ
เป็นเศษ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ หรือครบ & เมื่อทาย
กันแล้วจึงเปิดภาชนะที่ครอบออก แล้วนับกระเปาะ
บัดไปที่ละ & กระเปาะ ๆ บัดไปจนกระเปาะในกอง
นั้นเหลือเป็นเศษ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ หรือ & ตรง
กับที่ผู้ใดทายผิดนั้นก็เป็นถูก ใครวางเงินแทงเท่าใด
ถ้าถูกเจ้ามือก็คองใช้ให้ ใครแทงไม่ถูกเจ้ามือก็
รับเงินที่แทงเสีย

ต่อมาถึงสมัยดำบั๊กเฉี้ยว เวดามืองจันแตก
กันเป็นภาคเหนือกับภาคใต้ ต่างรัฐบาลกัน ใน
ระวาง พ.ศ. ๒๒๓๓ จนถึง พ.ศ. ๒๒๓๒ ในสมัย

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓

นั้นการเดินที่เรียกว่า อัจฉี (ทำนองจะเป็นเพราะ
เอาตั้งอันใดกองแทนกระเปาะให้ตั้งเตงง่ายซน) จึง
เรียกแปลงชื่อว่ “ทอหี” แปลว่ เดินแจง

ต่อมาเมื่อสมัยราชวงศ์ถึงเป็นใหญ่ ในระวาง
พ.ศ. ๑๑๖๑ จน พ.ศ. ๑๔๕๐ มีผู้แปลงชื่อการ
เดิน “ทอหี” มาเรียกว่า “ทอจ” แปลว่ แจง
กระเปาะ (เพราะกดับเดินด้วยกระเปาะ) แต่ทุก
วันเรียกกันเป็นหลายอย่าง เรียกกันว่ “กิมจ
ทอ” แปลว่ แจงกระเปาะทอง (เพราะว่กระเปาะ
ที่เดินนั้นขดปดงเหมือนกับทอง) กิม เรียกว่ “ทอ”
แปลว่ แจงเท่านั้น (เพราะใช้แจงด้วยเบยหรือ
ตั้งอันอันมิใช่กระเปาะ) กิม เรื่องมดเหตุของการ
เดินทอ ที่เรามาเรียกกันว่ “ถอ” มีมาดงนที่
ไทยเราเรียก “ถอ” เห็นจะเป็นแต่เพยนมาจาก
คำ “ทอ” ภาษาคัน หาใช่เพราะเขาถอมากว่
แทนกระเปาะไม

๔ สมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าบรมเชษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เรื่องเหตุเต็มที่จะเกิดการเดินโป ซึ่งจีนเรียกว่า “ป้อ” นั้นยังค้นไม่พบอธิบาย ได้ความแต่ว่าเป็นของคิดชนที่อำเภอเจียววาน ในมณฑลส๊กเกียน และว่ามชนในสมัยตอนปลายราชวงศ์ใต้เหมง หรือเมื่อต้นราชวงศ์ใต้เซงเป็นใหญ่ในเมืองจีน ประมาณราว พ.ศ. ๒๓๐๐ เพราะฉะนั้นโปเป็นของมชนที่หลังถว้ชานาน โปที่มาเดินกันในประเทศสยามนี้มี ๒ อย่าง ไทยเราเรียกว่า “โปกำ” เพราะกำเหมือนถั่ว ผิดกันแต่วิธีแทงอย่าง ๑ เรียกว่า “โปปั้น” ใช้ครอบทองเหลืองมีตุ้มรูปเหมือนลูกบาตรอยู่ข้างใน ปั้นครอบไปจนได้เหลี่ยมแล้วเปิดฝา ชักชาวที่ถนอยู่ตรงแค้นไห้ถั่วออกแค้นนนวนอย่าง ๑ ดันนิษฐานว่า ที่จีนเรียกป้อ เห็นจะได้แก่โปปั้นอย่างเดียว โปกำจะเป็นของคิดเอาวิธีเดินถั่ว กับเดินโป ประสมกันปรุงชนค่อภายหลัง ได้ความในเรื่องมุดเหตุที่จะเกิด

ชุมนุมพระนิพนธ์

๕

การเดินโปแตเท้า

ส่วนเหตุเดิมที่จะเกิดหอยนั้น ได้ความในหนังสือช้อยว่า หอยเป็นของเพ่งกิดขึ้นในแผ่นดินพระเจ้าตากวาง รัชกาลที่ ๖ ในราชวงศ์ไคเซ็งเสวยราชย์แต่ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ จนถึง พ.ศ. ๒๓๘๕ (ตรงกับรัชกาลที่ ๒ คือรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) ว่ามีผู้คิดเดินที่อำเภอว่างง่ามในมณฑลเจียงก๊อญ จึงเรียกว่า “ฮ้อยหอย” ดัชนีการเดินนั้นทำบายเด็ก ๓๔ บาย เขียนชื่อคนโบราณดงบายดะช้อย ชื่อคนโบราณเหล่านี้คือช้อยว่า “ด้ามหอย” “ง้อยโป” เป็นต้น ด่วนเป็นคนมชอเดียวคราวราชวงศ์ชองทงตัน กระบวนเดินนั้น เจ้ามือเด็กบายอื่น ๑ ได้ตั้งในกระบอกไม้บีดปาก กระบอกเดียว แด้วเอา แขนงไว้กับ หัดง้าโรง ให้คนทายเป็นช้อยคนไหนใน ๓๔ ช้อยนั้น ถ้าทายเป็นช้อยก็ใช้ ๓๐ คือ ถ้าทายเป็นช้อย

๖ สมเด็จพระยาตากษานภาพ
รับเอาเดิมพันเสีย เรื่องมุดเหตุที่หอยเกิดขึ้นใน
เมืองจันทบุรีได้ความดังแต่ดงมาน

๒. ตำนานเรื่องตงอกรบ่อนเบี้ยใน ประเทศสยาม

การเดินถั่วและโปจะเข้ามาถึง ประเทศ สยาม
เมื่อใด ไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้แน่ (ทราบได้
แต่หอยซึ่งจะกล่าวอธิบายต่อไปข้างหน้า) ถึงกระ-
นั้นกมเคาเงอนพอจะสันนิษฐานได้ยบ่าง ด้วย
ปรากฏในเรื่องมุดเหตุว่าการเดินถั่วเกิดขึ้นในเมือง
จันทบุรีว่า ๑๗๐๐ ปีมาแล้ว ถั่วโปนนเพงเกิดขึ้นได้
ราว ๓๕๐ ปี อากัยเหตุที่จันทบุรีไปมาค้าขายกับประ-
เทศสยามตั้งแต่ตั้งตำบลบวรพิ ถ้าประมาณว่า
พวกจันทบุรีพาการเดินถั่วมาถึงประเทศนี้ ตั้งแต่ครั้ง
ราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัย และประมาณ
ว่าจันทบุรีได้พาไป เข้ามาเดิน เมื่อในรัชกาลพระเจ้า

ชุมนุมพระนิพนธ์

๗

ปราสาททอง หรือสมเด็จพระนารายณ์ครองกรุงศรีอยุธยา ก็เห็นจะไม่คาดเคลื่อนห่างไกล และอาจสันนิษฐานได้ต่อไปว่า เดิมเห็นจะไม่มีอาการเพราะคงเดินกันแต่ในพวงจัน ซึ่งตั้งบานเรือนยรรยงรวมกันเป็นแห่ง ๆ แต่นานมาไทยที่ไปมาค้าขายในบ้านจันไปเดินถั่วไปเป็น และชอบเดินกันมากจน บางที่อาจมีเหตุเกิดวิวาทบาดทะเลาะทำร้ายกันและกันด้วยเรื่องเดินเบียดด้วย รัฐบาลในสมัยนั้นเห็นว่าจะปล่อยให้เดินถั่วไปกันตามชอบใจดังแต่ก่อนไม่ได้ จึงได้คิดจัดการควบคุม โดยให้เดินได้แต่ในบ่อนอันมีจำนวนจำกัด และอนุญาตให้แต่จันบางคน ซึ่งเห็นว่าเป็นคนซื่อตรงและมีหลักฐานมั่นคง เป็นนายบ่อนผู้รับผิดชอบต่อรัฐบาล ให้นายบ่อนมีอำนาจที่จะ “ตั้ง” (คือชักถั่วหนด) จากเดิมพันทเดินกันนั้นเป็นผลประโยชน์ และใช้จ่ายในการรักษาบ่อน ครั้นมีนาย

๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

บ่อนชนเช่นนั้น เมื่อปรากฏว่านายบ่อนได้กำไร
มาก ก็เป็นธรรมดาที่จะมีผู้ปรารภว่าแย่งกัน เป็น
นายบ่อนมากด้วยกัน ก็เกิดการร้องขอเป็นนาย
บ่อน โดยยอมแบ่งกำไรให้เป็นเงินหลวงสำหรับ
ใช้ราชการ จึงเกิดอากรบ่อนเบยขึ้นด้วยประ-
การฉ้อ คคือว่า คิงผู้ซึ่งยอมให้เงินแก่รัฐบาล
มากกว่าเพื่อนเป็นนายบ่อน แต่เดิมนายบ่อน
คนหนึ่ง ก็เห็นจะรับผล อากกร แต่ในหมู่บ้านจีนแห่ง
หนึ่ง และบางที่จะมีจำกัดด้วยว่าให้เงินได้แต่เงิน
(เหมือนเช่นเมื่อแรกตั้งภาษีฝิ่น ยอมให้สู้ฝิ่นแต่
จีนฉนั้น) ครั้นนานมาผู้ขอผูก อากกรมากราย
หลายแห่งขึ้น และความปรากฏว่าห้ามไทยไว้ไม่
อยู่จึงเปิดยอมให้ผูกอากรบ่อนเบยเป็นเมืองๆ และ
ยอมให้ ไทยเข้าเดินเบยในบ่อนได้ไม่ห้ามปราม
อากรบ่อนเบยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่
จะมีขึ้นเมื่อในรัชกาลไหนทราบไม่ได้แน่ ได้
ตรวจดูในจดหมายเหตุฝรั่งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๘

พระนารายณ์ เช่นหนังสือมองซิเออร์เดอตาตุแบ
ราชทูตฝรั่งเศสแต่งตั้งเป็นต้น ก็หาปรากฏว่ามีอากร
บ่อนเบี้ยไม่ มาพบหลักฐานว่ามีอากรบ่อนเบี้ย
คือเมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ด้วยก่ด่า
ไว้ในบานแผนกกฎหมาย พระราชกำหนดเก่า
บทที่ ๔๒ คงเมือ ณ วันพุธ เดือน ๓๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ
ปีชวด จุฬศักราช ๑๑๑๘ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๘๘
ก่อนพระเจ้าบรมโกศสวรรคต ๒ ปี) ความใน
พระราชกำหนดนั้นว่า ขุนทิพ กับหมื่นรศอักษร
ยื่นเรื่องราวให้กราบบังคมทูล คงบ่อนเบี้ยขึ้นใน
แขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมือง
สมุทรปราการ รับจะประมุขเงินหอดวงขนเด่มอ
ปีละ ๓๗๓ ชั่ง (๒๘,๖๘๐ บาท) ทรงพระราชดำริ
ว่าหัวเมืองทั้ง ๓ นั้น เป็นที่ใกล้ด่อนบางข้าง อัน
เงินอากรด่อนขนพระคั่งอยู่เป็นอันมาก และได้มี
กฎรับตั้งห้ามอยู่แต่ก่อนว่า มิให้คงบ่อนเบี้ยใน

๑๐ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

หัวเมืองเทศานน ซึ่งผมขอมายนเรื่องราวให้กราบ
บังคมทูลตงผลตอยางธรรมเนียม และจะกระทำ
ให้ไพร่ฟ้า อาณาราษฎร ทงปวงได้รับความ เตือด
ร้อนซัดสั่นค่อไป จึงมีพระราชโองการตงแก่ออก
ญารัตนาริเบศร์ ผู้ว่าราชการที่ตมหมณไต้ย
บาด ให้เอาตัวผู้กราบบังคมทูลขอประมุดตงพระ-
ราชอาญาฯ และค่อไปเมื่อหน้าถ้ามีผู้มาร้องขอ
ประมุดพระราชทรัพย์ดวยการอย่างใด ให้ (เจ้า
พนักงาน) พิเคราะห์ค้แต่ที่ชอบที่ควร แต่จ้งนำ
ความชนกราบบังคมทูล และห้ามมิให้ไปเดิน
เห็นเจ้านายและข้าราชการฝ้ายหน้าฝ้ายใน (อัน
มิใช่เจ้าหน้าท้) ให้กราบทูลให้เบ้นอันขาด เนอ
ความตามพระราชกำหนดที่ถถ่าวมา น พิเคราะห์
ค้แต่จะจ้งนินษฐานเรื่องต่านาน อากร บ่อน
เบย คอ

ข้อ ๑ ที่ปรากฏในกระแสพระราชดำริว่า ได้
มีกฎห้ามมิให้ ไปตงบอนเบยในหัวเมืองที่ใกล้ตวน

ชุมนุมพระนิพนธ์

ใหญ่ อันเป็นที่ได้เงินอากรหดงอยู่บ่ดะมาก ๆ
เช่นนี้ ด้อให้เห็นว่าเมือรัฐบาลจะคงอากรบ่อนเบย
ชนน ได้มีความคิดจะยอมให้เดินเบยแต่ในทบาง
แห่ง อีกประการหนึ่ง ที่ว่าถ้าให้ไปคงบ่อนเบย
จนจะกระทำให้ไพร่ฟ้า ประชากราชฎวเดือครอนชัค
ดังนั้น ด้อให้เห็นว่าไม่ปรารถนาจะให้ ไทยเดิน

ข้อ ๒ ที่ปรากฏว่าผู้ถวายเรื่องราชขอ “ประ
มุดเงินชนเดือบดะ ๓๗๑ ชั่ง” ดังนี้ หมายความว่า
รวมทงจำนวนเงินอากรเดิมอยู่ในนั้นด้วย คือว่าจะ
รับทำทงอากรบ่อนเบย ซึ่งมอยู่ ในกรุงศรีอยุธยา
แล้ว และขอขยายเขตคงบ่อนค้อออกไปตามหัว
เมืองทง ๓ นน จึงยอมเพิ่มเงินหดงชนบดะ ๓๗๑
ชั่ง ในชอน เบือนันได้ความว่าเงิน อากร บ่อนเบย
เวदानน รวมทงสิ้นเห็นจะไม่เกินบดะ ๓๕๐ ชั่ง
(๒๗,๐๐๐ บาท)

ข้อ ๓ ในคำขอประมุดมิได้ชอกชอเมืองนคร

๑๒ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

ชัยศรี เมืองสาครบุรี และเมืองธนบุรี ซ้ำไป
ขอคงทเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม และ
เมืองสมุทรปราการดังนี้ ดื้อให้เห็นว่า เมืองนคร
ชัยศรี เมืองสาครบุรี และเมืองธนบุรี เห็นจะมี
บ่อนเบยรวมอยู่ในอากรแต่ก่อนแล้ว เพราะเป็น
ที่มจกตั้งอยู่มากทั้ง ๓ เมือง โดยนัยต้นนัยฐาน
ว่าเมื่อบัด พ.ศ. ๒๒๙๙ บัดคงพระราชกำหนด
อันกล่าวมานั้น บ่อนเบยเห็นจะมีแต่ในจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา กับ หัวเมือง ที่ใกล้เคียง อีกร้าง
เมือง คือ เมืองนนทบุรี ๑ เมืองธนบุรี ๑ เมือง
นครชัยศรี ๑ เมืองสาครบุรี ๑ บางที่จะมีทเมือง
ฉะเชิงเทราด้วยอีกเมือง ๑ แต่ทเมืองพิเศษชัย-
ชาญกับเมืองตปบริพนตั้งด้อยอยู่ และอากรบ่อน
เบยทั้งปวงรวมอยู่ในนายอากรคนเดียว
ข้อ ๔ ที่เงินอากรบ่อนเบยทั้งสิ้นไม่ลงบดะ
๓๐,๐๐๐ บาท ขอแน่อให้เห็นว่าคงจะคงบ่อนแต่

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๓

ตามหมู่บ้านฉัน บางทีจะเพ่งเกิดอากรบ่อนเบี้ยขึ้น
เมื่อในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศนั้นเองก็เป็นได้
ด้วยเมื่อมีที่ตงพระราชกำหนดซึ่งกล่าวมานั้น พระ
เจ้าบรมโกศเสวยราชย์มาได้ ๒๔ ปี ครอบงำ
ยังไม่แพร่หลาย และเงินอากรก็ไม่เท่าใดนัก ถ้า
อากรบ่อนเบี้ยได้คงมากงดีดิบห้าสิบปี เห็นเงิน
อากรจะมากกว่านั้น

เมื่อล่วงแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศมาแต่ใน
ระวางเวลา ๘ ปี เมื่อก่อนจะตั้งกรุงศรีอยุธยา
แก่พม่า อากรบ่อนเบี้ยจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร
บ้างห้ามจัดหมายเหตุปรากฏไม่ ถึงสมัยกรุง
ธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ในชั้นแรกมีใครมี
เค้าเงื่อนที่จะทราบได้ว่า การอากรบ่อนเบี้ยเป็น
อย่างไร ดันพื้นฐานว่าจะเป็นมาอย่างครั้งกรุงศรี
อยุธยา มีการเนื่องในอากรบ่อนเบี้ยอย่าง ๑ ซึ่ง
ปรากฏเกิดขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เดิมบ้านพวก

๑๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

จันทองอยู่ตรงที่สร้างพระบรมมหาราชวังทุกวันนี้
ครั้นเมื่อย้ายพระนครมาสร้างฝั่งตะวันออก
สร้างพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดให้พวกจันทอง
ลงไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลกำแพง ตั้งบ้านเบย
ดำหรับบ้านจันทรมแม่หน้าตรงหน้าวัดเกาะ ครั้น
เกิดมีถนนใหม่บ้านจัน จึงย้ายบ้านเบยไปตั้ง
ริมถนนกำแพงเรียกว่า “ก่งตั้ง” บ้านก่งตั้งนี้
ได้เป็นหัวหน้าบ้านเบยที่ปวงต่อมา จนจัดการ
ตั้งบ้านเบยลงเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ที่ว่าเป็นหัว
หน้านั้น คือเป็นพนักงานให้สัญญาอาณัติแก่บ้าน
เบยที่ปวง เป็นต้นว่าถึงตรุษสงกรานต์นั้นเป็น
เวลาที่ราษฎรจะเดินถั่วไปกินได้ตามชอบใจ นาย
บ้านก่งตั้ง เป็นผู้มีหน้าที่มาดื่อบอกเป็นสัญญา
แก่ชาวพระนครว่า “เดินเบยได้ละ” ครั้นเมื่อเดิน
ตรุษสงกรานต์ นายบ้านก่งตั้งก็มาดื่อบอก
บอกประกาศให้เด็กเดินนั้นเป็นตัวอย่าง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕

เมื่อในรัชกาลที่ ๑ คิดทำศึกสงคราม ไม่มี
โอกาสที่จะจัดการทำนุบำรุงผลประโยชน์แผ่นดิน
ถึงรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเงินรายได้สำหรับจ่าย
ใช้ราชการตกต่ำไปมาก จึงเริ่มจัดภาษีอากรเพื่อ
บำรุงผลประโยชน์แผ่นดิน การที่จัดในชั้นนั้น จะ
จัดอย่างไรบ้างยังไม่ทราบ แต่มีปรากฏในหนังสือ
ของ ครอบเพ็ดทศ อังฤษ มาแต่อินเดีย ในรัช-
กาลที่ ๒ แต่งไว้ ว่าเงินอากรบ่อนเบี้ยในเวลานั้น
ได้ปีละ ๒๖๐,๐๐๐ บาท มากกว่าเมื่อครั้งรัชกาล
พระเจ้าบรมโกศ ซึ่งถ่วงมาแต่ก่อน ๑๐ เท่า
(ยังมีเหตุเดียวบ้านเมือง และต้องรบพุ่งมาช้านาน
ในระหว่างเวลา ๖๘ ปีนั้น) จึงเห็นว่าเมื่อในรัช-
กาลที่ ๒ คงจัดการแก้ไขอากรบ่อนเบี้ยด้วยเป็น
สำคัญอย่าง ๑ ประเพณีทยอยให้คงบ่อนเบี้ยตาม
หัวเมือง ทั่วไปไม่จำกัด และที่แยกอากร บ่อนเบี้ย
ตามหัวเมืองออกผูกเป็นเมืองๆ ก็ดี และที่แยกอากร
บ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ ออกผูกเป็นแขวงๆ ไม่รวมรวมใน

๑๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

นายอากรคนเดียวกต เห็นจะจัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๕
เงินอากรบ่อนจึงเพิ่มพูนขึ้นมากถึงเพียงนั้น ถึงรัช-
กาลที่ ๓ จัดการและตั้งวิรัชอากรต่างๆ ต่อมา
ประจวบ เวดบ้าน เมือง เจริญ สดุดมบรรณ ยง ขึ้น
เงินอากร บ่อนเบย ก็มากขึ้น เป็น อนดับ จนถึง ปีตะ
๔๐๐,๐๐๐ บาท ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อทำ
หนังสือสัญญา เปิดการค้าขายกับฝรั่ง ต่างประเทศ
ต้องเลิกภาษีผูกขาด (Monopoly) หาดายอย่าง
เงินผลประโยชน์แผ่นดินตกค่าไปในตอนแรก จึง
ตั้งภาษีภายในชนทดแทนหาดายอย่าง และอย่าง
หนังสืออากรพนันเพิ่มเข้าในอากรบ่อนเบย บัญ
ญัติว่า ถ้าใครจะเดินพนันเอาทรัพย์สินกันในการ
เดินเหล่านี้คือ ไพ่จีน ๑ ไพ่ไทย ๑ ไพ่แปดแก้ว
๑ ไพ่ข้างงา ๑ ค้อแต้ม ๑ ฟังเรือ ๑ หมาก
รุก ๑ ตะแก ๑ ตะกา ๑ ดวด ๑ วังวักคน ๑
วังวักระทะ ๑ วังม้าหรือวังวักควาย ๑ แข่ง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๗

เรื่อง ๑ ชนไก่ ๑ ชนนก ๑ กัดปลา ๑ ต้อยเดี่ยว
คำอนุญาตแก่นาย อากร บ่อนเบี้ยในแขวงที่จะเดิน
ชนก่อนจึงจะเดินได้ เงินอากรการพนันนบวกรชน
ในอากรบ่อนเบี้ย เมื่อในรัชกาลที่ ๔ เงินอากรบ่อน
เบี้ยมากชน ได้ถึงราวปีละ ๕๐๐,๐๐๐ บาท^(๑)

ลักษณะการอากรบ่อนเบี้ยในชั้น กรุงรัตนโก-
สินทร์เมื่อก่อนเริ่มเลิกบ่อนเบี้ยในรัชกาลที่ ๕ นั้น
ว่าตามโครงการนั้นเป็นดังกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑) เมื่อก่อนดังนี้ ใครประสงค์จะรับทำ
อากรบ่อนเบี้ยในบ่อนที่หัวเมืองไหน หรือที่ แขวง
ไหนในจังหวัดกรุงเทพฯ ก็ทำเรื่องรายงานต่อกรม
พระคลังมหาสมบัติ บอกจำนวนเงินอากรที่จะยอม
ให้แก่รัฐบาล ใครยอมให้เงินมากกว่าเพื่อนก็ได้
เป็นนายอากร

---

(๑) ตามประมวลของสังฆราชบัลลังก์ มีในหนังสือเชอชอนเบาริง.

๑๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

๒) ผู้ใดเป็นนายอากรได้รับประทวนตราตั้ง
เป็นชันพัฒนาสมบัติ (หรือชื่อมีสร้อยอย่างอื่นแต่
ชนคนชดด้วยคำว่าพัฒนาทงน เป็นเหตุให้คน
ทั้งหลายเรียกนายอากรบ่อนเบี้ยว่า “ชันพัฒนา”
ทุกคน) แต่เมื่อออกจากตำแหน่งนายอากรก็
ต้องออกจากชันพัฒนาด้วย อันเหตุที่ตงนายอากร
เป็นหมิ่นเป็นชุนน เพราะตามกฎหมายลักษณะ
พิจารณาความในโรงศาลแต่ก่อน ผู้ใดจะแต่ง
ทนายว่าความแทนตัวที่ในโรงศาลไม่ได้ เว้นแต่
ข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่ ๕๐๐ ไร่ขึ้นไป คือ
ว่าผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ราชการอยู่เป็นนิจ ถ้าต้อง
ไปว่าความเองจะเสียราชการ จึงยอมให้แต่ง
ทนายได้ ก็ผู้ที่เป็นนายอากร (ไม่เลือกว่า
อากรใดๆ) ย่อมมีเหตุเกี่ยงแย้งถึงเป็นถ้อยความ
กับราษฎรเนื่องๆ เพื่อจะมีให้เสียหายในการ
อากรรัฐบาล จึงตงนายอากรเป็นหมิ่นเป็นชุน

ถ้อยคดีนา ๔๐๐ เวลาเป็นความจะได้แต่งทนายได้
 ๓) นายอากรจะตั้งบ่อนเบียดักกัแห่งในเขต
 ท้องที่ของคนที่ตั้งได้ แต่ต้องลงทุนของตนเอง
 ทั้งในการปลูกสร้างบ่อนเบียดัก และเสียค่าใช้จ่ายใน
 บ่อนนั้น ขอนัดเหมือนจะหนักหนาแทบเหือดก่า
 ดังนายอากร ด้วยได้เป็นตำแหน่งเพียง ๑๒ เดือน
 แต่ความจริงหาลำบากอย่างใดไม่ เพราะบ่อน
 เบียดักยอมเป็นที่ประชุมชน เจ้าของที่ดินชอบให้ตั้ง
 โรงบ่อนในที่ของตน ยอมลงทุนปลูกสร้างโรง
 บ่อนให้เช่าแม้โดยราคาตก เพราะยังได้ผลประโยชน์
 โยชน์จากค่าเช่าที่ ซึ่งผู้นอนมาตงร้านขายของกิน
 และของอื่นๆ ในบริเวณโรงบ่อนอีก ใครได้เป็น
 นายอากรบ่อนเบียดักในท้องที่ไหนก็วางใจได้ว่าคงได้
 ตั้งบ่อนที่ในท้องที่นั้นเสมอ และได้พักผ่อนกังาน
 ที่รับจ้างทำการในบ่อนด้วยเสมอไป ยิ่งอากรบ่อน
 เบียดักตาม หัวเมือง ซึ่งนาย อากรรับผูก รวมไปถึง เป็น

๒๐ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เมืองฯ นั้น นายอากรไปขายช่วงสิทธิ์แยกเป็นตำบลๆ ด้วยมีคนคอยรับซื้ออยู่ในท้องที่แทบทุกแห่ง

๔) การพนันที่อนุญาตให้เล่นในบ่อนเบี่ยนนม ๓ อย่าง ได้ยินว่าแต่เดิมยอมให้เล่นด้วยอย่าง ๑ กำตัด^(๑) อย่าง ๑ และไพ่กา (คือคือแต้ม) อย่าง ๑ ต่อมายอมให้เปลี่ยนกำตัดกับไพ่กา ให้เล่นไปขึ้นกับไปกำแทน การเดินที่ในบ่อนเบี่ยนจนถึงมีไปขึ้นซึ่งเงินชอบเดินอย่าง ๑ ถูซึ่งไทยชอบเดินอย่าง ๑ ไปกำดำสำหรับคนมีทุนน้อยเดินอย่าง ๑ รวมเป็น ๓ อย่างตามเดิม วิธีให้ไทยและเงินเดินเบี่ยนผลัดกัน เรียกในท้องตราตงนายอากรว่า “บ่อนเบี่ยนไทย” อย่าง ๑ “บ่อนเบี่ยนเงิน” อย่าง ๑ วิธีให้ไทยเดินนั้น นายอากร (คือนายบ่อน) เป็นเจ้ามือ คนเดินเป็นคนแทง แต่วิธีจะให้เงินเดิน

(๑) เล่นด้วยกระบารับจำนวนเข็ชคล้ายกับตัว สันนิษฐานว่าจะเป็นตัวอย่างโบราณ ไทยจำอาวมาเล่นกันแต่เมื่อก่อนตั้งอากรบ่อนเบี่ยน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๑

นั้น (เข้าใจว่าเหมือนอย่างเช่นเด่นกั้นในเมือง
จัน) คนเด่นที่มีทุนมรดกตกกันเป็นเจ้ามือ แต่
ต่อมาในชั้นหลัง เด่นอย่างนายอากรเป็นเจ้ามือ
อย่างเดียว

๕) รัฐบาลยอมให้นายอากร มีอำนาจ บาง
อย่าง คือจับผู้ประพฤติเกะกะในบริเวณโรงบ่อน
กักขังไว้ได้เมื่อ ก่อนตั้ง ตัวคือ เจ้าพนักงาน อย่าง ๑
ตรวจจับผู้ลักตอมเงินเบยและการพนันในเขตอากร
ของตน เขาตัวกักขังไว้ได้เมื่อก่อนตั้งตัวเจ้า
พนักงานอย่าง ๑ พ้องเรียกเอาดีนใหม่จากผู้ตั้ง
ละเมิดอากรบ่อนเบยในเขตของตนอย่าง ๑ เวือง
ตำนานอากรบ่อนเบยที่ตกลงและแก้ไขขยายการ -
โดยดำดัมมาต่อนก่อนรัชกาลที่ ๕ สอดส่องทราบ
ความดังแต่ดงมา

๓. ตำนานเรื่องตั้งอากรหอยในประเทศไทยสยาม
วิธีตั้งหอยเกิดขึ้น ในเมืองจันดังกล่าวมาแล้ว

๒๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ข้างต้น เกิดชนแควไม่ซำกเข้ามาถึงเมืองไทย
เมื่อรัชกาลที่ ๓ เรืองมุดเหตุที่จะเกิดการเดินหอย
ในประเทศนั้น มีในพระราชนิพนธ์ของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งไว้ดัง
นี้ว่า “เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีเถาะ (พ.ศ. ๒๓๗๔) นาน
มาก เมื่อปีมะโรง (พ.ศ. ๒๓๗๕) นานอยชาวแพง
ถึงต้องซื้อชาวต่างประเทศเข้ามาจ่ายขาย คนก็ไม่มี
เงินจะซื้อชาวกัน ต้องมารับจ้างทำงานคิดเอาข้าว
เป็นค่าจ้าง เจ้าภาษีนายอากรก็ไม่มีเงินจะตั้ง
ต้องเอาสินค้าใช้ค่าเงินหดง ที่สุดจนเงินผูกบักก็ไม่มี
เงินจะให้ ต้องเข้ารับทำงานในกรุงเทพฯ จึงทรง
พระราชดำริแคงไปว่า เงินตราบัว เงินตราครุฑ
เงินตราปราสาท^(๑) ได้ทำใช้ออกไปก็มาก หาย

(๑) คือเงินบาทพดด้วงที่ทำเมื่อในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒
แ่งรัชกาลที่ ๓

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๓

ไปเสียหมด ทรงตั้งทัยว่าจะเอาเงินไปซื้อฝิ่นมา
เก็บไว้ขายในนี้ จึงโปรดให้จับฝิ่นเผาฝิ่นเสียเป็น
อันมาก ตัวเงินก็ไม่มียังมา และจันทงพระศรี
ไชยบาน^(๑) จึงกราบทูลว่า เงินนั้นตกไปอยู่ที่ราช-
ฏูรเก็บฝังดินไว้มากไม่เอาออกใช้ ถ้าอย่างนท
เมืองจันทงหอยชนจึงมีเงินมา จึงโปรดให้จันทง
ตงหอยชน เป็นอากรอย่าง๑ และมีในจดหมาย
เหต^(๒) อีกฉบับ ๑ ว่า เจ็ดวัง แรกออกหอยเมื่อ
เดือนยี่ บมะแม ก็คงด้วยกระแด้พระราชนิพนธ์
จึงยุติได้เป็นแน่ว่า การเดินหอยแรกมชนในเมือง
ไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๗๗

เรื่องตำนานของการอากรหอย ตามที่เล่ากัน
มาว่า เมื่อแรกเจ็ดวังทำอากรนั้น ตงโรงหอย
ที่ในกำแพงเมืองใกล้สะพานหิน แล้วเดือนมาอยู่

(๑) ตำแหน่งเป็นนายอากรสุรา เรียกกันว่า เจ็ดวัง

(๒) นายกล่ากล่าไว้ในกลอนเพลงยาวกำเนิดหอย

๒๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์

ที่หน้าวงบรรพการมยเดยวณ.

เดิมเจ็ดวังออกหอยแต่เวตาเข้าวันละครึ่ง ต่อ
มาไม่เข้าพระศรีวิโรจน์ดีศ เห็นเจ็ดวังมีกำไรมาก
จึงกราบบังคมทูลขอตั้งหอยขึ้นอีกโรง ๑ โรงหอย
ของพระศรีวิโรจน์อยู่ทางบางตำบ ออกหอย
เวตาเข้าวันละครึ่ง เพื่อจะมีให้พ้องเวตากับหอย
โรงเจ็ดวัง หอยจึงมีเป็น ๒ โรง เรียกกันว่า
โรงเข้าโรง ๑ โรงค่าโรง ๑ ต่อมาหอยโรงพระ
ศรีวิโรจน์ทำการไม่เรียบร้อย ที่สุดอากรหอย
จึงไปรวมอยู่ที่โรงหอยของเจ็ดวังแห่งเดียว เคย
เป็นเหตุให้ออกหอยได้ ๒ เวตา แต่คงเรียกตาม
มูลเหตุเดิมว่า หอยโรงเข้าเวตา ๑ หอยโรงค่า
เวตา ๑ มาจนกระทั่งเลิกอากรหอย เงินอากร
หอยนั้นได้ขึ้นว่าเมื่อแรกตั้งอากรหอยในรัชกาลที่ ๓
เงินอากรราวปีละ ๒๐,๐๐๐ บาท เจ็ดวังจะได้
ทำอยู่กับ และผู้ใดจะได้ทำต่อมาหาทราบไม่

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๕

ปรากฏแต่ว่า ต่อมาจัดให้ว่าประมุขกันคราวระเบียบ
เหมือนกับข้าราชการบ่อนเบี้ย เมื่อการออกหอยมี
การประมุขกันเป็นอากร เงินทดวงก็เพิ่มทวชน
โดยลำดับ

หนึ่งในรัชกาลที่ ๔ มีผู้ขอผูกอากรหอยออกไป
ไปตั้งที่เมืองเพชรบุรีอีกแห่ง ๑ ที่พระนครศรี
อยุธยาอีกแห่ง ๑ แต่เงินอยู่ได้ไม่ช้า พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประพาสทรง
สังเกตเห็นราษฎรพากันยากจนลงไป จึงโปรดให้
เลิกหอยที่เมืองเพชรบุรี และที่พระนครศรีอยุธยา
เสีย แต่นั้นรัฐบาลก็มีได้ยอมอนุญาตให้เงินหอย
ในหัวเมืองอีก หอยจึงมีแต่ที่ในกรุงเทพฯ แห่งเดียว

พระวิจารณ์

ของ สมเด็จพระยาตำราญฯ
ว่าด้วยหนังสือ “พราหมณศาสตร์ทวาทสพีช”

หนังสือเรื่องนคณบพิทหอพระสมดไต้มา ว่า
เป็นคัมภีร์โบราณ จานภาษาไทยด้วยอักษรขอม
แต่ดำเนาทั้งมาคตเขียนเปลี่ยนเป็นอักษรไทย พิ-
จารณาตเห็นเป็นตำราพีช ๒ ประเภท เขารวบ
รวมมาไว้ด้วยกัน ช้างต้นเป็นประเภทพีช
“สมโภชตทวดง” ต่อขึ้นไปเป็นประเภทพีชทำ
ประจำบครบทง๑๒เดือน เรียกว่า “พีชทวาทสมาถ์”
จึงเขียนค วิจารณ์แยกกันเป็น ๒ ภาค ตามประ-
เภทของพีช

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๗

วิจารณ์พิธีสมโภชลูกหลวง

พิธีสมโภชลูกหลวงมีที่ตบอยู่ในหนังสือ “คำให้การชาวกรุงเก่า” ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ (ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘) ในหนังสือนี้ว่า เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีการพิธีสมโภชลูกหลวง คือพระราชโอรสธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ละ ๑๐ ครั้ง เป็นประเพณี คือ

ครั้งที่ ๑ สมโภชเมื่อประสูติได้ ๓ วัน (ยังทำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

ครั้งที่ ๒ สมโภชเมื่อพระชันษาได้ ๓ เดือน คือพิธีชนพระอยู่ ที่พรรณนาในตำราฉบับนี้ (ยังทำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

ครั้งที่ ๓ สมโภชเมื่อแรกพระชนกชน พระชันษาราว ๗ เดือน หรือ ๘ เดือน (ไม่เคยได้ยินว่าทำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

ครั้งที่ ๔ สมโภชเมื่อแรกทรงพระดำเนินได้

๒๘ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ

พระชันษาราวขวบปี ๓ เรียกว่า พิธีจรดบัลลังก์ ที่
พรรณนาไว้ในตำรานี้ (ดูเหมือนจะเคยทำในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ แต่เลิกเดิยนานแล้ว)

ครั้งที่ ๕ สมโภชเมื่อดงดรงที่ตำรา เรียกว่า
กัณฑ์อย่างหนึ่งว่า “พิธีดงท่า” ทำเมื่อพระชันษา
ล่วง ๓ ขวบแล้ว (ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เคยทำ
พิธีดงดรงแค่ ๒ ครั้ง ทำเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
ดงดรงในรัชกาลที่ ๒ ครั้ง ๑ เมื่อสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศดงดรงใน
รัชกาลที่ ๕ อีกครั้งหนึ่ง ทำเป็นการใหญ่โตทั้ง
๒ ครั้ง แต่เจ้าฟ้าองค์อื่นนอกจาก ๒ พระองค์นั้น
ทำแต่พิธี “รับพระสุพรรณบัฏ” (ชานพระ
นาม) อันเป็นส่วนที่ทำบนบกในพิธีดงดรง ทำ
เมื่อพระชันษาได้ ๘ ปี เป็นกำหนดดงดรงและรับ
พระสุพรรณบัฏ)

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๕

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๖ เมื่อได้กษัตริย์พระชันษา ๘ ขวบ
บ้าง ๑๐ ขวบบ้าง ๑๑ ขวบบ้าง (ในสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ โดยปรกติพระองค์ชายโตกษัตริย์เมื่อ
พระชันษา ๑๓ ปี พระองค์หญิงโตกษัตริย์เมื่อพระ
ชันษา ๑๑ ปี เป็นกำหนด)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๗ เมื่อทรงผนวช พระองค์ชาย
ทรงผนวชเมื่อพระชันษา ๑๔ ปี และว่าพระองค์
หญิงทรงผนวชเป็นรูปชู้ (เมื่อพระชันษา ๑๒ ปี)
แต่ว่าพระองค์หญิงผนวชเป็นรูปชู้แต่ยังทรงพระ—
เยาว์ไม่เคยได้ยินหรือได้เห็นในหนังสืออื่นนอกจาก
ในคำให้การชาวกรุงเก่า จึงสงสัยว่าจะผิด ถ้า
ถ้าหากว่าเจาพระ วรรณเพื่อทรงกษัตริย์ อาจะ
เป็นได้ (ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีแต่พระองค์
ชายทรงผนวชเป็นตามเนร)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๘ เมื่ออภิเษกสมรส

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๘ มีแต่เฉพาะพระองค์ชาย เมื่อ

๓๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
พระชันษา ๒๑ (ทรงผนวชเป็นพระภิกษุยังทำใน
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

สมโภชครั้งที่ ๑๐ ทำพิธี "มงคลเบญจาภิมงคล"
(เรียกกันเป็นสามัญว่า เบญจเพส) เมื่อพระชันษา
ได้ ๒๕ ปี (ยังทำกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์)

ในตำราฉบับที่หอพระสมุดฯ ได้มาใหม่นี้
แต่พิธีสมโภชครั้งที่ ๒ เมื่อชนพระคู่กับพิธีสมโภช
ครั้งที่ ๔. เมื่อจวบถนัด ๒ อย่างเท่านั้น ชาติอยู่ถึง
๘ อย่าง พิจารณาต่อไปถึงลักษณะการทำพิธี
ตามที่กล่าวในหนังสือนี้ ก็ผิดกับที่ทำในกรุงรัตน-
โกสินทร์หลายประการ จะเปรียบเทียบลักษณะ
พิธีสมโภชชนพระอยู่ให้เห็นชัดผิดกัน

วิจารณ์พิธีสมโภชชนพระอยู่

๑. ตำราฉบับนี้ว่าทำพิธีวันเดียว และทำเป็น
พิธีพราหมณ์ แต่ตามแบบที่ทำในสมัยกรุงรัตน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๑

โกธินทร์ทำพิธี ๒ วัน คือก่อนวันชนพระอู่ พระ
ตั้งฆ้องวงค์ในเวดดาเย็น และเดียงพระเวดดาเข้า
ในวันฤกษ์ชนพระอู่ คือ มีฆ้องวงค์ตั้งฆ้องและพิธี
พราหมณ์.

๒. ในตำราฉบับนี้ไม่กล่าวถึงการโกนผมไฟ
ไว้จักให้ดู ขอนนนิษฐานว่า แต่ก่อนเห็นจะไม่
ได้ทำการนเป็นส่วหนึ่งในพิธีชนพระอู่ แต่ตาม
แบบในสมัยกรุงรัตนโกธินทร์มีพิธีจรตพระกรรบิด
กรรไตรไว้พระเกศาจัก พระราชกุมารตอนเข้าใน
วันฤกษ์ชนพระอู่.

๓. ตามตำราฉบับนี้ เริ่มการพิธีด้วยพระคร
พราหมณ์เชิญพระราชกุมารชนพระอู่ พิธีเดียง
นางนมเทกด้อมเป็นส่วหนึ่งในการพิธี แล้วจึง
เวียนเทียนส่มโภช แต่ตามแบบที่ทำในกรุงรัตน
โกธินทร์ พระครพราหมณ์เชิญพระราชกุมารลง
ตรง และเวียนเทียนส่มโภชก่อน แล้วจึงเชิญชน

๓๒ สมเด็จพระยาตำรากราชานุภาพ

พระอู่

๔. ลักษณะการแก้ถ่อมพระราชกุมารเมื่อ-
ชนพระอู่แล้วก็ผิดกัน ในตำราฉบับนี้ว่า

“พระพี่เลี้ยง พระแม่หม้าข้างละ๗ท่า ข้าง
ถ่อมข้างละ๗ท่า บทคั้นว่าคนละคำ”(และลงบท
ถ่อมไว้ในตำราด้วย)

บทที่ ๑ ว่า “หัดบ่ไม้หัดบ่ได้ หัดบ่พระไพโร
ไบเขี้ยว เฮย”

บทที่ ๒ ว่า “หัดบ่พระเนตรผู้บุญเรือง หัดบ่
เขาพระด้เมรุราช เฮย”

บทที่ ๓ ว่าเหมือนอย่างบทที่ ๑ ซ้ำออกครึ่งหนึ่ง

บทที่ ๔ ว่า “หัดบ่พระเนตรแต่องค์เดียว หัดบ่
เขาพระด้เมรุราช เฮย”

ตามแบบที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระครู
พรหมณีเชิญพระราชกุมารชนพระอู่แล้ว ตัว
พระครูพรหมณีเองเป็นผู้ชักสายไกวพระอู่ และ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๓

เห่กล่อมพระราชกุมาร ด้วยมนตรี ภาษา ดั้นล็กฤๅ
๓๓ ถ้าพระราชกุมารเป็นเจ้าฟ้า มีพวกขี้ไม้
(ตัวผู้ชาย) ขี้ค่อไปอีกคนหนึ่ง จึงเสร็จการ
พิธี.

ที่นี้จะว่าด้วยวินิจฉัยต่อไป (ขอบอกไว้เสีย
ก่อนว่าเป็นวินิจฉัยตามความ ตันนิษฐาน ซึ่งอาจจะ
ผิดได้) ดังเกิดด้านวนที่แต่งตำราฉบับนี้ไม่เก่า
นัก น่าจะแต่งในสมัยเมื่อแรกก่อกองบ้านเมือง
เป็นอิสระ ภายหลังตั้งกรุงศรีอยุธยาไม่ช้านัก ใน
พงศาวดาร ก็ว่า สมัยนั้น หนังสือ ตำรับ ตำรา ตำ
หรับการพิธีต่าง ๆ เป็นอันตราয়สูญไปเสียเมื่อตั้ง
กรุงศรีอยุธยาโดยมาก ต้องพยายามสืบสวนสร้าง
ขึ้นใหม่ตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีมาจนใน สมัย กรุงรัตน
โกสินทร์ ถึงขณะการที่สร้างตำราขึ้นใหม่ในครั้ง
นั้นมเหสีเจอน้อย ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “เรื่องตั้งโรงโถกน้”

๓๔ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ

(หอพระสมุดฯ พิมพ์ไว้ในหนังสือ “ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย” ภาค ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓) ว่า เจ้าฟ้าหญิงพิณทนต์ พระราชธิดาของพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งอยู่มาในดงมัยกรุงธนบุรีจนในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นบอกราชการพิชิตมโฆส ถูกหลวงให้ทำตำรา เพราะพระองค์ท่านเคยได้เข้าพิชิตเอง และได้เคยเห็นการพิชิตมโฆส เจ้านายพี่น้องของท่านมาแต่ก่อน นอกจากนั้นยังมีในบานแผนกตำราพิชิตที่ผู้หญิงฝ่ายในไม่รู้ เช่น พิชิตบรมราชาภิเษกเป็นต้น เดอกห้ามเคียวเคยเห็นชนบ ธรรมเนียม ครองกรุงศรีอยุธยา ซึ่งยังมีต่อเหลืออยู่มารวมกันเป็นคณะ ถ้าเรียกตามคำที่ใช้ในชั้นหลังก็คือ เป็น “กรรมกร” ปรัชษาหาหลักฐานแต่งตำราใหม่

ยังมีข้อควรตั้งเกตุอีกอย่างหนึ่ง ด้วยพิชิตมโฆส พระราชกุมาร ตาม ประเพณี ครองกรุง ศรีอยุธยา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕

๓๐ อย่าง เหตุใดจึงมีในตำราแต่ ๒ อย่าง ข้อ
นี้ถ้าจะตั้งนิษฐานว่า เพราะหา ตำรา พิธี ส้มโกล
อย่างอื่นไม่ได้ ได้มาแต่ ๒ พิธีก็เขียนไว้เพียงเท่า
นั้น ดูที่น่าพิศวง อนึ่งถ้าฉบับที่ขาดนั้นก่แปลกอยู่
เพราะขาดพิธีที่ ๓ (ส้มโกล ๓ วัน) ได้ พิธีที่ ๒ (ส้ม-
โกล ๓ วัน) ขาดพิธีที่ ๓ (ส้มโกลเมื่อพระทนต์
ขึ้น) ได้ พิธีที่ ๔ (ส้มโกลเมื่อจรดบัณฑ์) เหตุใดจึง
ได้ตำราพิธีดังกล่าวกันเช่นนั้น ข้อนี้ขอให้เห็นทาง
ตั้งนิษฐานอีกทางหนึ่ง ว่าพิธีที่ ๓ กับพิธีที่ ๓ มี
แต่การเวียนเทียนส้มโกล ซึ่งเป็นประเพณีรักกัน
แพร่หลายอยู่แล้ว แต่พิธีที่ ๒ กับที่ ๔ มีการอย่าง
อื่นที่ต้องทำอีกหลายอย่าง ไม่ใช่แต่เวียนเทียนส้ม-
โกลอย่างเดียว มนต์เหตุอาจจะเกิดขึ้นด้วยมีพระ
ราชกุมารประสูติใหม่ จะต้องทำพิธีขึ้นพระอู่
เมื่อพระชันษาได้ ๑ เดือน และพิธีจรดบัณฑ์เมื่อ
พระชันษาได้ขวบปี ๑ ตามราชประเพณี จึงแต่ง

๓๖ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี

คำราชพิธีสมโภช ซึ่งต้องการ โดยถ้วน แต่ ๒ อย่าง
ก่อน ความที่วามเคาเงอนประกอบอยู่ในคำราช
พิธี ที่เรียกพระราชกมว่า “สมเด็จพระเจ้า
ตากเรือ” หมายความว่า เป็นเจ้าฟ้า เจ้าฟ้าที่ “เกิด
ในเศวตฉัตร” คือ ประสูติเมื่อสมเด็จพระบรม
ชนกนาถเสวยราชย์แดงนน เมื่อสมัยกรุงธนบุรี
มีเจ้าฟ้าชายสี่พันรวงค์ (พระราชนัดดาของพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ประสูติเมื่อ พ.ศ.
๒๓๒๑ พระองค์หนึ่ง เมื่อเกิดจะตั้งรัชกาลกรุง
ธนบุรีอยู่แล้ว ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัช
กาลที่ ๑ ไม่มีสมเด็จพระเจ้าตากเรือ “เกิดในเศวต
ฉัตร” เลย เจ้าฟ้ากษัตริย์องค์เมื่อประสูติ
ก็เป็นแค่ พระองค์เจ้าทรงสถาปนาเป็น เจ้าฟ้าต่อ
เมื่อพระชันษาได้ ๖ ปีแล้ว ความที่กล่าวมาชวน
ให้เห็นว่าลักษณะพิธี เจ้าฟ้า ชน พระอยู่ กับคำราชพิธี
เจ้าฟ้าจรดบังพบปรากฏในตำราฉบับนี้ เห็นจะ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๗

แต่งชนเมือกรุงธนบุรี คำราชพิธีอย่างอื่นใน
เรื่องสมโภชพระราชกุมารจะมาแต่ง ต่อในรัชกาล
ที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่พิธีเจ้าฟ้าชนพระอยู่
กับพิธีเจ้าฟ้าจรดบัลลังก์อย่าง พรรณนา ใน คำราช
เมือถ่วงสมัยกรุงธนบุรีแล้วไม่ได้ทำกว่า ๓๐ ปี จน
ถึงรัชกาลที่ ๒ มีเจ้าฟ้าประสูติใน “เศวตฉัตร” ๕
พระองค์ คือ เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากตาง (สมเด็จพระ
กรมพระยาบวรราชปรีชา) เจ้าฟ้าปิ๋ว และเจ้า
ฟ้าหญิง ชงศนพระชนม์ เดียวแต่ยังทรงพระเยาว์ออก
พระองค์ ๑ จึงได้ทำอีก ถึงรัชกาลที่ ๓ ก็ไม่มีสม
เด็จพระเจ้าลูกเธอ แม่พระเจ้าลูกเธอก็มีประสูติ
เมือเสวยราชย์แล้วเพียง ๕ ปี แคนนชาติพระราช
กุมารประสูติใหม่ ไม่ได้ทำพิธีสมโภชชนพระ
อยู่ และจรดบัลลังก์มากกว่า ๒๒ ปี จนถึงรัชกาลที่ ๔
จึงกตมมีเจ้าฟ้าเกิดในเศวตฉัตร เมือการทำพิธี
สมโภชชน พระอยู่ และ จรดบัลลังก์ มาเดี่ย ช้านาน

๓๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม

จึงเป็นเหตุที่จะ แก่แบบพิช มาเป็น อย่างที่ทำใน
ชั้นหลังตั้งพรรณนามาแล้ว พิจารณาลักษณะ
การที่แก่นเห็นได้ว่า ผู้ที่แก้ไขใคร่คนอื่นนอกจาก
พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย
พระ องค์ ทรง เป็น อุทิศ บัณฑิต ทัง ทาง พระ พุทธ
ศาสตร์และ ได้ยศาสตร์ อาจจะค้นตำรับตำรา
มาปรับปรุงเป็นระเบียบใหม่ พึงเห็นได้ในราย
การพิชดัม โภชนพระอยู่ดังจะกล่าวต่อไป

๑. ให้ มีพิช ดั่งมี ดัดดมนค เดียง พระเพิ่ม ชน
ใหม่ ให้ดัมกับที่เป็นพุทธศาสตร์นิกรชน

๒. เอาการ โคน ผมไฟไว้จก ซึ่งเดิมทำ
ต่างหากจากการ พิชมาเขาคือ พิชดั่งมี ตาม เค้าพิช
โกนจก

๓. พิชโกนจกมีการรคหน้าทำขวัญ ในพิช
ชนพระอยู่ ทรง อนุโตมเอา ระเบียบพิช ดงตรงมาใช้
แต่ให้พระราชกุมารดงตรงในชั้นตำคร ชอนเห็น

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๕

ได้ด้วยทำกรง และรูป กุ้งปลาตอขยใน ภาเหมือนกัน
กับพระดงตรง

๔. ตามตำราเก่า ^๕ พระอยู่ให้กต้อม แล้วจึง
เวียนเทียนตม โภช เห็นจะทรงพระราชดำริว่า
เหมือนตม โภชพระราชกุมารบรรทม หดับเดียวแล้ว
จึงกระเบียบให้เวียน เทียน ตม โภช แต่ยังบรรทม
คนแล้วจึงเชิญพระอยู่

๕. ที่พระครุพราหมณ์เชิญ พระราชกุมารขึ้น
พระอยู่โปรดฯ ให้คงไว้ตามเดิม แต่ที่ ^๕ พัดยง
นางนมไถวพระอยู่ให้เข้าในพิธี โปรดฯ ให้เด็กเดี่ย
อาจจะเป็น เพราะ ทรง พระ ราช ดำ ริ ว่า บ ท เ ท้ ไม้
เป็นแก่นสาร จึงเปลี่ยนเป็นให้พระครุพราหมณ์
ไถวพระอยู่ชั้กต้อมด้วยมนตร์ภาษาดั้นตักฤค ตาม
เค้าพิธีไถวเปิดให้เข้าเจ้าหงส์ ดังเกิดรายการที่
เปลี่ยนแปลง เห็นได้ว่าต้องเป็นความคิดของผู้
รอบรู้อย่างยิ่งทงหน

๔๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
วิจารณ์พิธี สมโภชจรดบัณฑุกัมปวารณา

ลักษณะพิธีจรดบัณฑุกัมปวารณาไม่มีในหนังสืออื่น หรือ
แม้ความรู้เห็นที่จะใช้เทียบทานเหมือนอย่างพิธีสม
โภชชนพระอู่ เพราะเป็นพิธีที่เด็กเด็ยช้านานแล้ว
มีแต่เค้าเงื่อนที่จะสันนิษฐานว่าเพราะเหตุไรจึงเด็ก
พิธีสมโภชจรดบัณฑุกัมปวารณาเดียวกับพิธีสมโภช เมื่อ
พระทนต์ชนด้วย พิเคราะห์เหตุพิธีสมโภชพระราช
กุมารอีก ๘ อย่าง ที่ยังทำต่อมา ถ้วนหมดเหตุเนื่อง
กับประเพณีบ้านเมืองคงจะพรรณนาต่อไป

๑. เหตุที่ทำพิธีสมโภช เมื่อ ประสูติได้ ๓ วัน
นั้น เพราะแต่โบราณทารกที่คลอดใหม่มักตายภายใน
๓ วันโดยมากจนมีคำภาษิตว่า “๓ วันถูกผี ๔ วัน
ถูกคน” ด้วยเชื่อกันว่าผีบรรพบุรุษให้มาเกิด เมื่อ
เกิดแล้วถ้าผีชอบรูปโฉมอยาก จะเอาไปเลี้ยงเองก็
บันดาลให้ตาย ถ้าไม่ชอบก็ทวงไว้ ให้นมนุษย์เลี้ยง
เพราะเชื่อกันอย่างนั้น เวลาร่างคลอดจึงมีอุบาย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑

กักกันผู้ด้วยประการต่าง ๆ เช่น วงด้ายตีญวน แขวง
ย่นตักกันผู้ให้เข้ามาใกล้ทวารกเป็นต้น และยังมี
อุบายอย่างอื่นอีกมาก เมื่อทวารกคลอดมาได้พัน
๓ วัน ก็ถือว่าพ้นเขต "เป็นตักผู้" จึงทำขวัญ แต่ทำ
กันเพียงในครัวเรือน ด้วยยังไม่วายหวาดหวั่น

๒. เหตุที่ห้ามโภชนาหารเมื่อประสูติได้เดือน ๓
เกิดมีแต่ความมั่นใจว่าทารกนั้นจะรอดอยู่ได้จน
โต จึงตั้งคนเดียงอย่างดามัญ เช่น เอาชนนอน
เปิดเป็นต้น และปลงด้ายตีญวนกันผู้ทวงเดียง ทง
บอกกล่าวแก่วงญาติเหมือนอย่างชน ทะเบียนดมา
ซิกใหม่ในสภกต พวกญาติจึงพากันมาทำขวัญ

๓. เหตุที่ห้ามพิธีตั้งโภชนาการ (หรือตั้งท่า)
นั้น น่าตั้งนัยฐานว่าเนื่องกับหัดว่ายน้ำ แต่มี
การให้ช้อยอยู่ในพิธีด้วย

๔. เหตุที่ห้ามพิธีได้กนต์ เกิดแต่เจริญวัย
เปลี่ยนสภาพพ้นจากเป็นเด็กเขาเขตหนุ่มสาว

๔๒ สัมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๕. เหตุที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เกิดด้วยประเพณีการศึกษาแต่โบราณ เด็กชายเมื่ออายุพอจะศึกษาเองได้ ให้ไปศึกษาวิชาการต่อพระภิกษุสงฆ์ที่วัด และบวชเป็นสามเณรอยู่ในเวลาศึกษานั้น

๖. เหตุที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทำพิธีแต่งงานบ้างด้วยตนเอง

๗. เหตุที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระภิกษุ เกิดแต่การทะเลาะเบาะแว้งกันเป็นธรรมดา เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยด้วยอุปถัมภ์พระพุทธเจ้า

๘. เหตุที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เกิดแต่เชือกกันตามโหราศาสตร์ว่า เมื่ออายุถึง ๒๕ ปี เป็นเขตเคราะห์ร้ายอาจจะม้วยชีพได้ จึงทำพิธีเพื่อตัดเคราะห์

พิธีสมโภช ๘ อย่างที่กล่าวมาแล้ว อันมีเหตุประกอบ แต่การพิธีสมโภชเมื่อพระชนกชนนี

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๓

พิธีรดน้ำพระไม้มเหตุนอกจากพน ขนหรือดินได้
ตามธรรมเนียม พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นจะทรงพระราชดำริว่า ไม่มี
แก่นสารจึงโปรดให้เด็กเดิน หรือจะเด็กมาแต่
ก่อนรัชกาลที่ ๔ แต่วก้เป็นได้

การพิธีสมโภชที่วิจารณ์มานี้ ในต้นฉบับ
เรียกว่า “พิธีสมโภชสมเด็จพระเจ้าตากเธอ” อัน
หมายความว่า เฉพาะแต่ที่เป็นเจ้าฟ้าตากเธอ ถ้า
เป็นพระองค์เจ้าตากเธอจะทำพิธีสมโภชผิดกันอย่าง
ไร อธิบายตามความรู้นั้นมากทำทุกอย่างหมด
เป็นแต่อดหล่นลงกว่าเจ้าฟ้า แต่พิธีตั้งรับ
พระสุพรรณบัฏนั้นหาทำสำหรับพระองค์เจ้าไม่

วิจารณ์เรื่องมนุษย์ทั้งถิ่น

จำเดิมแต่มนุษย์รู้จักเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญา
หาร และอาจจะฝึกหัดตัดคว่เด็ยรณานเดยงไว้ให้
เป็นประโยชน์แก่คนได้ ไม่ต้องพาครอบครัวเที่ยว
เด็ยดำหาอาหารกินเหมือนแต่ก่อน มนุษย์ก็เริ่มตั้ง
ถิ่นฐานอยู่ประจำที่เป็นหลักแหล่ง และไม่ทิ้งถิ่น
ที่โดยไม่จำเป็นเดย เป็นวิสัยมนุษย์สืบมาจนทุกวันนี้
เหตุที่ทำให้มนุษย์ต้องทิ้งถิ่นมี ๔ อย่าง เรียก
ตามพระบาลีว่า “ทุพภิกขภัย” จะแปลในวิจารณ์นี้
ว่า เพราะอาหารไม่พอเดยงช้พอย่าง ๑ “พยาธิ
ภัย” จะแปลว่าเพราะความไข้ช้พอย่าง ๑ “โจรภัย” จะ
แปลว่าเพราะเพื่อนมนุษย์เบียดเบียนช้พอย่าง ๑ “ราช

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕

ภักย์” จะแปลว่าเพราะรัฐบาดกตช้อย่าง ๓ จะ
พรรณนาอธิบายเป็นอย่างๆต่อไป. และจะเลือก
หาอุทาหรณ์ที่ใกล้ๆ บัจจุบันมาชี้ให้เห็นได้ง่ายๆ
ด้วย

อธิบายทุภิกขภักย์

ทุภิกขภักย์เป็นเหตุเกิดโดยธรรมชาติ Natural
Cause เพราะมนุษย์รวมกันอยู่เป็นถิ่นฐานย่อมมี
ตกหล่นเกิดเพิ่มจำนวนคนชน จำต้องมีอาหาร
เพิ่มเติมชนให้พอกันกิน เหตุทุภิกขภักย์จึงมีอยู่
เสมอ ผิดกับพยาธิภักย์ โจรภักย์ และราชภักย์ ซึ่ง
มีแต่เป็นครั้งเป็นคราว วิถีที่มนุษย์บ่งกันทุภิก-
ขภักย์ย่อม อาศัย อูบาย ๒ อย่าง มาแต่ คักดำบรรพ
คือประกอบกตกรรม เพาะปลูกให้เกิดอาหารมาก
ชนอย่าง ๑ หรือพาณิชยกรรมหาอะไรแลกอาหาร
จากผู้ อื่นอย่าง ๑

๔๖ สมเด็จพระยาตำราธิราช

ยกตัวอย่างทางศีลธรรม ถ้าในตำบลที่ตั้ง
ถิ่นฐานยังมีที่คนว่างมาก ก็จับจองที่ว่างไถ่นวด
ถากถางทำไร่ไถนา แล้วพาครอบครัวของตน
ไปตั้งบ้านเรือนทำไร่ไถนา หาอาหาร ให้ได้พอ กันกิน
อยู่ในถิ่นนั้น ครั้นจำเนียรกาลนานมา มีลูกหลาน
เกิดมากขึ้น อาหารเกิดในไร่ไถนานั้นไม่พอ กันกิน
ลูกหลานที่เติบโตใหญ่ถึง ขนาด เป็น ฉกรรจ์ มีครอบครัว
ก็แยกไปจองที่ว่างทำไร่ไถนา และบ้านเรือน
ขึ้นใหม่ เหมือนอย่างพ่อแม่ได้ทำมา แล้ว
ขยายถิ่นฐาน ของมนุษย์ ที่อยู่ในตำบล เดียวกันให้
กว้างขวางออกไป และมีไร่ไถนาเพิ่มเติมขึ้นโดย
ลำดับด้วยประการฉะนี้ จนหมดที่ว่างอันจะพึง
เพาะปลูกธัญญาหารได้ ในตำบลนั้น แต่ลูกหลาน
ก็ยังเกิดเพิ่มขึ้น และความต้องการอาหารเพิ่ม
ขึ้นก็ยังมีอยู่เสมอ คนที่เกิดชนหลังก็ขาดของทั้ง
กันเดิมไปหาทำไร่ไถนาและ พาครอบครัวย้ายไปตั้ง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๗

ถิ่นฐานอยู่ในตำบลอื่น ทนบกเกิดเป็นถิ่นฐานที่
อยู่ของมนุษย์เพิ่มชนอีกตำบลหนึ่ง แล้วย้ายเช่น
นั้นต่อไปอีก จำเนียรเวลาด่วงหลายชั่วคนไปก็
ยังมีถิ่นฐานคงแพร่หลายออกไป เลยเป็นปัจจัยให้
มนุษย์ชาติเดียวกันตั้งเมืองและประเทศเพราะเหตุ
ด้วยทิวภิกขภัยเป็นมุด พังเห็นเช่นประเทศต่างๆ
ในทวีปอเมริกาเป็นตัวอย่าง

ทิวภิกขภัยมีอีกอย่าง ๑ ซึ่งเกิดแต่เป็นครั้งเป็น
คราว เช่นบางปีฝนแดงหรือหนาว ทำให้
ข้าวในนาที่จะกินเป็นอาหารเดี่ยหมดทั้งท้องถื่น ใน
กรณีเช่นนั้นไม่เคยได้ยินว่าในเมืองไทยมีใครอด
ตาย เพราะแต่ก่อนมาชาวนาหรือแม่ชาวนานที่
อยู่ในเมืองย่อมมีขังที่ในบ้านเก็บข้าวตำรองไว้พอ
กินปี ๑ ทุกบ้าน ถ้านาเดี่ยเพียงปีเดียว ข้าวตำรอง
มีพอกิน ต่อเดี่ย ๒ ปีคืดๆ ก็นึ่งต้องชวนชววย
ลักษณะการ ชวนชววยหา อาหาร ใน กรณี เช่นนั้น

๕๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ไม่ลงตองทงถัน เป็นแต่พวกคนชนนกรรจพักัน
ไปตงทำนาในตำบลอื่นที่ยังพอจะทำได้ หรือมี
ฉะนัักพักันเข้าป่าตงเดาะหาของป่า เช่นหวาย
ตะค้าและน้ำมันยาง เป็นต้น หรือคตไม่มาขาย
เอาเงินซื้ออาหาร เมื่อฝนพักถับเป็นปรกคักพ
กัณถับไปอยู่ถันเดิม เพราะฉะนัทุพภิกขภัยอัน
เกิดฉะนัแต่เป็นครั้งเป็นคราว ถังจะใหญ่หลวงถ
หาเป็นเหตุให้มนุษย์ทงถันไม่ เวณแต่ถงถดินเสีย
จะทำนาคือไปไม่ได้ มีตัวอย่างตงเช่นที่ทงเขา
ย้อยและทงเขาส้มรัง เมืองเพชรบุรี ที่ทางรถ
ไฟสายได้ผ่านไป เมื่อถดินยังตเป็นทพวกดาวทรง
ดำ หรือเรียกถ้อย่างหนึ่งว่า ดาวโชนั ทำนา
อยู่มาหน้าทะเลถักดำถองจนถ้างใหญ่ นาเคิมฉ
ทวมที่ถดินเสียทำนาไม่ได้ตงแต่ก่อน พวกดาวทรง
ดำตองทง ถันไป ตงบ้าน เวณ อยู่ ใน แขวงจังหวถ
สุพรรณบุรีถมี ไปอยู่จังหวถพิศตรถมี แต่ก่อน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕

มีบ้านดาวทรงดำแต่เมืองเพชรบุรี เดียวนม
หมบ้านพวกดาวทรงดำอยู่ถึง ๓ จังหวัด ไปเข้า
เคาเดี่ยวกับมนุษย์ ทงถนด้วยทุกภิกขภัย ดัง
พรรณนามาข้างต้น

อธิบายพยาธิภัย

แต่โบราณ เมื่อมนุษย์ยังเข้าใจว่าโรค
ระบาด เช่น ผีตายหรือดวงรากเป็นต้น เกิดด้วย
ผีกระทำร้าย การทรมนุษย์ ทงถนเพราะพยาธิภัย
เป็นเหตุเห็นจะมีมาก ปรากฏในเรื่องพงศาวดาร
ถึงพระเจ้าอู่ทองทรงราชธานี "ห้า" คือโรค
ระบาด ย้ายไปตั้งอยู่ ณ เมืองอยุธยาเมื่อ พ.ศ.
๑๘๘๓ แม้ในปัจจุบันนี้พวกชาวป่าเถื่อนที่อยู่ตาม
บนภูเขา เช่น พวกเงาะ พวกยาง และพวก
กะเหรี่ยงเป็นต้น ก็ยังทงถนหน้โรคระบาดอยู่อย่าง

๕๐ สมเด็จพระยาตำราจรราชานุกาฬ

เดิม แต่พวกมนุษย์ที่เป็นชาวบ้านชาวเมืองมีความรู้ที่จะรักษาและป้องกันโรคระบาดได้ด้วยวิชา ไม่กลัวโรคระบาดเหมือนแต่โบราณ เหตุที่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะพยาธิภัยก็น้อยลงโดยลำดับ นอกจากพวกชาวป่าบางจำพวก นับได้ว่าไม่มีใครหนี การทั้งนี้ด้วยพยาธิภัยเป็นเหตุ จึงเป็นอันสูญไปแล้ว

อธิบายโจรภัย

เหตุที่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะถูกเพื่อนมนุษย์เบียดเบียนมีหลายชน มีทั้งมนุษย์ในถิ่นเดียวกันเบียดเบียน และมนุษย์ต่างถิ่นมาเบียดเบียน เหตุที่มนุษย์ในถิ่นเดียวกันเบียดเบียน เช่นผู้ประพฤติผิดเกกมะเหรกจนเพื่อนบ้านรังเกียจกีดหรือเกิดผิดพ้องกับเพื่อนบ้านจนไม่แน่ใจว่าจะอยู่เย็นเป็นสุขได้ กัด คนชนคนมักทงถิ่นไปอยู่ที่อื่น

ชุมนุมพระนิพนธ์

๕๑

มนุษย์ ทงถนด้วยเหตุอย่างว่ามานไม่ดำคัญ เพราะ
เป็นดั่งน้อย อากวักคล้ายกันกับพวกทงถน
เพราะทพภักชภัย ต่างกันแต่เหตุ
เหตุที่มนุษย์ต่างถนเบียดเบียนนั้น อาจจะ
เป็นเพราะคนร่วมชาติในประเทศเดียวกัน หรือ
เป็นคนต่างชาติอยู่ต่างประเทศไปเบียดเบียน ถ้า
คนในประเทศเดียวกันมักเป็นแค่โจร Robber ปล้น
สะดมเฉพาะบ้านในเวลาเจ้าบ้านเผลอ ใต้ทรัพย์
ตงมือแฉกหนีไป ถ้าเป็นคนต่างประเทศมักเป็น
พวก ทรโรชกโดย เบียดเบียน Raider เก็บเอาทรัพย์
ดินบรรตามิ่งด่าบด แม้งจับผู้หญิงและเด็กเอา
ไปเป็นเชลย บางทีก็เลยชิงเอาที่ดินถิ่นฐานด้วย
ด้วย ภัยอันเกิดแต่ทรโรชกเป็นเหตุให้มนุษย์อยู่
ตามคำบดต่างๆ แฉงหาที่พึ่ง และเป็นบัจจยให้
เกิดอาณาเขตปกครอง ให้มีหัวหน้าสามารถจะ
เรียกรวมกำลังพอต่อสู้ หรือไปทำทดแทนแก้

๕๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์

พวกกรรโชกให้เซ็ดหذاب ให้มนุษย์อยู่เย็นเป็นสุขดังแต่ก่อน

การเบียดเบียน ๒ อย่างที่ว่ามา โจรปล้น ตระคมไม่ถึงเป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งถิ่น แต่การกรรโชกนั้น ถ้าไม่มีกำลังพอบ้องกัน มนุษย์ก็คองทั้งถิ่นหนีไปอยู่ที่อื่นให้พ้นภัย ชื่อนั้นจะเป็นมดเหตุที่มนุษย์ต่างชาติ เช่นพวกเงาะและกระเหรียงเป็นต้น หนีไปเป็นชาวป่าอยู่บนภูเขา มนุษย์พวกเหล่านั้นเดิมก็คงตั้งภูมิดำเนาอยู่ตามที่ราบ ถูกมนุษย์ชาติอื่นกรรโชก ตั้ไม่ไหวก็พากันอพยพหลบหนีขึ้นไปอยู่บนภูเขา ถึงชนลูกหลานซึ่งไปเกิดบนเขาไม่เคยอยู่ที่ราบก็เลยเป็นชาวป่า

เหตุที่มนุษย์คองทั้งถิ่นเพราะโจรภัยเบาบางโดยลำดับมา เพราะบ้านเมืองมีรัฐบาลปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น นับได้ว่าเป็นหมดเหตุไปอีกอย่าง ๑

อธิบายว่าด้วยราชภัย

ที่เรียกว่าราชภัย หมายความว่า ถูกรัฐบาล
 กระทำร้าย จะเป็นรัฐบาลประเทศเดียวกันก็ได้
 หรือรัฐบาลต่างประเทศก็ได้ หรือว่าอย่างหนึ่ง
 เป็นภัยอันเกิดขึ้นในประเทศนั้นเองก็ได้ หรือเป็น
 ภัยมาแต่ประเทศอื่นก็ได้ ราชภัยที่เกิดขึ้นในประ
 เทศนั้นเอง ยกตัวอย่างดังเช่นถูกรัฐบาลกะเกณฑ์
 ใช้จ่ายจนเหลือกำดั่ง ต้องทงถนหนความเดือด
 ร้อนไปอยู่ที่อื่นก็ได้ หรือเพราะเกิดรบราฆ่าฟันชน
 ในประเทศนั้นเอง มนุษย์ที่ตกอยู่ในพวกข้างแพ
 ภัยพวกชนะจะทำร้าย ต้องทงถนหนไปอยู่ที่อื่น
 ให้ปลอดภัยก็ได้ นับเป็นราชภัยที่เกิดในประเทศ
 นั้นเอง ส่วนราชภัยที่เกิดแต่ต่างประเทศนั้น คือ
 มีข้าศึกต่างประเทศยกมาตีบ้านเมือง ด้วยประ
 เเพณี ทำการสังคราม อย่างโบราณ ไม่ได้จ้างผู้
 ไปรบ ตั้งแต่แม่ทัพลงไปจนพดทหารให้หมายไป

๕๕ สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาฬ

หาผลประโยชน์เมื่อรบชนะ ด้วยเก็บบริบทพิชัย
สมบัติของข้าศึกและจับเอาตัวพวกข้าศึกที่เหลื่อ
ตายเป็นเชลย สำหรับใช้ด้อยหรือขายค่อไป จึง
เป็นเหตุให้มนุษย์พวกที่แพ้ ทง ถิ่นหนีเอาตัวรอด
หรือตองทงถนด้วยถูกจับเอาไปต่างด้าว

ในเหตุ ๔ อย่าง คือ ทพภิกขภัย พยาริภัย
โจรภัย และราชภัย พังเห็นได้ โดยอธิบายที่
กล่าวมา ว่ามนุษย์ทั้งชาติจากถิ่นเดิมแต่ด้วย
ทพภิกขภัยกับราชภัยเป็นพัน พยาริภัยกับโจรภัย
หาเป็นเหตุให้มนุษย์ทั้งชาติจากถิ่นเดิมเท่าใดไม่.

อธิบายเรื่องพัดแจงงา

---

๑) พัดแจงงานมีไชของหอดวงสร้างขน เป็น
ของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี ต้นตัก
บุญศรี) คิดทำขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ แล้วทอด
เกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว ขอนมตายดักษณอักษรอยู่ในเรื่องประวัติ
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พิมพ์ในหนังสือราชกิจ
จานเบกษา มีจอ นศก จุดศักราช ๑๒๓๖ เมื่อท่าน
ถึงอสัญกรรม

๒) พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพัดแจงงาให้สมเด็จพระมหาสมณ—

๕๖ สมเด็จพระยาปวเรศวริยวงศกรณัฏฐราชานุภาพ

เจ้า กรมพระยาปวเรศวริยวงศกรณัฏฐราชานุภาพ ทรงถือเป็น
พระองค์แรก แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
บวรวิษณุสุริยพันธุ์ เป็นตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะ
กลาง (สมัยนั้นคณะธรรมยุติกเป็นส่วนใหญ่
ในคณะกลาง ยังไม่ได้ตั้งขึ้นเป็นคณะหนึ่งต่าง
หาก) .

๓) สมเด็จพระยาปวเรศวริยวงศกรณัฏฐราชานุภาพ ทรงรับมหา
สมณุตตมาภิเษกเป็นมหาดังสมณินายก แล้วตั้ง
พระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ก่อนนั้นสมเด็จพระ—
อริยวงศ์าคตญาณ (ปู่เจ้าทวด) วัดราชประ-
ดิษฐ์ ได้รับอภิเษกเป็นทสมเด็จพระสังฆราช แต่
ไม่ได้รับพระราชทานพัด แฉกมา จนตลอด
พระชนม์

๔) ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ นั้น พระราชทานพัด
แฉกให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๗

วชิรญาณวโรวโรต ทรงถือ (จะเป็นเมื่อยังดำรง
พระยศเป็นกรมหมื่น หรือพระราชทานในงานพิธี
เดือนเป็นกรมหลวง ขอนจำไม่ได้แน่) แต่ยังเป็น
ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกา จนถึงรัชกาล
ที่ ๖ จึงได้ทรงรับมหาสมณคณาภิเษกเป็นสมเด็จพระ
พระมหาดังขปรีนายน เมื่อได้ทรงถือพัดแฉกงา
มาแต่สุวรรณาน

๕) เมื่อสมเด็จพระมหาดสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรวโรตสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนากรมหลวง
ชินวรศิริวัฒน์ วัดราชบพิธ เมื่อยังเป็นกรมหมื่น
และ เป็นเจ้า คณะใหญ่ คณะ กตางชน เป็นสมเด็จพระ
พระดังฆราวาส ได้พระราชทานพัดแฉกงาพร้อมกับ
เป็นสมเด็จพระดังฆราวาส

๖) พัดแฉกงานัน ท่านผู้ที่ได้พระราชทาน
นานๆจะใช้สักครั้ง ๑ ว่าตามทจำได้ดูเหมือนจะ

๕๘ สมเด็จพระยาตำราภิรมย์
ใช้แต่ในงานพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กับวันรับ
พระกฐินหลวงเท่านั้น โดยปรกติใช้แต่พัดแฉก
คาดตามยศสมเด็จพระมหาสังฆปริณายก หาใช้
พัดแฉกในงานอื่นไม่

พรรณนาพิธีตั้งสังฆราชโรมันคาทอลิก

ตามที่ได้เห็นครั้งตั้งบาทหลวง เดว้

เป็นสังฆราชมะละกา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗

การทำพิธีตั้งสังฆราช (Bishop) มีข้อบังคับ
ดังนี้ คือ

๑. ถ้ามิได้ทำพิธีในกรุงโรมอันเป็นที่สถิต
ของโป๊ปไซริ์ ต้องทำพิธีในวัดอันเป็นที่สถิตตาม
ตำแหน่งของสังฆราชของคณั้น หรือแม่ที่สถิตใน
วัดอันอยู่ในอาณาเขตที่สังฆราชของคณั้นจะปก
ครอง

๖๐ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ

ตั้งพระราช ภาระ กามี่ อาณาเขตได้ ปกครอง
ตลอดแห่งมมดาของอังกฤษ วัดอันเป็นที่ตั้ง
ตามตำแหน่งอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ แต่บัดหลวง
เดวิดเป็น อธิการวัดอัสสัมชัญในเมือง บันง์อยู่ก่อน
(ดู เหมือนจะได้ เป็นผู้สร้าง โบสถ์ ใหม่ ใน วัด นั้น
ด้วย) จึงขอให้ทำพิธีที่วัดอัสสัมชัญเมืองบันง์

๒. ต้อง มีตั้งพระราช ซึ่ง ครอง อาณาเขตอื่น
มาทำพิธี ๓ องค์ |(ทำนองเป็นอุปชฌาย์องค์หนึ่ง
เป็นกรรมวาจาขององค์) ครึ่งนี้ตั้งพระราชแบโรต์
ที่กรุงเทพฯ มาเป็นอุปชฌาย์ ตั้งพระราชเมืองพม่า
กับตั้งพระราชเมืองฮ่องกงมาเป็นกรรมวาจา

๓. พิธีควรทำในวันอาทิตย์ หรือในวันอัน
เป็นอธิกษัตติสำหรับชาวคริสต์ (Apostle)
องค์ใดองค์หนึ่ง ถ้าจะทำในวันอื่นนอกจากนั้น
ต้องได้รับอนุญาตพิเศษของโป๊ป จึงทำในวันฤกษ์
(Festival) อื่นได้

ชุมนุมพระนิพนธ์

๖๑

๒๕. ๑๑๓๖. ๑๑๓๖
ครั้งทำพิธีในวันอาทิตย์ที่ ๑๕ เมษายน ค.ศ.

๑๙๓๔

๔. วันก่อนจะทำพิธีนั้นทรงตั้งพระราชที่จะเป็น
อุปชฌาย์และผู้จะเป็นตั้งพระราช ๓๑ (Fast) เว้น
บริโภคอาหาร

๕. ในโบสถ์ที่จะทำพิธี ให้จัดที่บูชาแยก
เป็น ๒ แห่ง ที่บูชาใหญ่สำหรับตั้งพระราชผู้เป็น
อุปชฌาย์ แห่ง ๑ ที่บูชาน้อยสำหรับผู้จะเป็น
ตั้งพระราชแห่ง ๑

๒๕. ๑๑๓๖. ๑๑๓๖
ครั้งใช้ที่บูชาพระประธานเป็นที่บูชาใหญ่
ตั้งตั้งพระราชอาสน์ (Throne) สำหรับตั้งพระราช
อุปชฌาย์ไว้ข้างซ้าย จัดที่บูชาน้อยข้างขวาเป็นที่
บูชาสำหรับผู้ที่จะเป็นตั้งพระราช

๖. เครื่องครอง (Vestments) ของตั้งพระราช
อุปชฌาย์นั้น แม้จะตรงกับวันสำหรับครอง
เครื่องดีใดก็ดี ในการพิธีของครองเครื่อง

๖๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

ชาว ส่วนผู้จะเป็นตั้งพระราช เมื่อไปเข้าพิธีต้อง
แต่งอย่างบาดหลวงสามัญ

ในข้อนี้ ตั้งเกิดตุ เครื่อง ครอง ของ ตั้งพระราชที่
แต่งทำพิธี เป็นแพรพณชาวบักตายน้อยอย่างหรือ
หยาใหม่เอี่ยม น่าจะเป็นของตั้งราชันดำหรือบาง
หรือมีฉนวนก็จะเป็นของเก็บตั้งวงไว้สำหรับใช้แต่
ในงานเช่นนั้น

ตอนที่ ๑ พิธีเบองต้น

๗. ในการพิธีครั้งประชุมคนมาก เชิญผู้มี
บรรดาศักดิ์ตั้งแต่เจ้าเมือง กรมการ กงสุตต่าง
ประเทศ พ่อค้า และพวกถือศาสนาโรมันคาทอลิก
ทุกคนทั้งชายหญิง ส่วนพวกนักบวชเป็นบาดหลวง
หรือหลวงชีในอาณาเขต ใครมาได้เห็นจะมา
ทงนน มีคนแน่นเต็มโบสถ์ ตั้งเก้าอี้ ๒ ข้างไว้
ทางเดิน กวางโบสถ์ที่มุม ๒ ข้างเป็นที่พวกบริษัท

ชุมนุมพระนิพนธ์

๖๓

ในคำสั่งนาชนตายนั้น ก็บนเตงข้างหลังประตูคาน
หน้าโบสถ์ พวกชาวคนตรีและนักร้องสำหรับประ
โคมอยู่รวมกัน ในถานวัดบ้กขงประทากดีต่างๆ
รายตลอด รัฐบาลก็ให้ โปติศไป คอยจัดรดและ
กันผู้คน นับได้ว่าเป็นการใหญ่อย่างหนึ่ง

๘. ถึงเวลาเช้าส่นาพิกาดันระฆังใหญ่สำหรับ
วัดให้ เตียงเป็น สัญญาเดิน กระทบนแห่จากกฎฐมา
เข้าโบสถ์ทางด้านหน้า ขณะนั้นชาวคนตรีก็เริ่ม
ประโคม และกระทบนแห่นมคนถือไม้กางเขน
ค้ำยาวนำหน้า แดวถึงกระทบนแห่นมคนเดิน ๒
แถว ประณมมือ แดวถึงพวกบาดหลวงเดินเช่น
เดียวกัน (ตั้งเกตุตพวกด้ามแห่นมแค่ชาวอินเตีย
กับจีน แต่บาดหลวงเป็นฝรั่งแทบทงต้น มีจีน
ดัก คนหนึ่ง หรือสองคนเท่านั้น) ค่อนนถึงพวก
ฐานานุกรม (Deacons) ในการพิธี แดวผู้จะเป็น
สังฆราช และ สังฆราช กรรมวาจา ทง ๒ สังฆราช
อุบ้ชฌาย์มาที่ตุ้ดกระทบนแห่นม เมื่อกระทบนแห่เข้า

๖๔ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

ไปถึงเขตแดนหน้าพระ พวกกระบวนหน้าแยก
ไป ๒ ชั่วโมง ไปอยู่ตามตำแหน่งที่ของคนๆ เข้าไป
ในแดนหน้าพระคงแต่พวกฐานานุกรม ดังพระราช
กับผู้จะเป็น ดังพระราช ชนมันได้ไปถึงแดนหน้าฐาน
ชุกชั้นมัตถการพระเป็นเจ้า แล้วกลับลงมา ดังช
ราชอุษณาย แยกไป นั่งเห็น อาสน์ทางด้านซ้าย
ดังพระราชกรรมาจาเดินเคียง ๒ ชั่วโมงผู้จะเป็นดังช
ราช พาไปยืนที่หน้าพระ ณ ที่บุชาน้อยข้างฝ่าย
ขวา ตลอดเวลานั้นเสียงประโคม ลักษณะการ
ประโคมนมแต่เครื่องดนตรีบ้าง ประदानกับ
เสียงขั้วร้องบ้าง และประโคมเป็นระยะเข้ากับ
การสวดบ้างแต่โดยดำฟังบ้าง บรรเลงในช่องว่าง
การพิธีบ้าง จนตลอดงาน ดูเหมือนจะแก้ซ้อม ทั้ง
ร้องและดนตรีไพเราะน่าฟัง

๙. เมื่อดังราชอุษณายไป นั่งอาสน์และผู้
จะเป็นดังพระราชไปยืนที่หน้าพระน้อยแล้ว ฐานานู-

ชุมนุมพระนิพนธ์

๖๕

กรมกับด้ามเนรผู้ เป็นพนักงานไป ชนเครื่องครอง
ในการพิธตามชอบังคบ ซึ่งจดวงไว้ที่หน้าพระ
ทง ๒ แห่งมาให้ ท่านทง ๒ นนผดค เครื่องครองเดิม
เมื่อจะผดคแต่ะตั้งตองเด็ก และ จุมพิท (Kiss)
ก่อน เห็นจะเว้นแตรองเท่าตั้งเดี่ยว

๑๐. เมื่อเปิดชนเครื่องครอง แด้วตั้งฆราชอุ-
บัชฌาย์แต่งเครื่องยศเต็มที ได้หมวกคาดมัททอง
ถือไม้เท้ายาวปลายเป็นชอ ชนไปนงบนตงชงยก
มาตงทชานฐานชุกชเห็นคนบนไคเห็นหน้าออกมา
ข้างนอก ส่วนผู้ที่จะเป็นตั้งฆราชและตั้งฆราช
กรรมวาจาก็มานงตงชงตงเรียงกัน ๓ ควทตาดหน้า
พระเชิงบันไคเห็นหน้าเข้าไปทางอุบัชฌาย์ พวก
ฐานานุกรมกับด้ามเนรที่มีหน้าทริบไซ์ต่างยืนราย
รอบตามตำแหน่งของตน

๑๑. คำสัตวต และ คำพูดในการพิธ เป็น ภาษา

๖๖ สมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าบรมเชษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ดาติน การที่สัตว์และพคนอกจากที่กล่าวเพียง
ดังนี้ให้อ่านหนังสือทั้งนี้ มีพนักงานถือสมุดคำวา
และฐานานุกรม คอย พดิก หน้า สมุดให้ ดังพระราช
เด่มอ

เริ่มพิธีด้วยตั้งพระราชกรรมาจาองค์เป็นอาตุได้
ถูกขยหนักดาวเด่นคือตั้งพระราชอุปษฌายี ว่า
คำสนมณฑล (Church) ขอให้เจ้าคุณสถาปนา
(Consecrate) บาดหลวงเดวตองคนเป็นตั้งพระราชผู้
รับผิดชอบ (ในการรักษาคำสนา) ตั้งพระราชอุปษ-
ฌายีถามว่าได้รับอาชญามาแต่ไปไปแต่หรือ ผู้
เด่นตอบว่าได้รับแล้ว ตั้งพระราชอุปษฌายีจึง
ตั้งให้หัวหน้าฐานานุกรม อ่านอาชญา ประกาศแก่
ที่ประชุม ก็ในอาชญาฉบับนั้นขอให้อันหนึ่งว่า ผู้จะ
เป็นตั้งพระราชต้องให้ปฏิญาณสัญญาว่า จะซื่อตรง
(Faithful) ต่อไปไป เพราะฉะนั้นเมื่ออ่านอาชญา
จบ ผู้จะเป็นตั้งพระราชก็ถูกขยหนักกระทำปฏิญาณ

ชุมนุมพระนิพนธ์

สัญญา เป็นที่สุดแห่งพระเบองตนเพียงน

ตอนที่ ๒ พิธสอบถาม

๑๒. ที่นึ่งฉวราชอุปษฌาย กถาดวแกผู้จะเป็น
 ฉงฉวราชว คามบัญญัติของชนกาจารย์เจ้า (Holy
 Fathers) แต่ปางก่อนบัญญัติไว้ว่า เมื่อจะสถาป
 นาใครเป็นตำแหน่งฉงฉวราช จะต้องพิตุจน์เดี่ยว
 ก่อนซึ่งความศรัทษามั่นคงในไตรฉวณะ (Holy
 Trinity) และซึ่งความทรงศีลธรรมว่าสมควรแก่
 ตำแหน่งที่จะปกครองคณะแล้วหรืออย่างไร อีก
 ประการหนึ่ง จะต้องตั้งต่อนให้รหนาทของผู้เป็น
 ฉงฉวราชรักษาคำฉนาของพระเป็นเจ้าด้วย ตัวท่าน
 พร้อมทั้งจะยอมประพฤติตามบัญญัตินั้นหรือไม่ ผู้
 จะเป็น ฉงฉวราช ถูกย่น ชนกถาว รับว่าเต็มใจที่จะ
 ประพฤตตามบัญญัติทุกประการ ฉงฉวราชอุปษ
 ฉมายจึงยกข้อศีลธรรมอันเป็นฉวคร ปฏิบัติสำหรับ
 ฉงฉวราชชนถาม และผู้ที่จะเป็นฉงฉวราช ถูกย่น

๖๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

ข้ ษรบ้ ษษ ษ เมอศรบ ๘ ษอแ้ว ด้งษรราชอูบ้ ษ-
ณายจ้ ษอานวยพรแะพวกบาคหอดวงษนท้ ษนคณะ
ปรกอย้ ษนวงพ้ ษร้ ษอ้งด้าชการ (Amen) แ้วด้งษ-
รราชอูบ้ ษณาย้ ษกษอศค้ ษท้ ษนกายโรมันศารอศก ษเชอ
ศอศค้ ษกบ้ ษนกายอ้ ษนถามบ้ ษนคความ ๘ ษอ ษผู้จ้ ษน
ด้งษรราชอูบ้ ษษนรบ้ ษว่าเชอมน้ ษนคค้ ษนจ้ ษนศรบทุก
ษอ ด้งษรราชอูบ้ ษณาย้ ษก้ ษอานวยพร แะคณะปรก
ด้าชการห้ ษนอห้ ษนห้ ษน ษเมอห้ ษนศอถามทงปวง
แ้ว ษผู้จ้ ษนด้งษรราชเข้าป้ ษคกเข้าจ้ ษนพค้ ษมอ
ด้งษรราชอูบ้ ษณาย้ ษนเด้ ษจ้ ษพ้ ษร้ ษอ้งด้อบถาม

ตอนท้ ษ ๓ พ้ ษชอพร

๑๓. คอ ษด้งษรราชอูบ้ ษณาย้ ษนพ้ ษท้าวศร
พร (Mass) อ้ ษนกายโรมันศารอศกย้ ษอมาท้ ษน
นจ้ ษ ษแ้วเมอเขามาท้ ษนอ้งนการตงด้งษรราชค้ ษ
บ้ ษนคอ ษน ษนระวางน ษเขาพ้ ษคตงด้งษรราชแทรก
เข้าเรยงป้ ษนออย้ง ษน ษนเมอด้งษรราชป้ ษย้ง

ชุมนุมพระนิพนธ์

๖๕

หน้าพระนัยเปลี่ยนเครื่องครองอภอย่างหนึ่ง (ทำนองจะเป็นเครื่องอย่างนักบุญแต่งมาแต่ก่อน คือสวมเกือกหนีบกับเท้าเปล่าเป็นต้น) แล้วไปช่วยสดทำวัตรพระด้วย.

๑๔. เมื่อ สวด ทำวัตร พระไปหมด ระยะเวลา ถึงสังฆราชอุปษฌาย์ ลงนั่ง คง ทหน้าพระ เหมือน ทน หตั้ง ผู้จะเป็นสังฆราชเข้าไปยืนตรงหน้า สังฆราชอุปษฌาย์จึงบอกหน้าที่๗อย่างของสังฆราชว่า จะต้องกระทำกิจเหล่านี้ คือ ๑. วินิจฉัย (Judge) ความในพระคัมภีร์ (Gospel) ๒. แปล (Interpret) ความในพระคัมภีร์ ๓. สถาปนา ความศักดิ์สิทธิ์ (Consecrate) ๔. ให้บรรพชา (Ordain) ๕. บูชายันต์ (Oblation) ๖. ให้ นารับคนเข้าศาสนา (Baptize) ๗. รับคำมั่น ของผู้ถือศาสนา (Confirmation) เมื่อบอกหน้าที่แล้วสังฆราชอุปษฌาย์ดูขณนกดาวชวนบริษัท ทั้งปวงให้ขอ พรพระเป็นเจ้า กับทง นักบุญ ทงปวง

๗๐ สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ

ให้ประสิทธิ์แก่ผู้จะเป็นดังพระราช.

๑๕. เวลาขอพรนั้นผู้จะเป็นดังพระราชต้องนอน
หงาย (Prostrate) บนคืบหน้าหน้าฐานชุกชี
หันศีรษะไปทางข้างหน้าพระ ดังพระราชและผู้น
ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ชายและหญิงบรรดาศักดิ์
โรมันการอดิกลงคุกเข่าทงนหัน ส่วนผู้มีได้ถือ
ดัตถิณห์ ที่เป็นผู้มีอักษมาศย์ก็ดุกขนย่นแต่คง
กิริยาเคารพ แต่พวกถือดัตถิไปรเศดศันตทไม่มี
อักษมาศย์นงเฉยเดี่ยกมี คำสวดขอพรพวกนี้กร้อง
ชาวคณครเป็นพนักงานสวด ออกนามนักบุญราย
ตัว สวดอยู่ช้านานสัก ๒๐ นาทีจึงจบตอนขอพร

ตอนที่ ๔ พิศดัง

๑๖. เมื่อเสร็จขอพรแล้ว ดังพระราชอุษฌาย์
ย่นที่หน้าพระ ผู้จะเป็นดังพระราชเข้าไปคุกเข่าตรง
หน้า ดังพระราชอุษฌาย์กับดังพระราชกรวมวจา
ช่วยกันเอาศมุต พระคัมภีร์มาทาง แล้ว วางคว่ำตง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๗๑

ตรงคอข้อข้างหลังผู้จะเป็นตั้งฆราวาส (ให้บาดหลวง
องค์หนึ่งจับไว้จนตลอดพิธีคอนน) แล้วตั้งฆราวาส
ทั้ง ๓ เขามือของคนทั้ง ๒ ข้างวางบนศีรษะผู้จะเป็น
ตั้งฆราวาส ออกอทานพร้อมกันว่า “ท่านจงรับพระ
วิญญาณบริสุทธิ” (Holy Ghost) แล้วตั้งฆราวาส
อุปัชฌาย์สั่งวดขอพรพระเป็นเจ้าของตนหนึ่ง แล้ว
สั่งวดอารัมภกถาอ้างถึงการเริ่มตั้งบาดหลวง (High
Priest) มีมาแต่ครั้งพระเป็นเจ้าของทรงตั้งนักบุญโมเด
ย์อิมมี เครื่องครอง และ เครื่องหมาย ดำหรับตั้งฆ
ราวาสตั้งมาแต่ครั้งนั้นดำหรับไซเมอกระทำการตาม
ตำแหน่ง และบดินชาของพระเป็นเจ้าของทได้รับ
เดือกเป็นบาดหลวงจะได้รับเครื่องครองและเครื่อง
ยศตามตำแหน่ง อันบริษัทยกระดับประตาคด้วย
เพชรพลอยและทอง ขอพระเป็นเจ้าของจงบันดาลให้
ของมหารรณภณัฐ ทงนนายรัศมี เข้าไปบำรุงคึด
ธรรม (Morals) และความประพฤติ (Deeds)

๗๒ สมเด็จพระพรยาจารย์ราชานุภาพ

ให้สำเร็จประโยชน์ รักษาศาสนาและศักดิ์สิทธิ์
(Sanctify) ด้วยน้ำมันสวรรค์ (Celestial Ointment) ที่ได้รับอภิเชกน.

เมื่อตั้งพระราชอุบายสั่งวดคำนำ (Preface) แล้ว ให้เอาผ้าขาวพันม้วนรอบศีรษะ ผู้จะเป็นตั้งพระราชเพื่อจะมีให้น้ำมันเจิมไหลลงมาเบือนหน้า แล้วตั้งพระราชอุบายสั่งวดเพลงบูชา (Hymn) เข้าเครื่องดนตรีและร้องประสานเสียง กำตั้งสั่งวดนั้นตั้งพระราชอุบายไปนั่งตั่ง และผู้จะเป็นตั้งพระราชเข้าไปคุกเข่าตรงหน้า ตั้งพระราชอุบายรดน้ำมันบนศีรษะผู้จะเป็นตั้งพระราช

เมื่อสิ้นคำสั่งวดคองหนึ่งแล้ว ตั้งพระราชอุบายสั่งวดคำนำต่อไปอีกคองหนึ่ง ความในคองนั้นขอพรพระเป็นเจ้าให้บันดาลฤทธิ์น้ำมัน อภิเชกให้แด่นักธรรมพวงกายของตั้งพระราชใหม่ ปดุกคุณธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ (พรรณนารายข้อ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๗๓

ยัตยาว) แลวงค์สวดสรรเสริญ (Anthem) ต่อ
ไป ในเวลาทำสังฆสวดค่อนนี้ ดั่งสมราชอุปัชฌาย์
เอนามันนาตรูปไม้กางเขนที่กดวางใจ มือดั่งสมราช
ใหม่ก่อนแลงทานามันนทอทองฝามือ และให้เอา
ผ้าขาวพันมือไว้

ที่นี้ ดั่งสมราชอุปัชฌาย์ เรี่ยก เอาไม้เท้า และ
เครื่องยศมาเด็กอำนวยพรและประนামนต์ แล้ว
ดั่งมอบให้ดั่งสมราชใหม่และให้โอวาทว่า ท่าน
จงรับไม้เท้าสำหรับการควบคุมคณะ (Pastorial
Staff) นี้สำหรับการชำระบาป (ของคณะ) จง
ใช้อำนาจนั้นอย่างเข้มงวด แต่ใช้ด้วยความกรุ
ณาและตัดสินด้วยปราศจากโทษ แต่นั้นเรี่ยก
เอาแหวนมาเด็ก ประนামนต์และมอบให้ดั่งสมราช
ใหม่ ด้วยคำโอวาทว่า ท่านจงรับแหวนนี้ไว้ใช้
เป็นประกันความศรัทธา (Faith) และความซื่อ
สัตย์ ทั้งของกัณมิให้เกิดทุจริตในคณะคำค้นหา

๗๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

อันอุปมาเหมือนภริยาของพระเป็นเจ้าฉะฉิน คือ
นเรศวรเจ้าสมเด็จพระศรี (ที่เอากางครอบคั้น
คอดังพระราชใหม่ไว้) มาเด็กแล้วมอบแก่ตั้งช
ราชใหม่และให้โอวาทว่าท่านจงรับเอาพระศรี
นไปตั้งสอนบริษัของท่าน

เมื่อตั้งราชใหม่รับพระศรีแล้ว ตั้งชราช
อุปชฌาย์ และตั้งชราชกรมวาจาต่างจุมพิคตั้งช
ราชใหม่ แล้วตั้งชราชกรมวาจาพาตั้งชราช
ใหม่กลับไปยังหน้าพระนอญ เปิดของผ้าพันที่ศีรษะ
ต่างนามนที่ศีรษะและที่มือ ตั้งชราชอุปชฌาย์ก็
กลับไปนั่งอาสน์และต่างมือเช่นเดียวกัน พวกนัก
ร้องและชาวคนตรีทำเพลงบูชาต่อไปอีกคนหนึ่ง
พอท่านตั้งชราชต่างๆได้พักหายเหนื่อย เป็นเสร็จ
พิธี

ตอนที่ ๕ พิธีสักการะ

๓๗. ตอนนเรศวรด้วยตั้งชราชเมืองพม่าซึ่งเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๗๕

กรรมวาจาองค์ ๓ นั้น ซึ่งเทศน์นธรรมมาตน์
เทศน์ในภาษาอังกฤษกล่าวความธรรมเจริญเกียรติ
คุณของสังฆราชองค์ใหม่ และแสดงความเที่ยง
แท้ของคำสอนคริสตังตามลัทธินิกายโรมันคาทอลิก
ด้วยประการต่างๆ เทศน์อยู่ราว ๒๐ นาที.

๑๙. เมื่อเทศน์จบแล้วสดุดท้าวตรี (Mass)
ต่อไป ตอนสังฆราชอุปัชฌาย์บูชาที่หน้าพระ
ใหญ่ สังฆราชใหม่บูชาที่หน้าพระน้อย จนจบ
บทสัการะ (Offertory) หยดอีกครั้งหนึ่ง

๑๙. สังฆราชอุปัชฌาย์ ขนนางตั้ง ที่หน้าฐาน
ซุกซ์ สังฆราชใหม่เข้าไปคุกเข่าถวายเครื่องไทย
ธรรม มีเทียนไขขนาดใหญ่ ๒ เด็ม น้าองุ่นได้ถึง
ขนาดย่อมพอยกได้ ๒ ถัง กับขนมปังดุกห่อตะกั่ว
๒ ก้อน.

๒๐. แล้วสังฆราชอุปัชฌาย์กับสังฆราชใหม่
ทำวัตรตอนปลุกขนมปังกับน้าองุ่น (Communion)

๗๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ด้วยกษัตริย์หน้าพระใหญ่ต่อไปจนจบพิชิตอนัน.

ตอนที่ ๖ พิธีเฉลิมศักดิ์

๒๐. ดั่งพระราชอุบายหมายชนนึ่งคองแฉะดั่งพระราช
ใหม่เข้าไปคุกเข้าตรงหน้าเหมือนหนหลัง ทน
ดั่งพระราชอุบายเรียก เอาหมวก พนคาด บกทอง
(Mitre) ดำหรับดั่งพระราชมาแฉะแฉะประมณามนต์
แฉะดั่งมคัษะให้ดั่งพระราชใหม่ กถ่าว่าหมวก
นึ่งเป็นหมวกเกราะ (Helmet) บ้องกันศิวทำน
เพื่อต่อสูศัศิวอันจะทำตายค้ำค้ำนา แฉะเรียกเอา
ถุมือขวาคู๑ มาแฉะแฉะประมณามนต์แฉะดั่งม
มือให้ดั่งพระราชใหม่ กถ่าว่าถุมือองรักษา
ความระอาคปราศจากบาปอันตามกทงปองอย่าให้
มีในขณะค้ำค้ำนา.

๒๑. เมื่อให้เครื่องยศเสร็จแล้ว ดั่งพระราช
อุบายดั่งมาจุงดั่งพระราชใหม่ขึ้นไปนั่งบนคั้งแทน
ศิว ส่วนศิวเองถอยไปยืนอยู่ข้างๆ แฉะให้สัญญา

ชุมนุมพระนิพนธ์

๗๗

แก่นักร้องและชาวดนตรีให้ทำเพลง (To Deum) เป็นทำนองทำขวัญ ในเวลาที่กำลังทำเพลงนั้น ให้ตั้งสรวล กรรมวาจาทั้ง ๒ พว ตั้งสรวลใหม่เดิน อำนวยพรแก่บริษัทที่ในโบสถ์ แล้วออกไปเดิน อำนวยพรแก่บริษัทที่อยู่ภายนอกจนรอบโบสถ์แล้ว กลับเข้าไปนั่งที่ดังอย่างเดิมจนจบเพลงทำขวัญ.

๒๓. ต่อ นี้ ตั้งสรวล อุบัติหมายให้ ฉัญญา ทำ เพลงสรรเสริญ (Anthem) ในเวลาทำเพลงให้ ตั้งสรวลใหม่เป็นประธานในการสวด ตั้งสรวล อีก ๓ องค์ยืนเคียงข้างๆ เมื่อจบแล้วตั้งสรวลใหม่ เดินเข้าไปคำนับตั้งสรวลทั้ง ๓ และทำจุมพิตแสดง สันติภาพ (Kiss of Peace) กิริยาที่จุมพิตแก่กัน และกันในการพิธีนั้น เป็นแต่ทั้งสองฝ่ายเอาแก้ม ไปเคียงกันให้เห็นเหมือนอย่างว่าจุมพิต หาได้ จุมพิตด้วยปากไม่ และการจุมพิตสันติภาพไม่ใช่ เฉพาะแต่ตั้งสรวลต่อตั้งสรวลเท่านั้น จุมพิตตั้ง

๗๘ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

ต่อกันไปใน บรรดา นักบวช ที่ไปอยู่ใน มณฑลพิษ
ทวทุกคน ต่อเนื่องการสดุดพระคัมภีร์ออกเล็กน้อย
พอมิเวตาคงกระบวนแห่แล้วแห่กลับไปภูมิลำเนา
อย่างเมื่อขามา แปรกแต่ตั้งพระราชอุบายหมายกับ
ตั้งพระราชใหม่เดินเคียงคู่กันที่สดุดกระบวน ฯ
ต้นเรื่องพิสดารตั้งพระราชเท่าน

คัดจากเรื่อง “ลำน้สมเด็จ”

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระบรมพระยาดำรงฯ

สมเด็จพระนเรศวรฯ

อธิบายเรื่องเปลี่ยนวิธีเก็บเงินภาษีอากร

---

๓. หลายบีมาแควเมือง เซอร์ เอ็ดเวิร์ด ก็ก
ยังเป็นทปรัรักษากระทรวงพระคลัง วันหนึ่งมาหา
หม่อมฉันที่วังวรดิศ พดฉันว่าแกตรวจจำนวน
เงินแผ่นดินที่ได้ประจำบีย่อนถอยหดงั้นไปถ้งรัช-
กาลที่๕ เกิดประหตาดใจด้วยเห็นจำนวนเงินรายได้
ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ. ๒๔๓๘) เพิ่มขึ้นบ้ดะ
มาก ๆ หลายบี ไปตรวจดูทางการภาษีอากรก็

๘๐ สมเด็จพระปรมหาราชดำรงราชานุภาพ

ไม่ปรากฏว่าในระวางนั้น รัฐบาลได้ตั้งภาษีอากร
อย่างใดชนิดใหม่ หรือเพิ่มพิกัดอัตราภาษีเก่าอย่าง
ใดชนิดอีก คิดไม่เห็นว่าจะเงินแผ่นดินเพิ่มขึ้นมากมาย
ด้วยสาเหตุใด ถ้าพวกข้าราชการกระทรวง
พระคลัง ที่รับราชการอยู่ในเวลานั้น ก็ไม่มีใครรู้
แน่กว่าบางที่หม่อมฉันจะทราบเหตุ เพราะตัว
หม่อมฉันทำราชการในสมัยนั้นจึงมาถาม หม่อม
ฉันตอบว่าเหตุที่เงินแผ่นดินได้มากขึ้นตั้งแต่ พ. ศ.
๒๔๓๘ นั้นหม่อมฉันทราบอยู่ พอจะบอกอธิบาย
ได้ แต่นักขวยใจอยู่หน่อยด้วยเรื่องนั้นเกี่ยวข้องกับ
กับตัวหม่อมฉันอยู่บ้าง ขออย่าให้แก่เข้าใจว่า
หม่อมฉันเดาอดคิดดำหริบตัว เพราะที่จริงเป็น
ความคิดและช่วยกันทำหลายคน แล้วหม่อมฉัน
จึงเล่าเรื่องตามที่เบาะมาให้เซอร์ เฮดเวิร์ด กุก
ฟัง ก็พอใจ แต่เรื่องที่หม่อมฉันเดานั้นยังไม่เคย
จดลงเป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเซอร์ เฮดเวิร์ด

ชุมนุม พระนิพนธ์ ๘๑

ก็บอกจำนวนเงินด้วยวาจา หม่อมฉันจำจำนวน
ไว้ไม่ได้ พึ่งมาพบบัญชีจำนวนเงินที่เพิ่มชนครึ่ง
นั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ หม่อมฉันเห็นว่าควรจะเขียนทูล
บรรเลงในจดหมายประจำสัปดาห์ได้ เรื่องอื่น
เป็นมูลเหตุมั่งคั่งกล่าวต่อไป

๒. เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุ
ณาโปรดฯ ให้หม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยเมื่อ ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) นั้น ทรง
พระราชดำริถึงคณะกรรมการปกครองหัวเมืองที่จะจัด
ต่อไปภายหน้าเป็นยุติ ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ จะรวมการบังคับบัญชาหัวเมือง ซึ่ง
เคยแยกกันอยู่ ๓ กระทรวง คือ มหาดไทย กต
โหม กรมท่า ให้มารวมขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาด
ไทยกระทรวงเดียว

ข้อ ๒ จะรวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลตามเดิม

๘๒ สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพ

ควรแก่ภูมิอำนาจให้ระดมการปกครอง และมี
มีสมุหเทศาภิบาลบังคับบัญชาการทุกมณฑล

ข้อ ๓ การเปลี่ยนแปลงที่ทรงพระราชดำรินี้
จะค่อยจัดไป เป็นขั้น ๆ มิให้เกิดยุ่งเหยิง ในการที่
เปลี่ยนแปลง

ในปีแรกหม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาด
ไทย จึงเป็นแต่ศึกษาหาความรู้ราชการในกระ
ทรวง กับออกไปตรวจตามหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่ง
ภายหลังจัดเป็นมณฑลอยุธยา มณฑลนครสวรรค์
มณฑลพิษณุโลก กับทั้งเมืองสุพรรณบุรี (เว
นเมืองนครชัยศรียังอยู่ในกรมท่า) เพื่อหา
ความรู้มาคิดกระราชการที่จะจัดต่อไป ในปีต่อมา
ถึง ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เมื่อเกิดเหตุวิวาท
กับฝรั่งเศส จะต้องส่งทหารไปเมืองอุบลทาง
เมืองปราจีน เพื่อจะให้ระดมการส่งทหารจึง
โปรดฯ ให้ตั้งมณฑลปราจีนขึ้นก่อน และทรง
พระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาฤทธิรงค์รัณเด

(ศุกร ชูโต) เป็นสมุหเทศาภิบาลคนแรก ต่อมา
อีกปีหนึ่ง จึงได้ตั้ง มณฑลอยุธยา มณฑลนคร—
สวรรค์ มณฑลพิษณุโลก และตั้งมณฑลอื่นใน
ปีต่อ ๆ มา

๓. ในสมัยนั้น การเก็บภาษีอากร ทั้งที่ในกรุง
เทพฯ และตามหัวเมือง ยังใช้วิธีที่กระทรวง
พระคลังเรียกประมูลให้มีผู้รับผูกขาดไป เก็บภาษี
อากรต่าง ๆ ทุกปี พระยาฤทธิรงค์ฯ ได้ไปจัดมณ
ฑลปราจีนบุรีก่อนมณฑลอื่นอยู่ปีหนึ่ง รัฐบาลใน
ท้องถิ่นดีกว่าสมุหเทศาภิบาลคนอื่น เมื่อมีการ
ประชุม สมุหเทศาภิบาล ครั้งแรกใน พ. ศ. ๒๔๓๘
พระยาฤทธิรงค์ฯ มาบอกหม่อมฉันว่าอากรค่าน้ำ
ในมณฑลปราจีน เงินหวดงที่ได้เข้าพระคลังยัง
น้อยกว่าที่ควรจะได้ช้อย่มาก เพราะนายอากรที่
รับผูกขาดไปมีอำนาจที่จะเก็บเฉพาะปีหนึ่ง ต้อง
รับมัดเก็บเงินให้ได้ภายในเวลาที่ตนมีอำนาจ ใคร

๘๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เชื่อว่าประมุขก็ต้องกะจำนวนไว้ให้ค่าด้วยกตัญญูชาติ
ทูน ยกตัวอย่างตั้งอากรค่าน้ำ เมืองปราจีนบุรี
มีผู้รับ ประมุขเดิมขอ เพียงยี่สิบ ๒๔๐๐ บาท เท่านั้น
แม้จำนวนเงินเพียงเท่านั้น ใครเป็นนายอากรยัง
ต้องไปใช้อุบายต่างๆ เดียงพระราชบัญญัติ เช่น
เก็บเงินเหมาตามครัวเรือนเป็นต้นเพื่อจะให้ ได้เงิน
โดยเร็ว แต่ที่จริงนั้น นายอากรเก็บค่าน้ำได้แค่
ราษฎรที่อยู่ใกล้ๆ พวกที่อยู่ห่างไกลออกไป
นายอากรไม่สามารรถจะไปเก็บถึง ยิ่งหัดตั้งอากร
ค่าน้ำอยู่ได้ โดยมาก พระยาฤทธิรงค์ฯ เห็นว่าถ้า
ให้เทศาภิบาลเก็บอากรค่าน้ำ ให้ส่วนลดแก่กำ
นันผู้ใหญ่บ้าน ที่จัดตั้ง ชนใหม่ ใช้เป็น พนักงานเก็บ
จะได้เงินหลวงเพิ่มช้นอีกมาก หม่อมฉันเห็นชอบ
ด้วย จึงนำความไปทูลกรมขุนศิริราชสังกาศ ซึ่ง
เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังอยู่ในเวลานั้น ท่าน
ไม่ทรงเห็นชอบด้วย ครั้นว่า “นายอากรไม่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๘๕

ดั่งเงิน ฉันเอาตัวมาชิงเร่งได้ ถ้าเทศาฯไม่ดั่งเงิน
ฉันเอามาจริงไม่ได้ เงินหดวงก็จะสูญ” เมื่อท่าน
ครัดอย่างนั้นหม่อมฉันก็จวนใจ ต่อมาเมื่อใกล้
จะสิ้นปี วันหนึ่งกรมขุนศิริราชฯ เสด็จมาหา
หม่อมฉันที่กระทรวงมหาดไทย ครัดถามว่า ที่
พระยาฤทธิรงค์ฯ จะรับเก็บอากรค่าน้ำ เมืองปรา-
จีนบุรีนั้น จะรับได้จริงๆ หรือ หม่อมฉันทูลถาม
ว่าเหตุใดจึงจะโปรดให้พระยาฤทธิรงค์ฯเก็บ ครัด
บอกว่าเดี๋ยวนี้ นายอากรเดิมร้องขาด ขอตดเงินอา-
กรค่าน้ำเมืองปราจีนบุรี ผู้อื่นก็ไม่มีใครเข้าประ-
มุด ดูเหมือนจะนัดแนะกันโกงกระทรวงพระคลัง
จึงทรงพระดำริจะเบียดนำมาให้เทศาฯเก็บ หม่อม
ฉันทูลถามว่าจะต้อง พระประสงค์ให้ส่งจำนวนเงิน
สักเท่าใด ครัดตอบว่าเพียงเท่าที่นาย อากรผูก
ขาดไปปีก่อน อย่าให้เงินหดวงลดตงก็จะพอพระ
หฤทัย หม่อมฉันจึงบอกไปยังพระยาฤทธิรงค์ฯฯ

๘๖ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ตอบมาว่าจะรับเก็บและจะส่งเงินหลวงให้ได้เท่าที่
นายอากรผูกขาด และแนะนำให้หม่อมฉันทำ
ความตกลงกับกระทรวงพระคลังข้อหนึ่งว่า ถ้า
เทศาฯ เก็บเงินอากรค่าน้ำได้มากกว่าจำนวนที่นาย
อากรรับผูกขาดขึ้นไปเท่าใด ขอให้กระทรวง
พระคลัง อนุญาต ให้กระทรวงมหาดไทยใช้เงินที่
เพิ่มขึ้นนั้นปลูกสร้างสถานที่ว่าการและที่พักข้าราชการ
การในมณฑลปราจีนซึ่งต้องการเงินอยู่ หม่อม
ฉันไปทูลกรมขุนศิริราชฯ ก็ทรงยอมตามคำ พระยา
ฤทธิรงค์ฯ แต่การที่มอบอำนาจให้เทศาฯ เก็บ
อากรค่าน้ำครั้งนั้นอยู่ข้างแปลก ด้วยกรมขุน
ศิริราชฯ มีรับสั่งให้ออกท้องตราทวงอายุภักดิ์กระทรวง
พระคลังตั้งให้พระยาฤทธิรงค์ฯ เป็น
ขุนมัจฉาฯ (ตร้อยว่าอะไรหม่อมฉันจำไม่ได้)
ตำแหน่งนายอากรค่าน้ำเมืองปราจีนบุรี พระยา
ฤทธิรงค์ฯ ยังคุมอยู่จนแก่ ว่ามีตัวแก่คนเดียว

ชุมนุมพระนิพนธ์

๘๗

ที่เป็นพระยาภินพาทองแดงได้เดือนที่เป็นขุน และ
ว่ายังเก็บท้องตรา กระจง พระ คดง ฌบับ ไข
เป็นที่รัก เพราะเหตุใดกรมขุนศรีวิชัยฯ ท่าน
จึงทรงทำเช่นนั้น มาคิดดูภายหลังจึงเห็นว่าท่าน
เตรียมเพื่อพระยาอุทธรรงค์ฯ จะทำไม่ได้ดังรับ มี
หน้าจะได้ตั้งคนอื่นได้สะดวก ไม่ต้องขอโอนหน้าที่
จากกระทรวงมหาดไทย แต่พระยาอุทธรรงค์ฯ
เก็บเงินค่านำเมืองปราจีนบุรีได้มากกว่าจำนวนเงิน
ที่นายอากรเคยรับผูกขาดหลายเท่า กระทรวง
มหาดไทยก็เริ่มแต่เห็นว่าการที่จัดตั้งมณฑลเทศา
ภิบาล อาจจะมีการเก็บภาษีอากรเป็นของรัฐ
ขาดเก็บเอง ให้เงินผลประโยชน์แผ่นดินเพิ่มขึ้น
ได้อีกมาก แต่ยังไม่ทันไปพูดจากับกระทรวง
พระคดง กรมขุนศรีวิชัยฯ เด็ดใจออกจากตำแหน่ง
เด็นามดีกระทรวงพระคดงเสียก่อน จึงยังไม่ได้
จัดการแก้ไขอย่างไร

๘๘ สมเด็จพระยาตำราภิรมย์

๔. พอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยได้ตั้งมาเป็น
เด็บบัดกระทรงพระคตัง ทรงทราบเรื่องพระ
ยาฤทธิรงค์ ๆ เก็บค่านักเด็บบัดได้ ในการที่ เปลี่ยน
แปดงั้น อนุญาตให้เทศาภิรมจัดการเก็บภาษี
อากร และต่อมารกรมหมื่นมหิศรฯ ทรงจัดการให้
กรมตำรวจ เป็นพนักงานจัดการ เก็บภาษีอากร
และหาฝรั่งผู้ชำนาญเข้ามาจัดระเบียบการ ได้มีด
เตอร์แกรมมาเป็นเจ้ากรมตำรวจใน โอน
ไปขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาล ได้มีดเตอร์ไฮด์
(ซึ่งภายหลังได้เป็นที่พระยาอินทรมนตรีฯ) เป็น
เจ้ากรมตำรวจนอก โอนไปขึ้นอยู่กับกระทรวง
มหาดไทย ตั้งหน้าจัดซื้อเก็บภาษีอากรด้วยเด็ก
ผูกขาด เปลี่ยนมาเป็นรัฐบาลเก็บเองเป็นลำดับ
มา แต่การที่จัดนั้นค่อยจัดขยายออกไปเป็น
มณฑล ๆ จำนวนเงินจึงได้เพิ่มขึ้นเป็นรายปี ดัง
ปรากฏอยู่ในบัญชีต่อไปนี้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๘๕

จำนวนเงินรายได้ในระหว่าง ร.ศ. ๑๑๔ จน
ร.ศ. ๑๒๘ เมื่อ ร.ศ. ๑๓๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) จำนวน
เงินแผ่นดินรายได้ ๑๘,๐๗๔,๖๘๐ บาท

ร.ศ. ๑๓๕ ๒๐,๖๔๔,๕๐๐ บาท + ๒,๕๖๘,
๘๓๐ บาท

ร.ศ. ๑๓๖ ๒๔,๘๐๘,๐๐๑ บาท + ๔,๑๗๓,
๕๐๓ บาท

ร.ศ. ๑๓๗ ๒๘,๔๙๖,๐๒๘ บาท + ๓,๖๗๘,
๐๒๘ บาท

ร.ศ. ๑๓๘ ๒๘,๙๒๐,๓๖๕ บาท + ๑,๔๒๔,
๓๑๖ บาท

ร.ศ. ๑๓๙ ๓๕,๖๑๓,๓๐๖ บาท + ๕,๖๘๐,
๘๔๓ บาท

ร.ศ. ๑๔๐ ๓๖,๑๕๗,๙๖๓ บาท + ๕๔๖,๖๕๗
บาท

ร.ศ. ๑๔๑ ๓๘,๑๕๒,๑๒๔ บาท + ๒,๙๙๕,
๑๖๓ บาท

๘๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ว.ศ. ๑๒๒ ๔๓,๕๕๗ บาท + ๕,๓๐๖,๖๙๓
บาท

ว.ศ. ๑๒๓ ๔๖,๐๔๖,๕๐๕ บาท + ๒,๕๗๗,
๕๗๗ บาท

ว.ศ. ๑๒๔ ๕๓,๖๕๗,๕๓๙ บาท + ๕,๖๓๒,
๑๗๕ บาท

ว.ศ. ๑๒๕ ๕๗,๐๓๕,๗๐๕ บาท + ๕,๓๕๕,
๒๒๖ บาท

ปีต่อไปก็ยังคงขอไปอีก แต่มาถึงตอนนั้นมี
เหตุอันประหลาดเช่นการค้ำขายเจริญ และรายได้
เพิ่มขึ้นในภาษีอากร ทั้งยังผูกขาด เช่นอากรฝิ่น และ
สุรา เป็นต้น

คดีจากเรื่อง “สาส์นสมเด็จพระเจ้า” วินิจฉัยประเพณีแต่งงานอย่างโบราณ

ในบทเสภา (ฉบับหอสมุดพิมพ์) มีเรื่องแต่งงานบัวสาวอยู่ในเล่ม ๑ (หน้า ๓๐๕) เมื่อพดายแก้วแต่งงานกับนางพิมพ์คอน ๑ เมื่อขุนช้างแต่งงานกับนางวันทอง (หน้า ๕๕๓) ตอน ๑ กับในเล่ม ๓ เมื่อแต่งงานพระไวยกับนางศรีมาตา (หน้า ๒๐๘) อีกตอน ๑ พรรณนาถึงกระบวนพิธีแต่งงานบัวสาวอย่างโบราณอยู่ข้างถวนถัก ตรงกับที่ได้เคยเห็นแต่ก่อนบ้าง เคยได้ยินเล่ากันมาบ้าง จึงเก็บเนื้อความมาแต่งวินิจฉัยต่อไปนี้ ยกเอากระบวนในคอน แต่งงานพดายแก้ว กับนางพิมพ์ตั้ง

๘๒ สมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าบรมเชษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายพระพรชัยมงคลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๙๓ พรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๕ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

เป็นหัตถ์ เอกความในคอนอื่นประกอบ

๓) เมื่อนางทองประดี (แม่เจ้าบัว) ไปขอ นางพิมพ์คือนางศรีประจันต์ (แม่เจ้าดาว) หาผู้ ใหญ่ตั้งอายุในคำบดินนี้ ชื่อตาตัน ตาเต่า ยาย มิ่ง อินเป็นทนต์บถดวยกันทงดองฝ้าย (จึงเรียก ว่าเจ้าแก้ว) ไปดวย ๔ คน เมื่อนางทองประดีขอ ดูกดาว นางศรีประจันต์ว่า “จะขอถามความ ท่านยาย ดูกชายนั้นคหรืออย่างไร ไม่เดินเบยกิน เหต่าเมากันชา ฝืนฝามันดื่บบ้างหรือไม่ จะตั้ง คำคำชาวคราวใดใคร คยังไม่เห็นแก่คำว่าตามจริงฯ ครานันตาตันกับตาเต่า กับทงยายเม้าแตะยายมิ่ง ว่านานไปท่านจะได้ฟังฟัง ดูกทองประดีตั้งจริงนะคน ัน” ฯลฯ บทตรงนลือว่าผู้ปกครองนพเป็นผู้ขอ เจ้าแก้วเป็นแต่ผู้รับประกัน

๒) เมื่อแม่ยอมยกดูกดาวให้แล้ว ผู้ปกครอง ๕ ฝ้าย ปรึกษากันต่อไปถึงกำหนดทนต์ดิน และ

หาฤกษ์กำหนดวันงาน แค้นทางฝ่ายเจ้าบัว
ก็แค้นตัวไม่เรือนหอแล้วขอไปเตรียมไว้ที่บ้าน
เจ้าสาว ฝ่ายข้างเจ้าสาวก็เตรียมทำของเคียง

๓) ครั้นถึงวันฤกษ์แรก เจ้าบัวบอกแขก
ขอแรงพวกพ้องพากันไปยังบ้านเจ้าสาวแต่เด็ก พอ
ได้แต่งอรุณก็ตั้งพิธีทำขวัญเด่า ด้วยยกเด่าปลุก
เรือนหอจนแล้วเสร็จในวันนั้น ข้างฝ่ายเจ้าสาว
เลี้ยงอาหารพวกปลุกเรือน

เรื่องปลุกเรือนหอให้แล้วในวันเดียววัน เคย
ทราบจะทำกันเป็นดำนัญญาแต่ก่อน บางตระกูล
ถือแปลกออกไป ถึงให้ใช้แต่ไม้หมากทำเด่า
เรือนหอก็มี ส่วนเครื่องแต่งเรือนเป็นของฝ่ายเจ้า
สาวจะต้อหา เป็นประเพณีทั่วไป ดินนิษฐานว่า
เรือนหอแต่งงานนั้นทำสำหรับให้อยู่เพียงชั่วคราว
พอผู้ปกครองฝ่ายหญิงวางใจ เช่นมีลูกด้วยกัน
แล้วก็ดี หรือเห็นวักไคว่กันเคยกัน ดินนิษฐาน
แล้วก็ดี ก็ยอมให้พากันไป คบงานเรือนอยู่เป็น

๕๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

อิสรต่างหาก หรือไปอยู่บ้านของเจ้าบัว อันเป็นผู้มีถิ่นฐานของตนเองอยู่แล้ว เพราะเหตุนี้จึงไม่ทำเรือนหอ อย่างมั่นคงแต่แรก แต่โดยปรกติก้อง ปลดเรือนหอ อยู่ด้วยกัน ที่บ้านเจ้าสาว ก่อนทงหน ประเพณียอมให้เจ้าสาวไปอยู่บ้านเจ้าบัวแต่แรกแต่งงาน น่าจะมีแต่ในตระกูลสูง เช่นเจ้าบัวต้องปกครองบ้านเมืองหรือศักดิ์สูง ไม่สมควรจะไปอยู่บ้านตระกูลเจ้าสาวซึ่งศักดิ์

๕) ในวันต่อจากวันปลงศพมา ในบทเสภาว่า “ครนรุ่งเช้าชนพดด้วงเป็นวันดี ทองประดีจัดเรือกันยาใหญ่ เอาขันหมากลงบันทุกขุดขุดขุดไป ห้ามโหรได้ท้ายกันยา (คนยก) ขันหมากเอกเด็กเอก (หญิง) ที่รูปสวย นุ่งยกห่มผวยจับมือหน้า ก็ออกเรือด้วยพดด้วงเวธา ครุ่หนึ่งถึงท่าครุ่ประจันต์” การแห่ขันหมากอย่างว่านี้ได้เคยเห็นมาหลายครั้ง แต่เคยตายอยู่ที่ไม่เคย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕

เห็นสิ่งซึ่งเรียกกันว่าชั้นหมาก และยังไม่รู้ว่า
ชั้นหมากนั้นเขาไปทำอะไร (ถ้าพระองค์ท่านประ
ทานอธิบายไม่ได้ ขอให้ต้องทรงสับคู บางที่จะ
ยังมีคูดูรี ถึงกระนั้นชั้นหมากในชั้นหลังก็น่า
จะไม่เหมือนอย่างโบราณเช่นว่าในเสภา) จะตอง
ด้นนิษฐานค

คำที่เรียกว่า “ชั้น” นั้นแปลกอยู่ ไทยข้างใต้
เช่นชาวกรุงเทพฯ หมายความว่าภาชนะอย่างรูป
คล้ายมะพร้าวครึ่งซีก แต่ไทยข้างเหนือเช่นชาว
เชียงใหม่เขาหมายความว่า ภาชนะอย่างมีเชิง
เช่นที่ไทยใต้ เรียกว่า “พาน” นั้น ที่จริงเมื่อคิด
ดูก็เห็นว่ามาแต่มุตอันเดียวกนนั้น คือแต่เดิม
มนุษย์ใช้กตามะพร้าวเป็นภาชนะใช้สอย ต่อมา
เมื่อรู้จักหล่อโลหะใช้ ก็ทำภาชนะ นั้นด้วยโลหะ
เรียกกันว่า “ชั้น” ทั้งไทยใต้และไทยเหนือ ต่อ
มาอีกมีผู้คิดทำเชิงต่อชั้นให้สูงขึ้น ไทยเหนือ

๘๖ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

เรียกคงยู่ว่า “ขัน” ตามเดิม ไทยใต้เดิม
เรียกว่า “ขันเชิง” ต่อมาเมื่อมีขันเชิงชนิดที่ใช้
สำหรับแต่ดวงของแห้ง จึงเรียกกันว่า “พาน”
ที่ว่ันโดยเดา แต่ประหลาดยู่ที่ม้เครื่องราชูป-
โภค ตั้งหงซ่งใช้ทง ๒ คำนห รววมกัน เรียกเป็นชื่อ
ว่า “พานพระขันหมาก” ขันต่อให้สันนิษฐาน
ดังถ่าวมา

ถ่าว่าเฉพาะในบทเสภา ที่เรียกกันว่าขัน
หมากเห็นว่ จะเป็นพานหมาก สำหรับ เที่ยงแขกที่
เชิญมาในวันแต่งงานนเอง จะได้หมากด้วยขัน
หรือด้วยพานก็ได้ ขันหมากเอกสำหรับแขกที่
คักคั่ง งานใหม่ขันหมากเอกมากกยงมีหน้า
มีตา เพราะจะมีคนคักคั่งมาช่วยมาก จึงได้คัก
แต่งขันหมากเอกให้หรรห ฝึกกับขันหมากดำมัญ
หญิงสาวที่ถอขันหมากไปคองเข้าก็เห็นจะเป็นสาว
ใช้ที่คองพานหมากเที่ยงแขกในคองเย็นนเอง

๕) เมื่อเรือชนหมากถึงบ้านเจ้าดาว บทเสภา ว่า “จงจอดเข้าหน้าสะพานใหญ่ ตามล่องไปเอาไม้กัน เดี่ยวเงินทองให้ชนไปพด้น จนชนหมากหนชนบนบันได (เรือน)” ความตรงนี้วินิจฉัยข้อต้น ต่อถึงเหตุที่ม้เครื่องดนตรี ประโคมไปในเรือชนหมาก ข้อหลังดัดถึงที่ตามล่องเอาไม้กัน อันประเพณีงานของพวกชาวบ้าน ที่ประโคมเครื่องดนตรีไปในเรือ โดยปรกติมักเป็นการบอกบุญ เหมือนเช่นแห่กฐินหรือผ้าป่า ประสงค์จะชักชวนพวกชาวบ้านให้มาช่วยกันทำบุญ แต่เห็นชนหมากไม่มักจเช่นนั้น จึงเห็นว่าเครื่องดนตรีนั้นน่าจะสำหรับประโคมบอกให้ยินดี เมื่อไปถึงบ้านเจ้าดาว ไม่นั่นนั้นก็จะต้องไปตะโกนเรียกให้เปิดประตูบ้านรับข้อที่ม้ผู้มากดกนกมีไซอื่น คือผู้เป็นโทวาริกรักษาประตู ต้องดูแลให้รู้ว่าใครมาและได้ถามให้

๕๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

พระบรมราชาธิราชที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระยาศรีสุทนต์เสนาบดีกราบทูลเกล้าฯ ถวาย
พระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้

๖) เมื่อพวกรักษาเมืองนครราชสีมา เจ้าแก้วแก้ว
มีใบบทเสภาทูลไป (แต่ใบบทตอนขึ้นข้างแต่งงาน
กับนางวันทอง ความตรงนัยชัดเจนกว่า จึงคัดเอา
ลง) ว่า “ข้าพเจ้ามาตั้งเรียงเคียงกันมา เจ้าแก้ว
นำหน้าข้าพเจ้ามา เจ้าแก้วที่เรือนก็ต้อนรับ จึงนับ
โต๊ะเคียงใหญ่ได้ขนม ทั้งหมู่ไก่เหตเจ้าแก้วเต็มขวด
กลม กัดด้วยด้ามร้อยดังคามดัญญา ทนดินเงินตรา
ผ้าไหมเจ้าแก้วออกมารับได้โต๊ะสำราญ เจ้าแก้ว
ต้องข้างข้างต้นทนาย ขนของเจ้าแก้วด้วยทันใด
แถมพอกยกให้ตามทำนอง เจ้าแก้วของคารพหวาน
มาตั้งให้ เที่ยงค้อมหน้าดำราญใจ เจ้าแก้วกลับ
ไปด้วยฉับพลัน” ความตอนนั้นคือว่าเจ้าแก้ว (ทั้ง
๔ คนที่ไปเมื่อวันซอ) เป็นผู้นำข้าพเจ้าไป ทาง
ฝ่ายเจ้าแก้วก็หาเจ้าแก้วไว้รับ เจ้าแก้วคนกลางทั้ง

๒ ฝ่ายเป็นพนักงานตรวจตรา ดั่งของที่ฝ่ายเจ้าบ่าว จะต้องให้ให้ถูกต้องตามสัญญา และดั่งของที่ให้นั้น เป็นของกินสำหรับเลี้ยงแขกประเภท ๑ เงิน “ทุน” (ซึ่งผู้ปกครองให้ฝ่ายตะครั่ง) สำหรับคู่บ่าวสาว จะได้ ใช้ ในการค้ำตัวประเภท ๑ “สินสอด” ของ เจ้าบ่าวให้แก่ตัวเจ้าสาวประเภท ๑ “ผ้าไหว้” คือผ้าหุงกับผ้าห่มจัดเป็นตำรับ สำหรับคู่บ่าวสาว ให้ ผู้ใหญ่ในสกุลทั้ง ๒ ฝ่าย เวลาก็ให้ไหว้เมื่อ แต่งงานกันแล้ว เมื่อฝ่ายเจ้าสาวรับเครื่องขัน หมากเสร็จแล้วเลี้ยงอาหาร และแจกของแถม พวกแก่พวกที่ไปรับขันหมากทุกคน

๑) ถึงเวลาเย็น (วันขันหมากไปนั้น) ทำ พิธีตั้งหมั้นนิมนต์พระมาสดมมนต์ ตัวเจ้าบ่าวกับเจ้า สาว ต่าง มีเพื่อน บ่าวและเพื่อนสาวรวมฝ่ายละ ๑๐ คน ตัวหัวหน้าเรียกว่า “บ่าวนำ” และ “สาว

๑๐๐ สัมเด็จพระบรมพระยาตำราจางราชานุภาพ
นำ” ห้อมล้อมพาศิวเจ้าบ่าวกับเจ้าสาวไปนั่งตั้ง
วงแยกกันอยู่ข้างหน้าพระสงฆ์ (กระบวรพิริศตรง
เหมือนกันทั้งบทตอนแต่งงาน พลายแก้วและแต่ง
งานพระไวย แต่บทเสภาตอนแต่งงานพระไวย
พรรณนาชัดเจนกว่า จึงคิดมาดง) “ครั้นถึงหม่อม
พั่งพระธรรม พระสัสมัก (ปลัดตั้งฆราวาส) จับ
มวงคดีได้ ตายดีญจน์โยงศรีมาตามาพระไวย
พอขອງใหญ่หึ่งตั้งตั้งชยันโต หนุ่มดาวเคียงข้าง
เข้านั่งอดิ พระสงฆ์เบ็ดตาดบ้ครชัดน้ำโร พร้า
ดงข้างตั้งกาห้าหกโอ ท่านยายโพดาวนำหน้าเข้าตา
อดิอดิยัดเยียดเบียดกันกตม เอาหนามข่มแทง
ทอ้งร้องอยู่หน้า ที่ไม่ถูกเท้ายันดินเข้ามา ท่าน
ยายดาออกมานั่งบั้งกันไว้ มหาตเด็กโตนโตนโตน
กระแทก โยยพ้อชจะแตกทนไม่ได้ ท่านยายดา
เค็มที่ถูกลงไป จนพระไวยศรีมาตามาชิดกัน”
บทตอนนั้นแต่งประเพณีแต่งงานอย่างโบราณที่ผิด

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๐๑

กบฏที่ทำการชนหลงเป็นขอสำคัญคือ

- ก. พระสวามงคลคู้ให้บัวดำ
- ข. การรตหน้าแต่งงานพระเป็นผู้รต
- ค. รตหน้าด้วยเอาโอคักหน้า “ซัด” เบี้ยกทง
ค้ว จนถึงต้องผัดค้วแต่งค้วใหม่ทงเจ้า
บัวดำเจ้าดำ

ฌ. การ ทพอกเพื่อน บัวดำ เจ้า รับนามนค้
เป็น อุบายที่จะแกดงเบียดค้วเจ้าบัวดำกับ
ค้วเจ้าดำให้เข้าไปซิดคิดคักัน.

รตหน้าอย่างว่ามานในบทเสภาเรียกว่า “ซัด
หน้า” (เห็นจะเป็นภาษาไทยคำเดียวกับ “สาดหน้า”
นั่นเอง) แต่หน้าต้นนิษฐานว่าจะเป็นประเพณีเดิม
ของไทยชนพดเมือง จึงประพุดคักันแพร่หลาย
การ ที่ให้ ผู้ใหญ่ ไหวงศัญชาติ รตหน้า ดังซ้แก่ คู้บัว
ดำ น่าจะเป็นประเพณีทพอกพราหมณาจารย์
พามาแต่อินเดียนุโตมค้อพิธอภิเชก เห็นจะใช้

๑๐๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

แต่ในมณฑลบุคคผลชนสูงเช่นเจ้านายเป็นต้น.

เมื่อเสร็จพิธีชดนา ถวายไทยธรรมพระสงฆ์
แล้ว เวลาคำให้การเดียงแขก จดเดียงเป็นชนๆ
ตั้งแต่ตัวนายลงไปจนบ่าวไพร่

๘) รุ่งเช้าเดียง พระที่ได้ตั้งมณฑลเมื่อวันก่อน
ตัวเจ้านายกับเจ้านายต้องตั้งบาตรด้วยกัน เดียง
พระแล้วเป็นเสร็จการพิธี แต่การที่ตั้งตัวเจ้านาย
รื้อหาอีกฤกษ์ หนึ่งภายหลังวันทำพิธี ดูราวกับเพื่อ
จะเกลี้ยกล่อมให้ เจ้านาย ยอมไป ตั้งชาย หายอดตั้ง
เสียก่อน ในระหว่างนั้นเจ้านายต้องนอนคอยอยู่ที่
เรือนหอ ต้องสามวันผู้ปกครองจึงพาตัวเจ้านาย
กลับไปส่งให้เจ้านายในเวลาค่ำวันหนึ่ง เรียกกัน
ว่า “ตั้งตัวเข้าหอ” ไม่บอกให้ใครแม้เจ้านาย
บ่าวผู้ตั้งหน้าก่อน

เมื่อเขียนวินิจฉัย ประเพณี แต่งงาน อย่าง
โบราณที่ปรากฏในบทเสภาแล้ว นักชนกึ่งเรื่อง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๐๓

ที่ได้ยินเด้ากันมาว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ผู้มีศักดิ์
สูงเช่นเจ้านาย ถ้าอยากได้ตุ๊กตาวุโรร่วมจะ
พาพรรคพวก ไปดูเอา ตัวหญิงนั้นไปเป็นเมียตาม
อำเภอใจ และเด้ากันพิสดารต่อไปว่า ครั้งหนึ่งดู
เธอไปดูตุ๊กตาวุโรร่วม ผู้ปกครองผู้หญิง (ทำนอง
จะเป็นข้าราชการ) ถวายฎีกา พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ทำไมตุ๊กของ
ข้าไม่สมกับตุ๊กของเจ้าหรือ” ผู้ถวายฎีกาก็ต้อง
นั่งไป คำเด้าไม่น่าเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเห็นชอบหรือแม้แต่เพิก
เฉยใน การที่ พระเจ้าตุ๊กเธอเที่ยวชมหญิงอื่นเช่น
นั้น น่าจะเป็นเพราะไม่มีใครกล้ากราบทูลให้ทรง
ทราบด้วยกลัวการ แก่แค้น ของผู้มีอำนาจยิ่งกว่า
อย่างอื่น แต่เรื่องดูตุ๊กตาวุโรร่วมในรัชกาลที่ ๓
นั้นแน่ ยายผ่องมารดาของหม่อมเจ็ดย แยกเด้า
ให้หม่อมฉันทฟัง ว่าเมื่อแก่เป็นสาว พระยาเพชร

๑๐๔ สมเด็จพระยาตีราราชาภาพ

ปาณิบิดาของแกกตัวเจ้านายจะพูด ให้พาไปฝาก
ไว้ในที่พระราชวัง จนเมื่อจะแต่งงานจึงให้ไปรับ
ออกมา แกเคยไปเห็นที่ในวังฝึกหัดเด็กดี เมื่อแก
มีลูกสาวจึงส่งเขาไปไว้ในวังแต่เด็กทุกคน เพื่อ
จะรับบริการดูแลลูกสาว เป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งทุก
กระหม่อมทรง คงประเพณี เด็ดจ้อออกรับผู้การราช
ฏด้วยพระองค์เองทุกปีตาหะ จึงส่งบแต่รัช
กาลที่ ๔ มา

เมื่อ หม่อมฉัน อ่านหนังสือเรื่องประเทศต่างๆ
ไป พบกล่าวถึงประเพณีแต่งงานของมนุษย์พวก
ที่อยู่ตามทะเลทราย ว่าเจ้าบ่าวจะมาคุมพรรคพวก
ไปรับตัวเจ้าสาวชนหลังม้าพาไป เหมือนอย่างว่า
สามารถชิงเอาไป เป็นเมีย ได้ ด้วยมีฤทธิเดชมาก
แต่นักต่อสู้ ถึงพระอินทร์ซึ่ง ลูกสาวท้าวเวปจิตติ
ในนิทานธรรมบท (มีรูปภาพเขียนไว้ในพระ—
อุโบสถวัดราชบูรณะ) และเรื่องอิเหนา ท้าว

กะหมังกุหนึ่งยกกองทัพไปตีเมืองตาทา เพราะเหตุทำตาทาไม่ยอมยกนางขะบาให้ ดื้อให้เห็นว่าแต่โบราณนิยมกันว่า ถ้าใครด่ามารดาจะหาเมียได้ ด้วยพดการ นับว่าเป็นผู้วิเศษ มุตของการนุดุกด่าว น่าจะ มาแต่ประเพณีซึ่งนิยมกันแต่ดึกดำบรรพ์ตั้งด่าวมา พวกพรหมณาจารย์เอาเข้ามาแสดงจึงมาเกิดขึ้นในประเทศนี้ แต่ว่าชั้นเดิม เห็นจะ ประพฤติ แต่ใน ระหว่าง ตระกูล อื่นยศ คักคิดด้อมกัน และพาไปเป็นเมียหลวง และเฉพาะแต่ในกรณีผู้ปกครองไม่ยอมยกให้ โดยดีเท่านั้น ครั้นนานมาเมื่อ ความรู้และความเด่อมได้ในจารีตโบราณเด่อมคดา ย ก็กลายเป็นวิชาสำหรับผู้มีอำนาจที่ยอดคนคร่ำหาเมียขึ้นย่นตามชอบใจ.

วินิจฉัยอธิบายคำว่า “ครัว”

---

๓. คำว่า “ครัว” เห็นจะเป็นภาษาไทย เดิม
หมายความว่า สถานที่สำหรับประกอบอาหาร
เพราะธรรมชาติมนุษย์ชอบ “อยู่กิน” ด้วยกันเป็น
สังคม คือ “อยู่” ในบริเวณเดียวกัน และ “กิน”
อาหารด้วยกัน บริเวณหนึ่งจะมีที่อยู่ห้องเดียว
หรือ หลายห้อง แต่จำนวนคนในสังคมมากหรื
น้อย แต่ครัวที่จะประกอบอาหารนั้น ถึงคนใน
สังคมจะมีเท่าใด ถ้ากินด้วยกันก็มีครัวแต่บริเวณ
ครัวเดียว คงเป็นเช่นนั้นมาแต่สมัยก่อนประวัติ
ศาสตร์.

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๐๗

๒. ครั้นถึงสมัยเมื่อมนุษย์อยู่รวมกันมากถึง
ตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง เกิดกิจผูกครองจะครองรัฐ
จำนวนคนในบ้านเมืองว่ามีสักเท่าใด จะเรียกรวม
คนมานับก็ยาก จะเทียบดีบถาก็ไม่แน่ จึงคิด
วิธีสำรวจด้วยนับ “ครัว” เพราะเป็นของคงมี
สักกุดตะหลัง ๑ เป็นแน่นอน เอาจำนวน “ครัว”
เป็นเกณฑ์ปริมาณจำนวนคน ว่าที่บ้านมีเท่าอัน
ครัว (บางที่คิดที่ถือกันว่าสักกุดหนึ่ง ๕ คน เป็น
ปริมาณปานกลางจะมีมาแต่โบราณแล้ว) คำว่า
“ครัว” จึงเกิดอธิบายเป็น ๒ อย่างต่างกัน หมาย
ความว่าสถานที่สำหรับประกอบอาหารก็ได้ และ
หมายความว่าจำนวนคนในสักกุด ๑ ก็ได้ จึงเกิดคำ
เรียกให้เข้าใจง่ายว่า “ครัวไฟ” หมายความว่า
ว่าสถานที่ประกอบอาหาร และ “ครัวเรือน”
หมายความว่าคนร่วมสักกุดซึ่งอยู่ด้วยกัน

๑๐๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบภูมัญจา

๓. คำว่า “ครัวไฟ” หรือว่า “ครัว” ซึ่ง
หมายความว่าสถานที่ประกอบอาหาร คนอื่น
นอกจากผู้ที่อยู่ในบริเวณนั้นเอง มิใคร่มีกิจจะ
ต้องพูดถึง แต่คำว่า “ครัวเรือน” หรือเรียกโดย
ย่อว่า “ครัว” หมายความว่าคนร่วมตักตวงซึ่งอยู่
ด้วยกัน มีที่ใช้ในกิจต่างๆ มาก เช่น ใช้ในหนังสือ
จดหมายเหตุหรือพงศาวดารว่า “เทศครัว”
หรือ “อพยพครอบครัว” หรือไปรบศึกได้เซตย
มาเท่านั้นครัว แม้ในศิลาจารึกก็มีว่าถวายน
เป็นข้าพระเท่านั้นครัว คำว่า “ครัว” ที่ใช้ใน
หนังสือเก่า ดูเหมือนจะมีแต่หมายความว่าบริ-
มาณคนทางนั้น

๔. เมื่อเร็วๆ นี้ หม่อมฉันได้ทราบความว่า
มีตักตวง ๓ เดิมอยู่แยกย้ายกันหลายแห่ง ที่หลังคิด
จะไปรวมอยู่แห่งเดียวกัน แต่ไม่ดำมารถจะรวม

ได้ เพราะ “แม่ครัว” คนประกอบอาหารต่าง
บ้านไม่ยอมไปอยู่ด้วยกัน เจ้าของบ้านไม่อาจตั้ง
แม่ครัวของคนที่ไม่ไปอยู่ด้วยกันได้ หม่อนฉิน
ได้ยินเรื่องนี้เป็นเหตุให้ปรารภถึง อธิบาย คำว่า
“ครัว” ดังวินิจฉัยที่ถวายนมา และคิดต่อไปว่า
คำที่เรียกว่า “พ่อครัว” และ “แม่ครัว” เดิมคง
หมายความว่าผู้เป็นใหญ่ใน “ครัวเรือน” คือ
ดักฎ ภายหลังเอามาใช้ประกอบกับ “ครัวไฟ”
คำว่า “พ่อครัว” และ “แม่ครัว” จึงกลายเป็น
“ก๊ก”

๕. คิดต่อไปถึงการที่ “แยกครัว” เมื่อพ่อ
แม่แต่งงาน ตกแล้วให้ไป ตั้งบ้านช่องอยู่ต่างหาก
อันต้องมีครัวขึ้นใหม่ ครัวที่ตั้งใหม่นั้นย่อม
ประดิษฐ์ขึ้นตามความนิยมของคนต่างดักฎ ซึ่ง
มาร่วมครัวกัน รดชาติคงผิดกับครัวเดิมทั้ง ๒

๑๑๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ฝ่าย เพราะฉะนั้นการที่จะแยกครัวย่อมง่ายกว่าที่
จะรวมหลายครัวเข้าเป็นครัวเดียวกัน ถ้าใน
บ้านเดียวมีครัวไฟเป็นหลาย ครัวก็คงดีน เปิดของยัง
ขึ้น ไม่ต้องบ่อยกว่ำไปลิ่งที่ทุกจะวิวาทกัน.

เรื่องสร้างตลาดสำหรับเมือง

ฉันเป็นเด็นามคัมหาดไทยแต่ยังไม่ช้ำ เจ้าพระ
ยาอภัยราชา (โรตังยคัมินด์) ก็เข้ามาถึงกรุง—
เทพฯ เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชารับราชการได้สัก
๒ปี พอเรียนรู้อุปการของเมืองไทยแล้วกราบ
ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า
ที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญนั้น การกระทรวง
พระคลังสำคัญมาก เพราะเป็นกระทรวงที่จะต้อง
คิดอ่าน การหา และการจ่าย เงินแผ่นดินให้มีทุน
ทรัพย์พอใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมือง “การเงิน”
เป็นวิชาซึ่งฝรั่งที่ใคร่เรียนรู้อยู่ช้วน เห็นว่า
ถ้ามีฝรั่งผู้เชี่ยวชาญการเงินเป็นที่ปรึกษากระทรวง

๑๑๒ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

พระคิงดักคน ๑ จะเป็นประโยชน์มาก พระเจ้า
อยู่ หัวครัด บริษานิ ที่ประชุม เหนาบดี เห็น ชอบ
ตามคำแนะนำนี้ จึงโปรดให้เจ้าพระยาอภัย
ราชา คิดหา ตัวผู้ เชี่ยวชาญการเงิน มารับราชการ
เจ้า พระยาอภัย ราชา เคยคุ้น กับ ดอร์ดีโครเมอที่
เมืองอียิปต์มาแต่ก่อน เห็นว่าดอร์ดีโครเมอถนัดใน
การเดือกด้รผู้คน จึงวานดอร์ดีโครเมอให้ช่วย
เด้าหาผู้ ซึ่งสมควรจะ เป็นที่ปรึกษากระทรวงพระ
คลังให้ ดอร์ดีโครเมอเดือกได้ ผู้เชี่ยวชาญคน ๑
เป็นอังกฤษชื่อ มิเชล อินเนส (Mitchel Innes)
ซึ่งทำงานในรัฐบาลอียิปต์อยู่กับดอร์ดีโครเมอเด้า
ให้ยืมมารับราชการในเมืองไทยมีกำหนด ๓ ปี มิช-
เคอร์มิเชลอินเนสมาถึงเมืองไทย กรมหมื่น
มหิศรราชหฤทัย เหนาบดีกระทรวงพระคลังก็โปรด
เม้าตัวนี้เริ่มชอบกับกับมิชเคอร์ มิเชล อินเนส
มาตั้งแต่แรกมาถึง

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๑๓

เมื่อมีมติเตรียมตติยสถานศึกษา ระเบียบการ
พระคลังมหาสมบัติแล้ว เขียนบันทึกความเห็น
ถวายกรมหมื่นมหิศรฯ ว่า ลักษณะ "การเงิน"
ของเมืองไทยอย่างเช่นเป็นอยู่ในเวลานี้ ถ้าว่า
ตามคติโบราณก็นับว่าดีอยู่ เพราะพิศุภกัมภี
อาการจากราชฎาก็ไม่เรียวแรงถึงเดือดร้อน ได้
เงินแผ่นดินมาเท่าใดก็ใช้จ่ายในวงเงินที่มี ต่อเงิน
เหลือจ่ายจึงจะทำการจรรทำนบำรุงบ้านเมือง เมือง
ไทย จึงไม่มี หนี้สินอยู่ เมืองเดียว เท่านั้นในบรรดา
ประเทศที่ถึงวัฒนธรรม แต่วิธีการเงินเช่นที่
เมืองไทยใช้อยู่ จะบำรุงบ้านเมืองให้เจริญเร็ว
ทันเวลาเหมือนอย่างประเทศอื่นไม่ได้ ยกตัว
อย่างดังเช่นการสร้างทางรถไฟ ถ้าใช้เงินเหลือ
จ่ายทำทางรถไฟต่อออกไปปีละน้อยๆ เช่น ทำ อยู่
การสร้างทางรถไฟในเมืองไทย แม้เพียงสาย แรก

๑๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี
ที่ได้กะไว้ว่าจะทำแต่ กรุงเทพ ฯ ไป ถึง เมือง นคร
ราชธานี กว่าจะดำเรื่อกี่ช้านานหลายสิบปี ประ
โยชน์ต่าง ๆ ที่ได้จากรถไฟให้บ้านเมืองมีความ
เจริญก็เกิดเข้าไปด้วยกันหมด ถ้าทำรถไฟให้ดำ
เรื่อกี่เร็วขึ้น บ้านเมืองก็จะเจริญรุ่งเรืองเร็วขึ้นตาม
กัน แต่เช่นนั้นจำจะต้องใช้วิธีกู้เงินมหาชน (Public
Loan) ตามอย่างประเทศอื่นมาเป็นทุนทำรถไฟ การ
สร้างดังนั้นซึ่งจะได้ดอกเบี้ยมาใช้ ดอกเบี้ยและค
งเงินไม่ขาดทุน ก็ควรใช้ วิธีกู้เงินทำทุนอย่างเดียวกัน
ขอให้รัฐบาลพิจารณาว่า ใช้วิธีเดิมรักษาส
เมืองไทยว่าไม่มีหนี้สินต่อไปดี หรือจะยอมเป็น
หนี้กู้เงินมหาชนมาทำการบำรุงบ้านเมืองให้เจริญ
เร็วทันตาโลก ไหนจะดีกว่ากัน กรมหมื่นมหิศร
นำบัณฑิตมาสนทนากันถึง ๆ ถวาย ทรงปรึกษาในที่
ประชุมเสนาบดี เห็นพร้อมกันว่าถ้าเงินมาทำการ
ที่เกิดดอกเบี้ยไม่ควรระวังภัย แต่การที่ไม่เกิด

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๑๕

คอกผล เช่นซื้อเครื่องอาวश्यकภัณฑ์เป็นคน
มิให้กู้เงินมาใช้ เมื่อตกลงดังนั้นแล้วก็พระราช-
ทานพระบรมราชานุญาตให้ กระทรวงพระคลังคิด
กู้เงินมาใช้ทำทางรถไฟแทนใช้เงินเหลือจ่าย การ
กู้เงินที่กล่าวมานั้นเป็นมรดกของนิทานที่จะเล่าต่อไป
วันหนึ่ง มีเตอร์ มิคเชตอินเนต มาหาฉันที่
กระทรวงมหาดไทย ว่ามีคดีที่อยากปรึกษาค้นต่อ
ด้วยเรื่อง๑ แล้วเล่าอธิบายความว่าตามประ-
เพณีรัฐบาลกู้เงินมหาชน (Public Loan) นั้น เขา
ย่อมพิมพ์งบประมาณเงินแผ่นดินประจำปีโฆษณา
ให้ปรากฏ ว่าเงินรายรับรายจ่ายและหนี้สินของ
ประเทศมีอยู่เท่าใด ให้มหาชนเชื่อถือความมั่นคง
(Credit) ของประเทศนั้น จึงอาจกู้เงินได้ง่าย การ
ที่รัฐบาลไทยจะกู้เงินมหาชนในยุโรปก็จำจะต้อง
โฆษณางบประมาณ ของเมืองไทยเหมือนอย่าง
ที่รัฐบาลประเทศอื่นๆเขาทำกัน การเงินของเมือง

๑๑๖ ส้มเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ไทยก็มั่งบประมาณ (ซึ่งกรมพระนราธิปประพันช-
พงศ์ทรงคิดแบบขน เมื่อทรงบัญชาการ กระทรวง
พระคลัง) ประจำปี เป็นแต่หาเคยเอาออกพิมพ์
โฆษณาให้มหาชนรู้เห็นไม่ ถ้าเองบประมาณ
ซึ่งใช้อยู่จตุระเบียบที่ยังคาดเคลื่อนอยู่บ้าง ให้
เขารูปรตามในยุโรปแล้ว ก็พอจะใช้พิมพ์โฆษณา
ได้ แต่มีรายการในแบบงบประมาณเดิมอยู่ข้อ ๑
ซึ่งมีสเตอร์มิตเซดอินเนตเกรงว่าจะเกิดลำบากเมื่อ
แก้ไข คือในงบประมาณกำหนดว่าพระเจ้า
แผ่นดินอาจจะเอาเงินแผ่นดินไปใช้ใน (พระคลัง
ข้างที่) สำหรับพระองค์เองได้ร้อยละ ๑๕ ของราย
ได้แต่ตรวจดูบัญชีตามจริงก็ไม่ได้ทรงใช้เงินส่วน
พระองค์มากถึงอย่างนั้น ถึงกระนั้นที่ปรากฏอยู่
ในงบประมาณว่า ๑๕ เปอร์เซ็นต์ ของรายได้เงิน
แผ่นดินเป็นเงินมากมายเต็มที ทงจะยังมากชน
ไปอีกในเวลาบ้านเมืองเจริญ ผิดกับประเพณี

ประเทศอื่น ๆ ซึ่ง เขา กำหนดเงิน ตำหรับ พระเจ้า
แผ่นดินทรง ไร่ด้วยตัวพระองค์ เป็นจำนวนเงินจำ-
กัด้บี่ตะเท่านี้ ๆ ถ้างบประมาณเมืองไทยที่ โฆษ-
ณาปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินได้เงินตำหรับ ไร่ด้วย
ตัวพระองค์ เท่านี้ ๆ เปอร์เซนต์ ของ รายได้เงิน
แผ่นดิน ชาวยุโรปเห็นจะรังเกียจว่ามากมาย
เหลือเกินนัก แต่จะเปลี่ยนเป็นกำหนดจำนวนเงิน
มีจำกัดเหมือนเช่น ประเทศอื่น ก็เหมือน ถดเงินตำ-
หรับพระองค์ทรง ไร่ด้วยให้น้อยลง เกรงพระเจ้า
อยู่หัวจะทรงรังเกียจ จึงขอปรึกษาฉันว่าจะทำ
อย่างไรดี

ฉันตอบว่าตัวฉันไม่เคย เกี่ยวข้อง ด้วยการเงิน
ของที่พระเจ้าอยู่หัวทรง ไร่ด้วย จะทายว่าพระ
เจ้าอยู่หัว จะพอ พระราชหฤทัยรับ อย่างไร นั้นดำ-
บากอยู่ แต่ฉันรู้เป็นแน่อย่างหนึ่ง ว่าพระเจ้า
อยู่หัวทรงถือประโยชน์ของ บ้านเมือง เป็นใหญ่ยิ่ง

๑๑๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

กว่าประโยชน์ส่วนพระองค์อยู่เป็นหลัก ไม่เคยทรง
ประพฤติอย่างใดโดยเห็นแก่พระองค์ ยิ่งกว่าบ้าน
เมือง ถ้ากระทรงพระคตงทุตข้แข็งให้ตระหนัก
พระราชหฤทัยว่าจะเป็นคุณแก่บ้านเมือง ถึงจะ
ต้องสละประโยชน์ส่วนพระองค์ก็คงไม่ทรงขัดขวาง
ที่มิได้เคอร์มิคเซตอินเนตมาปรึกษาครั้งนั้นฉันไม่ได้
กราบทูลให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ต่อมาราวสัก
๓๐ วันมิได้เคอร์มิคเซตอินเนตมาหาฉันอีก คราว
นักริยาอาการ เบิกบาน ผิดปรกติ ถึงเลอด ขนหน้า
เดินยิ้มแฉ่งเข้ามาแต่ประตูห้อง พอจับมือกัน
ก็ออกปากว่า “No country has a king like
yours.” ไม่มีเมืองไหนที่มีพระเจ้าแผ่นดินเหมือน
ของท่าน ครั้นนั่งลงแล้วเด้าให้ฟังว่าเมื่อพบกับ
ฉันฉันนั้นแล้ว ไปปรึกษากับกรมหมื่นมหิศราเห็น
ว่าควร จะ ทูลถาม พระเจ้าอยู่หัว แต่ว่าจะทรง รั้ง-
เกี่ยวการพิมพ์งบประมาณเงินแผ่นดินโฆษณาแก่

มหาชนหรือไม่ เดี่ยหนึ่งก่อน ถ้าโปรดให้
 โฆษณางบประมาณแล้ว เมื่อกิ่งเวตพิจารณา
 รายการจึงจะทูลเรื่องเงินพระคลังข้างที่สำหรับทรง
 ใช้จ่ายส่วนพระองค์ต่อไป แต่พอกรมหมื่นมหิศรฯ
 ถวายจดหมายฉบับแรกก็ได้รับพระราชหัตถ์เดชา
 คอบทันที ว่าในการกู้เงินมหาชนนั้นจำเป็นต้อง
 โฆษณางบประมาณเงินแผ่นดินอยู่เอง หากทรง
 รั้งเกี่ยวไม่ แต่ยังมีต่อไปอีกอย่างหนึ่งเนื่องกับ
 การโฆษณางบประมาณนั้น คือเงินแผ่นดินที่
 แบ่งให้พระเจ้าแผ่นดินใช้จ่ายส่วนพระองค์ ต้อง
 มีจำกัดจำนวนเงิน บอกไว้ให้ปรากฏในงบ ประ
 มาณ จะว่าแต่เท่านั้น ๆ เปอรไซนต์ห้าควรไม่
 ให้กระทรวงพระคลังแก้ ไปให้ตรงตาม แบบฝรั่ง
 ด้วย ส่วนจำนวนเงินที่จะถวายให้ทรงใช้จ่ายปี
 ละเท่าใด ก็ให้กระทรวงพระคลังพิจารณาตาม
 เห็นสมควร ถวายเท่าใดก็จะยอมรับเท่านั้นโดยไม่

๑๒๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงมีพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำริพระราชโองการ
เป็น ประทาน มีมติคณะรัฐมนตรีเห็นว่าตามประ-
เทศอื่นมักปรากฏแต่ว่าพระเจ้าแผ่นดินอยากได้เงิน
ใช้ส่วนพระองค์ให้มากจน เสด็จกับสภาบริหาร
(Parliament) คอยขัดขวางไม่ยอมถวายตามพระ
ประสงค์ เมืองไทยพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจสิทธิ์
ขาดจะสั่งให้เป็นอย่างไรก็ได้ตามพระราชหฤทัย แต่
พระเจ้าอยู่หัว ถัดยอมสละผลประโยชน์ส่วนพระ
องค์พระราชทานแก่บ้านเมือง แต่อย่างช้าให้เสนา-
บดีกะจำนวนเงินจะถวายเท่าใด ก็จะทรงรับเท่านั้น
ดังนี้ ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นที่จะทำเหมือน
อย่างพระเจ้าอยู่หัว จึงนับถือเป็นอย่างยิ่ง เมื่อ
มีมติคณะรัฐมนตรีได้ทราบความใน พระราช
หัตถ์เดชา ก็คิดถึงฉันเพราะได้มาปรึกษาก่อนผู้อื่น
จึงรับมาอดก่อนผู้อื่น ฉันก็ยินดีอนุโมทนาด้วย
เมื่อกระทรวงพระคลัง ถวายร่างงบประมาณ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๒๑

ที่จะพิมพ์โฆษณาชวนปรีกษาในที่ประชุมเดนมาร์ก กำหนดเงิน พระคลังข้างที่สำหรับทรงใช้ ด้อยเป็น ส่วนพระองค์พระเจ้าอยู่หัวปีละ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงยอมรับตามทงะนั้น ฝ่ายพวก เดนมาร์กไม่ ยาก จะให้ พระเจ้าอยู่หัว ต้องได้รับ ความเดือดร้อน เมื่อร่วยยอดเงินที่กะไม่น้อยกว่า ที่พระคลังมหาสมบัติจ่ายให้พระคลังข้างที่ประจำปี มาแต่ก่อนก็พอใจ จึงเป็นอันตกลงกำหนดจากตเงิน สำหรับพระเจ้าแผ่นดินเมืองไทย ซึ่งเคยทรงตั้งทช เรียกรเงินใช้ได้เท่าหนึ่งเท่าใดตาม พระราชหฤทัย มาแต่ก่อน ให้ทรงเรียกใช้ด้อยได้เพียง ปีละ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาทชนเป็นครั้งแรก.

การที่รัฐบาลกู้เงินมหาชนนนี้ ต้องไปว่ากที่ “ตลาดเงิน”(Money Market)ประเทศใดประเทศหนึ่ง ที่มีเงินมาก ผู้จะให้กู้เขายอมตรวจตราพิจารณา ก่อนว่าประเทศที่จะกู้เงินนั้นมหนี้สินอยู่เท่าใด เงิน

๑๒๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

แผ่นดินที่ได้มีเท่าใด และการจับจ่ายใช้เงินแผ่นดิน
มีเงินเหลือจ่ายพอจะใช้ดอกเบี้ยเงินกู้ได้หรือไม่
ถ้าประเทศใดมีหนี้สินมาก หรือว่าราชการเงินของ
ประเทศนั้นไม่สู้มั่นคง เขาก็รังเกียจ บางทีเรียก
ดอกเบี้ยแรง บางทีต้องให้เอาภาษีอากรอย่างใด
อย่างหนึ่งเป็นประกัน บางทีเห็นประเทศนั้นไม่มี
หลักฐานมั่นคง ก็ไม่ยอมให้กู้ทีเดียว เมืองไทยกับ
เงินมหาชนครังแรกที่ตลาดเงินเมืองดอนดอน จำ
นวนเงินที่กู้เพียง(ทรงค้ำไว้)ปอนด์ คิดเป็นเงินไทย
โดยอัตราปอนด์ละ(ทรงค้ำไว้)บาท รวมเป็นเงินไทย
(ทรงค้ำไว้)บาท ยอมให้ดอกเบี้ย(ทรงค้ำไว้)เปอร์-
เซ็นต์ และกำหนดจะใช้คืนเงินใน(ทรงค้ำไว้)ปี
ก็ไม่ได้โดยสะดวก ด้วยเจ้าของเงินพิจารณาในงบ
ประมาณเห็นว่าเมืองไทยไม่มีหนี้สิน และใช้
จ่ายเงินแผ่นดินเป็นระเบียบเรียบร้อย ก็ยอมให้
กู้ด้วยความเชื่องช้า มิได้เรียกประกันอย่างใด

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๒๓

แต่แผนการสร้างทางรถไฟในเมืองไทยก็ใช้สร้าง
ด้วยเงินกู้กลับมา

(๓)

ต่อมา เมื่อมีมติเตรียมเขตอินเด้กตั้งไปแล้ว
ดูเหมือนจะเป็นในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ บัดนั้นเดือนนั้นเป็น
กรมหลวง คำวันหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้
หาฉันเข้าไปเฝ้าในตำหนักโอรุาน เฝือญเป็นวันเจ้า
พนักงาน พระคตงข้างที่ถวายบประมาณ จ่ายเงิน
พระคตงข้างที่ดำหรับบหน้าให้ทรงตรวจ พระ
เจ้าอยู่หัวตรัดปรารภแก่ฉันว่า ทรงรู้ดีกอดคิด
ด้วยเงินพระคตงข้างที่ไม่พอจะใช้ ครนจะปรับ
ทุกซ์กับ กระทรวงพระคตงก็ได้ ดันพระโอรุรุแล้ว
ว่าจะยอมรับเพียงบ้ตะหกถ่าน จะเป็นพดไม่แน่
นอน ครัดปรึกษาฉันว่าจะทำอย่างไรดีจึงจะได้
เงินพอใช้ ฉันได้ฟังพระเจ้าอยู่หัวตรัดนั้นก็ถน
ด้วยเมื่อตกำหนดจากตเงิน พระคตงข้างที่บ้ตะหก

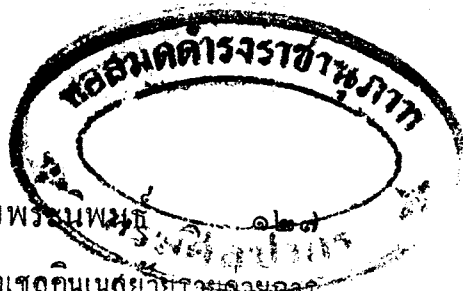
๑๒๔ สมเด็จพระยาพิชัยดาบหัก

ด้านบาทนั้น ในที่ประชุมเสนาบดีเข้าใจกันทุกคนว่า จำนวนเงินมากกว่าที่กระทรวงพระคลังเคยจ่ายให้พระคลังข้างที่แต่ก่อน วางใจว่าพระเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงเดือดร้อน ในเงินจึงไม่พอทรงใช้ ฉะนั้นทุกถามก็เห็นว่าจะต้องเงินไป จึงกราบทูลเพียงรับว่า “ข้าพระพุทธเจ้าจะครีครองดู” ต่อมาวันหนึ่งฉันเชิญพระยาสุภภรณ์บรรณดาร์ (หม่อมวงศ์) รองอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ซึ่งชอบกันกับฉัน มาเล่าให้ฟังถึงที่พระเจ้าอยู่หัวทรงปรารภ แต่ความพระยาสุภภรณ์ว่า จำนวนเงินหกด้านก็มีใช้น้อยและฉันเข้าใจว่ามากกว่าที่พระคลังเคยจ่ายถวายมาแต่ก่อนด้วย เหตุใดจึงไม่พอทรงใช้ พระยาสุภภรณ์จึงชี้แจงให้ทราบว่า ในงบประมาณเดิมที่กำหนดเงินพระคลังข้างที่ว่า ๑๕ เปอรเซ็นต์ของรายได้เงินแผ่นดินนั้น ไม่ได้รับจริงอย่างนั้น เป็นแต่เอาจำนวนเงิน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๒๕

ตามบัญชี ที่ปรากฏว่า ไร่ ด้อยใน ราชสำนัก บั๊ตะ
เท่าใด คิดถัวกันตั้งเป็นเกณฑ์ กำหนดเป็นอัตรา
จ่ายเงินให้พระคลังข้างที่ บั๊ตะเท่านั้น แต่ปีใดเงิน
ไม่พอใช้ ก็เรียกเพิ่มเติมได้ ไม่มีจำกัด ก็แต่เงิน
พระคลังข้างที่นั้น มิใช่แต่ สำหรับพระองค์ พระเจ้า
อยู่หัวทรง ไร่ ด้อย ยังต้องเอาไปใช้ในการอื่นอีก
หลายอย่าง เป็นต้นว่า เงินงวดประจำปีที่พระราช-
ทานเจ้านายเช่นตัวฉัน และเบี้ยหวัดเงินเดือน
ราชบริพารฝ่ายใน ตลอดจนรับแขกเมืองก็ใช้
เงินพระคลังข้างที่ แม้แต่ก่อนมาเงินพระคลังข้างที่
ด้อยตัวสำหรับ พระเจ้าอยู่หัว ทรง ไร่ ด้อย ก็เป็นแค่
ส่วนหนึ่งในจำนวนเงินพระคลังข้างที่ และไม่มาก
มายเหลือเพื่อเท่าใด ครั้นทำงบประมาณแบบ
ใหม่ จำกัด กำหนดเงิน พระคลังข้างที่ บั๊ตะ หกด้าน
บาท ถ้าดูแค่ยอดจำนวนเงินก็เห็นมากกว่าที่
กระทรวงพระคลังเคยจ่ายประจำปีมาแต่ก่อน แต่

๑๒๖ สมเด็จพระยาดีรักราชานุภาพ
ที่จริง พระเจ้าอยู่หัวได้เงินพระคลังข้างที่น้อยลง
กว่าเช่นเคยมาแต่ก่อน เพราะกระทรวงพระคลัง
คัดรายจ่ายเงินแผ่นดินซึ่งกระทรวงพระคลังเคยจ่าย
ในบรรดาการซึ่งเนื่องกับราชสำนัก เช่นเงินเดือน
ข้าราชการ ค่าใช้สอยในการเสด็จประพาส การ
ก่อสร้างซ่อมแซมรักษาพระราชวังต่าง ๆ แม้ที่
สุดจนการเลี้ยงช้างเผือก รวมทุกอย่างมาให้
พระคลังข้างที่จ่ายในเงินทดทานนั้น ผลของงบ
ประมาณใหม่ จึงกลายเป็นลดเงินพระคลังข้างที่
น้อยลงกว่าแต่ก่อน เพราะถูกพระองค์จ่ายเพิ่ม
เข้ามา พระเจ้าอยู่หัวก็มีเงินสำหรับทรงใช้สอย
น้อยลง จึงทรงรู้ดีว่าอัครคต นั้นได้ฟังก็ออกเสีย
ใจ ด้วยเรื่องจำกัดเงินพระคลังข้างที่ พระเจ้า
อยู่หัวได้ทรงแนะนำ และทรงยอมบริจาคด้วยพระ
องค์เองตั้งเด้ามาแต่ใด ใคร ๆ ก็ชื่นชมพระกรุณา
คุณมาด้วยกันทั้งนั้น เมื่อกระทำการในงบประมาณ

ชุมนุมพระมหรสพ ๑๒๗

มาฉนิใหม่ที่มีดเคอร์มิตเซตอินเนตยารายจายการ
ต่างๆอนเนื่องด้วยราชดำนั้ไปพวงเข้าในพระคตัง
ข้างที่ ก็ทำตามแบบในประเทศอังกฤษ เด่นาบด
กระทรวงพระคตังควรจะ ปรีกษา กรมพระดมมค-
อมรพันธุ์ ซึ่งเป้นอชบคกรมพระคตังข้างที่เดี่ยอก
ชนหนึ่ง เมื่อเห็นจะเกิดด่าบากแก่พระคตังที่อย่าง
ใด ช้แจงแก่มิดเคอร์มิตเซตอินเนตก็คตังคตังแกใจ
ผ่นผ่นไต้เรื่บร้อย โดยจะคตังเพิ่มเงินชนเป้น
เจ็ดถ้านก็คตังจะไม่มีใครชคตังขวาง เพราะมิดเคอร์
มิตเซตอินเนตก็รู้ดักพระคตังของพระเจ้าอยู่หัวมาก
แต่ไปเข้าใจกันเดี่ยว่า เงินหกถ้านบาทคตังพอแก่
การ มิได้พิจารณาตุรายการลงไปให้ตะเอี้ยค
จึงมาเกิดด่าบากเมื่อภายหลัง

ฉนถามพระยาศุภภกรณาคตังไป ว่าเมื่อพระเจ้า
อยู่หัวทรงรู้ดีกคตังคตังและทรงถกชคตังมานะไม่คตัง
แก่กระทรวงพระคตังอยู่อย่างน กรมพระคตัง

๑๒๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ
ข้างที่คิดอย่างไรบ้าง หรือไม่ว่าจะช่วย ปิดตบแต่ง
ความดำปากของพระเจ้าอยู่หัว พระยาสุพรรณฯ
บอกว่าถ้าได้เงินจากพระคลังไม่พอทรงใช้ ก็มี
ทางเดียวที่จะแก้ไขเหมือนคนทงหลายอื่นเขาทำกัน
คือตัดเงินรายจ่ายลง ประหยัดการใช้จ่ายเข็มัด
เข็มให้เงินเหลือจ่ายทุก ๆ ปี และเอาเงินเหลือ
จ่ายนั้นไปเพาะปลูกให้เกิดดอกผล ทำเช่นนั้น
จำต้องทรงรู้จักเขตแดนในตอนแรก เมื่อเกิด
ดอกผลก็จะมีเงินสำหรับทรงใช้ด้วยมากจน ๆ เป็น
ลำดับไป ถึงเงินพระคลังถวายเพียงปีละหกด้านก็
จะไม่ทรงเดือดร้อน ฉะนั้นได้ฟังก็เข้าใจว่าในเวลา
นั้นคงเป็นเพราะพระคลังข้างที่ ประหยัดเงิน เพื่อจะ
ทำการหาดอกผล พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงอัครคัต เมื่อ
พบกับพระยาสุพรรณฯ แล้วฉันทัดคัตต่อมาว่า เห็น
การอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะหาผลประโยชน์ ส่วนพระ
องค์พระเจ้าอยู่หัวให้เป็น ประโยชน์แก่บ้านเมือง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๒๕

ด้วยสมัยนั้นเป็นเวดากำตั้งกระทรวงมหาดไทย คิด
สร้างหัวเมือง ที่ว่าบางที่ผู้อ่านจะงง ด้วยหัว
เมืองก็มีมาแต่แต่โบราณ เหตุใดจึงสร้าง
หัวเมืองในสมัยเมื่อฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาด
ไทย จึงจะเล่าเรื่องสร้างหัวเมืองแทรกลงตรง
นี้ให้เข้าใจเสียก่อน

(๔)

แต่ก่อนมาหัวเมืองมีแต่เขตจังหวัดเป็นยุค ส่วน
หัวเมืองนอกจากที่เป็นเมืองมีบอมนปรการแล้วไม่
ตั้งประจำอยู่ที่ตรงไหนเป็นนิจ ใครได้เป็นเจ้าของ
เมืองคงบานเรือนทอยเรียกว่า "จวน" ที่ตรงไหน
หัวเมืองก็ย้ายไปอยู่ที่ตรงนั้น เพราะธรรมเนียม
แต่ก่อนเจ้าเมือง ว่าราชการที่จวน เช่นเดียวกัน กับ
เสนาบดีในกรุงเทพฯ ในสมัยนั้น และเจ้าเมือง
ต้องทำที่ตงจวนกับตงสร้างจวน ด้วยทุนของตนเอง

๑๓๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ด้วย เพราะฉะนั้นใครได้เป็นเจ้าของถ้าไปหาขอ
ที่ท่าจวนในหมู่บ้าน หรือตำบลเดียวกับจวนเจ้า
เมืองคนก่อนไม่ได้ ก็ต้องไปสร้างจวนในที่หมู่บ้าน
หรือตำบลอื่น เมืองก็ย้ายไปอยู่ห่างกับเมืองเดิม
มากบ้างน้อยบ้าง ถึงเมืองที่มีขอมปรากฏเช่น
เมือง นครราชสีมาเป็นคนก็บังคับเพียงให้เจ้าเมือง
ตั้งจวนอยู่ในกำแพงเมืองเท่านั้น เวลาเปิดยื่น
ตัวเจ้าเมืองก็ต้องหาที่ตั้งจวนใหม่และย้ายที่ว่าการ
เมืองไปยังจวนของเจ้าเมืองคนใหม่ จวนเจ้าเมือง
ก็เป็นอย่างเดียวกับบ้านคฤหบดีนั่นเอง ผิดกัน
แต่ต้องมีศาลาโถงปลูกไว้ข้างนอกกรวดหน้าบ้านหลัง
๑ เรียกว่า “ศาลาดากลาง” เป็นที่ประชุมกรรมการ
เวดามี่การงาน และโดยปรกติใช้เป็นที่ชำระความ
อีกอย่าง ๑ มีเรือนจำนักโทษอยู่ข้างในบริเวณ
จวน นอกจากนั้นก็เป็นอย่างบ้านอื่นหนึ่ง เมื่อ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๓๑

ตัวเจ้าเมืองพันตำแหน่งไปแล้ว จวนแต่ทศจวน
เป็นทรัพย์ส่วนตัว ก็เป็นมรดกรอขายให้มันเป็น
ของผู้อื่นต่อไป เมืองจึงไม่คงประจำอยู่แห่งเดียว
เป็นนิจด้วยประการฉะนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีแว่นเป็นเงาบาดกระ
ทรวงมหาดไทยขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ ยังเป็น
เช่นว่าอยู่ทงหน ได้เห็นเมืองพิศตรเป็นอย่างแปลก
ประหลาดกว่าเพื่อน ด้วยเจ้าเมืองกรมการจวน
อยู่เรือจอดเรียงกันไปตามตลิ่ง ทิศชันสูงเช่น
เจ้าเมืองและปลัดเป็นคน อยู่ "เรือมอ" อย่าง
เช่นพวกมอญใช้ไปมาค้าขาย เป็นเรืออย่าง
ใหญ่อยู่ในเรือใต้ทงครวเรือน ทิศต่ำตงมาก้อย
"เรือเบ็ดเหนือ" เป็นเรือประทุนขนาดย่อมตงมา
ถ้าครอบครวไม่มากก็อยู่ใต้ทงครวเรือนเหมือนกัน
ที่บนบกเห็นมีแต่ศาลาดางมุงจากหลัง ๑ กบเรือน

๑๓๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
จัดแคะมุงจากแคะพะเพ็งเป็น ที่อาศัยของพวกไพร่
นอกจากนั้นแต่เห็นแต่พงแห่มไปรอบข้าง ฉนั้น
ถามว่า เหตุใดจึงมา เป็น เมืองเรือดอยอยู่ เช่นนั้น
เขามอกให้ทราบว่าเป็นเมืองพิจิตรเดิมนั้น (ชื่อว่า
เมืองสระหลวง) เป็นเมืองโบราณ มีขอมปรา
การตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านสายเก่าห่างเมืองใหม่ ซ้ำ
บึงไปทางตะวันตกสัก ๒๐๐ เด็น แต่เมื่อมีคนของ
เวียงเกิดชน ด้ายน่านไหลมาเดียวทางคูของเวียง
มากชน ด้ายน่านตอนที่ตั้งเมืองพิจิตรเก่ากคนเขิน
ชนทุกปี จนถึงในรัชกาลที่ ๕ นี้ ที่เมืองพิจิตรเก่า
ใช้เรือไม่ได้ จึงต้องย้ายเมืองมาตั้งทางคุดของ
เวียงที่ตรงที่ (จุดเรือ) ตั้งเมืองนั้นเว้นที่ว่างอยู่
กลางหมู่บ้านราษฎร ทั้งข้างเหนือ ข้างใต้ ไปมาถึง
กันได้สะดวก แต่เป็นที่ดอนนาทวมทุกปี แตะมีกม
เหตุไฟไหม้พังถูกตามมาถึงตรงนั้น จะตั้งเมืองบน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๓๓

บทไม้ตะตอกจิ้งตองขุเรือ เคยตอง “ยายเมฆ”
หนไฟมาหลายครั้งแล้ว

(ทรงค่างไว้เพื่องเท่านั้น)

เรื่องสร้างเมือง

(๑)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ฉะนั้นไม่คุ้นเคยกับราชการกระทรวงนั้น ตอนแรกรับตำแหน่งต้องศึกษาการงานในหน้าที่อยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เดือนเมษายนจนถึงเดือนตุลาคม จึงทอดอาลัยไปเที่ยวดูการปกครองหัวเมืองทางฝ่ายเหนือ ตั้งแต่กรุงเทพฯ รั้วอยุธยาขึ้นไปจนเมืองอุตรดิตถ์ สวรรคโลก สุโขทัย ขากลับต้องเรือจากเมืองตากลงมาจนถึงเมืองอ่างทอง แล้วยังเดินบกไปตรวจเมืองสุพรรณบุรีเป็นที่สุด ฉะนั้นไปตรวจหัวเมืองทรง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๓๕

นั้นเป็นครั้งแรก ตั้งแต่ผ่านเมืองนครสวรรค์ขึ้น
เริ่มเข้าเขต “เมืองเหนือ” ขึ้นไป ออกประ
หลาดใจด้วยทราบว่าเจ้าเมืองต่างๆ มักมากระซิบ
ถามพระยาวรพตภิโกศล (ชุ่ม) ซึ่งเป็นผู้ใหญ่
ในข้าราชการ ที่ไป กับฉันว่ามีเหตุการณ์อันใดเกิด
ขึ้นหรือฉันจึงขึ้นไปเมืองเหนือ เพราะแต่ก่อนมา
เสนาบดีเคยขึ้นไปแต่เวลายามราชการสำคัญ เช่น
เกณฑ์ กองทัพ เป็นต้น ฉันขึ้นไปด้วยราชการ
อันใด พระยาวรพตภิโกศล บอกว่าฉันเป็นแต่จะ
ไปตรวจดูหัวเมืองต่างๆ ก็มีใครเข้าใจ ฉันได้
ฟังก็เห็นขึ้น เพราะความจริงก็เป็นเช่นว่า แต่
ก่อนมาเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เป็นอัครมหา
เสนาบดีที่สมุหนายกตั้งแต่วันแต่แก่ชราอายุถึง ๖๐ ปี
แล้ว จึงออกไปหัวเมืองไกลต่อเวลายามราชการ
สำคัญ เกิดขึ้น แต่ตัวฉันเป็นเสนาบดี กระทรวง
มหาดไทยเมื่ออายุได้เพียง ๓๐ ปี พวกหัวเมือง

๑๓๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เขาไปคิดเทียบ กับท่านผู้ใหญ่ ตั้งแต่ปางก่อน ก็คงนึกว่าฉันจะไปเที่ยวตรวจหัวเมืองตามนิสัยคนหนุ่มคะนอง เห็นจะไม่มีใครคิดเห็นความตามใจจริงของฉัน ว่าเพราะยังไม่รู้ว่าการปกครองตามหัวเมืองเป็นอย่างไร จึงออกไปเที่ยวดูให้รู้เห็นด้วยตาของตนเอง เขามาเป็นทุนดำหรับคิดจัดการบ้านเมืองต่อไป

แต่เมื่อไปตรวจหัวเมืองครั้งนั้น ได้ไปทำการแปลถ้อยคำซึ่งน่าจะเก่าฝากไว้ครั้งหนึ่งด้วย แต่เบืองตน คองยอนกตาวองเมอแรก กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เป็นตำแหน่งรองอธิบดีบัญชาการกระทรวง พระคตังก่อน ท่านทรงตรวจบัญชีเงินด้วย ซึ่งหัวเมืองคองตังเข้ามากรุงเทพฯ คั่งค้างอยู่มากนัก จึงกราบทูลขอให้ตั้งกรมเงินด้วย (หรือเรียกว่ากรมอะไรฉันจำไม่ได้แน่) ขึ้นหนึ่งในกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม ใน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๓๗

กระทรวงมหาดไทยเจ้ากรมเป็นที่พระวรพูนวิโร—
คัย ในกระทรวงกตาทิหม เจ้ากรมเป็นที่พระอุทัย
เทพชน ดำหรับเร่งรัดรวมเงินด้วยหัวเมืองตั้งพระ
คตังมาแต่ก่อนนั้นเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
หลายปีแล้ว เมื่อแรกฉันว่าถาวรกระทรวงมหาด
ไทยได้ทุ้ถุดถดถองหน้าแก่กรมพระนราฯ ว่าที่จจะ
จัดการปกครองหัวเมืองเห็นจะค้องใช้เงินมาก ขอ
ให้กระทรวงพระคตังหาเงินไว้จ่ายราชการในกระ
ทรวงมหาดไทยอย่าให้ขัดแคลน จึงจะดำมารก
ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญช้นได้ ท่านครัดว่า
ช่อนนก็เห็นอยู่แล้ว คงจะช่วยโดยเต็มความ
ดำมารก แต่คัวฉันก็รือยว่าเงินแผ่นดินรายได้
ยังมีน้อยมิใครพอใช้ ถ้าเงินรายได้ยังไม่เพิ่ม
ช้น ก็เห็นจะยังจ่ายให้ไม่ได้มาก ถ้าฉันจัด
การหัวเมืองให้เกิดผลได้เงินแผ่นดินมาก ช้น
ท่านจะจ่ายรายได้ที่เพิ่มช้นนั้นให้ กระทรวงมหาด

๑๓๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ไทยบ้านเมืองเป็นส่วนใหญ่ว่ากระทรวงอื่น
มีความเข้าใจกันมาดังนี้ เมื่อฉันจะขึ้นไปตรวจ
หัวเมืองครั้งนั้น กรมพระนราฯ ครัดแก่นฉันว่า
เงินด้วยของหลวงยังค้างเจ้าเมืองกรมการ และเจ้า
หมื่นนายกเทศมนตรีทางหัวเมืองเห็นอยู่มาก ถ้า
ฉันช่วยเร่งรัดให้ได้ เงินมาบ้างก็จะดี ฉันทูล
ว่าขอครีครองก่อน แล้วมาคิดใคร่ครวญดูเห็น
ว่า ฉันเพิ่งจะไปตรวจหัวเมืองเป็นครั้งแรก
ตัวฉันกับพวกเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมือง ก็ยัง
ไม่รู้จักกันโดยมาก ถ้าไปประเดิมเริ่มใช้อำนาจ
ด้วยเรียกเร่งเงินด้วยซึ่งคิดค้างให้เกิดเดือดร้อนแก่
เจ้าเมืองกรมการพวกที่เป็นหนี้หลวง ก่อนจัดการ
อย่างอื่นให้เกิดความยินดีดูหัดสมควรไม่ แต่
คิดไปอีกทางหนึ่งก็แต่เห็นว่าถ้าได้เงินมาถวายกรม
พระนราฯ ในครั้งนั้น จะเป็นประโยชน์แก่ระ
ทรวงมหาดไทย ด้วยจะขอให้กระทรวงพระคลัง

ชุมนุมพระนิพนธ์

เพิ่มเงินให้จ่ายช^๕ ฉ^๕น^๕จ^๕ง^๕ป^๕ร^๕ิ^๕ก^๕ษ^๕า^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ว^๕ร^๕พ^๕ุ^๕ม^๕ิ^๕โ^๕ก^๕
ค^๕ย^๕ช^๕ง^๕ไ^๕ด^๕เ^๕อ^๕น^๕ช^๕น^๕เ^๕็^๕น^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ย^๕า^๕เ^๕็^๕น^๕ไ^๕ป^๕เ^๕ย^๕ั^๕ก^๕ร^๕ท^๕ร^๕ว^๕
ม^๕ห^๕า^๕ด^๕ไ^๕ท^๕ย^๕ ว^๕า^๕จ^๕ะ^๕ห^๕า^๕ท^๕า^๕ง^๕ก^๕ด^๕า^๕ง^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ร^๕ไ^๕ด^๕ั^๕ไ^๕้^๕ไ^๕ด^๕เ^๕็^๕น^๕
มา^๕ใ^๕ห^๕ั^๕ก^๕ร^๕ท^๕ร^๕ว^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ง^๕บ^๕้าง^๕ แ^๕ด^๕เ^๕ย^๕า^๕ใ^๕ห^๕ั^๕ก^๕เ^๕็^๕ด^๕เ^๕็^๕ด^๕
ร^๕็^๕น^๕แ^๕ก^๕่^๕พ^๕ว^๕ก^๕ข^๕ำ^๕ร^๕า^๕ช^๕ก^๕า^๕ร^๕ห^๕ั^๕ว^๕เ^๕็^๕ม^๕็^๕ง^๕ พ^๕ร^๕ะ^๕ย^๕า^๕ว^๕ร^๕พ^๕ุ^๕ม^๕ิ^๕
เ^๕็^๕น^๕ว^๕า^๕ถ^๕า^๕ด^๕จ^๕ำ^๕น^๕อ^๕น^๕เ^๕็^๕น^๕ใ^๕ห^๕ั^๕แ^๕ก^๕เ^๕็^๕เ^๕อ^๕า^๕เ^๕็^๕น^๕ด^๕มา^๕ด^๕ัง^๕
ใ^๕ห^๕เ^๕็^๕น^๕ส^๕่ว^๕น^๕ม^๕า^๕ก^๕ช^๕น^๕จ^๕น^๕ด^๕ก^๕ห^๕น^๕เ^๕็^๕น^๕ป^๕ร^๕ะ^๕โ^๕ย^๕ช^๕น^๕ เ^๕็^๕น^๕
จ^๕ะ^๕มี^๕เ^๕็^๕เ^๕็^๕ม^๕ใ^๕จ^๕ด^๕ัง^๕เ^๕็^๕น^๕ด^๕ข^๕ำ^๕ร^๕ะ^๕ห^๕น^๕ท^๕ด^๕ว^๕ง^๕ใ^๕ห^๕ั^๕พ^๕ัน^๕ค^๕ว^๕ม^๕
ค^๕ว^๕ย^๕ก^๕ัน^๕ ค^๕ง^๕จ^๕ะ^๕ไ^๕ด^๕เ^๕็^๕น^๕มา^๕ใ^๕ห^๕ั^๕ก^๕ร^๕ท^๕ร^๕ว^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ง^๕ไ^๕ม^๕
น^๕อ^๕ย^๕น^๕ก^๕ ฉ^๕น^๕ไ^๕ป^๕ท^๕ุ^๕ด^๕ค^๕ว^๕า^๕ม^๕ว^๕ิ^๕ด^๕ก^๕ข^๕อ^๕ง^๕ฉ^๕น^๕ก^๕ั^๕บ^๕ั^๕ท^๕ง^๕ค^๕ว^๕า^๕
ก^๕ิ^๕ด^๕ข^๕อ^๕ง^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ย^๕า^๕ว^๕ร^๕พ^๕ุ^๕ม^๕ิ^๕ ๑ แ^๕ก^๕่^๕ก^๕ร^๕ม^๕พ^๕ร^๕ะ^๕น^๕ร^๕า^๕ ๑ ท^๕ุ^๕ด^๕ก^๕า^๕ม^๕
ท^๕ำ^๕น^๕ว^๕า^๕ก^๕ร^๕ท^๕ร^๕ว^๕ พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ง^๕จ^๕ะ^๕ด^๕ห^๕น^๕ใ^๕ห^๕ั^๕แ^๕ก^๕เ^๕็^๕ผู้^๕ด^๕ัง^๕เ^๕็^๕น^๕
ด^๕ข^๕ำ^๕ร^๕ะ^๕ห^๕น^๕ไ^๕ด^๕ ส^๕ัน^๕ช^๕เ^๕ง^๕ด^๕ัก^๕ท^๕่ำ^๕ไ^๕ด^๕ ท^๕ำ^๕น^๕ค^๕ร^๕ี^๕ด^๕ว^๕า^๕เ^๕็^๕น^๕
ด^๕ว^๕ย^๕น^๕น^๕ัน^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ค^๕ำ^๕ง^๕ท^๕บ^๕ท^๕อ^๕ด^๕มา^๕น^๕น^๕ก^๕แ^๕ด^๕ว^๕ ถ^๕ำ^๕ข^๕ำ^๕
ไ^๕ป^๕ที่^๕ด^๕ุ^๕ค^๕ก^๕ค^๕ง^๕สุ^๕ญ^๕ ถ^๕ำ^๕ไ^๕ด^๕เ^๕็^๕น^๕ด^๕เ^๕็^๕ย^๕ง^๕ด^๕ัก^๕ค^๕ร^๕ง^๕ห^๕น^๕
ก^๕็^๕จ^๕ะ^๕พ^๕อ^๕พ^๕ร^๕ะ^๕ห^๕ฤ^๕ท^๕ย^๕ ฉ^๕น^๕ก^๕็^๕ร^๕็^๕ว^๕า^๕จ^๕ะ^๕ไ^๕ป^๕ด^๕อ^๕ง^๕ห^๕า^๕เ^๕็^๕น^๕

๑๔๐ สมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมเยียนราษฎร

มากวายนั่งรถจักรยานยนต์ไปเยี่ยมเยียนราษฎรที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองหนองบัวลำภู จังหวัดหนองบัวลำภู เมื่อไปถึงเมืองหนองบัวลำภูด้วย
ติดค้างฉันให้พระยาพรหมฯ บอกแก่ผู้เป็นลูก
หน้า เมื่อก่อนฉันจะไปครั้งหนึ่ง ได้พบกับพระ
ทรงพระคงตกตงกันว่าจะให้โอกาสแก่บรรดา
ผู้ที่มีเงินน้อยของหลวงติดค้างอยู่ตามหัวเมือง ถ้า
ใครเอาเงินส่งมาชำระหนี้หลวงได้ฉันจึงในเวลา
เมื่อฉันจะไป พระทรงพระคงยอมให้ฉันติด
หนี้ชำระหนี้ พวกที่เป็นหนี้เงินด้วยรักพากัน
ยินดีที่จะได้ส่งเงินมาก ใครสามารถจะชำระหนี้
ได้ต่างก็เอาเงินส่งมาชำระหนี้ของตน บาง
คนถึงไปขยืมผู้อื่นเขามาตั้งก็มี เว้นแต่ที่ขัดสน
ไม่ส่งมาชำระหนี้ได้ แต่ฉันไม่ตั้ง
ให้เกาะกุมมาเร่งรัดก็ไม่มีใครเดือดร้อน ดมยนั้น
ยังไม่ใช้หนี้บัตร ได้เงินบาทกว่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท ถึง
ต้องหาเรือดำ ๑ บรรทุกเงินส่งมากวายนั่งรถ พระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๔๑

นราฯ ท่านก็ทรงยินดี แต่ไม่เป็นประโยชน์แก่
กระทรวงมหาดไทยอย่างฉันทระหิมีใจ เพราะ
ต่อมาไม่เข้ากรมพระนราฯ ก็ออกไปเสียจากกระ-
ทรวงพระคลัง ท่านผู้ที่มาเป็นแทนยังใหม่ไม่
กล้าแก้ไขการงาน เป็นแต่พยายามรักษาแบบ
แผนตามเดิม ความคิดที่จะร่วมมือในระหว่าง
กระทรวงพระคลังกับกระทรวงมหาดไทย ก็ร้างรา
มาตั้ง ๓ ปี จนกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเป็น
เสนาบดีกระทรวงพระคลัง จึงจัดร่วมมือกันมี
ผลเป็นประโยชน์ใหญ่หลวง จึงสามารถสร้าง
เมืองต่าง ๆ ดังจะเล่าต่อไปข้างหน้า

(๒)

ตั้งแต่ฉันไปตรวจหัวเมืองครั้งนั้นนับเวลา
จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ ปีที่เขียนนิทานนพคุณ ๕๐ ปี
ในสมัยเมื่อฉันไปหัวเมืองต่าง ๆ เป็นอย่างไร เจ้า
เมืองกรมการพนักงานปกครอง หัวเมืองเป็น อย่าง

๑๔๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ไร และวิธีการปกครองตามหัวเมืองเป็นอย่างไร
ในสมัยธนบุรีเห็นน้อยแล้ว จึงจะเขียนแต่ไว้
“หัวเมือง” คือเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ที่นับได้
ไปในครั้งนั้นรวม ๒๒ เมืองด้วยกัน

- ๑ อโยธยา
- ๒ อ่างทอง (ย้ายจากที่เดิม)
- ๓ พรหมบุรี
- ๔ สิงห์บุรี (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
- ๕ อินทร์บุรี
- ๖ ตระกุ่มบุรี (มีปรากฏ)
- ๗ ชัยนาท (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
- ๘ มโนรมย์
- ๙ อุทัยธานี (ย้ายจากที่เดิม)
- ๑๐ พยุหะคีรี (ตั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ร.๔)
- ๑๑ นครสวรรค์ (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
- ๑๒ พิจิตร (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๔๓

- ๑๓ พิษณุโลก (มีปรากฏ)
  - ๑๔ พิชัย (มีปรากฏ)
  - ๑๕ อัครคิณฑ์ (ตั้งใน ร. ๔ ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
  - ๑๖ ตอรวรคิณฑ์ (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
  - ๑๗ สุโขทัย (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
  - ๑๘ ตาก (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
  - ๑๙ กำแพงเพชร (ย้ายจากที่เดิม มีปรากฏ)
  - ๒๐ ชาญวรตักษณ (ตั้งใน ร. ๕)
  - ๒๑ บรรพตพิสัย (ตั้งใน ร. ๔)
  - ๒๒ สุพรรณบุรี (มีปรากฏ)
- เป็นเมืองมีมาก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๘ เมือง
ตั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๔ เมือง เป็นเมืองมี
ปรากฏ ๑๔ เมือง ไม่มี ๘ เมือง ย้ายจากที่
เดิม ๑๑ เมือง คงอยู่ที่เดิม ๑๑ เมือง แต่ตัว

๑๔๔ สมเด็จพระยาตากษานูภาพ

“เมือง” คือที่ตั้งบังคับการจังหวัดมิได้อยู่ที่
เมืองเดิมโดยมาก ยังตั้งอยู่ที่เมืองเดิม แต่
พระนครศรีอยุธยา กับเมืองพิษณุโลก เมือง
พิษยัและเมืองสุพรรณบุรี & เมืองเท่านัน

พระนครศรีอยุธยาเจดามันข้างในพระนครเป็น
ป่ารกมั่วแต่ดวงที่ตรงปราสาทราชมนเทียรก็เป็น
ป่า คนคงบ้านเรือนอยู่แต่ตามริมแม่น้ำตลอดรอบ
พระนคร แต่คลองเมืองทางด้านเหนือพระนครยัง
กว้าง มีแพที่อยู่ของพวกพ่อค้าและเรือบรรทุกดิน
ค้าจอตขายรายเรียงกันไปทั้ง ๒ ฟาก เป็นตลาด
ใหญ่ในท้องถิ่นแห่งหนึ่ง—— (ทรงค้ำไว้)

เมืองอ่างทอง ดูเหมือนจะคงเมืองครั้งสมเด็จพระ
พระนเรศวร เดิมชื่อว่าเมืองวิเศษชัยชาญ ตั้งอยู่
ริมแม่น้ำน้อยที่ตงมาจากเมืองสุพรรณ อยมาแม่น้ำ
น้อยคนชน ถูกลงใช้เรือไม้ตะคอก ย้ายเมืองออก
มาตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่บ้านอ่างทอง จึงเปลี่ยน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๔๕

ชื่อเป็นเมืองอ่างทอง

เมืองพรหมบุรี มีแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทอง เรียก
ชื่อ (ในกฎหมายลักษณะลักพาทหนึ่ง) ว่า
“เมืองพรหมนคร” ในกฎหมายเทียบขนาดก็ว่าเป็น
เมืองสำหรับหาดานหหลวงครอง แต่ไม่ปรากฏว่า
เคยมีชื่อปรากฏอยู่ตรงไหน.

เมืองสิงห์บุรี เดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำจักรศรั เป็น
ด่าน้ำใหญ่อยู่ห่างแม่น้ำเจ้าพระยาไปทางตะวันตก
สัก ๑๐๐ เส้น ในกฎหมายเทียบขนาดเรียก “เมือง
ศรีราชา” ว่าสำหรับดุกหหลวงครอง เป็นเมือง
ใหญ่มาก ยังมีที่วัดและวัดคือวัดพระนอนจักรศรั
เป็นต้นปรากฏอยู่ อยู่มาแม่น้ำจักรศรัต้นต้นกตาย
เป็นเมืองดอน ต้องขุดคลองอาศัยใช้เรือมาออก
แม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองพรหมบุรี เมื่อเวลานั้น
ขึ้นไป พระพิศาดสงครามเจ้าเมืองสิงห์บุรีมาตง

๑๔๖ สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาฬ

บ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตเมือง—
พรหมฯ เขาเป็นท้าวราชการเมืองสิงห์บุรีไปจาก
ที่นั่น ดูเหมือนเจ้าเมืองสิงห์ฯ อยู่ในเมืองพรหมฯ
เช่นพนมาหลายคนแล้ว.

เมืองอินทบุรี ยังไม่มีชื่อปรากฏในสมัย
พระเจ้าอู่ทอง กล่าวแต่ว่ามีเมืองสระพังกับเมือง
คตองพด้อยู่ในแถวนี้ ฉะนั้นยังไม่พบว่ามี
ที่ไหน เห็นจะตั้งเมืองอินทร์ฯ จนเมื่อรัชกาล
สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังว) จึงกล่าวใน
กฎหมายเทียบว่า เป็นเมืองสำหรับหัดงานเข
ครอง และในพงศาวดารก็ปรากฏว่ามีเจ้าหลาน
เขตรงพระนามว่า “เจ้านครอินทร์” ซึ่งได้
ครองกรุงศรีอยุธยาเมื่อภายหลัง แต่ก็ไม่มีเมือง
โบราณปรากฏอยู่ในแขวงเมืองอินทร์ฯ

เมืองชัยนาท เป็นเมืองโบราณพวกกรุงสุโข
ทัยสร้างทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๔๗

ปากคลองแพรก (ทางไปเมืองสวรรคต)ลงไปข้าง
ใต้ ยังมีพระมหาธาตุและวัดร้างปรากฏอยู่หลาย
วัด แต่เมื่อฉนวนไปนั้น เมืองชัยนาทคอบานเรือน
เจ้าเมืองกรมการตั้งอยู่ทางปากตะวันออกตรงข้าม
กับเมืองเดิม จะย้ายข้ามมาแต่เมื่อไรหาทราบ
ไม่ แต่เมืองชัยนาทแปลกกับเมืองอื่นที่ได้ไปเห็น
ครึ่งหนึ่งอย่าง ๑ ที่ตามริมแม่น้ำแต่หมู่บ้านเป็น
หย่อม ๆ อยู่ห่าง ๆ กัน แม้ที่ตั้งเมืองก็เป็นแต่
อย่างหมู่บ้านหย่อมหนึ่งเช่นนั้น ห้ามตำบลบ้าน
ใหญ่ที่เหยาเรือนตงติดต่อกันไปยืดยาวไม่ ถ้าเป็น
แต่แถวเรือไป ก็ไม่มีที่จะตั้งแถวตงตรงนั้นเป็น
เมืองชัยนาท เห็นจะเป็นด้วยมีที่ดอนแต่ริมตง
ข้างหลังชนไปเป็นที่ถมทำนาไม่ได้ ราษฎรจึง
ตั้งภูมิดำเนากระจัดกระจายไปอยู่ตามทต่าง ๆ ห่าง
เมืองไปโดยมาก.

๑๔๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เมืองมโนรมย์ เดิมอยู่ในอาณาเขตจังหวัด
ชัยนาท เหตุที่จะตั้งขึ้นเป็นหัวเมืองต่างหากมี
เรื่องตำนานแปลกอยู่ เด่ากันมาในท้องถิ่นเมือง
นั้นว่า เมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ขุนศรี
ดิถีภริกรมปดัดกรมโสดงในกรมข้าง ไปพบข้าง
เผือกพงทในแขวงเมืองศรีสัตตดิถี และจัดการ
คดีของข้างเผือกตัวนั้นได้ ในหนังสือพระราชพง—
ศาวดารว่า สมเด็จพระนารายณ์ได้ตั้งขึ้นไปรับถึง
เมืองนครสวรรค์เมื่อบจุอ พ.ศ. ๒๓๐๓ เมื่อถึง
มาถึงพระนครมีกรมโกลา แด้ว ขุนระวางเป็นพระ —
อินทรโทยราฯ ส่วนขุนศรีดิถีภริกรม ผู้ทำความ
ชอบให้ได้ ข้างเผือก ทรงพระกรุณาตรัสถาม
ว่าอยากได้บำเหน็จอย่างไร ขุนศรีดิถีภริกรม
กราบทูลว่า “อยากเป็นเจ้าเมือง” สมเด็จพระ
นารายณ์ ก็ทรงพระสรวอดตรัสว่า “มันอยากเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๔๕

เจ้าเมืองก็ให้มันเป็น ” จึงโปรดให้แบ่งท้องที่ใน
แขวงเมืองชัยนาท เห็นจะตรงที่บ้านเดิมของ
ขุนศรีดีธิกรรรม คนหนคง ขนเป็นเมือง มโนรมย์
แต่ให้มอณาเขต “เพียงตัดเตียงข้างร้อง”
จึงหวัด มโนรมย์ จึง เด็กกว่า หวเมืองอื่น หมดทุง
สิ้น ใครเป็นเจ้าเมืองก็ยังมีนามว่า หลวงศรี
ดีธิกรรรม ตบมาจนบัดนี้

เมืองอุทัยธานี ก็มีเรื่องแปลกไปอีกอย่าง ๑.
ตัวเมืองอุทัย ๑ เป็นเมืองดอน ตั้งอยู่เชิงเขา
บรรทัดที่บนแดนกับเมืองมอญ แค่มทรายทำนา
ไต่มาทงมีธารน้ำไหลตงมาจากภูเขา อาจจะทำ
ทำเหมืองชกน้ำมาใช้ในการทำนา ไม่มีเวดาคานา
จะเดี่ย จึงมีคนไปตงทำนามากจนเกิดเป็นเมือง
ด้วยเหตุนั้น แต่เมืองอุทัย ๑ อยู่บนที่ดอนเรือชนไป
ไม่ถึง จะชายชาวคองเขาบรรทัดเกวียนมาทาง
บก ระยะทางราวสัก ๕๐๐ เด้น เขามาขายที่

๑๕๐ สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพ

คตองสระแกกรังปถายแดนเมืองชยนาทต่อกับเมือง
มโนรมย์ ซึ่งเรือบรรทุกข้าวขึ้นไปถึงในฤดูน้ำ
เพราะฉะนั้นจึงมีพวกพ่อค้าพากันขึ้นไปตั้งบ้าน
สระแกกรัง รับซื้อข้าวจากพวกชาวนาทเมือง
อุทัยฯ เขาชนยงไว้ขายเอากำไรในฤดูน้ำเมื่อเรือซื้อ
ข้าวขึ้นไปถึงที่บ้านสระแกกรังก็เป็นตลาดใหญ่อยู่
แห่ง ๑ เด่ากันว่าในเวดากครั้ง ๑ (ดูเหมือนจะเป็น
ในรัชกาลที่ ๓) ข้าราชการชาวกรุงเทพฯ คน ๑
ได้เป็นที่พระยาพิชัยสุนทรผู้ว่าราชการเมืองอุทัย
ธานี เมื่อขึ้นไปถึงเมืองก็คิดว่า ถ้าตั้งบ้านเรือน
อยู่ที่บ้านสระแกกรัง จะหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม
ได้ คิดนั้น และจะว่าราชการเมืองอุทัยฯ ไปจาก
นนทบุรีไม่ลำบากอันใด พระยาอุทัยฯ คนนั้นเป็น
เพื่อนกันกับพระยาชยนาทในเวदानัน จึงขอตั้ง
บ้านเรือนที่คตองสระแกกรัง เพื่อจะค้าขายข้าวหา
ผลประโยชน์ด้วย แต่ต่อมา (จะเป็นเมื่อใดไม่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๑

ทราบแน่) กระทบระลอกไทยเห็นว่าเจ้าเมือง
อุทัยฯ ไม่ควรจะมาอยู่ในแขวงเมืองชัยนาท แต่
ถึงเวลานั้น พวกเจ้าเมือง กรมการ เมืองอุทัยฯ ตั้ง
บ้านเรือนเป็นหาดกั้นแห่งมั่นคงเสียแล้ว จะได้
ไปเห็นจะเดือดร้อนนัก จึงให้ตัดเขตบ้านสระแ
กกว้างฝั่ง คดองฟากใต้กว้างสัก ๓๐๐ เส้นตั้งแ
ทวย บ้าน สระแกลงไป จนจดแดน เมือง อุทัยธานี
เดิม โอนถนนจากเมืองชัยนาทไปเป็นแขวงเมือง
อุทัยธานีฯ จึงตั้งอยู่ที่สุดปลายแดน ทางฝั่งคดอง
สระแกลงฟากเหนือ ตรงบ้านเจ้าเมืองอุทัยฯ ซ้ำม
กเป็นแดนเมืองมโนรมย์ ซ้ำได้บ้านลงมาตั้ง
คูกาหงอกเป็นแดนเมืองชัยนาท แต่ตรงบ้าน
สระแกลงนั้นในคดองตกคดอคับ มีทางแพะ
เรือที่คนอยู่จอดคดอตก ๒ ฟาก บนบกก็มีบ้าน
เรือนและยังชาวคดองเรียงรายคดอไป และมีวัดก
หลายวัดทั้ง ๒ ฟาก ภูมิจานเรียกได้ว่าเป็นเมือง

๑๕๒ สมเด็จพระยาตีราราชาภาพ

ครกครนกว่าเมืองชยนาทมาก เพราะเป็นตลาดที่
ค้าขายอย่างสำคัญแห่ง ๓ ทางฝ่ายเหนือ

เมืองพยุหะศรี เป็นเมืองตงชนใหม่เมื่อรัช-
กาลที่ ๔ เดิมเรียกว่าบ้านพยุแด่น อยู่ในแขวง
จังหวัดนครสวรรค์ เป็นท่มแร่เหล็กมาก แต่
โบราณเก็บเอาแร่ที่บ้านพยุแด่นนี้ มาถลุง เป็น
“เหล็กหางกึ่ง” เรียกเช่นนั้นเพราะเหล็กถลุงแล้ว
รูปคล้ายกับกึ่งข้างคองหาง ไซ้ทำของเครื่องเหล็ก
สำหรับทำการต่าง ๆ ในสมัยเมื่อก่อนนี้ “เหล็ก
เทศ” คือเหล็กต่างประเทศเข้ามาขายราคาถูก
กว่าเหล็กถลุงในเมืองไทย ที่บ้านพยุแด่นจึงเป็น
ท่ม ผู้คนอยู่มากมาแต่เดิม และมีเหล็กอีกอย่าง ๑
ด้วย ระยะทางแต่เมืองมโนรมย์ขึ้นไปถึงเมืองนคร
สวรรค์ห่างมากนัก ประสงค์จะให้ มีท่อาศัยของ
เรือขนถอง ทางเรือราชการขอเป็นท่ตั้งพนเรือไฟ
เป็นต้น และเรือราษฎรที่ไปมาค้าขาย จึงตั้งเมือง
พยุหะศรีขึ้น ประหาดาอยู่ที่ในแขวงเมืองพยุหะ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๓

ศรีมัญญาแห่ง ๑ หินเป็นแม่เหล็ก ไม่เคยได้ยินว่า
มีที่ไหนอีกในเมืองไทยนี้

เมืองนครสวรรค์ เดิมชื่อว่า “เมืองพระบาง”
สร้างแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เมืองเดิมอยู่ทางปาก
ตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยาตรงที่ตั้งตลาดปากน้ำโพ
บัดนี้ เป็นเมืองมีปราการไม้ดีใหญ่โตนัก แต่
ที่ว่าคงอยู่บนเนินเขา ภูเขา ๆ ท่วมไม่ถึงเหมือน
กับที่แห่งอื่น ๆ ในแถวปากน้ำโพนี้ แต่กระนั้น
ก็คงทิ้งให้เป็นเมืองร้าง เห็นจะเป็นเมื่อในสมัย
กรุงศรีอยุธยา เพราะในแม่น้ำตรงหน้าเมือง
เกิดหาดทรายรุกด้านน้ำไหลออกไปเสมอ ที่ใน
เมืองถึงถูกแดงกั้นคาน้ำ จนพวกชาวเมืองพา
กันย้ายไปอยู่ที่อื่น ดังที่สุดเจ้าเมืองกรมการก็ต้อง
ย้ายไปด้วย เมื่อฉนั้นไปครองหน “เมืองนคร-
สวรรค์” คือหมู่บ้านของเจ้าเมืองกรมการ ย้ายลง
ไป ตั้งอยู่ที่ตำบลทางปากตะวันออก แม่น้ำเจ้าพระ

๑๕๔ สีมเด็จพระยาดีงราชานุภาพ

ยา ห้างปากน้ำโพลงมาข้างใต้ ตัก ๒๐๐ เด้น
ด้วยตรงนเป็นทองคำ แต่อยู่ใกล้กับเขา น้ำไม่กัก
คั่ง มีน้ำบริบูรณ์ และอาจจะใช้เรือได้สะดวก
ตลอดปี จะย้ายลงมาตั้งแต่เมื่อไรนั้นหาทราบไม่
แต่เข้าใจว่าคงย้ายลงมาแต่ก่อนเกิดตลาดใหญ่ที่
ปากน้ำโพ

ปากน้ำโพเป็นที่สำคัญทางฝ่ายเหนือ เพราะ
แม่น้ำสายใหญ่ทางข้างเหนือ ลงมาต่อแม่น้ำเจ้า
พระยาที่ตรงนถึง ๔ สาย คือแม่น้ำพองลงมาจาก
เมืองเชียงใหม่ ผ่านปากน้ำวัง เมืองนครดำปาง
แล้วผ่านเมืองตาก เมืองกำแพงเพชรลงมาสาย ๑
แม่น้ำยม ลงมาจากเมืองแพร่ผ่านเมืองสวรรค-
โลก สุโขทัย และเมืองพิศตรเก่า มาออกแม่น้ำ
น่านที่ปากน้ำเกษียใกล้กับปากน้ำโพสาย ๑
แม่น้ำน่าน ลงมาจากเมืองน่าน ผ่านเมืองอุตร-
ดิตถ์ เมืองพิษณุโลก และเมืองพิศตรใหม่ มา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๕

ออกที่ปากน้ำโพด้วย ๑. แม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไป
จากกรุงเทพ ฯ ไปบรรจบแม่น้ำท่า ๕ สายซึ่งกล่าว
มาแต่ที่ปากน้ำโพ เพราะฉะนั้นปากน้ำโพจึง
เป็นตลาดที่แตกเปื่อยสินค้าเมืองเหนือกับเมืองใต้
ในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีพ่อค้าพวก ๑. ซึ่งมีทนต์
ทรัพย์ไปตั้งประจำอยู่ที่ปากน้ำโพ คอยรับซื้อ
สินค้าซึ่งขนไปจากกรุงเทพ ฯ ไว้จำหน่ายตั้งขึ้นไป
ตามหัวเมืองทางข้างเหนือ และซื้อสินค้าซึ่งลงมา
จากข้างเหนือไว้จำหน่าย ขายส่งลงมากรุงเทพ ฯ
ได้ ถ้าไรด้วยช่วยเจ้าของสินค้ามิให้ คั่งทึบวุ่น
เว้เต่าหาคนซื้อให้ ได้ความดีมาก เพราะฉะนั้น
พวกชาวกรุงเทพ ฯ ที่เอาสินค้าขึ้นไปขายเมือง
เหนือก็มักไปขายเพียงที่ปากน้ำโพ แลวซื้อสิน
ค้าเมืองเหนือที่ ปากน้ำโพ เอาลงมาขายกรุงเทพ ฯ
พวกชาวเมืองต่าง ๆ ทาง ข้างเหนือ ก็มักทำเช่นนั้น
เหมือนกัน ที่ปากน้ำโพจึงมีแพที่อยู่ของพวก

๑๕๖ สมเด็จพระยาตากสินทรงราชานุภาพ

พ่อค้าจอดเรียงรายต่อกันไปยืดยาว พื้นที่จอด
แพออกไปทางแม่น้ำพิกก็มีเรือแม่ปะและเรือชะดำ
กราบแบ่นที่ตงมาจากเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร
จำปาสัก และเมืองตาก จอดเรียงแถวกันไปถึง ๒
ฟาก ทางแม่น้ำน่านก็มีเรือเบ็ดประทุนกับเรือมอ
ซึ่งตงมาจากเมืองสุวรรณภูมิ สุโขทัย เมืองพิศิตร
และเมืองอุตรดิตถ์ พิษณุโลก จอดเรียงกันไปถึง ๒
ฟาก เรือต่างๆ ที่ขึ้นไปจากกรุงเทพฯ และหัว
เมืองต่างๆ ทางข้างใต้ก็จอดค่อตงมาทางแม่น้ำ
เจ้าพระยา น่าเรียกว่า “เมืองดอย” อยู่ที่ปาก
น้ำโพ มีผู้คนเกิดชนก่น้อยเป็นนิจ ก็เคยเป็น
เหตุให้เกิดวอดท ทำบุญกบตงโรงร้าน ชายของชน
บนตงตามที่สามารถจะทำได้ ในที่เช่นนั้น
เรือชนิดหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า “เรือมอ” นั้น
ใช้แปลกกับเรืออื่นๆ แต่เดี๋ยวนี้ดูเหมือนจะ
สูญไปหมดแล้ว จึงนำพรรณนาไว้ ให้พิสดารสัก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๗

หน้อย เป็นเรือขนาดใหญ่ยิ่งกว่าชนิดอื่น หัวท้าย
ทำรูปเหมือนอย่างเรือกราบ แต่มีแคร์นออกปาก
แบ่งเป็น ๓ ตอน หัวเรือปักเสาคาดหงัดคาเป็น
ประรำโถง ที่สำหรับผูกเรือพักเวลาเมื่อเรือจอด
แต่ประรำนั้นหรือออกหมดเมื่อเรือ คอนกลาง
ถ้าทำประทุนเป็นที่บรรทุกสินค้า และให้พวกลูก
เรือนนอนข้างปากประทุนทางหัวเรือ พวกเจ้าของ
เรือนนอนทางปากประทุนข้างท้าย คอนท้ายเรือ
ตั้งเสาคาดหงัดคาและมีฝาอยู่ประจำ เป็นห้อง
ที่อยู่ของเจ้าของเรือ ทงเป็นที่ถือจะกุดสำหรับ
คคท้ายเมื่อเรือแฉ่น และมีกระดานเดียบสำหรับ
คนถือเรือคคดอคด่าทง๒แคม ฉนั้นเข้าใจว่าเป็นเรือ
แบบในเมืองมอญ พวกมอญเอามาทำใช้ ใน
เมืองไทย จึงเป็นเรือที่พวกมอญใช้มากกว่าคนอื่น
ลักษณะใช้เรือมอทว่าแปลกกับเรืออื่นน เพราะ
เจ้าของเรือ อพยพ ครอบครวั ดงอยู่ในเรือด้วยกัน

๑๕๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ

หมด แม่จันทกเด็กเด็กแดงก็เอาไปด้วย พอ
ปลายฤดูหนาว ซอด้งคำใน กรุงเทพ ฯ บรรทุกขนไป
ขายเมืองเหนือ ตั้งแต่ปากน้ำโพไปจนเมืองอุตร-
ดิตถ์ ขายดินคำหมดแล้ว พอถึงฤดูแดงก็ไป
เที่ยวหาที่ว่างตาม ชายตั่ง แม่น่านานใน จังหวัด
พิษณุโลกลงมาจนในจังหวัดนครสวรรค์ เพราะ
ที่ชายตั่งแถวนี้ เมื่อฤดูน้ำ ๆ ท่วมพาเอาไอชะ
มาคกทำให้ดินอุคมรดสำหรับปลูกพันธ์ไม้ล้มลุก
ได้ผลดีกว่าเมืองข้างฝ่ายใต้ เห็นที่แห่งใดเหมาะ
ก็จอดเรือจูงที่ตรงนั้นชั่วคราวสำหรับทำไร่ แล้ว
รวมกันขนถางพงปลูกพันธ์ไม้ล้มลุกต่าง ๆ เช่น
แดง เป็นต้น ไร่ทำไร่อยู่ตรงนั้นตลอดฤดูฝน
เพราะเหตุนั้นจึงไปด้วยกันหมดตลอดทั้งครัวเรือน
เมื่อพันธ์ไม้ในไร่ออกผล พอเริ่มฤดูหนาวดากก็
เก็บเอาบรรทุกเรือ ถองตงมาขายตามเมืองข้างใต้
จนกรุงเทพ ฯ พอถึงปลายฤดูหนาวหาซอด้งคำ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๘

กตัญจนไปขาย และไปทำไร่อีกเช่นนนทกบี่
ออกจากปากน้ำโพ ฉนั้นจะไปทางแม่น้ำน่าน
ซึ่งเรียกกันในท้องถิ่นว่า “แควใหญ่” ทางนั้น
พอพ้นปากน้ำเกยชัย ซึ่งแม่น้ำยมออกแม่น้ำน่าน
ขึ้นไปก็เป็นที่เปิดยาว ๒ ฟากเป็นกอแขมมี
ไคร้มีบ้านเรือน เพราะแผ่นดินต่ำเป็นบึงน้ำข
ระกะไปทั้ง ๒ ฟาก ตามบึงเหล่านี้ถนัดดูหน้าหาด
เป็นที่ปลาดุกอาศัยไว้ ที่บึงใหญ่ขนาดกตตอดบี่
เช่นบึงบรเพ็ดเป็นต้น ปลาดุกอยู่ในที่นั้นก็มีปลา
ชุม ที่เป็นบึงขนาดเล็กน้อยน้ำไม่ลึก พอลาดปลา
ก็พากันออกจากบึงมาอยู่ในลำแม่น้ำน่าน จึงเป็น
ที่ปลาดุกชุมตอดย่านที่กล่าวมา ก็เคยเป็นที่มดตอด
พวกกินปลาดุกเป็นอาหาร คือจระเข้แตงนกกกระทง
เป็นต้น ไปมีชุมในแควนั้นด้วย นิทานที่เล่ากัน
มาถึงเรื่องจระเข้ เช่นเรื่องไกรทอง และเรื่อง
จระเข้ใหญ่ที่เรียกกันว่า “อ้ายต่างเกยชัย” ถ้วน

๑๖๐ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

เป็นเรื่องข้างถึงจระเข้ แถวหนองนุ่น เมื่อฉันขึ้นไป
ทางนรกได้เห็นจระเข้ตามทางทุกวัน แต่ไม่พบที่
เป็นจระเข้ขนาดใหญ่หรือได้ยินใครว่ามีจระเข้ร้าย
ในเวदानัน

จะเคยเล่าแทรกถึงเรื่องจระเข้ใหญ่ ซึ่งฉันได้
เคยพบเมื่อภายหลัง ครึ่งหนึ่งฉันไปตรวจราชการ
หัวเมืองมณฑลทวาย เมื่อไปทางทะเลถึงปากน้ำ
เมืองตะกั่วป่า เจ้าเมืองกรมการเขาจัดเรือเด็ก
มารับฉัน ฉันจึงได้เห็นเรือ ๒ แจกที่จอดมา
สำหรับรับของ มีกระดานตงที่ท้ายเรือแคมตะ
แผ่นเหมือนกันทุกลำ ไม่เคยเห็นจึงถามเขาว่า
เรือเหล่านี้ตงกระดานไว้ทำไม เขาบอกว่า
ในเวदानันมีจระเข้ใหญ่อยู่ในแม่น้ำเมืองตะกั่วป่า
ตัว ๑ ตัวยักษ์ ชาวเมืองไปเรือ ๒ แจกนั้นเคยชน
คาบเอาคนแจกท้ายไปกินเดียวหลายคนแล้ว พวก
ราษฎรกลัวจึงทำกระดานตงบังตัวคนแจกท้ายมิให้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๖๑

จระเข้คาบเอาไปได้ ฉันฟังเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง
ก็ไม่ว่าอะไร ส่วนตัวฉันเองเขาจัดเรือมาดโถง
คนพายตดอดดำ ตัวฉันนั่งไปกตางดำ และมีเรือ
เช่นเดียวกันตามไปอีกสักสองสามลำ เมื่อเรือไป
ถึงที่แห่งหนึ่ง ดูเหมือนเรียกว่า “ย่านซ้อ” เป็น
ที่เปลี่ยวอยู่ข้างใต้ยังห่างเมือง เรือฉันพายทวน
น้ำเดียบไปทางข้างฟากตะวันออก ถึงเวดราวดจวน
เที่ยง เห็นจระเข้ตัวนั้นนอนยตัวทางข้างฟาก
ตะวันออกตรงกับเรือของฉัน แล้วว่านายข้าๆอย่าง
ว่า “เคี้ยงโหด” ไปกับเรือของฉันไปนาน
แต่เห็นตัวได้ถนัด มันก็คงคิดปองร้าย แต่ทำไม
ไม่ได้ จึงเป็นแต่ว่านายข้าๆไป จนถึงย่านตงบ้าน
คนข้างใต้ เมืองจึงจมตัวหายไป แต่ตัวฉันไม่
เป็นนักแดงดังสัตว์ ไปไหนไม่ได้เอาฉันไปด้วย
จึงไม่ได้ ยังจระเข้ตัวนั้น เมื่อไปถึงเมืองตะกั่ว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๖๓

เทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ มีพระเชือกใหญ่เป็นพาหนะอยู่
ประจำที่หน้าศาลเดิม ครบหนึ่งถึงรุ่งอรุณ
จากเมืองเชียงใหม่ มาถึงวังเจ้าใกล้เวดากิน
กลางวัน จึงให้เรือจอดพักที่ในวังเจ้าตรงหน้า
ศาลเทพารักษ์ทางฝั่งตะวันตก ฉนั้นไปบนบกเห็น
เป็นป่าเปลี่ยว มีแต่ศาลเทพารักษ์ทำด้วยเครื่อง
ไม้เก่าแก่จะหักพังอยู่หนึ่ง แต่ตรงหน้าศาล
ลงมาที่ริมธารายตงเป็นสระพัก คงเป็นที่ ๆ
พระเชือกนอนชนตากแดด เพราะมีรอยออกพระเชือก
กินจนราบอยู่ที่ตรงนั้น ดูเป็นรอยพระเชือกใหญ่
จริงอย่างเขาวัว แต่พระเชือกนำไปเสียแล้วหา
เห็นตัวไม่ เวดามีอยู่น้อยตรงหน้าศาลเทพารักษ์
พระยาพจนปรีชา (ม.ร.ว. ดำเรียง อิศรศักดิ์)
ซึ่งไปด้วยกันกับฉนั้น พุดชนว่า “ไหนว่าเจ้าศักดิ์
สิทธิ์ ทำไมจึงไม่ให้พระเชือกของเจ้า” พอพูด
ขาดคำยังไม่ช้า คนอยู่ข้างหลังก็วิ่งมามองว่า

๑๖๕ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานาภาพ

“จระเข้ชนแก้ว” กรีบพากันไปดูเห็นชนดอยอยู่
กลางวังทงศ์วี่ ดังเกิดศุนาตก็จะยาวราวด้ก ๑๐
ศอก ดอยให้ดูหรือดูพวกเราอยู่ด้กประเดยวหน่ง
ก็จมหายไป พระยาพจนปรีชาไปเอกถ้องฉาย
รูปมาไม่ทันพดชนอื่กว่า “ขอให้ชนให้ฉายรูปอื่ก
ด้กทเกิด” ประเดยวกชนอื่ก แต่ครงหลังชนไม่
เต็มศวเหมือนครงแรกก็ไม่ได้ฉายรูป แต่ฉนเห็น
ว่าแจกได้เอกใจพวกเราพอยอยู่แถว จึงเรียไว้ให้
ช่วยกัน ออกเงินบฎด้งชรณ ค้าตเทพารักษนให้
คันด้ดงเก่า แต่พวกคนในทอ้งถนเขาบอกว่จระเข้
ศวใหญ่ที่ฉงเจ้านนไม่ทำร้ายมนุษย์ ฉนพวทหา
ปลตาท้เข้าไปค้อวณถนในฉงเจ่า ก็หาม้ใครเป็น
ฉนศรายไม่ จะเป็นอย่างท้เขาฉกฉว่าฉนศอก
กระม้ง ว่าแถอแถจระเข้ฉนโดยชรรมคามาไม่กินคน
ค้อ เมื่อใดเผอญได้ฉิมแถอศมนุษย์ศวโดยเหศอย่าง
ใดอย่างหน่ง จึงจะชอบกินคนแถฉนไป ฉอนจะ

จริงเท็จอย่างใดต้องอยู่กับผู้กล่าว

นกกะทิงในแม่น้ำนานทางที่ฉันไปก็เคยมี
 เรื่องในพงศาวดารเมื่อรบพม่าครั้ง "ศึกตากทัญญา"
 ในรัชกาลที่๑ ครึ่งนกรมพระราชวังหลังเป็น
 จอมพดฝ่ายเหนือ ครัดตั้งให้เจ้าพระยามหาเสนา
 (ปลัด) ยกขึ้นไปตั้งกองทัพพม่าที่เขามาตั้งอยู่ทาง
 ดำน้ำนาน ที่ตำบลปากพิงข้างใต้ เมืองพิษณุโลก
 เจ้าพระยามหาเสนาให้พระยาสระบุรีคุมกองสอด-
 แนมด่องหนำขึ้นไปก่อน พระยาสระบุรีเดินบกขึ้นไป
 ไปทางปากตะวันออก ไปพักค้างคืนอยู่ ณ ที่แห่งใด
 แห่งหนึ่ง พอเช้าตรู่เตรียมจะออกเดินต่อไป ประ
 จวบฝูงนกกะทิงที่เคยหาปลาตามลำแม่น้ำในเวด
 นั้น ชะรอยพระยาสระบุรีคนนั้นจะยังไม่เคยได้
 ยินว่านกกะทิงทางเหนือฝูงใหญ่โตมาก และเป็น
 เวดายังกำดั่งมีตมูกข่มัวแดงเห็นตะกุ่ม ๆ แต่เป็น
 หมู่ใหญ่สุดองลงมา พระยาสระบุรีสำคัญว่าพม่า

๑๖๖ สมเด็จพระยาตำราภิรมย์

ยกกองทัพลงมามากเหตุอังกาบที่จะสู้ตั้งให้พวก
พดด้วงลงมา จนรุ่งสว่างจึงรู้ว่าฝูงนกกระทิง
พระยาตรีภุชคณน ถูกรักษาชีวิต ตามอัยการ
ศึก เชื้อสายของนกกระทิงฝูงหนึ่งมอญมากมาย
จนหนีไป เวลาเรือไฟเข้าไปใกล้มีคนพากัน
บินหนีขึ้นไปอยู่บนอากาศไม่รู้ว่าจะถอยก็พัน
จนเงาปีกมันแผ่คร่อมไปได้ โกลๆ-----

(ทรงค้ำไว้เพียงนี้)

วินิจฉัยพระยศเจ้านายที่เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” หรือ “สมเด็จพระกรม”

จะต้องตั้งตนด้วยวินิจฉัยคำว่า “สมเด็จพระ”
คำว่า “เจ้าฟ้า” และคำว่า “กรม” ๓ คำนี้
ก่อน คำทั้ง ๓ นมหนักฐานพอจะชี้ได้ว่าเกิดแต่
แหล่งต่างกัน ไทยเราเอามาใช้ เป็นยศเจ้านายใน
สมัยต่างกัน

คำว่า “สมเด็จพระ” ดูใช้ในที่หมายความว่า
“เป็นอย่างยอด” ใช้ประกอบกับยศบุคคลชั้นสูง
ดุจดลยชนิก เช่นว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สม—
เด็จพระชนนี สมเด็จพระอัครมเหสี สมเด็จพระ

๑๖๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราภิรมย์

เจ้าฟ้าหญิง (และน้องนาง) เธอ สมเด็จพระเจ้า
อริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระราชา
คณะ ถ้วนหมายความเป็นยอดในบวรพระ
นั้น คำ “สมเด็จพระเจ้า” มีใช้ภาษาไทย และไม่ปรากฏ
ว่าไทยพวกอื่นใช้ นอกจากไทยกรุงศรีอยุธยา จึง
สันนิษฐานว่าได้คำสมเด็จพระเจ้ามาจากเขมร ปรากฏ
ใช้ นำหน้าพระนามพระเจ้าแผ่นดินในกฎหมายมา
ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง

คำว่า “เจ้าฟ้า” ความหมายว่า “เทวดา
จุติลงมาเกิด” เป็นคำภาษาไทย และชนชาติ
ไทยใช้มาตั้งแต่ยังอยู่บ้านเมืองเดิมอันอยู่ในแดน
จีนบดิน เดิมเรียกแต่เจ้าครองเมืองว่า “เจ้าฟ้า”
เมื่อพวกไทยใหญ่อพยพไปตั้งบ้านเมืองต่อแผ่นดิน
พม่า ก็เรียกเจ้าครองเมืองของตนว่า “เจ้าฟ้า”
เมื่อตกเป็นประเทศราชชนพม่า ๆ ก็เรียกว่า “เจ้า
ฟ้า” ดั้งเดิมอย่างเดิม แต่ประหัตถ์อยู่ที่พวกไทย

น้อยซึ่งลงมาคองบ้านเมืองต่างอาณาเขต เช่น ประ
 เทศฉานช้างกัณฑ์ ฉานนากัณฑ์ กรุงสุโขทัยกัณฑ์ กรุง
 ศรีอยุธยา กัณฑ์ ไม่ใช่คำเจ้าฟ้ามาแต่เดิมเหมือน
 พวกไทยใหญ่ อาณาเขตไทยน้อยพวกอื่นจะยก
 ได้ ก่ด่าแต่เฉพาะกรุงศรีอยุธยา แต่เดิมมา
 เช่นในกฎมณเฑียรบาลเป็นต้น ก็ห้ามยศ
 เจ้าฟ้าปรากฏไม่ แรกปรากฏไปพบในหนังสือ
 พงศาวดารพม่า ว่าพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
 ทรงพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองเมืองพิษณุโลก
 (พระชนกของสมเด็จพระนเรศวร) เมื่อยอมอ่อน
 น้อมต่อพระเจ้าหงสาวดี ให้เป็น “เจ้าฟ้าสอง
 แคว” (สองแควเป็นชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก)
 อย่างเดียวกับเจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ เป็น
 แรกที่จะใช้ยศ “เจ้าฟ้า” ในไทยกรุงศรีอยุธยา
 ซ่อน มีหลักฐานทางฝ่ายไทยรับรองอยู่ในกฎหมาย
 ดัชนีระบอบกฎศักราช ๑ ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถ

๑๗๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ

ทรงตั้ง ในบานแพนกว่าเรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถว่า “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ” ครั้น บรมหน่อตรา เจ้าฟ้าพันธุวิธยา—
“เจ้าฟ้า” ครั้น คงเป็นเพราะเคยมี คำ “เจ้าฟ้า”
อยู่ในพระสุพรรณบัฏ ตามธรรมเนียมพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ และยังปรากฏต่อไปอีกอย่าง
หนึ่งว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณนารถ
ไม่ใช้ ในธรรมเนียมพระนามพระเจ้าแผ่นดินต่อมา เอา
คำเจ้าฟ้าติดลงมาใช้เป็นยศเจ้านายชั้นสูง ด้วยทรง
ตั้ง พระราชโอรส ผู้จะ รัชทายาท ให้เป็นเจ้าฟ้า
ทรงพระนามว่า “เจ้าฟ้าสุทัศน์” เป็นพระองค์
แรก แต่ในคำเจ้าฟ้าก็ใช้ เป็นยศของพระเจ้าลูก
เธอที่พระมารดาเป็นเจ้า ถ้าเป็นลูกพระมเหสี
เรียกว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” ถ้ามีใช้ลูกพระมเหสี
เรียกแต่ว่า “เจ้าฟ้า” และขยายต่อไปอีกชั้น
หนึ่งถึงหลานเธอที่พระบิดามารดาเป็นเจ้าฟ้าด้วย

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๗๑

กันทั้งต้องฝ่ายก็เป็นเจ้าฟ้า

คำว่า “กรม” นั้น เป็นแต่ชื่อตั้งกตคนพวก
หนึ่ง ซึ่งจัดเป็นพนักงานทำราชการอย่างใดอย่าง
หนึ่ง มีชื่อกรมต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในกฎหมาย
ทำเนียบศักดินาเป็นอันมาก ถ้าตั้งเกิดในทำเนียบ
นั้นจะเห็นได้ว่าชื่อกรมนั้นชื่อเจ้ากรมต่างกัน ยก
ตัวอย่างดังเช่นกรมนั้นชื่อ “ตำรวจนอก” เจ้า
กรมนั้นชื่อ “หอดวงอินทรมนตรี” ดังนี้ ถึงตัวเจ้า
กรมจะได้เลื่อนยศเป็นพระหรือเป็นพระยา ชื่อ
กรมนั้นก็คงเรียกว่ากรมตำรวจหรือเป็นนิจ

การตั้งกรมเจ้านายแรกเกิดชนมเมื่อรัชกาล
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มืดเหตุที่จะตั้งกรม
พบในหนังสือฝรั่งแต่งในสมัยนั้นเรื่อง ๑ (จะเรียก
ว่าเรื่องอะไร เวลาที่เขียนนั้นยังไม่ออก) กล่าวว่
เมื่อพระอัครมเหสีของสมเด็จพระนารายณ์ทวงยศ
โปรดให้ แบ่ง พวก ข้านของพระอัครมเหสีเป็น ๒

๑๗๒ สัมเด็จพระยาตำราจนาภาพ

ภาค พระราชทานสมเด็จพระเจ้าอนางเธอ
(เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ) ภาค ๑ พระราชทานสมเด็จพระ
พระเจ้าเอกเธอ (เจ้าฟ้าหญิงสุดาวดี) ภาค ๑
พิเคราะห์ดูดีกับความที่กล่าวในหนังสือพระราช-
พงศาวดาร ว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงตั้งสมเด็จพระ
เจ้าอนางเธอเป็นกรมหลวงโยธาทิพ และ
ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าเอกเธอเป็นกรมหลวงโยธา-
เทพ แต่พึงเห็นได้ว่ากรมทง ๒ นี้ไม่มีชื่อกกรมเช่น
ว่ากรมสรรพากร มีแต่ชื่อเจ้ากรม คือหลวง
โยธาทิพและหลวงโยธาเทพ เช่นชื่อหลวงอินท-
มนตรีเจ้ากรมสรรพากร เพราะกรมทง ๒ เป็น
“ขอเฝ้า” ดำหรับเจ้านาย ๒ พระองค์ทรงใช้ด้วย
ชื่อพระชนมายุ ถัดขึ้นพระองค์เจ้านายเมื่อใด
กรมหนักเด็ก คือเป็นกรมที่มีชื่อกราว มิใช่กรม
ประจำราชการ อันเป็นมดเหตุที่เรียกชื่อเจ้า
กรมเป็นชื่อกกรมด้วย เพราะไม่มีชื่ออื่นจะเรียก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๗๓

กรมท่ง ๒ นั้น แดวเดยออกนามกรมเรียกเจ้านายผู้เป็นเจ้าของกรมว่า “เจ้าฟ้า (ของ) กรมหดวงโยธาทิพ” และ “เจ้าฟ้า (ของ) กรมหดวงโยธาเทพ” เป็นการเฉลิมพระยศว่าวิเศษกว่าเจ้านายที่ไม่มีกรม เช่นเจ้าฟ้าอภัยทัตเป็นต้น มุตเดิมของการตั้งกรมเจ้านายมีมาอย่างนี้ หาได้ตั้งนามกรมเป็นพระนามของเจ้านายไม่

กรมเจ้านายชั้นแรกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีแต่ “กรมหดวง” ต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา มี “กรมพระ” กับ “กรมขุน” เพิ่มขึ้น ถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศมี “กรมหมื่น” เพิ่มขึ้น กรมของเจ้านายจึงยุติเป็น ๔ ชั้น

กรมพระ สำหรับแต่ พระมหาอุปราช กรมพระราชวังหลัง และสมเด็จพระชนนพิฆนัต

๑๓๔ สัมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า

กรมหลวง สำหรับ พระมหาดไทย พระบรมราชินี
น้อย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

กรมขุน สำหรับ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ

กรมหมื่น สำหรับ พระองค์เจ้าลูกเธอ และ
เจ้าพระยาธิบดีเป็นพิเศษ

แบบอย่างเครื่องยศขุนนางมาตง
ถึงรัชกาลที่ ๑ กรมรัตนโกสินทร์ เมื่อประ
ดิษฐานพระบรมราชจักรวงศ์ พระบาทสมเด็จพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้งยศศักดิ์เจ้านาย
อนุโฒตามแบบอย่างเครื่องยศขุนนาง เป็นแต่
แก้ไขบ้างตามพฤติการณ์ จะว่าแต่พระยศชั้น
กรมพระอันเป็นท้องเรื่องวินิจฉัย

๑) ชั้นกรมพระ ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชา—
ธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๓๕

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
อนุรักษ์เทเวศร์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข
ตรงตามแบบเดิม แต่ครั้งนั้นไม่มีองค์สมเด็จพระ
ชนัน และตามแบบเดิมก็ไม่เคยมีสมเด็จพระเจ้า
พนาง จึงทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพนางเธอ ๒ พระ—
องค์เป็นกรมพระ เทียบเต็มองค์ก่ตั้งสมเด็จพระม
พระเทพามาตย์พระราชชนนีตามคำกรา ทรวงพระ
นามว่า สมเด็จพระเจ้าพนางเธอ เจ้าฟ้ากรม
พระเทพสุดาวดี พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าพ
นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระองค์ ๑
เรียกโดยย่อว่า สมเด็จพระมพระเทพสุดาวดี และ
สมเด็จพระศรีสุดารักษ์ คำสมเด็จพระหมาย
ความว่าเป็นเจ้าฟ้า มิได้เกี่ยวกับนามกรม

มีความในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ แห่ง
หนังสือ เมื่อศึกพม่าครั้งบมะเต็ง พ.ศ. ๒๓๒๘
“พระยาเทพสุดาวดี” เจ้ากรมของสมเด็จพระพ

๑๖๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

นางพระองค์ใหญ่ เป็นผู้เชิญพระกระแด้งรับตั้ง
ขึ้นไปเร่งกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระโอรส
ของสมเด็จพระที่นั่งพระองค์น้อย ให้รับคัทพ
พม่าที่ยกเข้ามาในมณฑลนครสวรรค์ ขอพระ
ยาเทพสุดาวดี ที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารนั้น
เป็นมตเหตุที่พาให้คนภายหลังเข้าใจไปว่า สมเด็จพระ
ที่นั่งพระองค์ใหญ่เป็นกรมขุนสูงกว่าสมเด็จพระ
ที่นั่งพระองค์น้อย เพราะเจ้ากรมเป็นพระยา
ถึงเกิดเรียกพระนามกันในสมัยนั้นว่า “สมเด็จพระ
พระยาเทพสุดาวดี” เป็นการเข้าใจผิด เพราะ
รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลต่อมาจนตลอดรัชกาล
ที่ ๓ พระยศเจ้านายต่างกรม “กรมพระ” ยัง
เป็นชั้นสูงสุดเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยา ที่เจ้า
กรมเป็นพระยาเป็นต้นด้วยบุคคลต่างหาก เช่นว่า
นาย “ก” ผู้เป็นที่พระเทพสุดาวดีเจ้ากรมมีความ
ชอบพิเศษ อาจจะโปรดให้เลื่อนยศเป็นพระยา

ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๗๗

แต่เมื่อต้นศกนาย “ก” แล้วยนาย “ข” ได้เป็นเจ้า
กรมก็ต้องเป็นพระเทพศาวดี การที่เจ้ากรมได้
เป็นพระยาหาได้เดือนชนกรมด้วยไม่ ขอนพึง
เห็นได้ในหนังสือราชการแต่ก่อนเรียกพระนามว่า
“สมเด็จพระกรมพระ” พระยศเดิมออกทั้ง ๒ พระองค์
การตั้งกรมเจ้านายในรัชกาลที่ ๑ ผิดกับครั้ง
กรุงศรีอยุธยาอย่าง ๑ ที่ไม่ได้ทรงตั้งพระมหาดเป็น
กรมหลวงเหมือนแต่ก่อน จึงเคยเป็นเยี่ยงอย่าง
มาในรัชกาลภายหลัง แต่ก็คงเรียกพระนามว่า
สมเด็จพระพันวัสสาเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา
ถึงรัชกาลที่ ๒ เจ้านายที่เป็นกรมพระในรัช-
กาลที่ ๑ ต่อดับไปแถวทั้ง ๔ พระองค์ พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสถาปนาสม-
เด็จพระชนนีเป็นกรมพระอมรินทรามาศย์ เทียบ
กับกรมพระเทพามาศย์แต่ปางก่อน แต่เห็นจะ

๑๓๘ สมเด็จพระยาตากสินมหาราช
เรียกกันในรัชกาลที่ ๒ แต่โดยย่อว่า “สมเด็จพระ
พันปีหลวง” เพราะเรียกสมเด็จพระอัครมเหสีว่า
“สมเด็จพระวัดด้ว”

ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้า
ฟ้ากรมหลวงเดชาธิบดี พระบรมราชินี เป็น
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ในรัชกาลที่ ๒ มีกรมพระ ๒ พระองค์ด้วยกัน
ถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาสมเด็จพระชนนี
เป็นกรมพระศรีสวรินทิรา เทียบอย่างกรมพระเทพา-
มาศย์ พระองค์ ๑ เมื่อต้นรัชกาลที่ ๓ มีสมเด็จพระ
ซัดยนาถ ๓ พระองค์ เห็นจะเรียกว่าสมเด็จพระ
อมรินทร ๑ พระองค์ ๑ สมเด็จพระพันปีพระองค์ ๑
เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่มีพระมเหสี
สมเด็จพระพันปีวัดด้วในรัชกาลที่ ๒ จึงคงดำรง
พระยศเรียกกันว่าสมเด็จพระพันปีวัดด้วตามเดิมมา
ตลอดรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๗๕

ในรัชกาลที่ ๓ พระราชวงศ์มีเพิ่มขึ้นอีกชั้น
หนึ่งคือ “พระเจ้าตากเรือในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาล
ที่ ๓ ฐานะเป็นพระเจ้าอาวเรือ” ซึ่งไม่เคยมีมา
แต่ก่อน แต่เจ้านายชั้นพระเจ้าอาวเรือพระชั้นษา
อ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โดยมาก มี
แก่กว่าไม่กี่พระองค์ ถึงที่แก่กว่าก็เป็นอย่างรุ่นราว
คราวเดียวกัน จึงไม่ทรงบัญญัติค่านำพระนามเจ้า
นายชั้นพระเจ้าอาวเรือชนใหม่ ให้คงใช้ว่าพระ
เจ้าน้องยาเธอเหมือนเมือรัชกาลที่ ๒ มาจนตลอด
รัชกาลที่ ๓

ทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ (ชั้นพระเจ้า
อาว) กรมหมื่นศักดิ์พิศเดช เป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๓ จึงมีกรมพระ ๒ พระองค์เหมือน
อย่างในรัชกาลที่ ๒
ถึงรัชกาลที่ ๔ มีภรรยาที่ตายอย่างทีพระบาท

๑๘๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานูภาพ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะตั้งทรงจัดระเบียบยศศักดิ์เจ้านาย เป็นต้นแต่ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งอยู่ในฐานะจะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีดวงพระชาติองค์ดำริว่า “จะคงได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน” และองค์สมเด็จพระชนนีนาถ ซึ่งเป็นอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๒ แต่ได้ตั้งสวรรคตเมื่อรัชกาลที่ ๓ คนทั้งหลายยังเรียก พระนามว่า สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อยู่นอกจากนั้นเจ้านายชั้นพระเจ้าอาว์มหาดไทยพระองค์ ถ้วนพระชนนีหาแก่กว่าพระองค์มาก ไม่เหมือนเมื่อรัชกาลที่ ๓ แม่ชนพระเจ้าพี่ยาเธออันไม่เคยมีทรงในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ กรมหมื่นมหาดไทยยังเจ้านายที่เป็นพระเจ้านัดในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชภาคิไนย กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ด้วยเหตุเหตุนั้นพระบาทสมเด็จพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติแก้ไขระเบียบพระยศเจ้านายหลายอย่าง คือ

พระราชทานบวร ราชากิเชกต์มเด็จพระเจ้า
น้อยยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระยศ
เหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๓ แทนที่
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพิเศษเฉพาะ
พระองค์เดียว อย่าง ๑ ทรงบัญญัตินามชั้นต่างๆ
ในพระญาติวงศ์เช่นชั้นพระเจ้าอาว์ให้เรียกว่า
“พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” และพระเจ้าลูกเธอในพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าราช-
วรวงศ์เธอเป็นต้น และยังมีชั้นอื่นๆ อีก อย่าง ๑
ทรงบัญญัติพระนามสำหรับเรียกพระอัฐิกรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และ
พระนามเรียกพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนี ทั้ง
พระนามเรียก พระอัฐิพระบรมวงศ์ซึ่งยังไม่ม้วย-

๑๘๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ญาติในรัชสมัยมาแต่ก่อน เช่นพระชนนีของสมเด็จพระ
กรมพระอมรินทรามาตย์ ถวายพระนามว่าสมเด็จพระ
เจ้าพระศรีวิไลยคณาภิรมย์เป็นต้น บาง
พระองค์ถวายพระนามอย่างต่างกรม เช่นพระ
องค์เจ้าหญิงพระเจ้าน้องนางเธอเมธีวชิราภรณ์^๑
ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า “เจ้าครอกวัดโพธิ์”
ถวายพระนามว่ากรมหลวงนรินทรเทวี ตั้งเป็น
ต้น การตั้งกรมพระอัฐมิมชนในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น
มา อย่าง ๑

พระยศเจ้านายต่างกรม อื่นกรมพระเป็นชนชั้น
ที่ต่ำสุดมาแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงบัญญัติยศกรมพระพิเศษขึ้น ออกชั้นหนึ่ง
เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ” (มีพระบรมราชธิ-
บายทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ถ้าเขาคำสมเด็จพระ
นำหน้าจะไปเหมือนอย่างพระราชาคณะ จึงเพิ่ม
คำสมเด็จพระลงข้างหลังคำกรม) ในรัชกาลที่ ๔ ทรง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๘๓

สถาปนาเจ้านายเป็นกรมสมเด็จพระองค์ที่ ๓ พระองค์ คือ
ถวายพระนามพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนี
เป็น “กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี” พระ
องค์ ๑ ถวายมหาถมณตมาภิเศกเดือนพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนวงศ์ ซึ่งทรงผนวชอยู่
เป็น “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมา
นุชิตชิโนวงศ์” พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าพญาเธอ กรมขุนเพชรดิศร์ เป็น
พระเจ้าพญาเธอกรมสมเด็จพระเดชาดิศร์พระองค์ ๑
มีในประกาศเดือนกรมเฉพา พระองค์ ๑ พระองค์
เคียวว่าให้ตั้งเจ้ากรมเป็นพระยา อีก ๒ พระองค์
เจ้ากรมเป็นพระ แต่ในพระสุพรรณบัฏที่ทรง
ตั้งตั้งพระองค์เจ้านายทรงพระยศเป็น “กรมสมเด็จพระ
เจ้าพระ” เหมือนกันทั้ง ๓ พระองค์ คือกรมพระ
ชนพิเศษ มีใช้กรมพระยา ยศพระยาเป็นแต่ดำ
หรับตัวเจ้ากรมบางคน อย่างเดียวกับพระยาเทพ

๑๘๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

เจ้าฟ้ามงกุฎ

ทรงตั้งเจ้านายเป็น
“กรมพระ” ขึ้นตามญัตติ ๓ พระองค์ คือ

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนรามอินทรี
เป็นกรมพระรามอินทรี พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าพญาเธอ กรมขุนพิพิธภนทร
เป็นกรมพระพิพิธภนทร พระองค์ ๑ ใน
ประกาศเดือนกรมเฉพาะ พระองค์ให้ทรงตั้งเจ้า
กรมเป็นพระยา (ได้ยินว่าเพราะตัวผู้เป็นเจ้ากรม
ในเวลานั้นเป็นราชินิกุลด้วยบางข้าง) ฟังเห็นได้
ชัดว่าที่เจ้ากรมเป็นพระยามิได้ พาให้ กรมเจ้านาย
เป็นกรมพระยาไปด้วย

เดือนพระเจ้าพญาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์
เป็นกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระองค์ ๑

การตั้งกรมเจ้านาย ตาม ระเบียบ ซึ่ง พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบัญญัติผิดกับ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๘๕

ระเบียบเก่าเป็นข้อสำคัญบางอย่าง คือ

๑) กรมพระแต่ก่อนมีแต่ พระมหาอุปราช กับสมเด็จพระพันปีหลวง และ กรมพระราชวังหลัง ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงบัญญัติว่าพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่ พระชันษาแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินอาจเป็นกรมพระ ได้ แต่ที่พระชันษาอ่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็น ได้แต่กรมหลวง จึงมีจำนวนกรมพระมากขึ้นตั้ง แต่รัชกาลที่ ๕ มา

๒) คำ "สมเด็จพระเจ้า" ที่ใช้ในพระนามเจ้านายแต่ เดิมมา หมายความว่าเพียงว่าเป็นเจ้าฟ้า เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพสุดาวดี หรือเรียกโดยย่อว่า "สมเด็จพระเทพสุดาวดี" ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ มา คำ "สมเด็จพระ" ในพระนามเจ้านาย หมายความว่าต่างกันได้ ๓ อย่าง หมายความว่าเจ้าฟ้าอย่าง ๑ หมายความว่ากรมพระ ชนพิเศษซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าฟ้าอย่าง ๑ และหมาย

๑๘๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เป็นยศในพระญาติวงศ์ชั้นสูงไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าฟ้า
อย่าง ๑ เขียนต่างกันเช่นว่าสมเด็จพระเทพ
สุดาฯ กรมสมเด็จพระเทชาดิศร และสมเด็จพระ
พระรูปศิริโสภาคย์ ดั่งนี้ แต่คำเรียกด้วยวาจา คน
พูดหมายแต่จะตลกปาก จึงเรียกสมเด็จพระ
เพียงกันว่า สมเด็จพระเทพสุดาฯ สมเด็จพระ
เทชาดิศร สมเด็จพระรูปฯ ดั่งนี้

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกเสวยราชย์พระราชทาน
อุปราชภิเษกพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิ
ชัยชาญ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระ
องค์ ๑

สถาปนาพระนามพระอัฐิสมเด็จพระชนนี ซึ่ง
เสด็จสวรรคตล่วงไปก่อนแล้ว เป็นกรมสมเด็จพระ
เทพรัตนหรรมาตย์ มีเจ้ากรมขอเฝ้าเป็นพระ พระ
องค์ ๑

ตั้งกรมพระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๘๗

ตะม่อม เป็นกรมพระสุตารัตนราชประยูร (เทียบ
ที่กรมพระเทพามาตย์) พระองค์ ๑

ถึงประภา พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อบรมราชาภิเษก
ครั้งที่ ๒ แล้ว

เดือนพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมพระสุตา-
รัตนราชประยูรเป็นพระบรมมไหยิกาเธอ กรมดม-
เด็จพระสุตารัตนราชประยูร เจ้ากรมเป็นพระยา
พระองค์ ๑

เดือนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหา-
มาดา กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นกรมพระ พระ
องค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศ-
วัชรินทร์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครรังษ-
สุริยพันธุ์ ซึ่งทรงผนวช เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระปวเรศวริยาตงกรณ พระองค์ ๑

๑๘๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ต่อมาเดือนเจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ เป็น
กรมสมเด็จพระเจ้ากรมเป็นพระยา พระองค์ ๑

ถวายมหาสมณคุณมาภิเษกกรมพระปอระดงวิ-
ยาดงกรณ เป็นกรมสมเด็จพระเจ้ากรมเป็น
พระยา พระองค์ ๑

บรรดาศักดิ์เจ้ากรม ของ กรมสมเด็จพระ เป็น
พระยาทุกคนตั้งแต่เดือนกรมครั้งนั้นเป็นคนมา อนึ่ง
ที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติ
ไว้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอเป็นได้เพียงกรมหลวง
เป็นอย่างสูงนั้น ในรัชกาลที่ ๕ ทรงอนุโลม
ตามแบบ อย่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุ-
ฬาโลกเคย ทรงสถาปนา กรมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ เป็นกรมพระ
ราชวโรรษสถานพิมุข เป็นพิเศษ จึงทรง

เลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงจักรพรรดิพงศ์เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๘๘

เดือนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เจ้าฟ้ากรม
หลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช เป็นกรมพระ พระ
องค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๕ (ถ้าไม่นับกรมพระราชวังบวร
สถานมงคล) มีกรมสมเด็จพระ ๔ พระองค์ กรม
พระ ๓ พระองค์

หนึ่งในรัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขระเบียบพระยศ
สมเด็จพระมหาดไทยเป็นแบบใหม่ แบบเดิมแต่
ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระมหาดไทยเป็นกรมหลวง แต่
คนทั้งหลายเรียกว่าสมเด็จพระพันวัสสา ถึงสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ ทรงจัดการตั้งกรมสำหรับพระ
มหาดไทย แต่เรียกกันว่าสมเด็จพระพันวัสสา มาตั้ง
แต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงอนุโลมตามแบบในกฎมณเฑียร
บาลครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกำหนดศักดิ์ “พระ
ภรรยาเจ้า” (พระมหาดไทย) เป็น ๔ ชั้น คือ พระ

๑๕๐ ส้มเด็กรวมพระยาตำราจักษุภาพ

อัครมเหสี พระมเหสี พระราชเทวี และพระ
อัครชายา ทรงสถาปนา

ส้มเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอรรราช
เทวี แดงเดือนเป็นส้มเด็จพระบรมราชินี เป็นพระ
อัครมเหสี เจ้ากรมเป็นพระยาพระองค์ ๑ ส้มเด็จพระ
นางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เทียบ
เท่าพระมเหสี พระองค์ ๑ ส้มเด็จพระ ๕ พระองค์
นมกรรมแต่ไม่ใช้คำ “กรม” ในพระนาม ดูเหมือน
จะเป็นแรก

ในรัชกาลที่ ๕ เบียดพระยศเจ้านายจากประ
เพณีที่มีมาแต่ก่อนอีกอย่างหนึ่ง คือเด็กกรมพระ
ราชวงศ์บรรดากันมรดก ทรงตั้งส้มเด็จพระบรม
โอรสธิดาราช มกุฎราชกุมาร อนุโตนตาม “ส้ม
เด็จพระน้อยพุทธเจ้า” ในกฎมณเฑียรบาลครั้งกรุง
ศรีอยุธยา แทนที่พระมหาอุปราช ไม่ตั้งกรมต่าง
หาก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๑

มุดเดิมของ "กรม" เจ้านายมาทำการเปลี่ยน
แปลงเป็นชื่อสำคัญในรัชกาลที่ ๕ ด้วยตั้งแต่โบ-
ราณมาเจ้านายย่อมมีข้าคนเป็นบริวารทุกพระองค์
บริวารของเจ้านายที่ยังไม่ได้รับกรมมีจางวางเป็น
หัวหน้าควบคุม ชนอยู่ในกรมฉนมพดเรือน เมื่อ
เจ้านายพระองค์ใดรับกรมก็แยกข้าคนของพระ
องค์นั้นออกไปตั้งเป็นกรม ๑ ต่างหาก มีเจ้ากรม
ปลัดกรม และสมุหบัญชีควบคุม ดัดคักจางวาง
ลงมาควบคุมหมวดในกรมนั้น ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
ตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ปล่อย
พลเมืองจากสังกัดกรมต่างๆ ไปอยู่ในปกครอง
ของเทศาภิบาลตามท้องที่ และให้บรรดาชาย
ฉกรรจ์ต้องรับราชการทหารชั่วคราวเสมอหน้ากัน
ทุกคน แทนขนทะเบี่ยนเป็น "เด็ก" สังกัดอยู่ใน
กรมต่างๆ อย่างแต่ก่อน ตามพระราชบัญญัติ
เด็กกรมของเจ้านายหมด แต่นั้นมาคำ "กรม"

๑๕๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ก็เป็นแต่ติดอยู่กับพระนามเจ้านาย ไม่มีตัวคน
เจ้ากรม ปัตติกรม ต้มหีบญี่ ก็กลายเป็นคนรับ
ใช้เหมือนอย่างฐานานุกรมของพระราชกณะ จึง
นับว่าเด็ก “กรม” เจ้านายมาแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓
ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงแก้ไขระเบียบพระเกียรติ
ยศเจ้านายหลายอย่าง เป็นต้นแต่แก้พระนามพระ
อัฐิเจ้านายต่างกรม คือ

๑) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาล
ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงบัญญัติให้เรียกว่ากรมพระ
ราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระองค์ ๑ กรมพระ
ราชวังบวรมหาเสนาบดี พระองค์ ๑ และกรม
พระราชวังบวรมหาศักดิพลเดช พระองค์ ๑ นั้น
ให้เปลี่ยนคำ “กรมพระราชวังบวร” ที่นำพระนาม
เป็น “สมเด็จพระบวรราชเจ้า”

๒) สมเด็จพระชนนพิทวงซึ่งเป็น “กรม

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๓

ดมเด็จพระ” แต่ก่อนมา เป็ดยนเป็นดมเด็จพระ
อมรินทรา บรมราชินี พระองค์ ๑ ดมเด็จพระ
ศรีสุริเยนทรา บรมราชินี พระองค์ ๑ ดมเด็จพระ
พระเทพสิรินทรา บรมราชินี พระองค์ ๑

๓) ถวายพระนามดมเด็จพระนางเจ้าเสาวภา-
ผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ องค์พระบรมราชชนนี
เป็นดมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระ
บรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงตั้งตำแหน่งต่างๆใน
ราชเสวอกเป็นทำเนียบข้าราชการในดมเด็จพระพัน
ปีหลวง แทนเจ้ากรม ปลัดกรม ดมภ์บัญชาอย่าง
แต่ก่อน พังเห็นได้ในบรรดาพระนามที่แก้ไขตั้ง
กล่าวมา พระนามใดที่เคยมีคำ “กรม” เป็ดยน
เอาคำ “กรม” ออกจากพระนามทงนน เอาแต่คำ
“ดมเด็จพระ” เป็นประธาน แต่คำ “กรม” แม้
ไม่มีแก่นสารแต่ก็ยงทงจากพระยศเจ้านายไม่ได้

๑๕๔ สัมเด็จพระบรมราชาธิราช

หมด ยังคงใช้ต่อมา เป็นแต่แก้ไข^๕ “กรมสมเด็จพระ” เป็น “สมเด็จพระบรมราชา” กรมชั้นนอก^๕ นอกถนนคงอยู่ตามเดิม

การที่แก้ไขกรมสมเด็จพระบรมราชา^๕ กรมพระยานนเกิดแต่ต้นรัชกาลที่ ๒ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะถวายมหาสมณุตมาภิเษกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรดม พระอัครมเหสี เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายก ตัวอย่างเจ้านายที่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษกมาแต่ก่อนเป็น “กรมสมเด็จพระ” เหมือนกันทั้ง ๒ พระองค์ แต่ผิดกันที่ยศเจ้ากรมของกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี^๕ เป็นพระ เจ้ากรมของกรมสมเด็จพระปวงเรศวงษา^๕ เป็นพระยา บัญหาเรื่องกรมพระกับกรมพระยาเกิดขึ้นด้วยยศเจ้ากรมเป็นพระยาไม่ตรงกับกรมสมเด็จพระเหมือน เช่น กรมพระ กรมหลวงเป็นต้น พระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๕

บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งปรีกษา
กับกรมหลวงวชิรญาณฯ ทรงกำหนดชั้นกรมเจ้า
นายให้เป็นระเบียบตรงกับชั้นยศขุนนาง ซึ่งเป็นเจ้า
กรม คงตามแบบเดิมคงแต่กรมหมื่นชนไปจนกรม
พระ คือนั้นทรงพระราชดำริจะให้ "กรมพระยา"
(ไม่มีคำสมเด็จพระ) ขนออกชนหนึ่ง และแก้ยศกรม
สมเด็จพระแบบเดิมเป็น "สมเด็จพระกรมพระยา" เทียบ
เท่าชั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาทางยศขุนนาง อันนั้นเป็น
เค้าพระราชดำริ มีปัญหาต่อไปว่า คำ "สมเด็จพระ"
จะเอาเข้าพระนามตรงไหน จะเป็น "พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ สมเด็จพระกรมพระยา" หรือ "สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา" สมเด็จพระมหา
สมณะทรงเห็นควรเป็นอย่างข้างหลัง และทรง
พระดำริต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาได้เครื่องยศ
และมีกรมทนายเหมือนอย่างเจ้าต่างกรมฉนี้ใด
สมเด็จพระกรมพระยา (ที่มีได้เป็นเจ้าฟ้า) ก็ควร

๑๕๖ สัมเด็จพระยาธิบดีราชานุภาพ

จะมีศักดิ์กษัตริย์เจ้าฟ้า (เคยได้ยืมคำตรัสว่าเป็น
“เจ้าฟ้ายก” เปรียบเช่นพระราชกณียก)
เพราะฉะนั้นตามประเพณีเดิมพระองค์เจ้าต่างกรม
ทรงศักดินา ๑๕๐๐ เท่ากันทุกชั้น จึงเพิ่มศักดินา
สมเด็จพระยาธิบดี ๑๕๐๐ ค่ากว่าศักดินาเจ้าฟ้า
ต่างกรม ๕๐๐ และได้พระราชทานเครื่องยศตง
ยาราชวดีเหมือนเจ้าฟ้า เมื่อเฝ้าฯ คำ “สมเด็จพระ
มาดงหน้าพระนามกรมพระยาเหมือนอย่าง เจ้าฟ้า
ก็ตองแก้ทางระเบียบพระนามเจ้าฟ้าให้ผิดกัน จึง
เอาคำ “เจ้าฟ้า” ลงไว้ข้างหน้านามกรม เช่นว่า
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภา-
ณพิรินทรวงศ์วรเดช ฉะนั้น ให้ผิดกับสมเด็จพระ
ยาธิบดีเป็นเจ้าฟ้า

ในรัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งสมเด็จพระยานอก
จากสมเด็จพระมหาสมณะอีก ๒ พระองค์ กรม
พระ ๘ พระองค์ คือ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๗

เดือนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จพระ
พระยา พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทอดวงศ์
วโรประการ เป็นสมเด็จพระพระยา พระองค์ ๑

เดือนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระนามพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้าพหุรัตนมณีนัย เป็นกรมพระเทพนารีรัตน์
พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนเรศ-
วรฤทธิ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนถนอมมคอสมร
พันธุ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิป-
ประพันธ์พงศ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

๑๕๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรง
ราชานุภาพ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดัด
วัฒนวิศิษฐ์ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าพญาเธอ กรมหลวงจันทบุรีนฤ
นาถ เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

ในรัชกาลที่ ๒ ทรงเปลี่ยนค่านำพระนามตาม
ชั้นพระราชวงศ์ซึ่งบัญญัติขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ด้วยอีก
อย่าง ๑ เพราะตามแบบเก่าต้องแก้ทุกชั้น
ทรงบัญญัติใหม่เพื่อมิให้ต้องแก้ คือ

๑) บรรดาพระราชบุตรธิดาแต่ชั้นพระเจ้าอา
ขึ้นไป รวมทั้งพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ให้ใช้
ค่านำพระนามว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ” เหมือน
กันทุกชั้น

๒) พระราชบุตรและธิดาสมเด็จพระบวรราช
เจ้า และพระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๑๕๕

มี^๕ เกิด^๖ ำ^๗ ให้^๘ ใช้^๙ คำ^{๑๐} นำ^{๑๑} พระ^{๑๒} นาม^{๑๓} ว่า^{๑๔} “พระ^{๑๕} เจ้า^{๑๖} ราช^{๑๗} วรรณ^{๑๘} ค์^{๑๙} เธอ” แต่^{๒๐} ดูก^{๒๑} เธอ^{๒๒} ของ^{๒๓} กรม^{๒๔} พระ^{๒๕} ราช^{๒๖} วัง^{๒๗} บวร^{๒๘} วิชา^{๒๙} ญเป็น^{๓๐} “พระ^{๓๑} ราช^{๓๒} วรรณ^{๓๓} ค์^{๓๔} เธอ”

เจ้า^{๓๕} นาย^{๓๖} ชน^{๓๗} พระ^{๓๘} เจ้า^{๓๙} พยา^{๔๐} เธอ พระ^{๔๑} เจ้า^{๔๒} นัง^{๔๓} ยา^{๔๔} เธอ พระ^{๔๕} ด้^{๔๖} ม^{๔๗} พัน^{๔๘} ของ^{๔๙} ค์^{๕๐} เธอ พระ^{๕๑} วรรณ^{๕๒} ค์^{๕๓} เธอ พระ^{๕๔} วรรณ^{๕๕} ค์^{๕๖} เธอ คง^{๕๗} อยู่^{๕๘} ตาม^{๕๙} แบบ^{๖๐} เดิม

ถึง^{๖๑} รัช^{๖๒} กาด^{๖๓} ที่^{๖๔} ๗ ทรง^{๖๕} สถา^{๖๖} ปนา^{๖๗} หม่อม^{๖๘} เจ้า^{๖๙} ไร่^{๗๐} ไผ^{๗๑} พร^{๗๒} ณี พระ^{๗๓} ชายา เป็น^{๗๔} ด้^{๗๕} ม^{๗๖} ด้^{๗๗} เจ้า^{๗๘} พระ^{๗๙} นาง^{๘๐} เจ้า^{๘๑} พระ^{๘๒} บรม^{๘๓} ราช^{๘๔} ัน แต่^{๘๕} การ^{๘๖} ตง^{๘๗} กรม^{๘๘} เจ้า^{๘๙} นาย^{๙๐} พฤ^{๙๑} ทิ^{๙๒} การ^{๙๓} ณ์^{๙๔} ณี^{๙๕} ดกับ^{๙๖} รัช^{๙๗} กาด^{๙๘} ที่^{๙๙} ๖ ด้วย^{๑๐๐} ได้^{๑๐๑} เนิ^{๑๐๒} ติ^{๑๐๓} พระ^{๑๐๔} ยศ^{๑๐๕} ด้^{๑๐๖} ม^{๑๐๗} ด้^{๑๐๘} เจ้า^{๑๐๙} พระ^{๑๑๐} บรม^{๑๑๑} ราช^{๑๑๒} ันแต่^{๑๑๓} ใน^{๑๑๔} รัช^{๑๑๕} กาด^{๑๑๖} หน^{๑๑๗} ด้^{๑๑๘} ้ว พระ^{๑๑๙} อนุ^{๑๒๐} ช^{๑๒๑} ฌาย์^{๑๒๒} ก็^{๑๒๓} ได้^{๑๒๔} เนิ^{๑๒๕} ติ^{๑๒๖} พระ^{๑๒๗} ยศ^{๑๒๘} ด้^{๑๒๙} ด้^{๑๓๐} ้น^{๑๓๑} พระ^{๑๓๒} องค์^{๑๓๓} ด้^{๑๓๔} ้ไป^{๑๓๕} ด้^{๑๓๖} ้ว แต่^{๑๓๗} มี^{๑๓๘} กร^{๑๓๙} ณ์^{๑๔๐} เป็น^{๑๔๑} เหตุ^{๑๔๒} ที่^{๑๔๓} ทรง^{๑๔๔} พระ^{๑๔๕} ราช^{๑๔๖} คำ^{๑๔๗} วั^{๑๔๘} ้เห็น^{๑๔๙} ด้^{๑๕๐} ม^{๑๕๑} ด้^{๑๕๒} ครอบ^{๑๕๓} ด้^{๑๕๔} ้ไข^{๑๕๕} แบบ^{๑๕๖} เดิม^{๑๕๗} บ้าง การ^{๑๕๘} ตง^{๑๕๙} กรม^{๑๖๐} เจ้า^{๑๖๑} นาย^{๑๖๒} ใน^{๑๖๓} รัช^{๑๖๔} กาด^{๑๖๕} ที่^{๑๖๖} ๗ ด้^{๑๖๗} ้ง^{๑๖๘} ทรง^{๑๖๙} เนิ^{๑๗๐} ติ^{๑๗๑} พระ^{๑๗๒} ยศ^{๑๗๓} ด้^{๑๗๔} ด้^{๑๗๕} ม^{๑๗๖} ด้^{๑๗๗} เจ้า^{๑๗๘} พระ^{๑๗๙} ภรรยา^{๑๘๐} ด้^{๑๘๑} ้ใน^{๑๘๒} รัช^{๑๘๓} กาด^{๑๘๔} ที่^{๑๘๕} ๕ ด้^{๑๘๖} ้ง^{๑๘๗} ยัง^{๑๘๘} อยู่^{๑๘๙} ๓ พระ^{๑๙๐} องค์^{๑๙๑} คอ

๒๐๐ สัมเด็จพระบรมราชาธิราช

ทรงสถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา
พระบรมราชเทวีพระมเหสีในรัชกาลที่ ๕ เป็นสม-
เด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา-
มาตุจฉาเจ้า เจ้ากรมเป็นพระยา เทียบที่กรมพระ
เทพามาตย์แต่โบราณ พระองค์ ๑

ทรงสถาปนาพระนางเจ้าสุโขทัยมารศรี พระ
ราชเทวี เป็นสมเด็จพระปิยมาตยาดี สุโขทัยมาร-
ศรี พระอัครราชเทวี เจ้ากรมเป็นพระ พระองค์ ๑

เดือนพระยศพระอัครราชยาเธอ กรมขุนสุทธา-
ดิศานุ เป็นพระวิมาดาเธอ กรมพระ พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้า
ฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นสมเด็จพระ
พระราชปิยดาบสมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยา
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงศักดินา ๑๐๐๐๐๐ เสมอ
กับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อน พระ
องค์ ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๐๑

เดือนสมเด็จพระเจ้าพญาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
นครสวรรค์วรพินิต เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

เดือนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรง
ราชานุภาพ เป็นสมเด็จพระบรมพรยา พระองค์ ๑

เพิ่มพระยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
สวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระ พระองค์ ๑ (น่าจะนับว่าเป็นกรมพระ
พิเศษ เพราะมิได้เพิ่มศักดิ์นาและเครื่องยศอย่าง
สมเด็จพระบรมพรยา)

เดือนพระเจ้าพญาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชร
อัครโยธิน เป็นกรมพระ พระองค์ ๑

นอกจากสมเด็จพระพันวัสสา สเด็จพระมี-
ตุจฉา และสมเด็จพระราชมีตุจฉา ในรัชกาลที่ ๗
ทรงตั้งสมเด็จพระบรมพรยา พระองค์ ๑ สเด็จพระ
กรมพระและกรมพระ ๔ พระองค์

เรื่องตำนานการตั้งกรมสมเด็จพระและกรมพระมี
มาดังนี้

๒๐๒ สมเด็จพระยาดีดำรงราชานุภาพ

ที่จะเรียกว่า “สมเด็จพระ” หรือ “กรมสมเด็จพระ” นั้นหม่อมฉันเห็นว่ามิได้มีพระราชบัญญัติให้เปิดขึ้นเป็นอย่างอื่น ควรเรียกตามพระสุพรรณบัฏเป็นศักดิ์ ชนก่อนรัชกาลที่ ๖ คงเรียกพระนามดังนี้ จะยกเป็นศัวย่าง เช่น

สมเด็จพระเจ้าฟ้างเอก เจ้าฟ้า) กรมพระเทพสุดาวดี

กรมสมเด็จพระเดชาดิศร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า) กรมสมเด็จพระบวรราชปรมังคละ

เจ้านายพระองค์ใดที่ได้เป็นสมเด็จพระยาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ มา จึงควรเรียกว่าสมเด็จพระยา ที่เรียกกรมพระยาเลยขึ้นไปถึงก่อนรัชกาลที่ ๖ ไม่มีมรด และทำให้เกิดยุ่งด้วย เพราะกลายเป็นสมเด็จพระพันาง พระองค์น้อยในรัชกาลที่ ๖ ดูเหมือนทรงพระยศต่ำกว่าพระองค์ใหญ่ และ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๐๓

ทำให้ดูเหมือนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ทรง
พระยศต่ำกว่ากรมสมเด็จพระเดชาดิศร หม่อม
ฉันทิทัศนี ฯ

วินิจฉัยเรื่องพระเจดีย์ ๓ องค์

เมื่ออ่านถวายพระหัตถ์ครุฑถามเรื่องพระเจดีย์
๓ องค์ตรงที่ต่อแดนพม่า หม่อมฉันนึกได้ว่าเคย
เห็นเรื่องสร้างพระเจดีย์นั้นในหนังสือพระราชพง-
ศาวดาร แต่เมื่อไปค้นดูได้ความว่าเป็นแห่งอื่น
ต่างหาก มีเรื่องว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ชนช้างกับพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี กอง
ทัพในกระบวนตามเสด็จไม่ทันหยายกอง สมเด็จพระ
นเรศวรฯจะให้ประหารชีวิตพวคนายทัพเหล่า
นั้น แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชขอชีวิตไว้ จึงโปรด
ให้พวกที่มมีความผิดไปตั้งเมืองทวายและเมืองตะนาว
ศรีแก่งัด เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพไปตั้งเมืองทวาย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๐๕

พระยาพระคลังเป็นแม่ทัพไปตีเมืองตะนาวศรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ ตีได้เมืองทอง ๒ นครแล้ว กองทัพเจ้าพระยาจักรียกกลับมาจากเมืองทวายทาง "ด่านชมของด้วย" ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

"ถึงตำบลเขาตั้งช่องแคบแดนพระนครศรีอยุธยา กับเมืองทวายคั่นกันหาที่ดำค้ำมิได้ จึงให้เอาปืนในเต้าไฟรพดทั้งปวงมาประสมกันเข้าเป็นใบศอกออพระเจดีย์ฐานสูง ๖ ศอกพอ (ซัว) หุงอาหารตุ๋นก็ดำเร็ว ด้วยยกเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา" ดังนี้

เรื่องนี้แม่ทัพพระเจดีย์ ๓ องค์ทศพรธำมณีเป็นเจ้ากบฏฉวยฉวยที่จะทอดข้อไปข้างหน้า จึงคิดเอามาถ่วงไว้ ส่วนพระเจดีย์ ๓ องค์นั้น เมื่อหม่อมฉนเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระยาประสิทธิ์สงคราม (นุช) ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี เคยพรรณนาถึงขณะให้หม่อมฉน ฟังว่า ครูปทวงตั้งฐานเป็นแต่กองกั้นหิน ยิ่งกว่าเป็นพระเจดีย์

๒๐๖ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ

แต่ที่สร้างพระเจดีย์ ๓ องค์นี้ก็สร้างในแดนไทย
ห่างเข้ามาจากต้นเขาที่ต่อแดนพม่า ได้ฟังเล่า
อย่างนั้นหม่อมฉันจึงมิได้พยายามไปดูพระเจดีย์ ๓
องค์ แต่เมื่อถึงของด้ามปืน พระองค์หญิง
อดิศักดิ์ริยาภาได้เสด็จไปถึงพระเจดีย์ ๓ องค์และ
ฉายรูปมาประทานหม่อมฉัน (เสียดายที่ค้นหารูป
นั้นไม่พบเมื่อเขียนจดหมายนี้) พิจารณาดูในรูป
ก็เห็นอย่างหินกองโดยจำนงจะให้เป็นรูปพระเจดีย์
เช่นพระยาภาณุजनบุรีว่า ห้ามที่ตั้งเกิดว่าลักษณะ
จะเป็นพระเจดีย์อย่างไร แต่ก็นำประหลาด
ใจด้วยสร้างในป่าเปลี่ยวไกลชายแดนเช่นนั้นใคร
จะเอาร่างไปตั้งแรมทำอย่างประณีต แต่ตามคำ
เล่าของพระยาภาณุजनบุรีซึ่งว่าสร้าง ห่างแดนเข้า
มาในแผ่นดินไทยนั้น ฟังเป็นหนักได้ยิ่ง
ว่าพระเจดีย์ ๓ องค์เป็นของไทยสร้าง ถ้าหากไทย
กับพม่าร่วมมือกันทำเป็นวัตถุที่หมายเขตแดนก็

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๐๗

คงสร้างตรงต้นเขาคันเป็นเขต ถ้าพม่าทำโดย
ดำพังก่คงสร้างในแดนพม่า นี้ไทยทำโดยดำพังก่
จึงสร้างในแดนไทย แต่จะสร้างเมื่อใดและสร้าง
เพราะเหตุใดได้แต่พิจารณาและสันนิษฐานตาม
เค้าเงื่อนที่มอญชอบกต ดังจะทอดต่อไป

อันทางเดินในระหว่างเมืองมอญกับเมืองไทย
(ภายใต้มณฑลพายัพ) มี ๒ ทางมาแต่คักคำบรรพ์
ทางสายเหนือเดินแต่เมืองเมาระตะมะมายังเมือง
ตากทางด่านแม่สอด (แต่โบราณเรียกด่านแม่
ตะเมา) ทางสายใต้เดินแต่เมืองเมาระตะมะมายัง
เมืองกาญจนบุรีทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ทางสาย
ใต้คือทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์นั้นมหัศจรรย์ปรา
กฏว่าไซ้มาตั้งแต่สมัยเมื่อเมืองนครปฐมเป็นราช
ธานี เพราะมีปราสาทหินสร้างในสมัยนั้นปรากฏ
อยู่ที่เมืองสิงห์ทางแม่น้ำน้อยแขวงจังหวัดกาญจน
บุรี และที่พังคักแขวงจังหวัดราชบุรี อันอยู่ใน

๒๐๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ระหว่างทางเดินสายนี้ แต่ทางสายเหนือเห็นจะมาใช้มากคือเมื่อสมัยเมืองพุกามแผ่อาณาเขตเข้ามาในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีซากเมืองที่สร้างในสมัยนั้นปรากฏอยู่หลายเมือง เช่นเมืองซากังราวและเมืองตากเก่า เป็นต้น ด่วนตรงรายริมแม่น้ำพิงทางฝั่งตะวันตก เมื่อสมัยกรุงสุโขทัยคงไปมากับเมืองมอญทางด้านแม่สอดสายเหนือเช่นเดียวกับเมื่อถึงสมัย กรุงศรีอยุธยาไปมาทางด้านพระเจดีย์ ๓ องค์ เป็นพื้น ทิวามานต์ได้เห็นว่าเป็นพระเจดีย์ ๓ องค์คงเป็นของกรุงศรีอยุธยาสร้าง

คราวนี้จะพิจารณาว่าสร้างพระเจดีย์ ๓ องค์ เพราะเหตุใด ชื่อนี้เหมือนหม่อมฉันพบโบราณวัตถุให้ความรู้คงจะหลุดออกไป จะเป็นเมื่อใดจำไม่ได้ ในรัชกาลที่ ๒ หม่อมฉันขึ้นไปเที่ยวมณฑลพายัพ อีกครั้งหนึ่ง ซากดัมมาทางเรือจากเมืองเชียงใหม่ ในเวदानหม่อมฉันพบหน้าที่ในการ ปกครองแล้ว

จึงเอาใจใส่แต่ในการตรวจของโบราณตลอดทาง
 ที่เรือต้องมา เมื่อถึงมาถึงอำเภอเมืองฮอด (เมือง
 รอด) ซึ่งตั้งอยู่ที่ราบในแดนเชียงใหม่ต่อเชิงภูเขา
 สูงซึ่งต้องเดินข้ามลงมาทางใต้ ทางเรือก็ต้อง
 ผ่านแก่งในระหว่างภูเขา หลายวัน จึงถึงที่ราบใน
 อาณาเขตเมืองตาก หม่อมฉันขึ้นไปเมืองฮอด
 เห็นพระเจ้าบรมโบราณ ขนาดใหญ่ ผู้มีมือ ทำอย่าง
 ประณีต สร้างรายอยู่ในตำบลเดียวกันหลายองค์
 ดูราวกับว่าเมืองฮอด เคยเป็นเมืองใหญ่มาแต่ก่อน
 แต่เมื่อใดถามถึงภูมิตำนาน ปรากฏว่าไม่มีทำเด
 ไรน่าที่จะทำให้พอเดียงผู้คนพดเมืองในเมืองใหญ่
 ได้ จึงคิดว่าพระเจ้าเจดีย์งาม ๆ เหล่านั้นเห็นจะเป็น
 ของเจ้านายที่ครองเมืองเชียงใหม่สร้างด้วยเหตุ
 อย่างอื่น ถ้ามหาเหตุก็ไม่มีใครรู้ คิดก็ไม่เห็น
 มาจนพบโบราณวัตถุซึ่งมิได้คาดว่าจะเป็นเมือง

๒๑๐ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว

ตก จึงได้เค้ามืดการตั้งพระเจดีย์ที่เมืองลพบุรี
เมื่อหม่อมฉันทองมาถึงเมืองตากหนักจนถึงความ
ตกต่ำในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อครั้ง
พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่เมื่อ
พ.ศ. ๒๓๓๗ เวลาประทับอยู่ที่เมืองตากเสด็จไปยัง
วัดดอยเขาแก้ว ครั้นถึงวัดดอยเขาแก้ว (เจ้าอธิการ)
ว่ายังจำได้หรือไม่ เมื่อพระองค์ยังเป็นพระยาตาก
จะแปลงโฉมแก้วทำเป็นพระเจดีย์ เสด็จไปเสด็จ
ท้ายที่วัดนั้น ว่าถ้าจะได้สำเร็จพระโพธิญาณ
ในอนาคต ขอให้ช่วยจากโคมฆาต อย่าให้ตัวโคม
แก้วร้ายรานบนบนตาย ก็เป็นไปดังอธิษฐาน พระ
ถวายเป็นพระพรว่ายังจำได้อยู่ หม่อมฉันทองถามพวก
กรมการถึงวัดดอยเขาแก้ว เขาบอกว่าเป็นวัดร้าง
อยู่บนเนินเขาแก้ว ทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิง ตรง
ข้ามกับที่ตั้งเมืองตาก และที่ตั้งเจดีย์ของพระเจ้า
กรุงธนบุรีเมื่อเป็นพระยาตากก็ยังปรากฏอยู่ที่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๑๑

คำบดสอหมะม่วงโกด ๆ กับเชิงเขาแก้วนั้น หม่อม
ฉันทน์จึงข้ามไปตู่ เห็นตรงที่ตงจวนเป็นแต่ที่ว่างไม่
มีอะไร เดินต่อไปไม่ไกลนักก็ขึ้นเนินเขาวัดค้อย
เขาแก้ว พอหม่อมฉันทน์เห็นวัดก็เกิดความประหลาด
ใจ ด้วยพระอุโบสถซึ่งเหลืออยู่แต่ผนัง ประตู
หน้าต่างทำซุ้มจรนนำอย่างแบบวัดหนองกรู ได้
ในทันทีว่าเป็นของพระเจ้ากรุงธนบุรีสร้างเมื่อเดี๋ยว
ราชย์แล้ว มิใช่โบสถ์เดิมที่เสด็จไปทรงอธิษฐาน
เมื่อยังเป็นพระยาตาก พวกกรมการเขาบอก
ว่าตามไหล่เขาต้อยแก้วทางใต้ ยังมีวัดเก่าอีก
หลายวัด หม่อมฉันทน์ก็เลยไปตู่ เห็นมี ๓ หม่อมอยู่
โกด ๆ กัน วัดสุดท้ายเห็นเหลือพระเจดีย์กลม
องค์ ๓ ขนาดสูงเมื่อบริบูรณ์สัก ๘ วา วัดที่อยู่
กุดงก่อก่อนเป็นแท่นตั้งเหลียมวัดสูงสัก ๒ ศอกเศษ บน
แท่นนั้นมีพระเจดีย์กลม ๒ องค์ เคียงกัน ขนาด
ย่อมกว่าพระเจดีย์ที่กล่าวมาแล้ว วัดอยู่ข้างใต้

๒๑๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมาลีพว

มีพระอุโบสถเป็นแบบวัดหนองแขมมาแต่เดิม กับ
กำแพงแก้วล้อมรอบ พอเห็นกำแพงแก้วหม่อม
ฉันทพิศวง ด้วยมีซุ้มโถงสำหรับตั้งตะคันตาม
ประตูรูป รุปร่างเหมือนอย่างซุ้มที่พระราชวัง
เมืองดพบุรีรายรอบกำแพงแก้ว เห็นตระหนักว่า
ต้อง เป็นวัดหนองแขม ครั้น สมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ทรงให้เห็นต่อไปว่าวัดที่อยู่แนว
เดียวกันอีก ๒ วัดก็น่าจะเป็นวัดหนองแขม ก็เกิด
ปัญหาว่าเพราะเหตุใดจึง มี วัด หนอง แขม ที่ เขา
ดอยแก้วเป็นหลายวัดเช่นนั้น หม่อมฉันทพิศวง
แล้วไปสืบในหนังสือพระราชพงศาวดารจึงเห็น
เหตุ ด้วยปรากฏว่าเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีได้เมือง
เชียงใหม่ ๓ ครั้ง คือ สมเด็จพระชัยราชาธิราชที่
ได้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ ครั้ง ๑ สมเด็จพระนเรศวร
มหาราชโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๑๓

ไปตีเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ ครั้ง ๓ แต่
ได้เมืองเชียงใหม่โดยมิต้องรบ เพราะพระเจ้า
เชียงใหม่ดำรงค์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระ
เจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ออกมากวายนังคัมยคม
อ่อนน้อมโดยดี ต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระ—
นารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นไปตีได้เมืองเชียงใหม่
เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ อีกครั้ง ๓ รวมเป็น ๓ ครั้งพอ
เหมาะกับจำนวนและสมัยกับลักษณะของวัดทั้ง ๓ ที่
พรรณนามา เมื่อได้หักเขื่อนนั้นก็อาจจะกล่าว
ต่อไปว่า ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสร้างวัดเขาคอย
แก้วนั้น ก็เพราะเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ จึง
สร้างอนุสรณ์ตามเยี่ยงอย่างที่พระเจ้าแผ่นดินแต่
ปางก่อนได้เคยทรงทำมาในกรณีเช่นเดียวกัน และ
ยังเคยค้นปัญหาได้ต่อไปถึงพระเจดีย์ที่มอยู่หน้า
องค์ ณ เมืองฮอดในแดนเชียงใหม่ ว่าพระเจ้า
เชียงใหม่คนใดที่ได้ลงมา รบพุ่งหัวเมืองไทยมัย

๒๑๔ สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ขณะ กัดบไปกัด้ร้างพระเจดีย์ไว้เป็นอนุสรณ์ ณ
เมืองฮอด อันเป็นเมืองปดายแดนเช่นเดียวกับ
เมืองตาก

คิดถึงมุดแห่งความประสงค์ซึ่งร้างเจดีย์วัตถุ
เป็นอนุสรณ์ไว้ปดายแดนดังกล่าวมา เห็นคงอยู่ใน
๓ อย่างนี้ คือ ความยินดีที่มชยชนะอย่าง๑ ความยินดี
ที่ไดกัด้บ้านเมืองโดยปดอดภยัอย่าง๑ ถ้าหากว่า
ได้บ้านานอริษฐานไว้ก็เป็นการไช้บดด้วยอีกอย่าง๑
ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเด็ด้ใจไปเป็นจอมพด เมื่อเด็ด้ใจ
กัด้บถึงพระนครกัด้ารัสด้ังให้คิดแบบอย่างด้ังซึ่ง
จะร้างเป็นอนุสรณ์ แต่ถ้าจอมพดหรือแม่ทัพ
ไปมชยชนะแะะที่ไดกัด้บ้านเมืองมิได้เป็นพระ —
เจ้าแผ่นดินจะทำเช่นนั้นมิได้ แต่ความยินดีที่ม
ชยแะะที่ไดกัด้บ้านเมืองโดยปดอดภยั หรือที่
ได้บ้านานอริษฐานไว้ มีอยู่ ก็ยอมอยากร้าง
อนุสรณ์ค้ำตามสามารถจะทำได้ จะมาทำเมื่อถึง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๑๕

บ้านเมืองผู้คนก็แยกย้ายกันไปหมด ต้องทำในเวลา
ที่ผู้คนอยู่พรกพร้อมกัน อันเห็นว่าเป็นมดทชก
ชวนกันให้เอาก้อนศิลามาก่อสร้างเป็นพระเจดีย์ไว้
ดังเช่นเจ้าพระยาจักรีครั้งสมเด็จพระนเรศวร ฯ
สร้าง ณ ที่คอแดนเมืองทวาย พังคืดเห็นได้ โดย
ง่ายว่าพระเจดีย์เช่นเจ้าพระยาจักรีสร้างนั้นเป็น
พระเจดีย์แคช่อ แต่รูปตั้งฐานคงเป็นอย่างกอง
หินสูง ๆ เท่านั้น เพราะไม่มีเวลาจะรังรองอยู่ได้
ซ้ำ และไม่ดำมารจะทำได้เมอภายหลังเช่นของ
หลวง พิเคราะห์อีกอย่างหนึ่ง เห็นได้ว่าที่สร้าง
ในแผ่นดินไทย (เหมือนพระเจดีย์ ๓ องค์) คงตรง
กับความยินดีหรือไชบนทปดอภักดิ์กับบ้านเมือง
พอเข้าเขตแดนก็สร้างอนุสรณ์ไชบน

อาศัยวินิจฉัยที่พรรณนามา หม่อมฉันเห็นว่า
พระเจดีย์ ๓ องค์นั้น ๑. มีได้สร้างเป็นเครื่อง
หมายเขตแดน ๒. มีไชของหลวงสร้าง ๓. เป็น

๒๑๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณ

ของแม่ทัพไทยที่ยกออกไปรบชนะพม่ากลับมา
สร้างไว้ ๕. ที่สร้างเป็น ๓ องค์คงเป็นเพราะกอง
ทัพยกตามกันมา ๓ กอง กองมาถึงก่อนสร้าง
ไว้องค์ ๑ แล้ว กองมาภายหลังก็สร้างกอง
ตะกองเคียงกันต่อไป ๕ แต่จะสร้างเมื่อไรไม่มี
หลักฐานที่จะลงความเห็น เพราะอาจจะมีพระเจดีย์
๓ องค์อยู่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ๆ แล้ว
เจ้าพระยาจักรีจึงเอาอย่างไปสร้าง ที่คอแดนทวาย
ก็ได้ หรือแม่ทัพภายหลังเอาอย่างพระเจดีย์ของ
เจ้าพระยาจักรี มาสร้างพระเจดีย์ ๓ องค์ก็เป็นได้
เหมือนกัน

ที่กล่าวกันว่าพระเจดีย์ ๓ องค์รูปทรงเป็นพระ
เจดีย์มอญนั้น อาจจะเป็นเพราะธรรมเนียมการยก
ดินหินก่อเป็นพระเจดีย์ ต้องทำฐานกว้างรูปจิ้ง
กศายพระเจดีย์มอญก็ได้ หรือตกแต่งดัดแปลง
เมื่อภายหลังก็ได้ เพราะเมื่อรัชกาลที่ ๓ และ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๑๗

รัชกาลที่ ๒ ให้พวกมอญไปตั้งระวางด้านทางอยู่
มาก จัดเป็นเมืองขึ้นคงอยู่ทางแม่น้ำนอยถึง ๗
เมือง ถ้าหากพระเจดีย์ ๓ องค์พังทลายในสมัย
นั้น เปรียบว่าพม่าหรือเดนมาร์กเข้ามาตีเมืองไทย
คราวรบกันที่ตาดหญ้า หรือที่ท่าดินแดง เป็นคน
ก็อาจจะม้ทองตราตั้งให้พวกมอญ ๗ เมืองไปก่อ
สร้างให้ถล่มกันดี เพราะพระเจดีย์ ๓ องค์เป็น
สิ่งสำคัญของชอที่เรียกทางสายนั้น พวกที่ไปทำ
การปฏิสังขรณ์เป็นมอญก็ก่อสร้างเป็นอย่างรูป
พระเจดีย์มอญ อย่างนกเป็นได้เหมือนกัน หรือ
ลักษณะไหนจะเป็นยิ่งกว่าอย่างอื่น คือเมื่อ
รัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ คชเสนี)
เป็นแม่ทัพยกผ่านไปมาทางพระเจดีย์ ๓ องค์หลาย
ครั้ง เจ้าพระยามหาโยธาอาจจะเป็นผู้ปฏิสังขรณ์
พระเจดีย์ ๓ องค์ด้วยความศรัทธา หรือใช้บันทึก

๒๑๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

เป็นได้ แต่เจ้าพระยามหาโยธาภิรมย์ จึง

ปฏิสังขรณ์ตามเห็นงามอย่างมอญ ที่ว่านมได้

เคยเห็นพระเจดีย์ ๓ องค์ด้วยตาตนเอง จึงได้แต่

คาดคะเน

วินิจฉัยเรื่องลายแทง

สิ่งซึ่งเรียกว่า “ลายแทง” คือดัดพิศพาทหมาย
ความเพียงว่าหนังสือจารไว้ในใบลาน ข้อสำคัญ
หนังสือนั้นต้องเป็นตำราสำหรับหาของวิเศษหรือ
ทรัพย์แผ่นดิน จึงเรียกว่าเป็นลายแทง ถ้าหนังสือ
เป็นเรื่องอื่นถึงจารไว้ในใบลานก็หาเรียกว่าลาย
แทงไม่ มีเรื่องเป็นอุทานอยู่ในนิราศวัดเจ้าฟ้า
ของสุนทรภู่ เด่าว่าออกบวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ได้
ลายแทงแต่เมืองเหนือ ว่าที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ ใน
แควงพระนครศรีอยุธยา มีของวิเศษเป็นยาอายุ
วัฒนะฝังอยู่ จึงขึ้นไปทางเรือจากกรุงเทพฯ จน
ถึงวัดใหญ่ (ที่มีพระเจดีย์องค์ใหญ่อยู่ข้างตะวันตก—

๒๒๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

ออกของทางรถไฟ) ขึ้นเดินบกจากที่นั่นไปถึงวัด
เจ้าฟ้าอากาศ เป็นวัดร้างอยู่ในทุ่ง ไปทำบัตร
พดพระธรรมตามตำราแล้ว รอคำนาคัดกตงคณ
หากฤทธิ์ของวิเศษ แต่พอลงมือชดก็เกิดพายุ
ใหญ่ ลมพัดเทียนดับและพาเครื่องบัตรพดคดอด
จนจวนที่ห่มปิดห้ายไปหมด ไม่สามารถจะชด
ได้ ต้องกราบลงดับมาตัวเปล่าจนถึงวัดใหญ่ ตั้ง
นี้ เหตุการณ์ในเรื่องตายแทงม้เงาขึ้นมาอีกหลาย
อย่าง แต่หลักฐานไม่เหมือนในนิราศวัดเจ้าฟ้า
ของสุนทรภู่ ซึ่งผู้แต่งได้เคยถูกแก้ตนเอง จึงยก
อุทาหรณ์พอให้เห็นว่าคนแต่ก่อนที่เชื่อกตายแทง
ม้มาก

ผู้แต่งวินัจฉยนเคยได้ ยินเจ้าเรื่องตายแทงมา
แต่ก่อนนี่เอง แต่ยังไม่เคยเห็นตัวตายแทงว่า
เป็นอย่างไร มาจนเมื่อม้กถายน (พ.ศ. ๒๔๗๘)
ทราบข่าวหอพระสมุด ฯ ได้รับหนังสือตายม้เขียน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๒๑

ของเก่ามาจากกรมอาชญาธิการ ออกพวกหนึ่ง และมี
ตายแทงอยู่ด้วยฉบับ ๑. อยากเห็นจึงขอยืมมาดู
ลักษณะของตายแทงนั้นเป็นใบदानอย่างคัมภีร์
ขนาดสั้น ๘ ใบ เจาะรูร้อยเชือกผูกไว้ หนึ่งคือ
จารในใบदानเป็นอักษรไทย และมีอักษรขอมอยู่
ข้างท้ายหน้าหนึ่ง ดังเกิดรูปตัวอักษรและกระ
บวรเขียนเป็นฝีมือแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วน
ความในตายแทง นั้นเป็น คำรำให้ ห้าแก้วแหวนที่
เขาช่างหลดลงในแขวงเมืองอินทบุรี และว่าเป็น
คำรำได้มาจากเมืองปัตตาน์เรื่อง ๑. คำรำให้ห้า
แก้วแหวนที่คำบดเส้าประโคนแขวงเมืองอินทบุรี
ว่าได้มาแต่เมืองจันทบุรีเรื่อง ๑. คำรำให้ห้าเงิน
และปรอทแร่แปรชาติที่คำบดจันทบุรี (ไม่มีว่า
เมืองไหน) ว่าได้คำรำมาแต่เมืองตะนาวศรีเรื่อง ๑.
คำรำให้ห้ายาสำหรับแก้เงินแดง เงินดำ และหา
นาก หัวแหวน โหระเขี้ยว ที่หนองคอกทะขอม

๒๒๒ สิมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ

(ไม่มีว่าเมืองไหนและไม่บอกว่าได้มาแต่ไหน)
เรื่อง ๑ ตำราให้หาแก้หาค่ามิได้และเงินทองกับ
น้ำหนัก และแวนคีตาภายดีที่ทเขาพนมฉัตร อยู่
ระหว่างเมืองเพชรบูรณ์กับเมืองพิษณุโลกเรื่อง ๑
ได้คดีดำเนินตายแทงพิมพ์ไว้ต่อไป เพราะบอก
ไว้พิถกก็ถือ ต้องอ่านจึงจะเข้าใจดีว่าตายแทง
อย่างไร

สำเนาถ่ายเทง

---

๑) ค่ายดเขาช้างหวดวงแขวงเมืองอินทบุรีฝ่าย
ตะวันออก ให้ได้ตามทางโบราณขึ้นไปถึงตำบล
ด้านน้ำอิงแล้ว ให้ได้ตามทางแต่ด้านน้ำอิงไปถึง
เจ้าประโคนหินอ่อน๑ และมีหัวแหวงนั้น ถ้าผู้ใดพบ
ให้พิจารณาเอาเถิด ให้ไว้ก้อนหินมาต้มไฟแล้ว
ค่อยเอาเถิด หัวแหวงนั้นอยู่ในหินน & ประการ
๑ & ประการ และหัวแหวงนั้นทอดน้ำดอย และ
หัวแหวงนั้นอยู่แก่เจ้าตราวุธ หอกดาบ แหวน
หวดว บันไฟ ธนหน้าไม้ ถ้ามี่ (ค้อย) เอาใน
หินนเดย ให้หัดอมเอาที่นั้นเถิดเหมือนกันแต่
ท่านไว้ให้แก่คนทั้งหวดว และมีมรกตอยู่ที่นั้นดก

๒๒๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาจักรีราชานุภาพ

๗ คอก มรกตย้อม “กริก” รินหิน ๆ เขียวดุจ
ตั้งนาครามัน (สี เขียนเป็นเขาสัตตมาธิ) ตาม
(?) นนแต่ ๆ รายอินันมาแต่เมืองคานันแต่ ๆ

๒) คำบดเจ้าประโคนหินแฉวงเมืองอินทบุรี
(บางที่จะอ้างเจ้าประโคนที่กล่าวในบท ๓ นนเอง)
ตรงข้างปลาออก (?) ไปข้างตะวันออก ประมาณ
สองดต้น (เดิน) ยังมีบอกพิพจน์หนึ่งชื่อว่าบ่อ
อืดใจ มีต้นประคำต้นหนึ่งอยู่ปากบ่อ (บ่อ) อืด
ใจนั้นเป็นสำคัญ ฤษัษบพมาดัย (ฤษัษ) เพชทุณ
ฤษัษพิน้องจึงคิดอ่านกันว่า เราจะให้ท่านหัว
แหวนแก่สมณชีพราหมณ์อันหา ประชาราษฎร
ทั้งหลาย และเราจะกองไว้บนดินเห็นเป็นยอดจาก
ราษฎรทั้งหลายจะชิงกันเอา จะฆ่าพิน้องตาย
เสีย (เรา) พิน้องจะเป็นโทษ และพิน้อง (จึง)
เอา หัวแหวนและ ทองเนื้อ ดิบสอง เถลงไว้ ใน บ่อ
หินข้างตะวันออกนั้น หัวแหวนอยู่ข้างตะวันตก
และทองนั้นท่านไว้ (ใน) ถาดทองแดงใบหนึ่ง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๒๕

ปากกว้างตอคับ ก้นถาดน้ดกตอชิง ไร่ต่าย
หนึ่งไร่สำหรับถาดทองหนึ่งให้ตาด (ตาด?) เขา
ของนหนนา มา แต่วฤษัพพอนนจิ่งไร่อาทิน
(อากรรพ์?) ให้เรียกบ่ออดีตใจ และหัวแหวน
เอาตงไร่ ในบ่อนนเป็นคำ ๓๐๐ ชิ่งบาง ๕๐ ชิ่งบาง
๓๐ ชิ่งบาง ๒๐ ชิ่งบาง ๑๐ ชิ่งบาง หากามีได้
บ้าง ผู้ใดพบจะเอาหัวแหวนแตรทองให้บูชาฤษัพ
ด้วยเครื่องกระยาบวช มะพร้าวอ่อน ๓ ลูก แมง-
คาคั่ว ๑ ปูทะเลตัว ๑ เทียน ๒ เต็ม เอาเถิด ถ้าจะ
เอาแต่หัวแหวนก็เอาแต่หัวแหวน ถ้าจะเอาทอง
ก็เอาแต่ทองนหนนแต่ ๑ รายนมาแต่เมืองจันตบุณ
(จันตบุรี) แต่ ๑

๓) คำบดจันตคี่ ทั่วยเขาหนนมฝอบ (?) อัน
หนึ่งตงมาเป็นทางทำคาม (ข้าม?) มีฤษัพ ๒ องค์
ชื่อฤษัพหิณมาตยตงพรนค (พรค?) อยุดันเขาหนนม

๒๒๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

พระเจดีย์ ๓ องค์ ให้วัดแต่พระเจดีย์ (องค์ไหน
ขาดไป) นั้นไปประมาณ๕เดินถึงหนองอันหนึ่งชื่อว่า
หนองประดู่ (หนอง) หนองข้างเดิน ๓ โดยวัดเดิน ๓
จตุรดีเท่ากัน และมีต้นประดู่อยู่กลางหนองเป็น
สำคัญทั้ง (ทาง?) มุมหนองพระฤๅษีท่าน (ท่า) ตู
(ตร?) อิริฐทั้ง ๔ มุมหนองนั้น แล้วท่านเอาเงินทองไว้
ในตรทั้ง ๔ มุมหนองนั้นมุมละเกวียน พระฤๅษีจึงเอา
ปรอททองไว้ในหนองนั้นตามประการๆ (จะหมาย
อะไรไม่รู้) ชื่อปรอทคุดคาเมกพัค ๗ (หมายอะไร
ไม่รู้) ปรอท (บ) ทุมโชติ ๗ (?) ปรอทกายสิทธิ์
(ช เขียนเป็นชะชะชัดสมาธิ) ๗ (?) ถ้าผู้ใดพบ
มีความปรารถนา ถ้าจะทำทองก็ได้ ทำเงินก็ได้
ทำนากก็ได้ จะให้อายุยืนก็ได้ ถ้าผู้ใดพบหนอง
ประดู่จะเอาทรัพย์และปรอทนั้น ให้ปลุกเสกด้วย
เพียงคาถาและบูชาเครื่องกระยาบวช มะพร้าว เมียง
หมาก ทุเรียน เทียน (เทียน?) และข้าวคอก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๒๗

คอกไม้เอาเถิด ถ้าจะเอาปรอทให้เรียกเอาจึง
ได้แต่ ๑ รายนี้มาแต่เมืองตะนาว (ศรี) แต่ ๑

๔) ท่านให้ยาสำหรับแก (แก้?) เงินแดงและ
เงินดำสำหรับกัน ถ้าผู้ใดพบหนองคอกหอมและ
นากหัวแหวนโหราเขี้ยว ให้พิจารณาเอาเถิด ให้
ปลูกศาลใต้เครื่องกระยาบวช และมีบ่อนเขี้ยว
และพลาอแดง (?) ผักบั้งแดง เปยส์อญา (?)
เทพยดาอารักษ์ในที่นั้นให้บูชาจนชอบกตจึงเอาเถิด
ท่านไว้ให้ท่านแก้สมณัฐพราหมณ์ และยาทั้ง
นี้มียุบเนนเขานนด้วยกับหนอง คอกหอม แก
(แก้?) คนเจ็บบุญ (?) แต่ ๑

๕) คำบดเขาพนมฉัตรอยู่ข้างแขวงเมืองเพชร-
บูรณ์และพิษณุโลกคอกัน ท่านตั้งบริวารเขา๒
ฟาก เขาชะโงก เขาไซกโดน เขาฝา (ฝา?)
นางทียบ เขารอก ท้ายเขานนี้ท่านทำเสาประโคน
ไว้ตั้งเสาประโคนท่านเจาะเป็นรูเอาแก้วหาคำมิได้

๒๒๘ สมเด็จพระยาดีรังราชานุภาพ

ได้ลงในรูเสาประโคนนั้น ท่านเอาแผ่นทองมาเขียน
อักษรไว้ ในแผ่นทองนั้นว่าเป็นหลายประการ ครั้น
เห็นอักษรนั้นแล้วก็แจ้งอยู่ทุกประการ ในภู
ข้างหลวง (ซึ่งตรงกับเขาข้างหลวงแขวงเมือง
อินทร์ใน ๑) นั้นไว้ทรัพย์สินอยู่ในภูข้างหลวงนั้น
ก็จะได้ชื่อ (?) อันวิเศษ ท่านทำไว้ให้ท่านแต่
เขาวง เขาคอย เขาพนมดงน้อย เขาพนมดงใหญ่
เขารักกระจัน เขาตุงแรก (แรก?) เขาตุม
เขาพนมทวาร มีถ้ำอยู่ ท่านให้วัดแต่ปากถ้ำออก
มา ๒๐๐ ถึงหินซ้อนกันไว้ คิดหินชนแต่ได้ชุดลง
ไปท่วมหัวถึงทองคำ ๑ ให้บูชาเครื่องกระยาบวช
และที่ต้นเขาพนมทวารนั้น ท่านเอาหัวแหวนได้
คุ้มหินไว้ บ้างเท่าตุงหมาก ตุม (?) แต่ละหัวค
ค่าไว้ดำรงหนึ่ง เขาพนมนาง เขาอืด (?) เขา
โกนไถ เขาพระ ๒ ฤๅษชนบนเขาพนมโกนไถแต่
เห็นเขาพนมฉัตรนั้น เขาพนมฉัตรนั้นอยู่ข้างฝ่าย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๒๕

ตะวันตกแถมมีห้วยนั้นคอนนอยอยู่ เขาจึงเรียกว่า
ห้วยหน้าคอนแถมฯ ถ้าบุคคลใดจะใคร่หาเขาพนม
ฉัตร ให้ถามชาวนาแฝกแต่โบราณเขาเกิด เขา
ทำไร่ ณ ที่นั้นเขาจึงเรียกว่าบ้านไร่ไก่อชันแถมฯ ต่า-
บดเขา (พนม) ฉัตรปากถ้ำขึ้นไปตะวันขึ้น มีต้น
ตะเคียน (ต้น) ๑ อยู่ตะวันออก ปากถ้ำสูง ๔ วา
มีต้นตะเคียนใหญ่ ๓ ช่อม กิ่งใหญ่ ๓ กิ่ง น้ำขำ
ไหลออกแต่รากตะเคียนนั้น รากตะเคียนนั้นท่าน
ไว้หัวแหวนได้รากตะเคียน ต่ำค่าใบตะค้ำตั้ง และ
ท่านพูนถนนแต่ต้นตะเคียนจนถึงเขาพนมฉัตร กวาง
ถนนนั้นท่านไว้หัวแหวนมรกต ๑ (แห่ง ๑?) ต่ำค่า
ใบตะขัง และหัวถนนต้นนั้นท่านไว้หัวแหวนมรกต ๑
(อีกแห่ง ๑?) ต่ำค่าใบตะค้ำมดืบ ต้นเขาพนมฉัตร
นั้นท่านจำหลักฉัตรหินไว้ ๓ ชั้นจึงเรียกว่าเขาพนม
ฉัตรแถมฯ ในถ้ำนั้นท่านสร้างพระประธานไว้หน้า
ค้ำ ๓ คอก พระเนตรพระประธานพูนท่านเอาแก้ว

๒๓๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

มรกาย (กต?) ได้ไว้ ถ้าบุคคลใดเข้าไปเห็นพระ
นั้นแล้วให้ ไปข้างหลังพระประธานประมาณเดิน ๓
พระนครพระเป็นจุนจุนไปแต่ ๑ แค้นนี้ไป
เดิน ๓ ถึงน้ำตโนทกกินอายุยืน ๕๐๐๐ ปี มีกำลัง
เจ็ดข้างดาร์แต่ ๑ แค้นนี้ไปเดิน ๓ ถึงแวงหน้าอ้อย
ท่านก้อชุกกะฐีได้ไว้ทองเท่าตูกพักตูกแพ่ง เท่า
ตูกมะฆามรามโรม (?) ถ้าบุคคลผู้ใดจะปรารภนา
ตูกใหญ่่นของพระศรีอารียย์เอา ให้เอาแต่
เท่าตูกมะฆามรามโรม ให้เอาแต่ตามกอบแต่ ๑
ถ้าจะเอาแวงหน้าอ้อยให้ (เอา) แต่ตามแวง กิน
แวงหน้าอ้อยนั้นคืบแต่ดาร์พัคโรค คโรคา (?) เด็ด
ตมทงปวงหายต้น มีกำลังเท่าข้างดาร์ อายุยืน
๕๐๐๐ ปี เดินแล้วแต่เมืองเพชรบูรณ์ถึงกรุงศรี
อยุธยาวันเดียว (ตรงน้อว่าแต่ด้อมัยกรุงศรีอยุธยา)
ถ้าจะทำทองเอาแวงหน้าอ้อย ๓ ดั่ง เอาทอง
แดง ๓ ซึ่งเป็นทองธรรมชาติแต่ ๑ ถ้าจะทำเงินเอา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๓๑

แวนหน้าออย ๑ คำตั้ง (ชาติเขาอะไรเจ้อ) เป็นเงิน
บริสุทธิแด่ ๑ แค้นไปเดิน ๑ ถึงข้างกายดีทช
นั้นท่านเขาควกเห็ดกพาดไว้ (อ่า) กายดีทช
ท่านเขาโบฏแวง (?) ดอยไว้ ถ้าบคคตผู้ใด
จะปรารภนาให้ตั้ง (ในอ่า) กายดีทชนทควก
เห็ดกพาด (ไว้) นั้นก่อนแล้ว ควแรกเป็นจณวิจณ
ไปแล้ว เห็ดอแต่เดอดผุชชมา จึงเขาควกเห็ดก
คัก (เห็นจะเป็นโบฏแวง) มาเทงอ่ากายดีทช
นั้นก็เป็นควผุชช มีรูปโฉมงามต้นรากในคว แล้ว
มีอายุนชว (พระ) อากคย พระจันทร ตามแต่
จะปรารภนาเกิด ถ้าเป็นเพทยาธรให้เอาปรอทกับ
พระชรรคเหาะไปแด่ ๑ ถ้าเป็นฤษั้เขาเกอกเขา
ไม้เท้าเหาะไปแด่ ๑ คำรานตามหัวเมองเขาคว
กัน ท่านดำเรจไปแล้ว ท่านจึงคตคำรานไว้เป็น
ผูกเดียวกันแด่ ๑ (ค่อไ้เป็นหนึ่งด้อชอม)

องการพิททนาถ์ อู่ปุ่นน์ พุรหมาสหมุปต์ นาม

๒๓๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
อาทิเตปเป ๓ อากโต ปญจ อาทุมุ ทิสวา
นโม พุทธาย วุฑฒัน

วินิจฉัย

ความตามถายแทงที่แต่งมานี้ ถ้าเป็นหนังสือ
แต่งใหม่ ใครอ่านก็คงเห็นว่าคนแต่งเป็นบ้า หรือ
มีฉันทน์เป็นคำคนขับคิดประติษฐานนอกคนใจ
หากแต่เป็นหนังสือเก่าแต่งไว้ในสมัยเมื่อคนยังเชื่อ
ถือคติต่างๆ ผิดกับความรู้อะไรและความเชื่อของคน
คนในสมัยนี้ จะว่าแต่งโดยไม่มีมูลความจริง
ที่เชื่อถือหาควรไม่ เพราะฉะนั้นจึงนำคดีวินิจฉัย
ว่าถายแทงจะมีขึ้นด้วยเหตุอย่างไร ได้ต้องคิด
ดูเห็นว่าร่องรอยจะเป็นดังกล่าวต่อไปนี้

ของต่างๆ ที่พรรณนาในถายแทง เช่นแก้วที่
เกิดขึ้นอยู่กับหินโดยธรรมชาติก็ดี แร่โลหะต่างๆ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๓๓

ที่อาจหุดมประตมกันให้แปรเป็นธาตุอย่างอื่นได้
กั้ หินเกิดโดยธรรมชาติเป็นอย่งน่าพิศวง เช่น
หินก้อนเล็กๆ รูปเหมือนงบนำออยกั้ ที่สุดทรว
ดินที่บคคดฝังซ่อนไว้ใต้ดินกั้ เป็นของมีจริงทง
นั้น ชัดวอย่งให้เห็นง่ายๆ เช่นบ่อพดอยทง
หวัดกาญจนบุรีแะจันทบุรี แะทองคำทบง
ตะพานแะเมืองฉฉฉฉ แะทองแดงทเมืองจันทก
แขวงนครราชสีมา แะตบกกเมืองนครศรีธรรม
ราช หินรูปเหมือนงบนำออยกั้มีอยู่ในแขวงเมือง
นครสวรรค์ ส่วนทรวดินที่คนฝังไว้ โดยประเพ
ณโบราณผู้มทรวมากยอมฝังดินซ่อนไว้ เหมือน
อย่างฝากรณาการกันทกฉฉ ฉฉ ฉฉ แะเมอบานแตกเมอง
เดี่ยว หรือเจ้าของทรวตายโดยมิได้บอกทชุม
ทรวให้ใครรู้ ทรวนั้นกั้ยังซ่อนอยู่ในแผ่นดิน
นานมามีผู้ทำไรไถนาชคดินพบได้ทรวนั้น จึง
เรียกว่าทรวแผ่นดิน ของทกถ้าวมาฉฉฉฉ

๒๓๔ สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ

หายาก นานๆจะมีผู้พบ จึงเป็นเหตุให้เชื่อกันว่าเป็นของวิเศษมีอยู่ ณ ที่ใด และมีฤทธิพิศาวุธแห่ง ดัชนีการหาของวิเศษเช่นบอกไว้ในตายแทงนั ถ้าว่าโดยธรรมดาจำต้องมีผู้ได้ไปเห็นแก่ความดังนั้นอยู่ ณ ที่ใด แล้วจึงจะตำราบอกตำแหน่งที่และหนทางที่จะไปให้ถึงที่นั้นได้ดังกล่าวไว้ในตำรา บัญหาข้อนี้จึงมีว่าเหตุใฉนผู้ไปพบจึงไม่เอาของวิเศษหรือทรัพย์แผ่นดินที่พบเห็นเป็นอาณาประโยชน์ของตนเอง กลับมาบอกตำบล หนทาง และอุปเท่ห์ให้ผู้อื่นไปเอาของเหล่านั้น พิศวาทข้อนี้แสดงให้เห็นความดีของตายแทง ว่าความดีและความคิดจะเอาของเหล่านั้นเห็นจะเกิดขึ้นเป็นชนๆ ชนที่ ๑ เริ่มด้วยมีคนพวกที่เยอเตรพเนจร เช่นพระรุดงค์เป็นต้น ไปเห็นของอะไรแปลกประหลาดมีอยู่ตามภูเขาเดากาป่าดง เวดากลับมาก็เล่าให้พวกพ้องฟัง ดังเช่นไปพบ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๓๕

เทือกแกวผลึกมีคดอยู่กับหิน หรือหินแท่งเล็ก
รูปแปลกเหมือนกบงบน้ำอ้อยเป็นคัน (ของเหล่านี้
มีจริงได้ตัวอย่างมาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน) ผู้ฟัง
เดาไม่ได้เห็นด้วยตาเองก็ต้อง คิดคาดว่า ของเหล่านี้
นั้นจะเป็นอย่างไร ๆ จึงเกิดผู้คิดชวนออกพวกหนึ่ง
ต่อจากผู้ได้ไปเห็น เป็นพวกที่ได้อ้างว่าเป็นของ
วิเศษเช่นนั้น ๆ เช่นอ้างเทือกแกวผลึกว่าเป็น
เพชรนิลจินดา และอ้างหินงบน้ำอ้อยว่าเป็นแร่
กายสิทธิ์ ยังมีคนออกจำพวกหนึ่งซึ่งเชื่อวิชาแปร
ธาตุ อันมีตำรับตำรามามากโบราณ (แม้จีนฝรั่ง
ชาวยุโรปแต่ก่อนก็เชื่อถือ เรียกว่าวิชา Alchemy)
อ้างว่ามีโลหะบางอย่าง ซึ่งอาจหลอมปนกับธาตุ
อื่นให้กลายเป็นทองคำ หรือเป็นโลหะอันมีฤทธิ์
เดชต่าง ๆ พวกนี้ชอบดื่มด่ำหาแร่โลหะธาตุที่
ตั้งไว้ในตำรา คอยไต่ถามพวกพเนจร และ
พยายามหาแร่เช่นนั้นอยู่เสมอ เมื่อได้ฟังเดาก็

๒๓๖ สัมเด็จพระบรมราชาธิราช

เป็นผู้คิดออกพวกหนึ่ง พิจารณาตามด้านหน้าที่ต่าง
ตำราในตายแทงดูเหมือนจะมีผู้คิดออกพวกหนึ่ง ซึ่ง
ฟังคำบอกเล่าแล้วเคยฝันเห็นต่อไป แล้วเอาการ
ที่ฝันเห็นนั้นมาพรรณนาในตำราโดยเชื่อสุบินนิมิต
ดังเกิดได้ว่าความที่พรรณนาเหมือนฝันยิ่งกว่าจะ
คิดแต่งขึ้นใหม่ หรือจะจำแต่คำสอนบอก หรือ
เห็นด้วยตาตนเอง พวกผู้คิดแต่ฝันเห็นนับเป็นชน
ที่ ๒ คือมาถึงพวกผู้ประดิษฐ์รักษาตำราไว้จึง
จารลงตายแทง นับว่าตายแทงเกิดขึ้นเป็นชนที่ ๓
พวกที่สร้างตายแทงนั้นน่าจะเป็นพระทงนน ดังเกิด
คุณมือจารหนึ่งชื่อขอมงาม แต่จารหนึ่งชื่อไทย
เดวิดอดจนความรู้จักวิธี เพราะพระแต่โ
ราณถือกันว่าอักษรไทยไม่สำคัญในการเล่าเรียน
เหมือนอักษรขอม จึงพยายามหัดเขียนแต่อักษร
ขอม ถายมือเช่นว่ามานพบในหนังสือเรื่องชาคก
ซึ่งพระเขียนไว้แต่โบราณบ่อยๆ ที่ในหอพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๓๗

ตมฺกฯ กัมฺควอยางอยุ เมอศรวางตายแทงชนแถว
ไครเบญจวรกัคกเกบเขาไดเอเองอยางเชนว “เกบ
ไวคฺเตน” มีไครไปเหินชอบใจก็ชอคคเขาไป จิง
มีดำเนาอยุตามเมอองตางๆ นานๆจิงจะมีผู้ศรัทธา
เขาดำวราในตายแทงไปทำตาม เชินศนทรภุ ดัน
นิษฐานวเวอองค่านานตายแทงจะเบญคังถ่าวณ.

วินิจฉัยคำเรียกพระภิกษุ

ในหนังสือทำเนียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียง
จันทแต่โบราณ มีประวัติของเจ้าคุณพรหม-
มุนี วัดบรมนิวาส์ถึงคำที่ชาวอีสานเรียกพระภิกษุ
ว่า “เจ้าหัว” และ “เจ้าหม่อม” คำ “หัว” ที่
เรียกนี้หมายความว่าหัวของผู้เรียก คำ “หม่อม”
ก็คือหม่อมหัวของผู้เรียกนั่นเอง เป็นคำเดียวกับ
เรียกเจ้าผู้ครองเมืองว่า “เจ้าย่ากระหม่อม”
และที่ชาวใต้เรียกว่า “พระเจ้าอยู่หัว” ข้าพเจ้า
เห็นเขามีความพิศวงยิ่งในคำที่เรียกพระภิกษุ
และเจ้านายในภาษาต่างๆซึ่งข้าพเจ้าเคยพิจารณา
แต่ก่อน เรียกพระเรียกเจ้าแม้เป็นคำต่างๆกัน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๓๕

ความเป็นอย่างเดียวกันทงนั้น ดูประหลาดอยู่
จึงจะพรรณนาต่อไป

๑) ในภาษาชาวไตแต่โบราณเรียกพระว่า
“เจ้ากู” มีอยู่ในหนังสือมหาชาติคำหลวงซึ่งแต่ง
แต่ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ
พ.ศ. ๒๐๒๕ และหนังสือเรื่องอื่นๆ ซึ่งแต่งภายหลัง
เช่นกถอนมายุคำสัตตและเสภาเป็นต้น และ
ยังปรากฏใช้คำพูดเรียกพระว่า “เจ้ากู” มาจน
ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์

๒) ในภาษาขอม (เขมรเก่า) มีในศิลาจารึก
เรียกเจ้าว่า “กมรเตัญญ” “กมรเตัญ” แปล
ตรงกับว่า “กู”

๓) ภาษามอญเรียกพระภิกษุว่า “ตะตะ-
ปอยน์” ตะตะ แปลตรงกับว่า “เจ้า” ปอยน์
ตรงกับคำ “กู”

๔) ภาษามลายูเรียกเจ้าว่า “ควนก” ควน

๒๔๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ
แปลงตรงกับว่า “เจ้า” ฎ ตรงกับคำ “กู” ที่
ไทยใช้ตนเอง

ในจึงใช้คำภาษาต่างๆเรียกพระและเจ้าเป็น
อย่างเดียวกันเช่นนี้ ขอฝากจากเมืองฝิ่นไปถวาย
เจ้าคุณพรหมมุนีให้พิจารณา เป็นบรรณาการ
ต้นของคุณที่ท่านส่งหนังสือทำเนียบสมณศักดิ์กับ
เรื่องผดุงชาติศาสนามาให้ถึงฝิ่น

เรื่องเครื่องม้าอะแซหวนัก

เรื่องเครื่องม้าอะแซหวนักถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นั้น ฉันได้เคยสืบเสาะมาช้านานคงเคยเป็นนายทหารมหาดเล็ก ความคงจะเดาให้ฟังต่อไป เมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ยังเป็นพระยาว่าการกรมม้า ฉันเคยถามว่าเครื่องม้าอะแซหวนักนั้นอยู่ที่กรมม้า หรือที่ไหนฉันอยากจะได้เห็น เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ บอกว่าในสมัยเมื่อกรมพระพิทักษ์เทเวศร์องค์พระอัยกา ของตัวท่านทรงบัญชาการกรมม้าในรัชกาลที่ ๔ ข้าราชการเก่าในกรมม้าคน ๑ เขาเคยขแมงข้างเครื่องม้าให้

๒๔๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ท่านผู้หนึ่ง บอกว่าแม่คุณนเป็นแม่เครื่องมาที่
อะแซหวนกถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ
แต่เวลานั้นตัวท่านยังเป็นเด็กก็ไม่ได้เอาใจได้จำไว้
ว่าที่ไหน แต่ตั้งอื่นนอกจากแม่ข้าง ท่านไม่เคย
ได้ยินว่ามีอยู่ในกรมม้า ฉันขอให้สืบถามถึงแม่
ข้างคุณก็ไม่ได้ความ เพราะคนชนเก่าที่เคยจำ
ได้ก็ตายเสียหมดแล้ว ตัวท่านเองก็จำไม่ได้ ฉัน
ต้องพยายามถามคนอื่นก็ไม่มีใครรู้ว่าเครื่อง
มาที่อะแซหวนกถวายอยู่ที่ไหน

มาถึงรัชกาลที่ ๗ สมัยเมื่อฉันเป็นนายก
ราชบัณฑิตยสถาน รับพระราชดำรัสตั้งให้จัด
พิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร หอจดหมายเหตุ
แม่ข้างเครื่องมาอะแซหวนกทเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ
(ซึ่งถึงอดีตกรรมเดียนานแล้ว) เคยบอกว่ายู่
ในกรมม้า คิดว่าแม่ข้างคุณนจดตายที่เขื่อนคง
เป็นอย่างพม่า ถึงเก็บปะปนอยู่กับแม่ข้างเครื่อง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๔๓

ม้าของไทย พิจารณาตลอดายที่เห็นจะรู้ได้ว่า
แผงข้างคู้ไหนดเป็นของอะแซหุ่่นก ฉนั้นจึงขอให้
กรมม้าตั้งบรรดาแผงข้างที่ม้อยมาให้นั้นดู ได้
มากกว่า ๓๐ คู้ แต่เห็นว่าผิดกันเป็น ๒ อย่าง อย่าง
๑ พนดงรักดีแดงเขียนลายทองด้วน อีกอย่าง ๑
เขียนลายด้วยดีต่าง ๆ มีอย่างละหลายคู้ด้วยกัน
ครั้นพิจารณาต้องไปถึงตลอดายก็เกิดประหลาด
ใจด้วยแผงข้างเหล่านั้น เขียนลายแบบเช่นรูปสิงห์
เป็นต้นอย่างพม่าทงนน ก็หมดทางที่จะตั้งเกิด
ตลอดายให้รู้ว่าคู้ไหนดเป็นของอะแซหุ่่นก (เหตุ
ใดแผงข้างในกรมม้าจึงเขียนลายแบบพม่าทงนน
จะลองคิดวินิจฉัยถ้าวท่อนต่อไปข้างหน้า) การ
ทวนสืบหาเครื่องม้าอะแซหุ่่นกด้วย “คู้ของ”
ยศเพียงเท่านั้น

แต่ยังสืบด้วย “คู้ชนิด” ต่อไป ใน
หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา

๒๔๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

(ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เดิม ๒ หน้า ๔๒๓) พรรณนา
ถึงของซึ่งอะแซหุฉนุกให้กำหนดแก่เจ้าพระยาจักรี
แม่ทัพไทย (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก) ครบถ้วน มีของ ๔ ดังด้วยกนคือ

เครื่องมือทอง ดำรับ ๑

ผ้าดักหูดาด พับ ๑

ดินดอแก้ว ๒ ก้อน

น้ำมันดิน ๒ หม้อ

ที่เรียกว่า “เครื่องมือทอง” นั้น ที่จริงคือ
เป็นแต่ “บีดทองคำเปลว” จะเป็นอย่าง “หุ้ม
ทองคำ” ไม่ได้ เพราะเครื่องมือทองคำมีแต่
เครื่องมือพระที่นั่ง ทางเมืองพม่านั้นจะมีประ-
เพณีเช่นเดียวกัน แม้ตัวอะแซหุฉนุกเองก็จะ
เครื่องมือทองคำไม่ได้ ยังมีข้อสำคัญอีกข้อ ๑
ซึ่งมีใคร่ใคร่รู้ คือการที่ดัดเตี้ยทำทางไม้ตรึงกับ
ซาคักฮามมีโทษเทียบถึงเป็นกบฏ ขอนทำให้เชื่อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๔๕

ได้เห็นว่าเจ้าพระยาจักร์ครั้งรับสั่งของกำนันตะโฆะแซ-
หุ่อกให้หนักมากถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี มิได้เอา
ไว้ใช้ด้วยเอง และน่าจะเป็นเหตุที่เครื่องม้า
ตะโฆะแซหุ่อกตกมาอยู่ในกรมม้า เพราะเห็นเป็น
แต่เครื่องอย่างขนนางพม่าใช้ เมื่ออยู่ในกรมม้า
นานมาหลายสิบปี เครื่องตัวนั้นผู้ฟังหรือกระจัด
กระจายไปหมด จึงเหลืออยู่แต่แผงข้างตั้งเจ้า
พระยาเทเวศร์ ๆ ว่า

มีกรณีท่านองคตยวงศเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ อีก
ครั้ง ๑ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์เมืองเชียงใหม่
ให้เอาช้างไปขายที่เมืองพม่า ความทราบถึง
พระเจ้านครดงตั้งให้เดียงคูปการะพอกทั่วพระยา
ชาวเชียงใหม่ แล้วตั้งตั้งวัดเครื่องยศอย่างพม่า
มาประทานพระเจ้ากาวิโลรส พวกชาวเชียงใหม่
ที่ไม่ชอบ กล่าวหาว่าพระเจ้ากาวิโลรสเอาใจออก

๒๔๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

หากไปเข้ากับพม่า พระเจ้ากาวิโลรสก็เอาสาย
สร้อยนั้นลงมาให้ถวายพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าฯ กราบทูลเกล้าฯ เรื่องความจริงให้ทรงทราบ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระราชดำริว่า
ไม่ทรงระแวงความซื่อสัตย์ของพระเจ้ากาวิโลรส
อย่างไร แต่สายสร้อยนั้นไม่ทรงรับไว้ ด้วยทรง
รังเกียจว่าจะเป็นรับเครื่องยศพม่า ฝ่ายพระเจ้า
กาวิโลรสก็ไม่ยอมเอาสายสร้อยนั้นกลับไปเมือง
เชียงใหม่ ด้วยเกรงจะเป็นมตทินว่ายังปรารภ
จะคบหาพม่า ดังที่สมเด็จพระเจ้ากาวิโลรสถวายสาย
สร้อยนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าจอมมารดา
เที่ยง พระต้นมเอก ซึ่งประสูติใหม่เมื่อพระเจ้า
กาวิโลรสอยู่ในกรุงเทพฯ ให้แก้ไขให้เป็นเครื่อง
แต่งพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึง
พระราชทานพระนามว่าพระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อย
ดอกลี (มักเรียกกันแต่ว่า “พระองค์สร้อย”)

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๔๗

ยังดำรงพระชนมอยู่ในบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๗๒) เหตุ
ด้วยสร้อยพม่าด้ายนั้นเป็นนิมิต

จะกล่าววินิจฉัย เหตุที่แต่งข้างในกรมมาเขียน
เป็นดวดตายอย่างพม่าต่อไป เครื่องมาที่ใช้กันใน
เมืองไทยมี ๒ อย่างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็น
เครื่องมาทหารอย่าง ๑ เครื่องมาพลเรือนอย่าง ๑
เครื่องมาทหารทำตามแบบพม่า อานทำด้วยไม้มี
แผงข้างแฉะโกดน เครื่องมาพลเรือนเป็นแบบไทย
ใช้กันในพื้นเมือง อานทำเป็นเบาะ ไม้มีแผงข้าง
แฉะไม่มีโกดน มักเรียกเครื่องมา ๒ อย่างนั้นต่าง
กันว่า “เครื่องแผง” และ “เครื่องเบาะ” ดังเกิดดู
เครื่องแผงหนักกว่าแฉะทำยากกว่าเครื่องเบาะ แต่
เห็นจะนั่งกระชับตัวเวลารบพุ่ง ตกลงว่าเครื่องเบาะ
จึงใช้เป็นเครื่องสำหรับทหารมาช้ พวกกรมมา
แซงเป็นอย่างทหารมารักษาพระองค์ จึงใช้เครื่อง
แผงมาแต่เดิม แม้ในชั้นหลังเช่นสมัยรัชกาลที่ ๕

๒๔๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

เมื่อใช้ขานม้าอย่างฝรั่งกันตาคันแล้ว ในงานแห่
ต้นานหรือขมาห้อยแข่งกันเมื่อแห่แล้ว พวกกรม
มายงขเครื่องแฉ่งในงานนั้นๆ ขอนเป็นมดทมิ
เครื่องแฉ่งอยู่ในกรมม้ามาก ฟังเห็นได้ด้วย
จำนวนแฉ่งข้างทยงเห็ดขอยคงถาดมาแล้ว ขอท
เขียนแฉ่งข้างเป็นลวดลายอย่างพม่าเห็น
จะเป็นได้ ด้วยเหตุอย่างเดียวกับแฉ่งข้างที่อยู่ใน
กรมม้าโดยมากเป็นเครื่องบรรณาการเมืองประ
เทศราชในมณฑลพายัพถวาย ประเพณีโบราณ
เมืองประเทศราช ต้องถวายต้นไม้ทองเงินกับตั้ง
ของซึ่งถนัดทำหรือหาได้ในเมืองนั้นๆ มาใช้ราช
การในกรุงเทพฯ เมืองแขกมลายูประเทศราช
ยังถวาย “บีโถ” (คือโถ้ทำด้วยหวายหรือ
เปลือกไม้) มาจนรัชกาลที่ ๕ ที่คิดเห็นว่าเครื่อง
แฉ่ง หรืออาจจะเป็นแต่เฉพาะตัวแฉ่งข้าง (เอา
มาประกอบกับอานที่ทำในกรุงเทพฯ) เป็นเครื่อง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๔๘

ราชบรรณาการประเทศราชมณฑลพายัพนั้น
เพราะคิดปในเมืองเหล่านั้นแต่ก่อนชอบใช้แบบ
พม่า ยังมีปรากฏอยู่จนทุกวันนี้มาก เช่นรูปตั้งห
บันและด้ายจำหัดก็เป็นต้น แฉางเครื่องมาเขียน
ลวดลายที่ชอบทำในพม่าเมืองจึงเป็นด้ายพม่า ที่
ไทยในกรุงเทพฯ จะไปถ่ายแบบอะไรของพม่ามา
ทำในสมัยกรุงธนบุรีหรือกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อน
รัชกาลที่ ๕ เห็นจะไม่มี ด้วยยังเห็นพม่าทงบ้าน
ทงเมือง ชวนให้เห็นคือไปว่าเครื่องม้าที่อะแซ—
หูนกถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา—
โลกนั้น แม่เมื่อรัชกาลที่ ๑ ก็หาจะไม่ได้ ถือว่า
เป็นของดำหัดดำคัญอันควรจะได้เก็บเชิดชูไว้ต่าง
หาก เครื่องม้าทองคำที่เจ้าคุณ (๑) เห็นในเครื่อง
ราชูปโภคนั้น ฉันทกว่าเห็นจะเป็นของสร้างเมื่อ
รัชกาลที่ ๑ คราวเดียวกับสร้างเครื่องราชูปโภค

(๑) พระยาอนุমানราชชน

๒๕๐ สมเด็จพระยาตากษานภาพ
อย่างอื่นแทนของเดิมซึ่งสูญเสียเมื่อเสียกรุงศรี—
อยุธยา นั้นเคยเห็นผู้มาพระที่นั่งจุมตามเด็จเจ้าใน
กระบวนแห่พยุหยาตรา แต่ไม่เคยพิจารณาดู
ถนัด

เรื่องสร้างพระบรมรูปทรงม้า

พระบรมรูปทรงม้า^๕นั้นเกิดแต่กรณี ๒ เรื่อง
ประกอบกัน กรณีที่ ๑ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวงจะเสด็จไปยุโรปครั้งหลังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐
เวลานั้นทรงสร้างถนนราชดำเนินเสร็จแล้ว และ
ได้ลงมือสร้างพระที่นั่งอนนคต^๕มาคม ทรงคิดแผน
ผังนามใหญ่เชื่อมถนนราชดำเนินกับบริเวณพระ
ที่นั่งอนนคต^๕มาคมแล้ว กรณีที่ ๒ เวลานี้
ยังอภิมะเคษจะถึงอภิเษกสมรส^๕ ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นพระ—
เจ้าแผ่นดินนับได้ ๔๒ ปี รัชกาลยืนนานยิ่งกว่าพระ-
มหากษัตริย์พระองค์อื่นบรรดาได้ปกครองประเทศ

๒๕๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
สยามแต่ปางก่อน^{๕๕} กำหนดว่าจะมีการ
สมโภชเป็นงานใหญ่ ดำรัสตั้งสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช (คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นผู้ดำริราชการรักษาพระนคร
ให้ทรงปรึกษากับเสนาบดีคึกคะโครงการพิธี—
มงคลว่าจะ ทำอย่างไรดี แต่ในเวลาเสด็จไม่อยู่
แล้วกราบทูตไป อัยการไว้ให้เดี่ยวเวลา สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชจึงตรัสให้ปรึกษาในที่ประชุม
เสนาบดี มีความเห็นพร้อมกันว่า “การ
สมโภช” เช่นเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรก
เป็นต้นก็ดี และ “การฉลอง” เช่นเมื่อกรุง—
รัตนโกสินทร์ อายุครบ ๓๐๐ ปีเป็นต้นก็ดี ได้ทำ
มาในรัชกาลที่ ๕ แล้วหลายอย่าง แต่ด้วยเป็น
การที่รัฐบาลหรือบุคคลต่างจำพวกช่วยกันทำแทบ
ทงหน^{๕๖} งานฉลองราชสมบัติรัชกาล^{๕๗} มงคลครั้งนั้นผิด
กับงานอื่นที่ได้เคยทำมาแต่ก่อน ด้วยเป็นมงคล

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๓

อนึ่งประดับได้ด้วยยากยิ่งนัก ควรให้ติดกับ
งานแต่ก่อน ๆ เห็นว่าควรถือเหตุที่พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปกครองทำนุบำรุงประเทศ
และประชาชนชาวสยามให้เจริญรุ่งเรือง และไพร่
ฟ้าชาแผ่นดินเป็นสุขด้วยมาช้านานกว่าพระมหา
กษัตริย์แต่ปางก่อน ชื่อนี้เป็นหลัก ชักชวนชาว
สยามทุกชาติทุกภาษาทั่วพระราชอาณาเขตให้
บริจาคทรัพย์ตามกำลัง รวมเงินนั้นทอดเกล้าฯ
ถวายเป็นของชาวสยามรายตัว ทูลหน้าพร้อมใจกัน
สนองพระเดชพระคุณอย่างที่เรียกกันเป็นสามัญว่า
“ทำขวัญ” แลแต่จะทรงใช้สอยเงินนั้นตามพระ
ราชหฤทัย ให้กระทรวงนครบาลเป็นเจ้าของที่
บอกบุญในกรุงเทพ ฯ และกระทรวงมหาดไทย
บอกบุญตามหัวเมือง กำหนดเป็นข้อสำคัญใน
การบอกบุญนั้น คือ ๑ อย่าให้เป็นการกะเกณฑ์
อย่างไร แลแต่ใจใคร่สมัครให้เท่าใด แม้เพียง

๒๕๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เป็นจำนวนต่างก็ได้ แต่ ๒ ให้พยายาม
บอกเหตุและกรที่ ทำบุญให้ รุ ทว ทุกตัวคน
บรรดาอยู่ในพระราชอาณาเขต เวลาเมื่อปรึกษา
กันนั้นบางคนเห็นว่าควรจะต้องตั้งอันใด
ไว้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติยศสักตั้ง ๑ แต่
ขอตกลงกันว่าควรจะทำไว้ถึงมคธเมื่อรู้เกล้าว่า
จะได้เงินเฉลิมพระขวัญสักเท่าใดก่อน

ในเวลาเมื่อกำลังบอกบุญอยู่นั้น ได้ทราบข่าว
มาแต่ยุโรปว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไป
ทอดพระเนตรวังเวชายในประเทศฝรั่งเศส โปรด
พระรูปพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ทรงม้าห้อยด้วยทองคำ
ฤทธิ์ อันตั้งไว้ในถ้ำข้างหน้าพระราชวัง ทรง
ปรารภว่า ถ้ามี พระบรมรูปของพระองค์ทรงม้าตั้ง
ไว้ในสนาม ที่ถนนราชดำเนิน ค่อยกับบริเวณพระที่
นั่งอนันต์มากมจะเป็นดั่งงามดี เหมือนเช่นเขา
มีกันตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ดีบราคา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๕

สร้างพระบรมรูปเช่นนี้ว่าราว ๒๐๐,๐๐๐ บาท ได้
ข่าวที่กล่าวมาประจบเวลาอยู่ที่ใดเค้าว่ามีคนยื่น
ตัดถวายเงินเติมพระขวัญแพร่หลายจะได้เงินมาก
ที่ประชุมเสนาบดีจึงลงมติ แล้วสมเด็จพระบรม-
โอรสธำมรงค์กราบทูลขอถวายพระบรมรูปทรงม้า
นั้นเป็นของประชาชนชาวสยามต้นของพระเดชพระ
คุณในทางรัชมังกศ ก็โปรดพระราชทานพระบรม
ราชานุญาต จึงเกิดมีพระบรมรูปทรงม้าขึ้นด้วย
ประการฉะนี้ ควรกล่าวเพิ่มเติมต่อไปอีกสักหน่อย
ว่าเงินเติมพระขวัญครั้งนั้น เมื่อจ่ายใช้ ในการ
สร้างพระบรมรูปทรงม้าแล้ว ยังเหลือตัวเงินอยู่
กว่าล้านบาท สมเด็จพระบรมโอรสธำมรงค์นำขึ้น
ทูลเกล้าฯถวายตามมติเดิม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริว่า จะเอาเงินนั้นใช้สถาปนาการ
อย่างใด อย่างหนึ่งให้เกิดประโยชน์แก่ชาวสยาม
ต้นของคุณความกตัญญูกตเวทิต์ได้มีคือพระองค์นั้น

๒๕๖ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ

แต่ยังไม่ทันคกงว่าจะทำอะไร สมเด็จพระบิ—
มหาราชเจ้าเสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง ดำเนินการ
ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ
โปรดให้ ใช้เงิน เติมพระขวัญที่ยังเหลืออยู่นั้นตั้ง
มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์

เรื่องถวายพระบรมรูปทรงม้า รายการพิช
ทั้ง คำที่ ถูถถวายแด่ พระราช ดำรัสตอบมี อยู่ใน
หนังสือราชกิจจานุเบกษา โดยพิสดาร

อธิบายเรื่องพระบาท

การที่นับถือรอยพระพุทธรูปเป็นเจดีย์สถาน
ดูเหมือนมรดกเหตุจะมีขึ้นแต่ ๒ คติต่างกัน เป็นคติ
ของชาวมัธยมประเทศอย่าง ๑ เป็นคติของชาว
อังกฤษอย่าง ๑ คติของชาวมัธยมประเทศนั้น
เดิมถือกันตั้งแต่พุทธกาลว่าไม่ควรสร้างรูปเทวดา
หรือมนุษย์ขึ้นไว้แต่ต้นตอวงดักการบูชา และคตินั้น
ถือกันมาจนพุทธกาลล่วงร้อยปีจึงได้เลิก เพราะ
ฉะฉานพระเจดีย์ที่พวกพุทธศาสนิกชนสร้างเมื่อก่อน
พ.ศ. ๕๐๐ จึงทำแต่พระสถูปหรือวัตถุต่างๆ เป็น
เครื่องหมายสำหรับบูชา แทนพระองค์พระพุทธรูปเจ้า

๒๕๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑

รอยพระพุทธรูปเป็นวัตถุอย่าง ๓ ซึ่งชอบทำกัน
ในสมัยนั้น ทำเป็นรอยพระพุทธรูปทรงซ้ายขวา
บ้าง ทำเป็นรอยพระพุทธรูปแต่เบื้องขวาบ้าง
แต่ฝ่ายพวกที่ถือศาสนาพราหมณ์นั้น ชอบอ้าง
ภูเขาหรือดั่งอื่นที่ตนเอง แต่รูปต้นฐานแปดก
ปรีะหลาด ว่าพระผู้เป็นเจ้าของได้บันดาลให้เป็น โดย
มีเรื่องตำนานอย่างนั้นๆ เช่นที่เมืองคยามทตบ
หนึ่งไม่ห่างจากตำบลพุทธคยาที่พระพุทธเจ้าตรัส
นึก เรียกว่าตำบลคยาสิริ บนเนินเขาตรงนั้นเป็น
ศิลาคำคล้ายรูปคนนอน และบนศิลานั้นมีรอย
เหมือนรอยเท้าคนอยู่รอย ๑ เขาอธิบายเรื่อง
ตำนานว่า เดิมมียักษ์รายตนหนึ่ง พระวิษณุเทพ
เจ้าได้ตั้งลงมาปราบ เมื่อจะฆ่ายักษ์นั้นทรง
เหยียบตัวไว้แล้วตัดศีรษะเสีย แล้วบันดาลให้
ด้วยยักษ์และรอยพระบาทกลายเป็นศิลาปรากฏ อยู่
รายนั้นเรียกกันว่า “วิษณุบาท” นับถือเป็นเท

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๕

คัดคัดถึ ม้คนไปบูชาเนองนัจจนบดิน ที่ว่า
มาเป็นส่วนคคที่นบถอกันมาในมชฉิมประเทศ แม
ใน บาดั ก็ หามี่ปรากฏ อ่างว่า พระพุทของคได้ทรง
เหยียบรอยพระพุทบาทประดิษฐานไว้ ณ ที่แห่ง
หนึ่งแห่งใดไม่

ส่วนคคที่ถอกันในดังกาทว่ปนั้น เป็นการเกิด
ชนชนหัดัง อ่างว่าพระพุทของคได้เหยียบรอยพระ
พุทบาทไว้ ให้เป็นที่สำรชนดักการบูชา ๕ แห่ง
คอกที่เขาสุวรรณมาติกแห่ง๑ ที่เขาสุวรรณบรรพต
แห่ง๑ ที่เขาสุมณฏูแห่ง๑ ที่เมืองโยนกบุรี
แห่ง๑ ที่หาดในตำนานม้ทานท่แห่ง๑ มีคาถา
ค่านม้ดการแต่งไว้ ดำหรับสวดท่ายสวดมนต์อย่าง
เก่าดังน

สุวณณมาติก สุวณณปพุพเค
สุมนกุฏเย โยนกปุเร

๒๖๐ สมเด็จพระยาตำราภิบาล

หม่อมท้าว นทียา ปณฺจปาทวรี

อหัง วรุตามิ ทูโรโต.

รอยพระพุทธรูป รอยทักดาอัน เคิมชาวเว
รู่แห่งแต่รอยที่เขาดุมนกฏ (เขาที่อังกฤษเรียก
ว่าอะคัมส์บีก) อันอยู่ในตังกาทอูปแห่งเดียว พวก
ชาวตังกาทอธิบายตำนาน ม้อยในเรื่องมหาวงศ์ ว่า
ครั้งหนึ่งพระพุทธรูปเจ้าได้ตั้งเหาะไปตังกาทอูป ทรง
ตั้งสอนพวกชาวเกาะนั้นให้เกิดความเลื่อมใสแล้ว
จะตั้งจกถับคั้นไปยังมณฑลประเทศ จึงทำปาฏิ—
หารีย์เหยียบรอยพระพุทธรูป (ใหญ่ยาวราว
สักวา ๑) ประดิษฐานไว้บนยอดเขา สำหรับให้
ชาวตังกาทบูชาต่างพระองค์ แต่ฝ่ายพวกทมิฬที่ถือ
ศาสนาพราหมณ์อ้างว่ารอยนั้นเป็นรอยวิษณุบาท
ต่างพวกต่างบูชาด้วยความเชื่อต่างกันมาจนทุกวันนี้
นี่ ต่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะพวกตังกาทเอาคติ
ของพวกที่ถือศาสนาในมณฑลประเทศกับคติของ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๖๑

พวกที่ถือศาสนาพราหมณ์มาระคนปนกัน จึงเกิด
คติที่อ้างว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเหยียบรอยพระ—
พุทบาทไว้ ฝ่ายพวกที่นับถือพุทธศาสนาตาม
ถุทธิดังลาวก็ เช่นไทยเรา และพม่า มอญ แต่
ก่อนมาย่อมเชื่อถือคติตามชาวลังกา ก็พากัน
ศรัทธาพยายามไปนมัสการรอยพระพุทบาทที่เขา
ดุมนกุฏ จนถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.
๒๑๖๓—๒๑๗๓) มีพระภิกษุสงฆ์ไทยพวกหนึ่งออก
ไปถึงลังกาทวี่จะไปบูชารอยพระพุทบาทที่เขา
ดุมนกุฏ พระสงฆ์ลังกาถามว่ารอยพระพุทบาท
ที่มอยู่ รอยนั้น เขาสุวรรณบรรพตก็อยู่ใน
สยามประเทศ ไทยไม่ไปบูชารอยพระพุทบาท ณ
ที่นั้นคอกหรือ จึงต้องไปบูชาถึงลังกาทวี่ พระ
ภิกษุสงฆ์พวกนั้นนำความมาทูลพระเจ้าทรงธรรม
จึงโปรดฯ ให้ มีตราตั้งหัวเมืองให้เที่ยวตรวจ
ค้นดูตามภูเขาดูว่ามีรอยพระพุทบาทอยู่ ณ แห่ง

๒๖๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ใดหรือไม่ ครั้นนั้นผู้ว่าราชการเมืองสระบุรีได้
ความจากพรานบุญ ว่าครั้นหนีไปได้หนีในป่าที่
ริมเชิงเขา ยิ่งถูกเนื้อเจ็บดำมากหน้ขนบนไหล่เขา
เข้าเชิงไม้ ไป พอบตเดียวเห็นเนื้อควนวงออก
จากเชิงไม้ ไปเป็นปรกคิงเก่า พรานบุญนึก
แปลกใจจึงขึ้นไปดูบนไหล่เขานั้น เห็นมีรอยอยู่ใน
ศิลาเหมือนรูปเท้าคนขนาดยาวดักคอกเค็ช และ
มีนาขงอยู่ในนั้น ก็ดำคัญว่าเนื้อคงหายบาดแผล
เพราะกินนานน จึงตักเอามาตบงทาตัวดู กราก
เกิดอนทเป็นอยู่ชานานก็หายหมด ผู้ว่าราชการ
เมืองสระบุรีไปตรวจเห็นมีรอยจริงดังพรานบุญว่า
จึงบอกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าทรงธรรม
เสด็จออกไปทอดพระเนตร ทรงพระราชดำริว่าคง
เป็นรอย พระพุทบาทตรงตามที่ตั้งกาทอกมาเป็น
แน่แท้ ก็ทรงพระโสมนัสศรัทธาด้วยเห็นว่าเป็น
บริโภคนเจดีย์เนื่องชีวิตคิดต่อถึงพระพุทของค์ ประ-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๖๓

แต่รู้กันว่าอุเทสิกเจดีย์เช่นพระพุทธรูปและสถูป—
เจดีย์ ซึ่งเป็นของสร้างขึ้นโดยสมมติ จึงโปรด ฯ
ให้สร้างเป็นมหาเจดีย์สถาน มีพระมณฑปล้อม
รอบพระพุทธรูป และตั้งอารามที่พระภิกษุสงฆ์
บริบาล และสร้างบริเวณพระราชวังที่เชิง
เขาพระพุทธรูปแห่ง ๑ ที่ทำเจดีย์อนุกรมด้านซ้าย
แห่ง ๑ สำหรับประทับเวลาเสด็จไปบูชา แล้ว
โปรด ฯ ให้ช่างฝรั่ง (ฮอลันดา) ต้องกลองทำ
ถนนแต่ทำเรือนไปจนถึงสุวรรณบรรพต เพื่อ
ให้เป็นทางมหาชนไปมาได้ โดยสะดวก และทรง
พระราชอุทิศที่โยชน์ ๑ โดยรอบรอยพระพุทธรูป
ถวายเป็นพุทธบูชา กัดปนาผลซึ่งได้เป็นส่วนของ
หลวงในที่นั้น สำหรับใช้จ่ายในการรักษามหา—
เจดีย์สถานที่พระพุทธรูป และโปรด ฯ ให้
บรรดาชายฉกรรจ์อันตั้งภูมิดำเนาอยู่ในเขตที่ทรง
พระราชอุทิศนั้นพ้นจากหน้าที่ราชการอื่น จัดให้

๒๖๔ สมเด็จพระยาตากษานภาพ

เป็นพวกขุนโฮดหน้าพระปฏิบัติรักษาพระพุทบาท
แต่อย่างเดียว ทบบริเวณซึ่งทรงพระราชอุทิศนั้น
ได้นามว่า เมืองปรีดปะ เรียกกันเป็นสามัญว่า
เมืองพระพุทบาท และเกิดเทศกาดมหาชนชน
ไปบูชาพระพุทบาทกวดเดือน ๓ ครั้ง ๓ กวด
เดือน ๔ ครั้ง ๓ เดือนมา

แท้จริงรอยพระพุทบาทอันเป็นมหาชนบูชา
ในประเทศนี้ มีมาก่อนพระเจ้าทรงธรรมแล้ว
นานและมีอยู่หลายแห่ง ทำเป็นรอยพระพุทบาท
ขนาดต่างกัน ๔ รอย อุทิศคือพระพุทบาท ๔
พระองค์ เช่นที่เขาในแขวงเมืองเชียงใหม่ ทำ
เป็นรอยพระบาททงซ้ายขวา เช่นศิลาแผ่นใหญ่ซึ่ง
เดิมอยู่ในเมืองชยันตเคยอนอยู่ในวัดบวรนิเวศ ฯ
และที่เรียกว่า “พระย่น” อยู่ในมณฑลปโกดพระ
แท่นศิลาอาสน์ ก็มี ทำแต่รอยพระพุทบาทขวา
ข้างเดียวเท่านั้น จะกล่าวถึงแต่แห่งสำคัญ

ชุมนุม พระนิพนธ์ ๒๖๕

คือที่พระเจ้าบรมราชาธิราชยศรัยในราชวงศ์
พระร่วงทรงสร้างไว้บนเขานางทองในแขวงจังหวัด
กำแพงเพชร มีอักษรจารึกเป็นรอยดำค้ำรอย
หนึ่ง อักษรหนึ่งจะเป็นผู้ใดสร้างหาปรากฏ
ไม่ เคยวนอยู่ที่วัดพระรูปตรงศาลากลางจังหวัด
สุพรรณบุรีข้าม พระบาทรอยนจำหลักบนแผ่น
กระดานไม้แก่น ด้านหลังจำหลักรูปภาพเรื่อง
มารวิชัย แต่ครั้งที่พระพุทธรูปทำเป็นแทนพระ
พุทธอาสน์ หากทำพระพุทธรูปไม่ เป็นเคาเงื่อน
ข้อดำค้ำแต่คงว่ารอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใน
ประเทศนี้ ชนเดิมถือตามคติชาวมัธยมประเทศ
คือสร้างเป็นวัตถุบูชาแทนพระพุทธรูป มิได้
อ้างว่าพระพุทธรูปได้ทรงเหยียบรอยพระพุทธรูป
บาทไว้ เพราะฉะนั้นการที่พบรอยพระพุทธรูป
เขาสุวรรณบรรพต เมื่อรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม
จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายโดยมาก เกิดเดื่อมใส

๒๖๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ศรัทธา โดยเชื่อมั่นว่า พระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จ
มาถึงประเทศนี้ ต่อมาก็ก่เกิดเจดีย์สถานที่เชื่อกัน
ว่าเป็นพุทธบริภคชนอกหลายแห่ง คือพระพุทธ
ฉายและพระแท่นดงรัง เป็นต้น แต่มหาชนเดือม
ได้ศรัทธาที่ พระพุทธบาทยิ่งกว่าเจดีย์สถานที่
อื่น ๆ ทั้งนี้ แม้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสวยราชย์
ณ กรุงศรีอยุธยาต่อรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมมาก
เสด็จไปทรงสักการบูชาและดมโภชนเป็นนิจ บาง
พระองค์ก็ทรงปฏิสังขรณ์และสถาปนาวัดถุดถาน
เพิ่มเติม มีปรากฏในหนังสือพระราชพง—
ศาวดารว่า เมื่อรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง
(พ.ศ. ๒๑๗๓—๒๑๘๘) โปรดฯ ให้แต่งขารทอง
แดงเป็นที่ประพาศ และสร้างพระตำหนักที่ประทับ
เวลาเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ขนที่ขารทอง
แดงนั้น ชนานนามว่าตำหนักขารเกษมแห่ง๑ ตก
แต่งพระตำหนักที่ท่าเจ้าต๋นุก (แปลงเป็นเครื่อง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๖๗

ก่อกองทัพ) แห่ง ๑ และให้ขุดบ่อน้ำทำศาลา
รายตามริมถนนหลวง ทางชนพระบาทให้สำหรับ
ให้มหาชนไปมาได้อาศัยทุกกระยะ และยังมีของ
โบราณซึ่งปรากฏอยู่ในบริเวณพระพุทธรบาท มี
เค้าเงื่อนว่าจะเป็นของสร้าง ครั้ง พระเจ้า ปราดาท
ทอง แต่มีได้ตั้งในหนังสือพระราชพงศาวดารก็อีก
หลายตั้ง คือพระวิหารหลวง และกำแพงแก้วทำ
ด้วยเครื่องศิลาอ่อน รอบชนทักษิณพระพุทธรบาท
เป็นต้น ถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
(พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ปรากฏว่าโปรดฯ ให้สร้าง
ถนนเป็นทางเดี่งที่พระราชดำเนินตั้งแต่เมืองดพบุรี
ไปจนถึงเขาสุพรรณบรรพตฝ่าย ๑ ให้สร้างอ่าง
แก้วและกำแพงกันน้ำตามให้เดี่งเขา ชักน้ำฝนให้ไหล
ไปลง อ่างแก้ว ชึ่งน้ำไว้ให้มหาชนบริโภคอย่าง ๑
ในรัชกาลสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้า
เดี่ง พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑) ปรากฏว่าทรงปฏิ-

๒๖๘ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ตั้งธรรมเนียมพระมหากษัตริย์ (พระมหากษัตริย์ซึ่งดำรง
พระเจ้าทรงธรรมทำเป็นยอดเดียว ดำรงมาได้๗๐
ปีเศษเห็นจะชำรุดทรุดโทรม) โปรดฯ ให้เปลี่ยน
เครื่องบนแปดเป็นพระมหากษัตริย์ & ยอด ตั้งอันทำ
นองก็จะปฏิสังขรณ์ทอทองพระอาราม เพราะ
ความกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ครั้ง
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ชื่อแดงโม เป็นชาวเมือง
เพชรบุรี ที่เป็นผู้สร้างวัดใหญ่ณเมืองเพชรบุรีนั้น)
ขึ้นไปช่วยปฏิสังขรณ์ จึงทรงมอบงานทอทองให้
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นผู้ดำเนินการดังนี้ แต่การ
ปฏิสังขรณ์พระมหากษัตริย์ครั้งนั้นค้างอยู่ถึงรัชกาล —
สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (พระเจ้าท้ายสระ พ.ศ.
๒๒๕๑—๒๒๗๕) ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา ให้เอากระ
จกเงาแผ่นใหญ่ ประดับฝามัน ข้างในพระมหากษัตริย์
และ บนตายมีดทองประกอบตามแนว ทศอกระจก
ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวความดังนี้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๖๕

(เรื่องฝามณฑปพระพุทธรูปที่เมืองพระมงกุฎ—
ทิพมณี มุขี อดีตจักรวรรดิราชาวาดเป็นเจ้าหน้าที
รักษาพระพุทธรูป ซ่อมฝามนังข้างในพระมณฑป
ในรัชกาลพระมงกุฎเกล้าฯ ได้กระเทาะปูนที่โอบ
ฝามนังออกโอบใหม่ เห็นอิฐที่ก่อผนังเดิมก่อเป็น
โค้งและมีรอยก่ออิฐอุดโค้งนั้นแต่ทุกด้าน ชื่อนิน่า
ต้นนิษฐานว่าพระมณฑปที่สร้างครั้งพระเจ้าทรง
ธรรมเห็นจะเป็นมณฑปโถง จะมาก่อแปลงเป็น
โค้งเมื่อครั้งทำเครื่องบนใหม่ในรัชกาลพระเจ้าเสือ
และมาก่ออุดเป็นฝาชั้นเมื่อครั้งพระเจ้าท้ายสระ
ทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา จึงให้ประดับด้วยกระจก
เงา) ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒
(พระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๕—๒๓๐๓) ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารกล่าวแต่ว่าทรงพระราชรัทธา
แต่จะไปนมัสการพระพุทธรูปทุกปี และว่าครั้ง
หนึ่งจำเรียงงาช้างต้น พระบรมจักรพาว ถึงได้งา

๒๗๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

เกรงช้างจะเป็นอันตราย จึงโปรดฯ ให้ทำเครื่อง
รัดผูกช้างนั้นปล่อยถวายเป็นพุทธบูชาที่พระพุทธ
บาทตงน แต่สถานที่ต่างๆ ที่มีอยู่ ณ พระพุทธบาท
ต่อให้เห็นว่าจะได้ทรงปฏิสังขรณ์ในรัชกาลพระ—
เจ้าบรมโกศอีกครั้งหนึ่ง มีดังที่สร้างใหม่เดากันมา
เป็นเนิ่นๆ คือบานประตูพระมณฑป ว่าสร้างเป็น
บาน ประตูมุกในครั้งรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ทั้ง
บาน ความที่แต่งพรรณนาในฉันทน์บุณโณวาท
(ที่หอพระสมุดฯ พิมพ์) ก็พรรณนาดังซึ่งมีอยู่ใน
รัชกาลพระเจ้าบรมโกศทั้งนั้น

ถึงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ (พระที่นั่งสุริยาศน์
อมรินทร์ พ.ศ. ๒๓๐๑—๒๓๑๐) เมื่อพม่าเข้ามา
ตั้งล้อมกรุงฯ ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘ เดิมพวกจีน
ที่อยู่ในกรุงฯ อาศัยอาศัยค้าขาย จึงจัดให้ของจีน
ตั้งค่ายอยู่ ณ ตำบลคดของสวนพลู ต่อมาจีนพวก
นั้นคบคิดกันประมาณ ๓๐๐ คน คุ่มกันขึ้นไปยัง

ชุนนุมนพระนิพนธ์ ๒๗๑

พระพุทฺธบาท ไปเด็กทองคำที่หุ้มพระมณฑป
น้อยอันทรงรอยพระพุทฺธบาทและ แผ่นเงินที่ปลาด
พนพระมณฑป เอามาเป็นอาณาประโยชน์แล้ว
เฉยเฉาพระมณฑปเสีย เพื่อจะให้มีความสูงพระ
มณฑปพระพุทฺธบาทก็เป็นอันครายยับเยิน ถึง
ครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีติดการศึก ก็ไม่มีเวลา
ที่จะได้สร้างพระมณฑปพระพุทฺธบาทให้คืนดีดัง
แต่ก่อน มาจนถึงรัชกาลที่๑กรุงรัตนโกสินทร์ พระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดฯ ให้
สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหา —
สุรสิงหนาท เสด็จขึ้นไปทรงอำนาจการปฏิสังขรณ์
พระมณฑปพระพุทฺธบาท เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ให้
พระยาราชสงครามเป็น นายช่างปรังเครื่องบนพระ
มณฑปขนานไปจากกรุงเทพ ฯ ครั้งนั้นกรมพระ
ราชวังบวรฯ ทรงพระราชดำริรับแบกตัวถ่ายของ
เครื่องบนตัว ๑ ทรงพระราชดำเนินตั้งแต่ท่าเรือ

๒๗๒ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

ขึ้นไปจนถึง พระพุทธบาท ให้เป็นเยี่ยง อย่างแก่ข้าราชการทงนายไพร่ท ขนไปทำการปฏิตั้งขรณ์ ครอง
นั้น บานมุก ๘ บานพระบาทดมเค็จพระพุทธช้อยอด
ฟ้าจุฬาโลก ก็โปรดฯ ให้สร้างชั้นใหม่ตามแบบ
อย่างทีพระเจ้าบรมโกศได้ทรงสร้างไว้ ยังปรากฏ
อยู่จนบัดนี้ แต่ฝาผนังข้างใน (พระมณฑกทิพมุนี
ว่าเมื่อกระเทาะปูนฝาผนังออก เห็นรอยถ้อยปูน
ผนังเป็น ๓ ชั้น ชั้นแรกถ้อยปูนแล้วทาดั้ง ชั้น
ที่ ๒ บัดทองทาบ ชั้นที่ ๓ เขียนลายทอง เขียนลาย
ทองนันทราบได้แน่ว่าเขียนในรัชกาลที่ ๕ เนื่อง
ต่อการที่เสด็จไปตั้งการบูชาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.
๒๔๑๕ จึงสันนิษฐานว่าครั้งปฏิตั้งขรณ์ในรัชกาล
ที่ ๑ เห็นจะ) เป็นแต่ต้องขาด ไม่ได้คาดแผ่นกระ
จากเงาตั้งแต่ก่อนอีกค้อมมา นอกจากพระมณฑก
ตั้งอันที่ขำรุดทรุดโทรมก็ได้ โปรดฯ ให้ซ่อมแซม
ในรัชกาลที่ ๑ ทวีไป เพราะฉะนั้นในรัชกาลที่ ๒

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๗๓

ของที่ทรงบูรณะเมื่อรัชกาลที่ ๑ ยังบริบูรณ์อยู่จึงไม่ปรากฏว่าได้มีการปฏิสังขรณ์อย่างใดอีก^(๑) ในรัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าได้ทรงปฏิสังขรณ์เครื่องพระมณฑปใหญ่ และมีเหตุไฟเทียนบูชาไหม้มาจนแต่ด้วยไหม้พระมณฑปน้อยที่ล้อมรอย พระพุทธบาท ต้องทำใหม่ และบางที่จะมีคอกของฝาผนังในคราวนี้ นอกจากนั้นหาได้ทรงสร้างสิ่งใดไม่ ถัดจากนั้นว่าเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเต็มใจ คำว่าพระพุทธรูปเจ้าได้ประทานพระธรรมเทศนาในหัตถิภิโศปมสูตร ด้วยคติ-กาย มหาจรรจรค(พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ หน้า ๕) ว่าขนาดรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายย่อม

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ข้าพเจ้าได้กล่าวว่า พระมณฑปน้อยไฟไหม้ ได้ทรงสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๒ นั้นผิดไป มาได้หลักฐานภายหลังว่าไฟไหม้พระมณฑปน้อยต่อรัชกาลที่ ๓

๒๗๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

อยู่ในรอยเท้าช้างฉนโค เหมือนกับกรรมทงหตยก็
ยอมอยู่ในอ้อมมือธรรมดงน ถ้าพระพุทของคได้ทวง
เหยียบรอยพระพุทบาทไว้จริงไซ้รักจะทรงอุปมา
ว่ารอยเท้าสัตว์หตยยอมอยู่ในรอยเท้าของพระ
คตาคค เพราะรอยพระพุทบาทใหญ่โตกว่า๒
เท้ารอยเท้าช้าง เดากันมาดงน แต่กรมพระราช
วังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ นนทรงเดอมได้พระพุท
บาทมาก เมื่อเดัดจกถับจากปราบชบถเวียงจันท
ทรงอุทิศถวายเครื่องตุง ที่แห่เดัดจในการ ตงคราม
คราวนงใจเป็นพุทบูชา และทรงสร้างพระเจดีย์
ตามแบบพระธาตพนมไว้ด้วยองค ๑

ถึง รัชกาลที่ ๔ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ถึงขอเท็จจริงใน
เรื่องตำนานพระพุทบาทจะเป็นอย่างไรก็ตาม พระ
พุทบาทเป็นมหาเจดีย์สถานอันประชาชนเดอมได้
ศรัทธามากมาแต่โบราณ แม้เป็นอุเทติกเจดีย์

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๗๕

ก็ควรทำนุบำรุง จักรพรรดิประสูติตั้งชนม์ ตั้ง
ที่ทรงสร้างใหม่ก็มีหลายตั้ง คือพระมกุฏกนิษฐ
เจดีย์ที่อยู่ใกล้พระมณฑปองค์ ๑ และโปรด ฯ ให้
สร้างเครื่องบนพระมณฑปใหญ่และสร้างพระมณฑ-
ปน้อย เปิดขึ้นของซึ่งสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ ให้
คงงามมั่นคงกว่าเก่า ทั้งให้เปิดขึ้นแผ่นเงินปูพื้น
พระมณฑปเป็นเงิน แดทรงสร้างเทวรูปศิลา
ที่เขาตกด้วย ในรัชกาลที่ ๔ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปทรงนมัสการ
พระพุทธรบาท และทรงยกยอดพระมณฑปและ
บรรจุมุขพระบรมธาตุที่ พระมกุฏกนิษฐเจดีย์ เมื่อปี
วอก พ. ศ. ๒๔๐๓

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธรบาท ๔
ครั้ง เสด็จขึ้นก่อนมที่ทางรถไฟเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕
ครั้ง ๑ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๕ ครั้ง ๑ เมื่อทำ

๒๗๖ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ
ทางรถไฟแล้วเสด็จพระราชดำเนินอีก ๒ ครั้ง ใน
รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงและ
ซ่อมผนังข้างในพระมณฑปให้เขียนเป็น ฉายทอง
และบันไดนาคทางขึ้นไปพระมณฑปนั้นเดิมเป็นบัน-
ได ๒ ฉาย โปรดฯ ให้สร้างเดิมอีก ๑ ฉายเป็น ๓ ฉาย
และหล่อค้ำระนาบค้ำด้วยทองสัมฤทธิ์ที่เชิงบันได เดิม
ของครั้งรัชกาลที่ ๑ ด้วย ต่อมาถึงตอนปลายรัชกาล
เครื่องพระมณฑปชำรุดมาก ต้องรื้อของเดิมทำ
ใหม่ทั้งหมด เทวรูปที่เขาตกซึ่งสร้างเมื่อในรัช-
กาลที่ ๔ ถูกรื้อไฟไหม้หักทำฉาย โปรดฯ ให้หล่อ
ใหม่ ให้พระพุทธรูป (มา) วัดจักรวรรดิราชา-
วาส เมื่อยังเป็นท้าวพระมณฑปนั้น ตำแหน่งผู้
รักษาพระพุทธรูป เป็นนายงานทำการเงินถ้าเร็ว
ยังแต่จะยกพระจุดมังกูเห็นอ้อม ข้าวินันท์ ยอด
พระมณฑป ต้นรัชกาลเดี่ยก่อน ถึงรัชกาลที่ ๖ พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๓๗

ไปยกยอดพระมณฑปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้วโปรดฯ
ให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระมณฑปต่อมาจนสำเร็จ
เรื่องตำนานพระพุทธรูปที่มีตั้งแต่ลงมา.

(คัดจากบัญชีโน้ตคำฉันท์)

อธิบายว่าด้วยยศเจ้านาย

ยศเจ้านายในราชสกุลมี ๒ ประเภท สกุลยศ
คือยศที่เกิดเป็นเจ้านายชั้นใดประเภท ๑ อีสริย-
ยศ คือยศที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงสถาปนาตั้ง
แต่ในทางราชการประเภท ๑ จะกล่าวอธิบาย
ที่ละประเภทเป็นลำดับกันไป

สกุลยศ

สกุลยศของเจ้านายนั้น บรรดาผู้ที่เกิดในราช
ตระกูลจะเป็นราชบุตร ราชธิดา หรือราชนัดดา
ตามย้อมเรียกว่า “เจ้า” อันคำว่าเจ้านั้นถือเป็น
เกียรติยศของราชตระกูลไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์
ได้พบในหนังสือเก่าใช้เรียกว่าเจ้ามาตั้งแต่ชนชาติ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๗๕

ไทยยังคงประเทศรวมกันอยู่ในแดนจีนทุกวันนี้ข้าง
ฝ่ายใต้ ถ้าประมาณเวดามาจนบัดนี้กว่า ๑๐๐๐ ปี
ถึงในปัจจุบันบรรดาชนที่เป็นชาติไทย จะเป็น
ไทยใหญ่ไทยน้อยอย่างไรก็ตาม ยังใช้คำว่าเจ้า
เป็นยศของราชตระกูลอยู่เหมือนกันทั่วไป ต่างกัน
แต่วิธีที่จัดลำดับเป็นเจ้าชั้นสูงชั้นต่ำ ย่อมจัดตาม
ถัทธิของประเทศไม่เหมือนกัน จะกล่าวแต่ส่วน
ในสยามประเทศเท่าที่ได้พบในหนังสือเรื่องต่าง ๆ
เจ้าที่สถิตย์เป็นชนสูงนบน เรียกว่าเจ้าฟ้า ที่
มาใช้เป็นราชสถิตย์เห็นจะมาแต่คดีเดิมของไทย
เรียกเทวดาว่าเจ้าฟ้า จึงเรียกเจ้านายของตนว่าเจ้า
ฟ้า ตรงกับที่เรียกว่าธัมมเทวาราช เข้าใจว่าเป็น
ยศเกิดขึ้นทางเมืองไทยใหญ่ก่อน เรียกแต่เจ้า
ผู้เป็นพระราชปกครองเมืองว่า “เจ้าฟ้า” แต่พวก
ไทยชาวสยามแต่เดิมเรียกเจ้าผู้ครองเมืองของตน
ว่า “ขุน” หรือ “ขุนหลวง” หาได้เรียกเจ้าฟ้าไม่

๒๘๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์

เหล่าเมืองไทยใหญ่ เมืองจีน และเมืองตอ ก็ยัง
เรียกเจ้าผู้ครองเมืองว่าเจ้าพามาจนทุกวันนี้ เช่น
เจ้าพ้าหมอกใหม่ เจ้าพ้าเซียงคอง เจ้าพ้าเซียงรุ่ง
เป็นต้น ยศเจ้าพ้าที่ปรากฏขึ้นในประเทศสยามมี
ในหนังสือพงศาวดารเห็นว่า เมื่อพระเจ้าจันท
โรตครองเมืองตะไคว้ มีเชษฐภคินีทรงนามเจ้าพ้า
แก้วประพาฬ พระมเหสีทรงนามเจ้าพ้าปฏิมาสดา
ดวงจันทร์ดงนี้ แต่ชาวเขาเชื่อว่าผู้แต่งหนังสือ
นั้นในชนหลัง เอาคำเจ้าพ้าเติมลงโดยพลการ ไม่
เป็นความจริงในทางพงศาวดาร ความจริงจะ
เป็นอย่างที่ดอบสวนได้ความในหนังสือพงศาวดาร
พม่า ว่าพม้ายศเจ้าพ้าปรากฏในสยามประเทศ
เมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๓ ครั้นนพระเจ้าหงสาวดีบรมวง
นองเอาแบบยศเมืองประเทศราชไทยใหญ่ที่ชน
เมืองหงสาวดี มาตั้งตั้งได้พระมหาธรรมราชา
ธิราช แต่ยังครองเมืองพิษณุโลกให้เป็นเจ้าพ้า

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๘๑

ดองแคว (คำว่าดองแควเป็นชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก) นามเจ้าฟ้าดองแควนั้นตรงกับว่าพระเจ้าพิษณุโลก เป็นนามตำแหน่งผู้ครองเมืองประเทศราช ต่อมาจึงปรากฏในหนังสือราชการของไทยที่ใช้คำว่าเจ้าฟ้าเป็นครั้งแรก มีในพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระเอกาทศรถ อยู่ในกฎหมายลักษณะกบฏศึก คงเมื่อปีมะเส็งจุลศักราช ๙๕๕ (พ.ศ. ๑๑๓๖) ภายหลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชหงสาวดีปี ๑ ในพระราชกฤษฎีกานั้นเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “สมเด็จพระบรมบาทมงกุฎกษัตริย์ อัครบริโสดม บรมหน่อขวา เจ้าฟ้านเรศวร เศษฐาธิปัตย์” คงนี้ คำเจ้าฟ้าในทนต์หมายความว่า เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีก ที่มาใช้คำเจ้าฟ้าเป็นศัพท์สำหรับพระราชกุมาร ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารมาเป็นครั้งแรกใน

๒๘๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ เรียกพระราช
โอรสว่าเจ้าฟ้าดู่ทั้น เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ ก่อน
นั้นขึ้นไปแม่ ในกฎมณเฑียรบาลตรงทักดาวงศ์กิด
ราชกุมาร ก็มีได้ปรากฏคำเจ้าฟ้า คอชนหลัง
เห็นจะตงแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง จึงได้
มีเป็นพระราชกำหนดแน่นอนว่า พระราชโอรส
ธิดาทพระมารดาเป็นเจ้า มีราชดฤกยศเป็นเจ้าฟ้า
เจ้าฟายงมอักษนหนงซงเป็นพระราชนัดดา คือ
ถ้าพระมารดาเป็นเจ้าฟ้า พระโอรสธิดาก็เป็น
เจ้าฟ้าตามอย่างพระมารดา เจ้าฟาชนนปรากฏ
ครั้งแรกในหนังสือพงศาวดารครั้งแผ่นดินพระเจ้า
ท้ายสระ คือเจ้าฟ้าหญิงสังวาลย์และเจ้าฟัชชายจัด
พระบิดาทรงพระนามว่าพระองค์เจ้าแก้ว ถูกเรือ
ในสมเด็จพระเพทราชา เจ้าฟ้าเทพราชธิดาของ
พระเจ้าท้ายสระเป็นพระมารดา ในชนกรุงรัตน-
โกสินทรน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๘๓

หวั่นเป็นเจ้าฟ้าราชนัดดาตามแต่ได้ตั้งสมภพในรัช-
กาลที่ ๓ เพราะสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์พระบรม
ราชชนนีเป็นเจ้าฟ้า

ศักดิ์เจ้าฟ้าต่างกันเป็น ๒ ชั้น ชั้นที่ ๑ เจ้าฟ้า
ซึ่งพระมารดาเป็นพระอัครมเหสีหรือเป็นราชธิดา
เรียกกันว่า “ทูลกระหม่อม” ชั้นที่ ๒ เจ้าฟ้าซึ่ง
พระมารดาทรงศักดิ์รองลงมาเรียกกันว่า “ดัมเด็จ”
จะเรียกอย่างนั้นมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือมา
เรียกกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ไม่ทราบแน่ แต่
อาศัยหัดกันในกฎมณเฑียรบาล ดังจะแสดงในตอน
ว่าด้วยอติปริยาศ์ต่อไปข้างหน้า

ราชสกุลยศของแต่เจ้าฟ้าลงมาเป็น “พระองค์
เจ้า” พระองค์เจ้าม ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ คือพระราชบุตร
พระราชธิดาอันเกิดด้วยพระดนม ตรงกับที่เรียกใน
กฎมณเฑียรบาลว่าพระเยาวราช ชั้นที่ ๒ รองลงมา
คือพระราชนัดดา ซึ่ง พระบิดา เป็นเจ้าฟ้าและพระ

๒๘๔ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ

มารดาเป็นเจ้า^(๑) พระโอรสธิดาของพระมหาอุป-
ราช (ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ก็นับในพระองค์
เจ้าชน ๒ พระองค์เจ้าชน ๓ คือพระราชนัดดา
ซึ่งพระบิดา และ พระมารดา เป็น พระองค์เจ้า ด้วย
กัน หรือพระบิดาเป็นเจ้าฟ้าชน ๓ แต่มารดาไม่ได้
เป็นเจ้า

ราชสกุลยศรองแต่พระองค์เจ้าลงมาเป็นหม่อม
เจ้า คอพระโอรสธิดาของเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า
โดยสกุลยศ. (เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาแม่พระโอรส
ธิดาพระมหาอุปราช ถ้ามารดาเป็นเจ้าก็เป็น
แต่เพียงหม่อมเจ้า เช่นหม่อมเจ้าอาทิตย์ ในกรม
พระราชวังบวรเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ในแผ่นดิน
พระเจ้าบรมโกศ เป็นตัวอย่างมีปรากฏอยู่ใน
คำจารึก)

ราชสกุลยศชั้นรองหม่อมเจ้าลงมาเป็นหม่อม

(๑) ที่โปรดฯ ให้นำศักดิ์พระอัครราชของเจ้าฟ้าเสมอเป็น
เจ้าเป็นพิเศษก็มีบ้าง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๘๕

ราชวงศ์ คือโอรสธิดาพระองค์เจ้าตง (ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) และโอรสธิดาของหม่อมเจ้า

อันราชสกุลยศซึ่งเรียกว่าหม่อมราชวงศ์ในทำเนียบศักดินาพดเรือนกัม แต่ตั้งดีว่าจะเป็นที่ของเดิมเข้าใหม่ เพราะคำว่าหม่อมราชวงศ์พึงใช้ในราชการเมื่อรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก่อนนั้นเรียกกันว่า เจ้าบ้าง คุณบ้าง ครึ่งกรุงศรีอยุธยาจะเรียกว่ากระไรไม่ปรากฏ ราชสกุลยศชั้นของหม่อมราชวงศ์ตงมาเรียกว่าหม่อมหลวง คือโอรสธิดาของหม่อมราชวงศ์ ราชสกุลยศนับเพียงชั้นหม่อมหลวงเป็นที่สุด

อันคำว่าหม่อมหลวงมีในประกาศรัชกาลที่ ๔ ออกเมื่อบวชวัด จุฬาลงกรณ ๑๒๒๖ (พ. ศ. ๒๔๐๗) ว่า “หม่อมราชวงศ์ที่อยู่ในราชการเรียกว่าหม่อมหลวง ที่ไพร่ก็เรียกว่าเจ้า” ดังนี้ ดูเหมือนเดิมจะนับว่าหม่อมหลวงเป็นชั้นเดียวกับหม่อมราชวงศ์

๒๘๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์
ถึงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดฯ ให้ตั้งตงมาใช้เรียกบุตร
หม่อมราชวงศ์เป็นระเบียบสืบมาจนบัดนี้

อิสริยยศ

ตงอิสริยยศ คือยศที่พระเจ้าแผ่นดินทรง
สถาปนาเจ้านายให้มั่งคั่งสูงชันนิน ชนสูงศักดิ์คือ
พระราชกุมารผู้ที่จะรับรัชทายาทสืบพระวงศ์ ใน
กฎมณเฑียรบาลซึ่งตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๑ บัญญัติว่า “พระ
ราชกุมารอันเกิดด้วยพระอัศวมเหศวร์ (มัยศ) เป็น
สมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า พระราชกุมารอันเกิดแต่
แม่หยัดเมืองเป็นพระมหากษัตริย์” ที่กล่าวไว้ใน
กฎมณเฑียรบาลดังนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระราช
กุมารซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทรงสถาปนาให้เป็นรัช
ทายาทนั้น แม้พระมารดาเป็นอัศวมเหศวร์ ให้
พระยศเรียกว่าสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า ถ้าพระราช
กุมารที่จะเป็นรัชทายาท พระมารดามัยศคำ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๘๗

กว่าพระอัครมเหสีลงมาเป็นแต่เพียงแม่หย่อมเมือง
ไซร์ ให้มีพระยศเรียกเพียงว่าพระมหาอุปราช
ข้าพเจ้าเข้าใจดังก่าวนั้น เพราะพระอัครมเหสี
และแม่หย่อมเมือง อัจฉิมพระราชกุมาร หาดายพระ
องค์ พระราชกุมารจะเป็นสมเด็จพระน้อยพุทธเจ้า
หรือพระมหาอุปราชทุกพระองค์ไม่ได้ช้อยู่เอง ตาม
ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร พระราช
กุมารที่เรียกว่าสมเด็จพระน้อยพุทธเจ้ามีแต่พระองค์
เดียว คือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกร
ซึ่งเป็นรัชทายาทสมเด็จพระวามาธิบดีที่๒ แต่ชน
หลังมาพระราชกุมารที่จะรับรัชทายาทเรียกแต่ว่า
พระมหาอุปราชทงนนั้น พระนามสมเด็จพระน้อยพุทธ
เจ้าจะเด็กไซ้แต่เมื่อใดและเพราะเหตุใดหาปรากฏ
ไม่

อิติริยยศสำหรับราชตระกูลของแต่พระมหา
อุปราชลงมา พระเจ้าแผ่นดินทรงสถาปนาให้มีพระ

๒๘๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

นามชนด้วยคำว่า “พระ” ดันนิษฐานว่าเขาแบบ
ของขอมมาอนุโตมิใช่เป็นราชประเพณีมาแต่ครั้ง
กรุงสุโขทัย มีตัวอย่างอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้า
รามคำแหงมหาราชว่า เมื่อยังเป็นลูกยาเธอพระ
องค์ที่ ๒ อยู่ มีความชอบชนข้างชนรุ่นดามชน
เจ้าเมืองฉอด พระราชบิดาสถาปนาให้มพระนาม
ว่า “พระรามคำแหง” ดังนี้ อิศริยยศชนพระ
นามว่า “พระ” ยังใช้มาในชนกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี มีปรากฏหลายพระนาม คือ

๑. พระรามเศวต เคยมีพระองค์ คือในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระองค์ ๑ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามเศวตพระองค์ ๑ (แต่เพราะหนึ่งคือ
พระราชพงศาวดาร เรียก พระนาม พระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์นั้นตามอิสริยยศเดิมว่า พระรามเศวต
จึงเรียกพระราชโอรสซึ่งได้รับรัชทายาทว่า พระ
รามราชา ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่จริงเป็นตำแหน่ง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๘๕

พระราชเมศวรนั่นเอง) แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ องค์ ๑ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิองค์ ๑ ถูกเชกษกชนเป็นพระราชเมศวรด่วนแต่เป็นลูกเชกษพระองค์ใหญ่อยู่ในที่รับรัชทายาทข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นพระนาม ๑ ซึ่งดำหรับตั้งผู้รับรัชทายาท

๒. พระนเรศวร มีแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์เดียว จดหมายเหตุของไปจู่เกดว่า ราชธูรเรียกกันว่าเจ้าดำ (คู่กับเจ้าขาว คือสมเด็จพระเอกาทศรถ) นำเข้าใจว่าเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จะเรียกกันว่าพระองค์ดำมาตงแต่ยังทรงพระเยาว์ ฟังมาอภิเษกเป็นพระนเรศวร (อันเทียบด้วยพระนามพระราชเมศวรนั่นเอง) เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ครองกรุงศรีอยุธยา

๒๕๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๓. พระมหินทร มีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์เดียว (เห็นจะแปลงจากพระนามอินทราชา เหตุที่แปลงนั้นจะเห็นได้ในอธิบายต่อไปข้างหน้า)

๔. พระเอกาทศรถ (ที่ใช้เป็นนามพระเจ้าลูกยาเธอ) มีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์เดียว

๕. พระอาทิตย์วงศ์ มีในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระองค์ ๑ ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมพระองค์ ๓

๖. พระไศรยวงศาธิบดี (ซึ่งเข้าใจว่าเทียบด้วยพระอาทิตย์วงศ์นั่นเอง) มีในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองพระองค์ ๑

๗. พระศรีคีรี มี ๓ พระองค์คือ ในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชพระองค์ ๑ เป็นพระนามเดิมของพระเจ้าทรงธรรม (ซึ่งเป็นข้อสันนิษ-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๑

ฐานของผู้ศึกษาพงศาวดาร ว่าเป็นพระนามยศ
เมื่อก่อนทรงผนวช เพราะเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระ
เจ้าพระมหาจักรพรรดิ) พระองค์ ๑ ในแผ่นดิน
พระเจ้าทรงธรรมมีพระศรีศัศดิ์ย์อีกพระองค์ ๑

๘. พระศรีเด้าวราช มี ๒ พระองค์ คือ ใน
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ ๑ ปรา
กฏพระนามในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรอีกพระ
องค์ ๑

๙. พระเชษฐาธิราชกุมาร มี ๒ พระองค์ ใน
แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์ ๑ ใน
แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมพระองค์ ๑

๑๐. พระวิษณุาธิราชกุมาร มีในแผ่นดินสมเด็จพระ
เจ้าพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรพระองค์เดียว

๑๑. พระนารายณ์ราชกุมาร หรือสุรินทร
ราชกุมาร ปราภฏเป็น ๒ นัยอยู่ คือ พระนามของ
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อยังเป็นตูกเขอ

๒๘๒ สมเด็จพระยาดีรังราชานุภาพ

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พระนามยศของเจ้านายครั้งกรุงศรีอยุธยายังมี
อีกประเภท ๑ ซึ่งตั้งทำพระนามว่าราชา คือ

๑๒. พระบรมราชา มี ๓ พระองค์ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระองค์ ๑ แผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์ ๑ แผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระองค์ ๑

๑๓. พระอินทราชา มี ๔ หรือ ๕ พระองค์ คือ
ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ พระองค์ ๑
(หรือ ๒ พระองค์) ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถพระองค์ ๑ ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาท
ทองพระองค์ ๑

๑๔. พระไชยราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระ
บรมราชาหน่อพุทธางกูรพระองค์เดียว

๑๕. พระเทียรราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราชพระองค์เดียว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๓

๑๖. พระมหาธรรมราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ ๑ (หนังสือพระราชพงศาวดารว่า มีในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรออกพระองค์ ๑ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เชื่อว่ามีจริง)

๑๗. พระศรีธรรมราชา มีในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองพระองค์ ๑ (เห็นจะแปลงมาจากพระมหาธรรมราชานั่นเอง)

พระนามเจ้านายที่ลงท้ายว่าราชานี้ ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะเป็นพระนามสำหรับเจ้านายที่ทรงตั้งให้ไปปกครองหัวเมืองที่เป็นประเทศราช จึงลงท้ายพระนามว่าราชา มีตัวอย่างดังพระบรมราชาใต้ครองเมืองสุพรรณบุรีพระองค์ ๑ ครองเมืองพิษณุโลกพระองค์ ๑ พระอินทราชาครองเมืองสุพรรณบุรี ๒ พระองค์ พระมหาธรรมราชา (เขาอย่างนามพระเจ้ากรุงสุโขทัยแต่ก่อน) ตั้งไปครองเมืองพิษณุโลก แต่ที่เป็นตัวอย่างชัด

๒๕๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

เจ้านาย คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เดิมเมื่ออยู่กรุง
ศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า พระอภัยมณี
แต่เมื่อจะขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกจึงได้เป็น
พระบรมราชา เจ้านายครองเมืองที่ไม่มีพระนาม
ว่าราชธัญ มีแต่เป็นรัชทายาท คือ พระรา-
เมศวร และพระนเรศวร ด้วยถึงแก่เห็นดังนี้ จึง
เข้าใจว่าพระนามที่ตั้งทายว่าราชาจะเป็นตำแหน่ง
สำหรับเจ้าครองเมือง แต่ตามการที่เป็นจริงดัง
ปรากฏในพระราชพงศาวดาร เจ้านายที่มีนามว่า
ราชาอยู่ท้าย ไม่ได้ไปครองเมืองทุกองค์ เช่น
พระเพ็ชรราชา พระศรีสุธรรมราชา ก็ไม่ปรากฏ
ว่าได้ออกไปครองเมือง

ยังมีพระนามเจ้านายอีกประเภท ๑ ที่เรียกใน
พระราชพงศาวดารว่าเจ้านายกษัตริย์ พระแก้วฟ้า
หรือพระยอดฟ้ากษัตริย์ เจ้าฟ้าเจ้าชายเป็นพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๕

นามก่อนสถาปนาพระเกียรติยศเหมือนอย่าง (เจ้าฟ้า) พระขวัญและ (เจ้าฟ้า) พระศรีสุนทรในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

ประเพณีที่สถาปนาเกียรติยศเจ้านายให้มีพระนามชนว่า "พระ" เช่นก่อดำมาน ที่ เป็นพระองค์หญิงก็มี ปรากฏในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิคือพระสุริโยทัยพระองค์ ๑ พระวิสุทธิกษัตริย์พระองค์ ๑ พระเทพกษัตริย์พระองค์ ๑ (อีก ๒ พระนามที่เรียกว่า พระสวัสดิราชและพระแก้วฟ้า ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเหมือนกันนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผู้จดหนังสือจะหลงเอาคำพระ มาใช้ในที่ซึ่งควรใช้คำเจ้า)

พระนามเจ้านายที่ปรากฏมาในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีประหลาดน่าตั้งเกิดอยู่ ๒ พระนาม ที่เรียกว่าเจ้าแก้วและเจ้าไทย ๒ พระนามนี้ เห็นจะเป็นนามตำแหน่ง มิใช่นามเฉพาะ

๒๕๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

พระองค์ แต่จะเป็นตำแหน่งอย่างไร และเป็นเจ้านายชั้นใด ก็ยังไม่เห็น มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เรียกว่าเจ้าแก้ว เจ้าไทย ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เมื่อไปตีกรุงกัมพูชาได้ ว่าได้ตัวพระยาแก้ว พระยาไทย(เขมร)เข้ามาด้วย แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารชั้นหลังเขียน “พระองค์” แทน “เจ้า” มีพระองค์แก้วต่อมาในพระราชพงศาวดารอีกหลายพระองค์ ส่วนพระองค์ไทยนั้นหายไป เปลี่ยนเป็นพระองค์ทอง ปรากฏครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ว่าตั้งให้ขึ้นไปว่าราชการเมืองพิไชยพระองค์ ๑

ประเพณีเรียกพระนามเจ้านายเป็นกรมต่างๆ อย่างทุกวันนี้ พงปรากฏชั้นเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตั้งแต่ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ เป็นเจ้ากรม

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๗

หดวงโยธาทิพ และดมเด็จพระเจ้าตากเธอ เจ้า
ฟ้าหญิงดุดาวดี เป็นเจ้ากรมหดวงโยธาเทพ เป็น
แรกที่มิดริยยศเจ้านายเรียกพระนาม ตามกรม
แล้วใช้เป็นแบบแผนแดนดินมา เหตุใดจึงได้
เด็กวิธตั้งเจ้านายชนพระนามว่าพระ เบ็ญนไช
พระนามตามกรม ไม่ปรากฏอธิบายไว้ในหนังสือ
เก่าชัดเจน แต่ดูเหมือนจะพอด้นนิษฐานเหตุได้
ด้วยปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่า เมื่อครั้งแผ่นดิน
ดมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น มีเหตุเป็นอริกับ
พระเจ้าฝยานองยาเธอ ตั้งแต่เจ้าฟ้าไชยเป็นต้น
ตลอดจนพระไครภวนาทิตยวงศ์ ฝยานองยาเธอ
ที่ได้มิดริยยศ เชื่อได้ว่า ได้มีมาแต่แผ่นดิน
พระเจ้าปราสาททองแล้ว ที่ยังไม่ได้สถาปนา
มิดริยยศมีเจ้าฟ้าอภัยทศเป็นต้น ก็มีได้ปรากฏ
ว่าดมเด็จพระนารายณ์ทรงยกย่องอย่างใด นับ
ว่าในแผ่นดินดมเด็จพระนารายณ์มหาราชดการ

๒๕๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

สถาปนาอธิปัตย์เจ้านายชั้นสูงที่เป็นพระองค์ชาย
ตลอดรัชกาล มีเนื้อความปรากฏในหนังสือมองซิ-
เออร์ดาตแบร์ราชทูตฝรั่งเศส แต่งเรื่องเมืองไทย
ในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าว
ไว้แห่งหนึ่งว่า สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงยก
ย่องพระราชธิดาให้ผู้ชายคนเป็นบริวาร และมีเมือง
ด้วยชนเท่ากับเกียรติยศพระอัครมเหสี เนื้อความ
ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร และใน
หนังสือของมองซิเออร์ดาตแบร์ ทักดาอันเป็นคำ
ให้สันนิษฐานว่า ที่กล่าวในหนังสือพระราชพง-
ศาวดารว่า ทรงตั้งกรมหลวงโยธาทิพ กรมหลวง
โยธาเทพนั้น ที่จริงมิใช่การสถาปนาอธิปัตย์
อย่างเราเข้าใจกันทุกวันนี้ ด้วยราชประเพณีเก่า
ก่อนนั้น แม่เจ้านายพระองค์หญิงเมื่อดำรง
อธิปัตย์ให้ตั้งชน ก็มีพระนามชนว่าพระเหมือน
กับพระองค์ชาย มีตัวอย่างเช่นพระตรีโยทัย พระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๒๕๕

เทพกษัตริย์ พระวิศุทธิกษัตริย์ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปรากฏ อยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร การที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงตั้งกรมหลวงโยธาเทพ กรมหลวงโยธาเทพนี้ ความจริงคือโปรดฯ ให้รวมคนเข้าตั้งกัณฑ์หมุดตั้งขึ้นเป็นกรมใหม่ ๒ กรม ให้เจ้ากรมเป็นหลวง มีชื่อว่าหลวงโยธาเทพกรม ๑ หลวงโยธาเทพกรม ๑ กรมหลวงโยธาเทพให้ขึ้นในสมเด็จพระเจ้าที่นั่งนางเธอ เจ้าฟ้าศรีรัศมิ์ กรมหลวงโยธาเทพให้ขึ้นในสมเด็จพระเจ้าตากเธอ เจ้าฟ้าสุาวดี คนทงหลายจึงเรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าที่นั่งนางเธอพระองค์นี้ว่า “เจ้ากรมหลวงโยธาเทพ” เรียกสมเด็จพระเจ้าตากเธอว่า “เจ้ากรมหลวงโยธาเทพ” หมายความว่าผู้เป็นเจ้าของกรมโยธาเทพและกรมโยธาเทพ ไม่ใช่เป็นนามต่อพระองค์ ความชื่อพระบาทสมเด็จพระจุล-

๓๐๐ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานพระบรมราชา
ธิบายไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ ด้วยเหตุนี้ขอ
เจ้ากรมจึงเหมือนกับ พระนามเจ้าต่างกรม มาจน
ตราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งเป็นพยานให้พิจารณาเห็น
ได้ว่า พระนามที่เรียกเจ้านายนั้นเป็นนามกรม
มิใช่เป็นพระนามเจ้า ประเพณีเดิมที่สถาปนา
เป็นพระราเมศวรและพระบรมราชาเป็นต้น เป็น
อันเด็กมาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหา
ราช ขอนพองเห็นด้วยเมื่องแผ่นดินสมเด็จพระ
เพทราชา ทรงประพฤติตามแบบแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสืบมา แต่เมื่อก่อน
ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาผิดกับ ครั้นแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ด้วยเปลี่ยนราชวงศ์
จำต้อง สถาปนา อธิบดียศเจ้านายในราชวงศ์ใหม่
ข้าพเจ้าตั้งนิษฐานว่าท่านองสมเด็จพระเพทราชา
มีพระราชประสงค์จะเด็ก ประเพณีที่เรียกในกฎ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๐๑

มณฑลยราบว่า "กินเมือง" คือเมืองด้วยชนใน
พระองค์เจ้านาย จึงเปลี่ยนเป็นตงกรมชนให้บังคับ
บัญชาอยู่ในราชธานี ก็เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเพท
ราชานนท์ทรงตั้งหอดวงศ์ศักดิ์พระราชาโอรสเป็นพระ
พระมหาอุปราชและให้ พระมหาอุปราชเสด็จอยู่ที่
วังจันทร์เกษมซึ่ง (สันนิษฐานว่า) สมเด็จพระนา
รายณ์มหาราชโปรด ฯ ให้เปลี่ยนนามให้ศักดิ์ตั้ง
ขึ้นเสมือพระราชวังหอดวง เรียกว่า "พระราชวัง
บวรสถานมงคล" จึงเคยเอาชื่อวงนนั้นเป็นชื่อเรียก
กรมบรรดาข้าราชการชนใน พระมหาอุปราชว่า
"กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" นามนี้เป็น
หมวดหมู่ของข้าราชการชนใน พระมหาอุปราช
และยังมีอีกตำแหน่ง ๑ ซึ่งตั้งชนใหม่ที่เดียวในแผ่นดิน
สมเด็จพระเพทราชา คือเมือทรงตั้งนายจบกษ
ประสิทธิ์คีรี ทรงบาศขวา ซึ่งเป็นคฤหาเรราช
สมบัติ ให้เป็นเจ้ามอธวัชยศชนตั้งรองแต่พระ

๓๐๒ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

มหาอุปราชตงมา และให้ไปอยู่ที่วังหลัง เรียก
นามวังหลังว่า “พระราชวังบวรสถานพิมุข” ก็เอา
นามนี้ใช้เป็นนามกรมอัครราชการที่ตั้งกตชนใน
วังหลังว่า “กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข” โดย
ทำนองเดียวกับข้าราชการที่ชนในพระมหาอุปราช
นอกจากนั้นจะทรงยกย่องเจ้านายพระองค์ใด ก็
ให้ตั้งกรมและเรียกพระนามตามกรมตามแบบใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงเคย
เป็นแบบตงเจ้านายต่างกรมสืบต่อมาด้วยประการ
ฉะฉาน ในหนังสือราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาและ
ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ตลอดจนมาจนรัชกาลที่ ๓
เมื่อออกพระนามเจ้านายต่างกรมยังใช้คำว่า “เจ้า”
ก่อนมิได้ ชนคำว่ากรม ยกตัวอย่างดังในหนังสือ
ตั้งสัญญาทางพระราชไมตรีที่ไทยทำกับ อังกฤษ
เมื่อรัชกาลที่ ๒ ยังเขียนว่า “ได้ตรวจตั้งสัญญา
บนหน้าพระที่นั่งเจ้ากรมหมื่นสุนทรวิชัย” ไม่

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๐๓

ได้เรียกพระนามกรมหมื่นสุนทรวิเศษอย่างทุก
วัน

เจ้านายกรุงศรีอยุธยา

ที่เรียกพระนามตามกรม

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าศรีสุ-

พรรณ กรมหลวงโยธาเทพ

๒. สมเด็จพระเจ้าดกเธอ เจ้าฟ้าด่างดี

กรมหลวงโยธาเทพ

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

๑. พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรจักรพรรดิ (คือ สมเด็จพระเจ้าเสือ) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่
พระมหาอุปราช

๒. นายจบกษประดิลิธิศัพท์ ทรงบาศขวา
กรมช้าง (ซึ่งเป็นคฤหาสน์กรมหมื่น) กรมพระ
ราชวังบวรสถานพิมุข

๓๐๔ สัมเด็จพระบรมราชาธิบดี

๓. พระองค์เจ้าหญิงแก้ว พระเจ้าตากเธอสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าจอมมารดาเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอก พระน้องนางของสมเด็จพระเพทราชา ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาจึงยกพระองค์เจ้าแก้วมาเป็นเจ้าฟ้าและเป็นกรมขุนเดชาบริรักษ์

แผ่นดินพระเจ้าเสือ

๑. พระมเหสีกลางของสมเด็จพระเพทราชาซึ่งเป็นพระราชมารดาเพียง และได้ทรงทูลบำรุงมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เป็นกรมพระเทพามาตย์

๒. เจ้าฟ้าเพชร ราชโอรสพระองค์ใหญ่ (คือพระเจ้าท้ายสระ) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช

๓. เจ้าฟ้าพร ราชโอรส เป็นพระบิณฑุรน้อย แต่ไม่ปรากฏนามกรม

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๐๕

แผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ

๑. เจ้าฟ้าพร ดมเด็จพระอนชาธิราช (คือ
พระเจ้าบรมโกศ) เป็นกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล ที่พระมหาอุปราช

๒. เจ้าท้าวทองดี พระราชชายาเดิม ยก
เป็นพระอัครมเหสี มีกรมเป็นกรมหอดวงราชานุ
รักษ์

๓. เจ้าฟ้านเรนทร์ ราชโอรส เป็นกรมขุน
ดรงเรนทรพิทักษ์

แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ

๑. พระองค์ขาว พระราชชายาเดิมยกเป็น
พระมเหสีขวา มีกรมเป็นกรมหอดวงอภัยนุชิต

๒. พระองค์พยับ พระราชชายาเดิม ยก
เป็นพระมเหสีซ้าย มีกรมเป็นกรมหอดวงพิพิธมนตรี

๓. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระราชโอรส (คือ

๓๐๖ สัมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า

เจ้าฟ้าองค์) เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ ภายหลังได้
เลื่อนเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทพระ—
มหาอุปราช

๔. เจ้าฟ้าเอกทัศ ราชโอรส (คือพระเจ้า
สุริยธรรมิกราช) เป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรี

๕. เจ้าฟ้าอุทุมพร (คือเจ้าฟ้าตยงมณี
ราชโอรสที่ปรากฏพระนามว่า พระเจ้าอุทุมพร
ราชา หรือขุนทดองหวาด) เป็นกรมขุนพรพินิต

๖. เจ้าฟ้าบรม พระราชธิดา เป็นกรมขุน
เสนาบดี

๗. เจ้าฟ้านม พระราชธิดา ซึ่งพระราชทาน
ให้เป็นพระชายา กรมพระราชวังบวรเสนาพิทักษ์
เป็นกรมขุนพิศาดเสนีย์ (ในหนังสือพระราช
พงศาวดารเขียนว่า ยี่ด่านเสนีย์ เห็นจะผิด)

๘. เจ้าฟ้าจืด ซึ่งพระองค์เจ้าแก้ว พระเจ้าตาก
เชลยศึกพระเจ้าเพ็ญราชาเป็นพระบิดา เจ้าฟ้าเทพ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๐๗

พระ ราช ธิดาใน พระเจ้า ท้ายสระ เป็น พระมารดา
ปรากฏ ใน หนังสือ บางฉบับ ว่า เป็นกรมขุนสุรินทร
สงคราม

๙. พระองค์เจ้าแขก พระเจ้าดุกยาเชอ เป็น
กรมหมื่นเทพพิตร

๑๐. พระองค์เจ้ามังกุด พระเจ้าดุกยาเชอ
เป็นกรมหมื่นจิตรสุนทร

๑๑. พระองค์เจ้าวรถ พระเจ้าดุกยาเชอ เป็น
กรมหมื่นสุนทรเทพ

๑๒. พระองค์เจ้าปาน พระเจ้าดุกยาเชอ เป็น
กรมหมื่นเสวกศักดิ์

๑๓. มีพระนามเจ้าต่างกรมปรากฏในหนังสือ
พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ออกองค์หนึ่ง
ทราบไม่ได้แน่ว่าใคร ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าเป็น
เจ้าพระพิชัยสุนทร ราชินิกุล ที่มี ความชอบครั้ง

๓๐๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าเสือ เป็น
กรมหมื่นอินทรภักดิ์

แผ่นดินพระเจ้าสุริยามรินทร์

๑. เดือนกรมหลวงพิพิธมนตรี สมเด็จพระ
ราชชนนี เป็นกรมพระเทพามาตย์

๒. ในคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับพม่า ว่า
ทรงตั้งพระองค์เจ้าแมลงเม่า พระอัครมเหสี เป็น
กรมขุนวิมลภักดิ์

๓. หม่อมเจ้าอาทิตย์ ในกรมพระราชวัง
บวรเดชาพิทักษ์ เป็นกรมหมื่นพิทักษ์ภูเบศร์

เจ้านายต่างประเทศกรุงธนบุรี

๑. พระราชชนนี เป็นกรมพระเทพามาตย์
๒. พระมเหสีเดิม เป็นกรมหลวงบาทบริ-
จาริกา

๓. พระญาติวงศ์ไม่ทราบว่าชื่อนี้ใด เป็นกรม

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๘

ขุนอินทรพิทักษ์ (พระองค์ที่ ๑ เข้าใจว่ายังไม่ซ้ำ
กัณฑ์พระชนม์)

๔. สมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ เจ้าฟ้าจุ้ย เป็น
กรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระองค์ที่ ๒)

๕. เจ้าบุญมหาดานเธอซึ่งเป็นเจ้ารามดกษณ
ตำแหน่งราชินิกุลอยู่ก่อนแล้ว เป็นกรมขุนอนุ
รักษ์สงคราม

๖. เจ้าบุญจันทร์ หาดานเธอ เป็นกรมขุนราม
ภูเบศร์

อดีตรียศเจ้านายต่างกรม ครองกรุงศรีอยุธยา
และกรุงธนบุรี พังเห็นได้ในบัญชีที่แต่งมา
ว่ามี ๔ คน คือ

๕๘ ๕๙
ชนบท ๑ กรมพระ เป็นอดีตรียศสำหรับสมเด็จพระ
พระพันปีหลวง พระมหาอุปราชและวังหลัง

๕๘ ๕๙
ชนบท ๒ กรมหลวง เป็นอดีตรียศสำหรับพระ
มเหสี (มีนอกจากพระมเหสีแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระ

๓๑๖ สมเด็จพระยาติราชานุภาพ
พระนารายณ์) ประทาศอยู่อย่างหนึ่ง กรม—
หลวงมีแต่พระองค์หญิง

ชั้นที่ ๓ กรมขุน เป็นอิสริยยศสำหรับเจ้าฟ้า

ราชกุมาร

ชั้นที่ ๔ กรมหมื่น เป็นอิสริยยศสำหรับพระ
องค์เจ้า

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาพระอิสริยยศเจ้านายในพระราชวงศ์ ก็ทรงตั้งเป็นต่างกรมตามชั้นยศซึ่งบัญญัติมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีผิดกันตามพฤติการณ์บ้างเล็กน้อย คือ

๑. กรมพระ ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขตามแบบเดิม แต่ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒ พระองค์ เป็นกรมพระ เทียบด้วยกรม

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๑๑

พระเทพามาตย์พระราชชนนีแด่โบราณ (*)

๒. กรมหลวง ทรงตั้งเจ้าฟ้า (ที่เป็นชน
ใหญ่) ทรงพระองค์ชายพระองค์หญิง

๓. กรมขุน ทรงตั้งเจ้าฟ้า (ที่เป็นชนเด็ก)
แล้วจึงเดือนเป็นกรมหลวง พระองค์เจ้าที่เป็น
กรมหมื่นแล้วเดือนเป็นกรมขุนก็มี

๔. กรมหมื่น ทรงตั้งพระองค์เจ้า
ในรัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งแต่เดือนอัสริยัค
เจ้านายต่างกรม อนุโตมตามระเบียบแบบอย่าง
ครั้งรัชกาลที่ ๑ แก้ไขแต่กรมของสมเด็จพระบรม
ราชชนนีให้เรียกว่า “กรมสมเด็จพระ”

ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้พระองค์เจ้าเป็น
ได้จนกรมหลวง ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งพระ

(*) เจ้ากรมของสมเด็จพระพันางพระองค์ใหญ่เป็นพระข
เทพสุดาวดี แต่เห็นจะทรงตั้งเป็นเสนาบดีเจ้ากรมคนนั้นให้เหมือน
อย่างในรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งเจ้ากรมของกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร
เป็นพระยา แต่อัสริยัคชั้นกรมพระชายังหาไม่

๓.๑๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

องค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่เป็น “กรมดมเด็จพระ”
เป็นชั้นสูงพิเศษชนอีกชั้น ๑ และโปรดฯ ให้พระ
องค์เจ้าเป็นได้จนดมเด็จพระ อัครราชกุมารีต่าง
กรมทุกชนจึงเป็นโตทงเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า นิด
กันแต่เจ้าฟ้าแรกรับกรมเป็นกรมขุน พระองค์เจ้า
แรกรับกรมเป็นกรมหมื่นเป็นปรกติ

ราช อัครราชกุมารีรองต่างกรมตงมาเป็นพระ—
องค์เจ้าเรียกกันว่า “พระองค์เจ้าตง” คือทวง
สถาปนาหม่อมเจ้าชนเป็นพระองค์เจ้า และอาจได้
เดอนชนเป็น กรมหมื่น กรมขุน และกรมหลวง
เป็นที่สุด แต่โอรสธิดาตงเป็นหม่อมราชวงศ์
อยู่ตามลุ่มคักตด เพราะฉะนยศพระองค์เจ้าตง
จึงนับเป็นอัครราชกุมารี

อัครราชกุมารีรองแต่ชนพระองค์เจ้าตงตงมา ถึง
หม่อมราชวงศ์กุดเป็นชนที่สุด ในทำเนียบคักดินาครัง
กรุงศรีอยุธยาเรียกว่า “เจ้า” เช่นเจ้ารามราชพ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๑๓

เจ้าทศเทพ เจ้าเทวาริราชเป็นต้น แต่ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา
(ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ใช้คำ “พระ”
เพิ่มเข้าอีกคำ คือเจ้าพระพิชัยสุนทร) ดังนี้^(๑)
ต้นนิษฐานว่าเมื่อไชยศักดิ์ต่างกรมแล้ว เห็นจะได้อ่าน
คำ “พระ” มาใช้ในนามราชินิกุล และตัดคำเจ้า
ออกแต่ยังคงแต่กรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้ง
ราชินิกุลในกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดฯ ให้ใช้
แต่คำ “พระ” นำชื่อ เช่น พระภรรยาสุริยวงศ์
พระอนุชเทวา พระราชานวงศ์ เป็นต้น ถึง
รัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งโอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ให้
เป็นพระวงศ์สุนทร พระอินทรอภัย อยู่ในคำ—
แห่งราชินิกุลสืบมา จนถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาท

---

(๑) นามพระยาชัยสุนทรและพระชัยสุนทร มาแต่นาม
เจ้าราชินิกุลที่กล่าวนี้ ทรงตั้งแต่ราชินิกุลทั้งนั้น

๓๑๔ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้เปลี่ยน
คำ “พระ” ไซ้คำ “หม่อม” แทน เป็นหม่อม
ราชโศภิต หม่อมเทวาริราช เป็นต้น.

(คัดจากเรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย)

ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ

ความจริงในชนกรุงรัตนโกสินทร์ พงษ์มไทย
เรียนภาษาอังกฤษมาไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒
มีแต่พวกฝรั่งกะตังจีนซึ่งเป็นเชื้อสายโปรตุเกสครึ่ง
กรุงเก่าเรียนรูภาษาโปรตุเกสอยู่บ้าง คนพวกนี้
ที่รับราชการในตำแหน่งเรียกว่า “ดามฝรั่ง” ใน
กรมท่ามือตราในบัญชีเบญหวัด ๕ คน ที่เป็นหัว
หน้าดามเป็นทขุนเทพวาจาร์เบญหวัดบดะ ๗ คำดัง
พวกดามฝรั่งเหล่านี้ จะมีความรู้ ตันตัก ดักเพียงไร
ทราบไม่ได้ แต่รู้ภาษาโปรตุเกสเท่านั้น หน้าท
ก็ไม่ได้ มีอันใดนัก เพราะราชการที่เกี่ยวข้องกับ
โปรตุเกสมีแต่การค้าขายทางเมืองหมาเก่า นานๆ

๓๑๖ สมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าบรมเชษฐาธิราชเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์

เจ้าเมืองหมาเกาจะมีหนังสือมาตั้งครั้งหนึ่ง ส่วน
ภาษาอังกฤษถึงแม่ ความเร็วกำนันอังกฤษไป มาค้า
ขายอยู่ในด้อมย่นบ้าง นายเวรว่าไม่มีใครพูด
ภาษาอังกฤษได้ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามา
เป็นด้อม เพราะฉะนั้นการที่ไทยพูดจากับอังกฤษ
ที่เขามาถึงกรุงเทพฯ ก็ดี หรือพูดจาทางราชการที่
เกี่ยวข้องกันอังกฤษที่เมืองหมาเกาและถึงโคโปร
ก็ดี ใช้พูดจากันแต่ด้วยภาษามลายู แม้จนเมื่อ
สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้ หมอ ยอน
ครอเฟ็ด เป็นทูตเข้ามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ
ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ ครองกับคริสต์ศักราช ๑๗๒๑ ในตอน
ปลายรัชกาลที่ ๒ ก็ต้องพูดจาราชการกับไทย
ทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเหตุ
ที่ครอเฟ็ดแต่งไว้ว่า การที่พูดจากับรัฐบาลไทย
ครั้งนั้น ทูตต้องพูดภาษาอังกฤษแก่ด้อมที่เอามา
ด้วย ด้อมต้องแปลเป็นภาษามลายูบอกทอด

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๑๗

โกชาอศิหาก หดวงโกชาอศิหากแปลเป็นภาษาไทยเรียนเจ้าพระยาพระคลัง ๆ ครอบว่ากระไรก็ค้องแปดย่อนกดับไปเป็นค้อ ๆ อย่างเดียวกัน ครั้นค้อมาเมื่อครอเพ็ดกดับไปแล้ว ได้ไปเป็นเวดีเตนค้อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ อังกฤษเกิดรบกับพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ ครอเพ็ดจะชอกช้ำอการสงครามมาให้ไทยทราบ ค้องให้แปดหนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษเป็นภาษาโปรตุเกศเดี่ยก่อนแล้วจึงตั้งเข้ามายังกรุงเทพฯ เพราะภาษามตายล้อยคำมัน้อย ไม่พอจะแปลความในหนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นค้อมมาถึงศวรรษกาลที่ ๓ ผู้ดำเร้วราชการอินเดียของอังกฤษให้ เฮนรี เบอนี่ เป็นทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา เมื่อบระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ ตรงกับคริสต์ศก ๑๘๒๕ การที่พุดจากับไทยตั้งตวชนกว่าครึ่งครอเพ็ดหนอยหนง ด้วยเบอนี่พุดภาษามตาย

๓๑๘ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

ได้ ถึงกระนั้นหนังสือที่ห้าก็ต้องใช้ภาษาต่างๆ
กำกับกันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ
ภาษาโปรตุเกส และภาษามลายู เพราะไม่มีภาษา
ใดที่จะเข้าใจกันได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๑
ตรงกับคริสต์ศักราช ๑๘๒๘ พวกมิชชันนารีอเมริกัน
เข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก อันเป็นต้นเหตุ
ที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยดี
ของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ คงควรเป็นสัมพันธ
เหมือนพวกบาทหลวง วางคนเป็นแต่เพียงมิตร
ด้อย ใช้การส่งเคราะห์เป็นต้นว่าช่วยรักษาโรค
และช่วยบอกกล่าวสั่งสอนวิชาการต่างๆ ให้แก่ผู้อื่น
เป็นเบื้องต้นของการต้อนรับศาสนา เพราะฉะนั้น
เมื่อคน ทงหลาย รู้จักคุ้นเคย จึงชอบด้อมคอบหา
กับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก

ในสมัยนั้น มีสติปัญญาที่เป็นชนสูงอยู่ในประ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๑๕

เทศน์ แต่เห็นอยู่แล้วว่าการตั้งมากมกเกี่ยวข้องกับ
ฝรั่งต่างประเทศคงจะต้องมีอังกฤษกว่าแต่ก่อน และ
ภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาดำคัญทางประเทศตะวันออก
ออกนี้ มีเจ้านายบางพระองค์และข้าราชการบาง
คนปรารถนาจะศึกษาวิชาการและขนบธรรมเนียม
ของฝรั่งและจะเดาเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษจึง พยายาม
เดาเรียน คักษากับพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้ง
แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่ดำคัญคือพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวदानนงทรงผนวชเป็น
พระราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เวदानนงเป็นเจ้าฟ้ากรมขุน
อิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ ดุ้มเด็จเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวदानนงเป็นหลวงสิทธิ
นายเวรมหาเด็จ แต่ได้เดื่อนเป็นจมนโวย—
วรนาถอังกองค์ ๑ แต่ดุมเด็จเจ้าพระยาทางภาษา
รู้แต่พอพูดภาษาอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญ

๓๒๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

เหมือน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และท่านทั้ง ๓ ทอดถวามานศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศนั้นได้ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๓ ตรงกับคริสต์ศก ๑๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เซอเซม-เดบรูกเป็นทูตมาด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาที่เบอนินได้มาทำไว้ เซอเซม-เดบรูกเข้ามา ครั้นนั้นไม่เหมือน กับครุฑเฟ็ด และเบอนินที่มาก่อน ด้วยเป็นทูตตรงมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพุดจาและหนังสือที่มมาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มากทระนองอาจผิดกับทูตแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริหาผู้ที่สนักดีอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรองได้ คอบกับเซอเซมเดบรูกได้ ความปรากฏใน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๒๑

จดหมายเหตุ กระแด้รับสั่งใน เรื่องเซอเซมตะบรุก
(ซึ่งหอพระสมุดพิมพ์ เมื่อ ร. ศ. ๑๒๘ พ. ศ.
๒๔๕๓) ว่า

“ทรงพระราชดำริ——เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญา
ก็ควรจะให้เขาเข้ามาเป็นที่ปรึกษาด้วย การครั้ง
นั้นเป็นการฝรั่ง สืบแต่เจ้าพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงอย่างธรรมเนียมฝรั่ง
มาก ควรจะให้เขาเป็นที่ปรึกษาใหญ่ได้ แต่ก็
คิดประจำป็นอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ (ด้วยครั้ง
นั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอาอำนาจมา
บังคับให้แก้หนังสือสัญญาอย่างท่าแก่เมืองจีน จึง
ให้เตรียมรักษาบ้อมคูให้มั่นคง) ฉะนั้นไวย
วรนาถ ก็เป็น คน สันทัดหนักใน อย่าง ธรรมเนียม
ฝรั่ง ก็ลงไปรักษาเมืองสมุทรปราการอยู่ ให้
พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระยาบรมมหาพิ-

๓๒๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์
ชัยญาติ เป็นผู้รั้งราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยา
พระคลังลงไปตั้งที่เมืองสมุทรในเวลานั้น)
แต่คนคัมภีร์คัมภีร์เข้าใจความ เชิญกระแด่
พระราชดำริลงไปปรึกษา” และการที่หนังสือ
โต้ตอบกับเซอเซมตะบรุกครั้งนั้นปรากฏว่าหนังสือ
ที่เข้ามาเป็นภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน
ยอนเตเตอ โยนด์ มีชนันรืออเมริกัน) แปลเป็น
ภาษาไทย กับดำของสมเด็จพระยาฯ อีก
๒ คน เรียกว่า โยเซฟ เป็นฝรั่งเรเซียนคน ๑ เรียกว่า
เดมียันนิม (คือ เซมด์ เฮ) อังกฤษอีกคน ๑
ส่วนหนังสือที่ไทยมีตอบเซอเซมตะบรุกนั้น ร่าง
ในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อนแล้วให้หมอยอน
กับดำช่วยกันแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วส่งไป
ถวาย “ทูลกระหม่อมพระ” คือพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจดูข้อบกพร่อง
เพราะในทางภาษาอังกฤษทรงทราบว่าผู้คนที่

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๒๓

แต่เรียนด้วยกันในครั้งนั้น

ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้กับมิชชันนารีอเมริกัน
ในรัชกาลที่ ๓ ยังมีอีก แต่ไปเรียนทางวิชาอื่น
เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงกำกับกรมหมอบ
อยู่ในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งเศส
ได้ประกาศนียบัตร ถวายเป็นพระเกียรติยศมา
จากมหาวิทยาลัยแห่ง ๑ ในประเทศอเมริกา กรม
หลวงมหิศวรินทรามเรศ อีกพระองค์ ๑ ว่าทรงศึกษา
การช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษากับใคร และ
ทรงดำมารถเพียงใดหาทราบไม่ ยังนายโหมค
อมาตย์กุดทัตได้เป็นพระยากระถางปณิกโกศล เมื่อ
ในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๑ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรและ
วิชาผสมธาตุจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน และหัด
จักรูปจากบาดหลวงหุดยดานอดฝรั่งเศสแต่เมื่อยัง
อาศัยด้วยแผ่นดิน เป็นผู้เรียนรู้อาษาฝรั่ง มีข้อได้ยง
มาจันรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้แต่เรียนแต่ทางวิชาช่าง

๓๒๔ สมเด็จพระยาติราชยานุภาพ

ไม่สู้จะเอาใจได้ในทางภาษาจึงไม่มีใครรู้ภาษา ถึง
สมเด็จพระยาฯ ก็เพราะเอาใจได้ในวิชาต่อ
เรือกำปั่นเดี่ยมากจึงไม่มีใครตั้งทิศทางภาษาอังกฤษ
ผู้ที่เอาเรียนรูภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อใน
รัชกาลที่ ๓ นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีปรากฏออกแต่ ๒ คน คือหม่อมราชโองไทยผู้แต่ง
หนังสือเรื่องนิราศลอนดอนคน ๓ เกิดในรัชกาลที่ ๒
เมื่อปีเถาะ จุฬศักราช ๑๓๘๑ พ.ศ. ๒๓๖๒ เดิม
เป็นแต่หม่อมราชวงศ์ กระจ่าง บุตระหม่อมเจ้า
ช่อม ในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราช เป็นข้า
ทูลองเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว เพียรเรียนตามเดด็จจนรู้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
หม่อมเจ้าช่อมได้เป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ หม่อม
ราชวงศ์กระจ่างได้เป็นหม่อมราชโองไทย แล้ว
จึงได้เป็นตำแหน่งดำไปเมืองอังกฤษ กับพระยา
มนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เมื่อทูตไทยไปคราว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๒๕

แรกนั้น ครนถัดจากราชการทต ทราบ
ว่าได้พระราชทานพานทองเด็ก แล้วได้เป็นอธิบดี
ผู้พิพากษาคัดต่างประเทศ อยู่มาจนอายุได้ ๔๘ ปี
ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ พ.ศ.
๒๔๓๐ อีกคน ๑ ชื่อ นายคึก เป็นมหาดเล็กข้าหลวง
เดิมในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ฝึก
หัดวิชาเดินเรือและเรียนภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส
กันว่า “กัปตันคึก” มีชื่ออยู่ในหนังสือ เซอเยอน
เบาริง แต่งเรื่องเมืองไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๕
ได้เป็นขุนปรีชาชาญสมุทร เป็นดำนของจมนมณ-
เทียรพิทักษ์ศรีทตไปเมืองอังกฤษด้วย ต่อมาได้
เป็นที่หลวงสุริยเคษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ
แก่พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวมาแทบทุกพระองค์ อยู่มาจนในรัชกาล
ที่ ๕ ไทยที่เรียนภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๓ มีปรากฏแต่ ๔ ด้วยกันดังกล่าว

๓๒๖ สัมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ยังมีไทยที่ได้ออกไปเล่าเรียนถึงยุโรปเมื่อ
รัชกาลที่ ๓ อีกคน ๑ ชื่อ นายณุน เป็นคนที่สมเด็จพระ
เจ้าพระยาฯ เที่ยงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝาก
กับคนเรืออังกฤษออกไปฝึกหัดวิชาเดินเรือกำปั่น
ได้ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบัตร
เดินเรือทะเลได้แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อใน
รัชกาลที่ ๔) ได้เป็นที่ขุนจรเจนนทะเล และได้เป็นถ้ำม
ของ พระยามนตรีสุริยวงศ์ เมื่อไป เป็นราชทูตด้วย
ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจชัย
ตำแหน่งเจ้ากรมคลองแก้วเดือน เป็น พระชลธาร
พินิจชัย

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงอุดหนุนการเล่าเรียนภาษาอังกฤษ
มาก ถึงโปรดฯ ให้หญิงมิชชันนารีเข้าไปสอนข้าง
ในพระบรมมหาราชวัง ผู้ที่เล่าเรียนครั้งนั้นเรียน
รู้ภาษาอังกฤษพอพูดได้บ้าง ยังมีตัวอยู่ในเวदान

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๒๗

คือเจ้าจอมมารดาภักดี เจ้าจอมมารดา กรมพระ
นครสวรรค์ธิดา ต่อมาโปรดฯ ให้หาผู้หญิงอังกฤษ
มาเป็นครู แล้วตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหา
ราชวัง ให้บรรดาพระเจ้าลูกเธอทั้งชายหญิงที่
พระชั้นษาพอจะเข้าเรียนได้ เข้าเข้าเรียนทุกพระ
องค์ ส่วนบุตรหลานข้าราชการถ้าผู้ใดอยากเข้า
เรียนภาษาฝรั่ง ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ตั้งแต่งให้มัคและบรรดาศักดิ์ ตั้งสมเด็จกรมพระ
ยาปวเรศวริยาลงกรณ์ตรีดี เป็น ภาษิตใน สมัยต่อ
มาว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงที่พศัก็เป็นคน
โปรด ในรัชกาลที่ ๒ ใครเป็นกวีก็เป็นคนโปรด
ในรัชกาลที่ ๓ ใครมีใจศรัทธาสร้างวัดวา ก็เป็นคน
โปรด และในรัชกาลที่ ๔ ถ้าผู้ใดรู้ภาษาฝรั่งก็เป็น
คนโปรด ตั้งนี้ แต่ถึงกระนั้นนอกจากพระเจ้า
ลูกเธอ ผู้ที่เข้าเรียนภาษาอังกฤษแม้เมื่อในรัช-
กาลที่ ๔ ก็ยังมีน้อย พวกที่เรียนดำหริบทำกา

๓๒๘ สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ
ให้มีชนนารี และดำรับการค้าขาย จะมีใคร
บ้างทราบไม่ได้ทั่ว แต่ผู้ที่ได้เล่าเรียนรู้รับราช-
การเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ทรงเจ้านายและขุนนางมีปรา-
กฏแต่ ๕ ด้วยกัน คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ ๑ ได้ทรงศึกษาเป็นพจนานุกรม
แต่ในรัชกาลที่ ๔ แต่ที่มาทรงทราบได้แต่ที่เดียวนั้น
ด้วยทรง พระอุทิศให้ศึกษา ต่อมาโดยดำฟัง พระ-
องค์เอง เมื่อเสด็จถึงถวญราชสมบัติแล้ว กรม
พระราชวังบวรวิไชยชาญ พดกฝรั่งว่าควรดี
ภาษาอังกฤษได้ แต่ข้าพเจ้าเคยได้พบแปลคำนำ
หนังสือพิมพ์ข่าวจาก ภาษาอังกฤษ เป็นภาษาไทย
เป็นของแปลถวายกรมพระราชวัง ๆ จึงเข้าใจว่า
คงจะไม่ทรงทราบภาษาอังกฤษแต่ถนัดที่เดียวนี้
แต่ในทางข้างวิชาข้างทรงเชี่ยวชาญมาก พระยา
อัครราชวราทร (หวาด บุนนาค) บุตรพระยาอภัย
สงครามคน ๑ ดมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ฝ่ายนายเรือรบ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๒๕

อเมริกันไปฝึกหัดวิชาทหารเรือ เรียนรู้แต่ภาษา
กตัญญูมาได้รับราชการเป็นหลวงวิเศษพจนการกรม
ท่า เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระ
ศรีธรรมดาดัน แล้วเป็นพระยาจันทบุรี ได้
พระราชทานพานทอง เมื่อคราวจึงโปรดเกล้าฯ
ให้เป็นพระยาอัครราชวราทรในกรมท่า อีกคน ๑
คือพระยาอัครราชวราทร (เนตร) เป็นบุตรพระยา
ดมฺพบุรานุรักษ์ ออกไปเล่าเรียนที่เมืองสิงคโปร์
เรียนรู้ภาษาอังกฤษได้ดี กตัญญูมาถวายตัวพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตา
พระราชทานสัญญาบัตรตั้งเป็นขุนศรีดงยามกิจ ผู้
ช่วยกงสุลสยามที่เมืองสิงคโปร์แล้วเดือนเป็นหลวง
ศรีดงยามกิจ ตำแหน่งไวยุทธกงสุลสยามที่เมือง
สิงคโปร์ มาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระยาดมฺพบุรานุ
รักษ์ แล้วจึงเลื่อนมาเป็นพระยาอัครราชวราทร
อีกคน ๑ คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ (พร บุนนาค)

๓๓๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๑ ตั้งเป็นนักเรียนออกไปเรียน
วิชาที่เมืองอังกฤษ เรียนอยู่ ๓ ปี ครั้นเจ้าพระยา
สุรวงค์ไวยวัฒน์เป็นราชทูตออกไปเมืองฝรั่งเศส
เรียกมาใช้เป็นดำน แล้วเลยพากลับเข้ามากรุง
เทพ ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระเมตตาพระราชทานสัญญาบัตร เป็นตำแหน่ง
นายราชานัดยานุหาร หุ้มแพรพิเศษในกรมพระ
อภัยภูเบศร์พนักงานเชิญรับสั่งไปต่างประเทศ และ
ทรงใช้สอยในหน้าที่ราชเลขานุการภาษาอังกฤษ
มาจนตลอดรัชกาล ผู้ที่เรียนรู้อังกฤษได้รับ
ราชการในรัชกาลที่ ๔ มีจำนวนที่ทราบด้วยกันตั้ง
แสดงมา นอกจากนั้นผู้เรียนในกรุงเทพฯ บ้าง
ไปเรียนเมืองดังคโปร์บ้าง รู้แต่พอพูดได้บ้างเด็ก
น้อยมีหลายคน ไม่ได้นับในจำนวนที่กล่าวมานี้
ที่เรียนเฉพาะวิชาจนมხოเพียง มีนายจิตรอยู่กระตี่
จันคน ๑ ได้ให้ชักรูปกับบาดหลวงหยุดดานอด้

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๓๑

ฝรั่งเศษ และผูกติดต่อกับทอมสันองักฤษที่เข้า
มาชักรูปเมื่อในรัชกาลที่ ๔ จนตงห่างชักรูปได้เป็น
ที่แรก และได้เป็นที่ขุนนายาดำทศัดกษณเมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ แดงเดือนเป็นที่หอดวงอักษันนฤมิตร
เจ้ากรมโรงแกัดหอดวง

มีนักเรียนส่งไปยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๔ อีก ๓ คน
คือ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค) บุตร
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์คน ๑ นายสุดใจ บุน
นาค ที่ได้เป็นพระยาราชานประพันธ บุตรเจ้าพระ
ยาภาณุวงศ์คน ๑ ทง๒คนนไปเรียนที่เมืององักฤษ
หอดวงคำรวงศ์รินทรฤทธิ(บัน)บุตรเจ้าพระยาสุรวงศ์
ไวยวัฒน์ ตั้งไปเรียนที่เมืองฝรั่งเศษคน ๑ เมื่อต้น
รัชกาลที่ ๔ กำถึงเด่ำเรียนอย่ง ๓ คน ได้กัด้บบมา
รับราชการต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๕

ผู้ที่เรียนภาษาองักฤษกับมิชชันนารีอเมริกันเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๔ เด่วจการเด่ำเรียนมาได้รับราชการ

๓๓๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ต่อในรัชกาลที่ ๕ ทศวรรษมี ๖ คน คือ

นายเทียนฮี้ เรียนกับมิชชันนารีวิชาแล้ว
ออกไปเรียนถึงอเมริกา ได้ประกาศนียบัตรเป็น
แพทย์ กลับมารับราชการในกรมทหารมหาด
เล็ก ได้เป็นที่หอดวงตำราจแพทยาคณบดี แล้วไปรับ
ราชการในกระทรวงมหาดไทยได้เป็นที่พระมนตรี-
พจนกิจ ในรัชกาลปัจจุบันได้เป็นที่พระยาธรรมา-
ธวามิภักดิ์ คน ๑

นายสิน เรียนวิชาพูดได้คั่งอ่องแคล่ว แต่
หนังสือไม่สู้ชำนาญ ได้เป็นที่หอดวงอินทรมนตรี
ในกระทรวงพระคลัง แล้วเป็นที่พระยาสมุทรบุรานุ-
รักษ์ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการคน ๑

นายสุด รับราชการเป็นตำแหน่งดำนในกระ-
ทรวงกลาโหม และกรมแผนที่ แล้วไปรับราชการ
ในกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นที่หอดวงนรการพิ-
ทักษ์ มหาดไทยมณฑลพิษณุโลก แล้วเลื่อนเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๓๓

พระ ต่อมาเป็นพระยาอุตรกิจพิจารณา ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ แล้วได้ว่าราชการจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายแห่งคน ๑

นายเป็ถียน เป็นดำนทุตไปประจำอยู่กรุงดอนคอนครว ๑ ถัดมาได้รับราชการในกรมทหารหน้าเป็นนายร้อยเอก แล้วไปรับราชการในกรมตำรวจพระนครบาล เป็นที่หอดวงวิสุทธบริหาร และไปรับราชการกระทรวงมหาดไทยเป็นพระเสนาพิทักษ์ มาในรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นพระยาชินนทรภักดีในกระทรวงมูรชาธร คน ๑

นายปุ่น รับราชการในกรมตำรวจพระนครบาล ได้เป็นที่หอดวงอนุคุ้มมุนิกิจ มาในรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นพระชนนฤเบศร์ คน ๑

นายอยู่ รับราชการเป็นดำนทุตไปยุโรปครว ๑ ถัดมาได้เป็นดำนในกรมไปรษณีย์โทรเลขและกรมทหารหน้า แล้วมาอยู่กรมราชโถกกิจ

๓๓๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้เป็นที่ขุนคลังโตหการ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นหลวง
คลังโตหการ คน ๓

ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงบำรุงการเล่าเรียนภาษาอังกฤษยิ่งกว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้จัดตั้ง
โรงเรียนขึ้นที่โรงพยาบาลมหาดเล็กเรียกครูอังกฤษ
มาสอน แล้วส่งบรรดาพระเจ้าอนงยาเธอเข้าโรง
เรียนนั้น มีเว็นแค้น้อยพระองค์ที่สมัครไปเรียนใน
โรงเรียนภาษาไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
บรรดาเจ้านายที่ได้รับราชการเป็นตำแหน่งเสนา
บดีในรัชกาลที่ ๕ ได้เริ่มทรงเล่าเรียนภาษาอังกฤษ
ในโรงเรียนนั้นเป็นเดิมมาแทบทุกพระองค์ และยัง
โปรดให้เด็กสรรหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ส่งไป
เล่าเรียนที่สิงคโปร์อีกชุดหนึ่ง ในพวกนี้ พระองค์
เจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก ในกรมหมื่นมเห
ศวรศิวดาศ์ และพระไชยสุรินทร์ ม.ร.ว.เทวะทรง
ได้เด็กส่งไปเรียนที่เมืองอังกฤษเป็นนักเรียนชุด

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๓๕

แรกที่ส่งไปยุโรปในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาการเล่า
เรียนภาษาและวิชาการของฝรั่งเจริญแพร่หลาย
อย่างไร เป็นการชั้นหนึ่งขอยุติไว้

(คัดจากจดหมายเหตุและนิราศตอนตอน)

ลักษณะการศึกษา ของเจ้านายแต่โบราณ

ตามราชประเพณีมาแต่โบราณ การศึกษา
ของเจ้านายซึ่งเป็นพระราชโอรสและพระราชธิดา
กวดขันยิ่งกว่าบุคคลจำพวกอื่น จำเดิมแต่ยังทรง
พระเยาว์อยู่ในพระราชวัง พอรู้ความก็ต้องเริ่ม
ทรงศึกษาสำหรับเจ้านาย จึงเรียนในสำนักเจ้า
นายพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่พระองค์ใดพระ
องค์หนึ่งเป็นอาจารย์ (เมื่อรัชกาลที่ ๓ พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้หม่อมเจ้า
และราชินิกุลที่เข้ามารับราชการฝ่ายในเล่าเรียน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๓๗

อักษรด้ายจนถึงชั้นสูง ท่านเหต่านมาได้ เป็น
อาจารย์เมือรัชกาลที่ ๔ (มั่ง) เจ้านายที่ยังทรง
พระเยาว์ทรงศึกษาเบองตนไปจนได้ความรู้ชั้นอ่าน
เขียน หรือถ้าจะเรียกอย่างปัจจุบันนักคือจนดำเร็จ
ชั้นประถมศึกษาก่อนพระชันษาได้ ๑๐ ปี ตอนนั้นถึง
เวดการเรียนชั้นมัธยม คือ เรียนภาษาไทยชั้นสูงขึ้นไป
ไปแต่เริ่มเรียนภาษามคร เรียนในสำนักอาจารย์
เดิมบ้าง ไปเรียนต่ออาตักษณหรือราชบัณฑิต
เป็นอาจารย์บ้าง จนพระชันษาถึงกำหนดได้กั้นต์
คือพระราชกุมารเมือพระชันษาได้ ๑๓ ปีพระราช
กุมารเมือพระชันษาได้ ๑๑ ปีคงแต่นไปการศึกษาจึง
ได้แยกกัน ฝ่ายพระราชกุมารเมือไปทรงผนวชเป็น
สามเณร เถ่าเรียนศีลธรรมและพระค่างนาในจำ
นักพระอุปัชฌาย์อาจารย์ตามสมควรแก่พระชันษา
แล้วถาผนวชมาประทับอยู่ฝ่ายหน้า แแต่นไปทรง

๓๓๘ สมเด็จพระยาเดิกราชานุกาฬ

ศึกษาวิชาเฉพาะอย่างตามพระอัชฌาศัยย์ คือคิดป
ศาสตร์ เช่น หัตถทรงช่างม้าและใช้เครื่องคิดตราอุ
กัต หัตถกรรมทำถาวรช่างต่าง ๆ กัต นิตศาสตร์
ราชประเพณีและวรรณคดี กัต ชนบททรงศึกษาใน
ด้านกเจ้าหน้าทหรือผู้เชี่ยวชาญในการน ๆ ไปจน
พระชันษาได้ ๒๑ ปี ออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ
เทียบตรงกับเข้ามหาวินยาศัย ทรงศึกษากิจในพระ
ศาสดานาสูงชันไปจนถึงสมถภาวนาและวิชาวรรณ
คดีถึงขั้นสูงสุด หรือวิชาอื่นอันไม่ขัดแก่มณ
ธารูป จนเสร็จการศึกษาดมณฑลก็เข้ารับราช
การได้ตามคุณวิชา ฝ่ายพระราชกุมารนั้น เมื่อ
ทรงพระเจริญชัน ย่อม คงประทับอยู่ในพระราชวัง
ตลอดไป ทรงเป็นสตรีภาพไม่มีกิจซึ่งทรงศึกษา
วิชาชาย การที่ทรงศึกษาต่อจากชนประภมชนไป
กมศีลธรรมและพระศาสดาเป็นต้น นอกจากนั้น
ก็อยู่ในวิชาวรรณคดี กับหัตถกรรมกระบวณช่าง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๓๕

เป็นพน บางพระองค์ จึ่งทรงศึกษาต่อชนไปถึงวิชา
อื่นอื่นจะพึงเรียนได้ ด้วยการอ่านตำรับตำรา คือ
วิชาเลข วิชาโหราศาสตร์และโบราณคดีเป็นต้น
ตามพระอริยาศัย ถึงกระนั้นบรรดาพระราชกุมาร
ย่อมได้ทรงศึกษามากทุกพระองค์ จึ่งได้มีเจ้า
นายพระองค์หญิงสามารถเป็นองค์อาจารย์ สั่งสอน
เจ้านายซึ่งทรงพระเยาว์ ดับค่อกันมาไม่ขาดทุก
รัชกาล

การแต่งโคลงฉันทกาพย์กลอนนิยมมาแต่ก่อน
ว่าเป็นองค์สำคัญ อันหนึ่ง ของความรอบรู้ วรรณ-
คดี บรรดาพระราชกุมาร แม้ทรงศึกษาวิชาอื่น
ตามพระอริยาศัย แต่ส่วนวิชาวรรณคดีนั้นทรง
แต่งโคลงฉันทกาพย์กลอนได้แทบทุกพระองค์ ผิด
กัน แต่สามารถ ยิ่งและหย่อน หรือพระหฤทัยโปรด
มากและน้อยกว่ากัน แต่มีพระราชกุมารบางพระ-
องค์ ซึ่งทรงสามารถโดยมีพระอุปนิสัยในทาง

๓๔๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

วรรณคดีถึงได้รับยกย่องของคนทั้งหลาย ว่าอาจ
แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนดั่งกลบทเป็นชาย พระ
ราชกุมารซึ่งทรงพระเกียรติตั้งมั่นนอพระองค์ ใน
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปราบกฎพระนาม
สมเด็จพระราชาธิบดีของพระเจ้าบรมโกศ ๒ พระ—
องค์ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงแต่งบทละครเรื่อง
อิเหนาพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าฤๅไนซึ่งทรงแต่งบท
ละครเรื่องดาหัตถี (อิเหนาใหญ่) พระองค์ ๑ มา
ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระราชาธิบดีในพระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระองค์
เจ้ามณฑลพระองค์ ๑ กับพระองค์เจ้าอุบลพระ—
องค์ ๑ ได้ทรงแต่งหนังสือไว้หลายเรื่อง ที่ควร
ชมว่าเป็นอย่างดียิ่งนั้น คือ “กุมารคำฉันท์” ซึ่ง
ช่วยกันแต่งทั้ง ๒ พระองค์ยังปรากฏอยู่^(๑) ใน

(๑) กุมารคำฉันท์ พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าหญิงมณฑล
กับพระองค์เจ้าหญิงอุบล หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์เมื่อ พ.ศ.

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๔๑

รัชกาลที่ ๓ กรมพระเจ้าดวงเธอพระองค์เจ้าบุตรี ซึ่ง
ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงวรวรเดวีศรีสุธาดา เมื่อ
รัชกาลที่ ๕ อีกพระองค์ ๑ ซึ่งนับถือกันว่าทรง
สามารถแต่งบทกลอนตั้งผู้ชายได้ ถึงได้ทรง
รับเชิญให้แต่งโคลงเรื่องรามเกียรติ์ สำหรับจารึก
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ ห้องที่ ๒๐ คอน
พระรามเข้าสวนพิราพปรากฏอยู่ ต่อขึ้นมาถึง
พระราชธิดาใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว กรมสมเด็จพระปิยมาตยาพินิต ซึ่งได้รับ
ความนิยมชมชอบทั่วกันหมด ว่าพระองค์ทรงเขียน
ชาญวรรณคดีและเป็นกวีแต่งตั้งผู้ชายได้.

(คัดจากคำนำหนังสือชุมนุมพระนิพนธ์)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เริ่ม เรื่องต้อง ก่อด้วยความยื่น ขนไปถึง พ.ศ.
๒๔๓๕ ในป็นน้อมเค็จพระพุทเจ้าหดวงทรงเป็ดยน
แปดระเบียบการปกครองบ้านเมือง ให้เพิ่ม
กระทรวงเด่นาบตีเป็น ๓๒ กระทรวง และเป็ดยน
ตัวเด่นาบตีบางกระทรวง ตัวข้าพเจ้าก็โปรด ๆ
ให้ย้าย จาก กระทรวง ธรรมการไป เป็น เด่นาบตี
กระทรวงมหาดไทยในคราวนั้น เด่นาบตีต่าง
กระทรวงต่างจัดการแก้ไขใน กระทรวงของตนให้
เจริญทันสมัย ราชการในกระทรวงต่าง ๆ ทำ
ละเอียดกว่าแต่ก่อน และมีกาที่จัดใหม่เพิ่ม
ขึ้นเนื่อง ๆ บุคคลเช่นเคยสมัครเข้าเป็นเด่นายน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๔๓

ตามกระทรวงมาแต่ก่อนหย่อนความรู้ ไม่สามารถ
จะทำงานตามระเบียบใหม่ได้ ทักษะการที่ เปลี่ยน
แปลง เสนาบดีเจ้ากระทรวงจึงต้องแสวงหากัน
จำพวกที่ได้เข้าเรียนมีความรู้ เช่นนักเรียนที่ได้
รับ ประกาศ นียบัตรจากโรงเรียนต่าง ๆ มา เป็น
เสมียน ต่อมาเมื่อเสมียนเหล่านี้ทำราชการดี มี
ความสามารถ เจ้ากระทรวงก็กราบบังคมทูล
ขอให้ รับพระราชทานสัญญาบัตร เป็นขุนนางมีตำแหน่ง
สูงชันในกระทรวงตามคุณวุฒิ เป็นเช่น
หม่อมราชวงศ์หำมี ดูเหมือนจะเป็นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑
วันหนึ่ง สมเด็จ พระพุทธเจ้าทอดวง ครีดี ปรารภ แก่
ข้าพเจ้าว่า ขุนนางที่เป็นชนใหม่ ๆ ในชนนี้ไม่
ใคร่ทรงรู้จัก แต่ก่อนมาตักผู้ดีที่จะทำราชการ
ย่อมถวายเป็นมหาเด็กลงแต่รุ่นหนุ่ม ใน
เวลาเป็นมหาเด็กลง ได้เข้าเฝ้าเห็นรับราชการอยู่
ใกล้ชิด พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จักแทบทุกคน บาง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๔๕

เห็นในเวลานั้น) เมื่อได้ฟังพระราชปรารภแล้ว
กตัญญูคิดว่าใคร่ครวญดู เห็นว่าประเพณีโบราณที่
ให้ ผู้จะเป็นขุนนางถวายตัว เป็นมหาดเล็กเดี่ยก่อน
นั้น เป็นการดีมีคุณมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงรู้จัก ย่อมเป็นบัจจยให้ทรงพระเมตตากรุณา
และไว้วางพระราชหฤทัย ถ้วนตัวผู้เป็นข้าราชการ
นั้น เมื่อได้รู้จักคุ้นเคยและทราบพระราชอัธยาศัย
พระเจ้าแผ่นดิน ก็ย่อมเป็นบัจจยให้เกิดความจงรัก
ภักดี และยังมีประโยชน์อย่างอื่นอีก เพราะ
มหาดเล็กได้เข้าสวดมาคมขึ้นสูง เป็นโอกาสที่จะ
ศึกษาขนบธรรมเนียม และฝึกหัดกริยามารยาท
กับทรงได้รู้จักผู้ใหญ่ในแผ่นดิน คดอด
จนได้คุ้นเคยกับเพื่อนมหาดเล็กซึ่งจะไปรับราชการ
ด้วยกัน เป็นโอกาสที่จะผูกไมตรีจิตต่อกันไว้
สำหรับวันหน้า ว่าโดยย่อประเพณีที่เป็นประ
โยชน์ ดังกล่าว มาหา ควร จะปล่อยให้สูญเสียไม่

๓๔๖ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

เมื่อคิดต่อไปว่าจะแก้ไขด้วยประการใดดี เห็นว่า จะดัดไข้ประเพณีเดิมไม่เหมาะแก่ ราชการสมัย ๕ ๕ ซึ่งต้องการคนที่ได้เข้าเรียนมีความรู้การงาน ในกระทรวงเป็นสำคัญ ทางที่จะแก้ไขควรจะให้ มีโรงเรียนขึ้นในกรมมหาดเล็ก ด่อนความรู้ ๕ ๕ เบื้องต้น สำหรับ รับราชการ พดเรื่อยใน กระทรวง ๕ ๕ ต่าง ๆ และให้นักเรียนถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ๕ ๕ มีโอกาสเข้าเฝ้าเห็นให้ทรงรู้จัก ๕ ๕ ให้ได้ศึกษา ๕ ๕ ขนบธรรมเนียมใน ราชสำนัก ประกอบกันทั้ง ๕ ๕ ๒ อย่าง เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว ควรให้ ไปดำรง ๕ ๕ ราชการตามกระทรวงจนทำงานได้ คัดถึงขนาดจึงให้ ๕ ๕ รับ พระราชทาน ดััญญาบัตร เป็น ขุนนาง ค่อชั้นนั้น ๕ ๕ แทนที่เคยได้ รับดััญญาบัตรไป จากกรมมหาดเล็ก ๕ ๕ อย่างแต่ก่อน ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความคิดเช่น ๕ ๕ ว่ามา สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริ ๕ ๕ เห็นชอบด้วย เดิมมีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้า

จัดโรงเรียนนั้น เพราะเคยจัดโรงเรียนในกระทรวงธรรมการมาแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลขอด้วยเห็นว่าถ้าตั้งโรงเรียนมหาดเล็กสำเร็จได้ดังคิด คงจะเป็นสิ่งสำคัญสำหรับราชการภายนอก เพราะฉะนั้นผู้จะเป็นตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนควรจะเป็นอิสระต่างหากจากกระทรวงต่างๆ แต่จะต้องเป็นผู้ทรงเกียรติคุณในทางวิชาความรู้ ถึงผู้คนนับถือจึงจะจัดการได้สะดวก เดิมสมเด็จพระพุทธเจ้าหัวดวงทรงพระราชดำริ จะโปรดฯ ให้พระเจ้าอุกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (คือกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ซึ่งเพิ่งเสด็จกลับจากประเทศอังกฤษ โดยทรงสำเร็จการศึกษาได้ปริญญาในมหาวิทยาลัยออกดฟอร์ดแล้ว เป็นอธิบดีจัดการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง แต่พระองค์เจ้ารพีฯ กราบบังคมทูลว่าได้ทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์ เป็นสำคัญ สมควรรับราชการทางฝ่าย

๓๔๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ศฤงคาร ก็พอเหมาะอีกทางหนึ่ง ด้วยมีพระราช
ประสงค์จะให้จัดการแก้ไขระเบียบศาลยุติธรรม
อยู่ด้วยอีกอย่างหนึ่ง เวदानันทรวงยุติธรรม
ยังมีบัญชาการแต่ศาลในกรุงเทพฯ เพราะไม่
สามารถจะรับบัญชาการศาลยุติธรรมได้ทั่ว พระ
ราชอาณาเขต ศาลยุติธรรมตามหัวเมืองยัง
อยู่ในกระทรวงมหาดไทยตามประเพณีเดิม ทรง
พระราชดำริว่า จะรอกการ จัด ศาลยุติธรรมตามหัว
เมืองไว้จนกระทรวงยุติธรรม สามารถ จะรับศาล
หัวเมืองได้จะช้านัก จึงโปรดฯ ให้ตั้งมือจัดการ
ศาลยุติธรรมตามหัวเมืองด้วย ให้มีข้าหลวง
พิเศษสังกัดในกระทรวงมหาดไทย เป็นพนักงานจัด
ศาลยุติธรรมตามหัวเมือง ข้าพเจ้ากราบบังคม
ทูลขอให้ คงต้นจัดแต่มีณฑลอยุธยา ก่อน จึงทรง
ตั้งข้าหลวงพิเศษเป็นคณะ ๕ คนด้วยกัน คือ พระ
เจ้าตากษาเธอ พระองค์เจ้ารพพัฒนศักดิ์ เป็นนายก

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๔๕

พระยาไกรดี (เปด่ง) เนติบัณฑิต กับมิดเตอร์-
 เกิก แปรริก เนติบัณฑิตเบดเยียม (ซึ่งเป็นผู้ช่วย
 เจ้าพระยาอภัยราชา โรดจ์ยัคมินส์) ทั้ง ๓ นวน
 ไปจากกรุงเทพ ฯ มีข้าหลวงพิเศษในท้องที่อีก ๒
 คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมรุพงศ์ ศิริพัฒน์
 (เมื่อยังเป็นกรมหมื่น) สมุหเทศาภิบาลมณฑล
 กับพระยาชัยวิชิต (นาค ณ บ่อมเพชร) ผู้รักษา
 กรุงศรีอยุธยา รวมทั้งคณะเป็น ๕ คน การที่ทรง
 ตั้ง ข้าหลวง พิเศษ จัดการ ค้าดยุติธรรม ตามหัว-
 เมืองครวงนน เป็นมุตของระเบียบการค้าดยุติธรรม
 ทอน ๆ ตลอดจนมาจนบัดนี้

แต่การตั้งโรงเรียนมหาดเล็กต้องรอกหาตัวผู้
 จะเป็นอธิบดีต่อมาจน พ.ศ. ๒๔๔๒ เจ้าพระยาพระ-
 เด็จ (ม.ร.ว. เปี้ย มาตาทูกุด) เวदानันยังเป็นพระ
 ยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ในกรมมหาดเล็ก กลับมาจาก
 ยุโรป สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริ

๓๕๐ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เห็นว่าเหมาะแก่ตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนมหาดเด็ก
ที่เดียว ด้วยเป็นผู้มีชื่อเสียงในการเรียนวิชาความ
รู้มาแต่ ครังเป็นนักเรียนในโรงเรียน พระตำหนัก
สวนกุหลาบ และได้ไปเป็นพระครูภาษาไทย
ของสมเด็จพระโอรสาธิราช อยู่ใน ประเทศอังกฤษ
หลายปี ในระหว่างนั้นตัวเองก็ได้เรียนจนรู้ภาษา
อังกฤษด้วย นอกจากนั้นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้
เคยรับราชการ ทั้งในกระทรวงธรรมการและ
กระทรวงมหาดไทย ได้เคยเป็นเลขานุการของ
ข้าพเจ้าด้วย คงจะทำการกับข้าพเจ้า ซึ่งมีพระ
ราชประสงค์จะให้ เป็นผู้แนะนำ และตรวจการ
โรงเรียนมหาดเด็ก และในที่สุดพระยาวิสุทธิ
สุริยศักดิ์ก็ไม่มีตำแหน่งในกรมมหาดเด็ก ยังว่าง
งานอยู่ จึงดำรัสตั้งให้ตั้งโรงเรียนมหาดเด็กชนที่
ตกหลังยาวหน้าประตูพินาศชัยศรีทางฝ่ายตะวันตก
และโปรด ฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นอธิบดี

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๑

โรงเรียนแต่แรกนั้นมา พระยาวิสุทธิศรีศึกษ์ศักดิ์กับ
ข้าพเจ้า ปรึกษากันตั้งระเบียบการที่จะจัดโรง
เรียนมหาดเล็กหลวง ว่าแต่เนือความเบ็นตงน

๑) จะรับนักเรียนอายุระหว่าง ๑๕ จน ๒๐ ปี
แะเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะ อันสมควรจะ
ถวายตัวเบ็นมหาดเล็กได้ ทงให้มีความรู้เรียน
มาแต่ที่อนดำเร้จชนมัยมในสมัยนั้นแล้ว

๒) จำนวนนักเรียนจำกัดเพียงเท่าที่กระทรวง
ต่างๆ ปรารถนาหาผู้มีความรู้เข้ารับราชการ ไม่
ให้ม้นักเรียนมากเกินไป แต่จะกวดขันในการฝึก
สอนให้มีความรู้ดี กงว่านักเรียนที่ กระทรวง
ต่างๆ รับเบ็นเสมียนในสมัยนั้น รับในระหว่าง
๕๐ คน จนถึง ๑๐๐ คน เบ็นอย่างมาก

๓) หลักสูตรของโรงเรียน จะจัดเบ็น ๓ ภาค
ภาคที่ ๑ สอนวิชาเสมียนกับความรู้เบ็นเบงตงน
ของข้าราชการ เมอเรียนดำเร้จภาคที่ ๑ แล้ว ให้

๓๕๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ถวายตัวเป็นมหาดเล็กฝึกสอนราชการในราชสำนัก
เมื่อเรียนสำเร็จภาคที่ ๒ แล้ว ให้ไปฝึกหัดรับ
ราชการในกระทรวงซึ่งจะไปอยู่จนมีความสามารถ
ถึงขนาด ก็ให้รับพระราชทานสัญญาบัตรรับราชการ
ประจำในกระทรวงนั้นต่อไป

เมื่อปรึกษากันแล้วเห็นความขัดข้องของมอญข้อ
หนึ่ง ด้วยไม่แน่ใจว่ากระทรวงต่างๆ จะต้อง
การนักเรียนมหาดเล็กทุกกระทรวง ถ้าต้องการ
โรงเรียนก็จะต้องตั้งหลักสูตรสอนวิชาความรู้ต่าง
กันหลายอย่าง โรงเรียนเพิ่งตั้งใหม่จะสอนที่
ไหนไหว จะไปพาให้กระทรวงต่างๆ ต้องรอ
การงานคอยรับนักเรียนมหาดเล็ก ควรจะเริ่ม
ทดลองแต่กระทรวงเดี่ยวก่อน เอากระทรวง
มหาดไทยเป็นตัวอย่าง เพราะตัวเด็บบดมีหน้าที่
และมีส่วนรับผิดชอบในการตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก
อยู่ด้วยแล้ว เมื่อเห็นพร้อมกันเป็นยุติ ดังกล่าว

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๕๓

มา นำความขึ้นกราบบังคมทูลก็ได้รับพระบรม
ราชานุญาตให้จัดตั้งคณิน ในเรื่องโรงเรียน
มหาดเล็ก มีความซื่อหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าจะกล่าวไว้
ให้เป็นยุคธรรม ตัวข้าพเจ้าเองเป็นแต่คนคิดกับ
เป็นผู้ช่วยแนะนำการที่จัดตั้งโรงเรียนนั้น แต่ส่วน
ที่ดำเนินการจัดได้ตั้ง พระราชประสงค์ของ นับเป็น
ความชอบของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งพยายาม
จัดการมาแต่ต้นจนสำเร็จ นำเดี่ยตายแต่ที่พระ
ยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นผู้จัดการโรงเรียนมหาดเล็ก
อยู่เพียง ๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ เมื่อทรงตั้งเจ้าพระ
ยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม. ร. ว. ศถ์ สุทัศน์) เวต
นินยังเป็นผู้พระยาอุดมการบดี เป็นเสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ท่านชำนาญแต่ฝ่ายคณะสงฆ์ กราบ
ถวายบังคมทูลขอให้เป็นผู้ชำนาญการ ศึกษาเป็นผู้
ช่วย ตมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงดำรัสว่าโรง-

๓๕๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานาภาพ

เรียนมหาดเล็กหลวงก็ตั้งตัวเร็วแล้ว พอจะหา
ผู้ทำการแทนพระยาวิสุทธิศรีศกดิ์ต่อไปได้ แต่
ทางกระทรวงธรรมการไม่ทรงเห็นด้วย จึงทรง
พระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาวิสุทธิศรีศกดิ์ย้าย
ไปเป็นปลัดทูตของกระทรวงธรรมการ และทรง
แต่งตั้งพระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว.จิตร ฤกษ์คั่น) เมื่อ
ยังเป็นท้าวหมื่นศรีธรรมราช หัวหมื่นมหาดเล็ก
อันเคยมีขอเดียงแต่ครั้งเป็นนักเรียนและได้เคยไป
ศึกษาในยุโรป เป็นผู้บังคับการโรงเรียนมหาด
เล็กแทนพระยาวิสุทธิศรีศกดิ์ต่อมา โรงเรียน
มหาดเล็กตั้งมาได้ ๑๑ ปีถึงรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภถึงเงินที่ชาวสยามได้
เรียกรอกันสร้างพระบรมรูปทรงม้าถวาย ถิ่นของพระ
เดช พระคุณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวพระบิรมหาราช เมื่องานรัชมังกด มีจำนวน

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๕๕

เงินเหลืออยู่กว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท ใครจะทรงสร้าง
อนุสรณ์ให้เป็นที่ระลึก ซึ่งเกิดประโยชน์ตอบแทนชาว
สยามด้วยเงินรายนั้น ทรงพระราชดำริว่าโรง
เรียนมหาดเล็กซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรง
ตั้งไว้ เป็นประโยชน์แก่การปกครองบ้านเมือง
มาก แต่ว่าประโยชน์ยังได้เพียงในการปกครอง
หัวเมือง หรือว่าอีกอย่างหนึ่งยังได้แต่กระทรวง
มหาดไทยเป็นพื้น ควรจะขยายประโยชน์ของโรง-
เรียนนั้นให้แพร่หลายไปถึงกระทรวงอื่นๆ ในฝ่าย
พลเรือนให้ทั่วกัน จึงโปรดฯ ให้ขยายการโรง-
เรียน มหาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
พระราชทานเงินเหลือสร้าง พระบรมรูปทรงม้าให้
ใช้เป็นทุน และพระราชทานที่ดินอันใหญ่ของ
พระคลังข้างที่ตำบลปทุมวันรวม ทั้งคอกที่สร้างไว้
เป็นวงเรียกว่า “วงกตางทุ่ง” สำหรับใช้เป็นโรง-
เรียนชั้นแรก พนักงานอำนวยความสะดวกโรงเรียน

๓๕๖ สมเด็จพระยาเจ้าดำรงราชานุภาพ
นั้นโปรดฯ ให้มีกรรมการคณะ ๓ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นนายก และสมเด็จพระ
อนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
เจ้าพระยาพระเสด็จ เจ้าพระยาอภัยราชา
พระยาศรีวิรวงศ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
พระยาเทพวิสูตร และย้ายโรงเรียนจากที่เรียน
ในพระบรมมหาราชวังไปอยู่ที่ “วังกลางทุ่ง” พระ
ยาศรีวิรวงศ์ยังคงบัญชาการอยู่เช่นเดิม ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๔๕๓ เป็นต้นมา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ข้าพเจ้า
เกิดอาการป่วยเจ็บทุพพวดภาพ ต้องกราบบังคม
ทูลขอเวนคืนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
และต่อมาไม่ช้า ขอเวนคืนตำแหน่งนายกกรรมการ
โรงเรียนข้าราชการพลเรือนด้วย เจ้าพระยา
พระเสด็จก็ช่วยถึงอดัญกรรมในหมื่นนั้น เมื่อข้าพ
เจ้าออกจากตำแหน่งนายกกรรมการแล้ว ถึง พ.ศ.
๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๗

โปรดฯ ให้ย้ายการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
เป็นมหาวิทยาลัย มีนามว่า “จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย” ตั้งขึ้นมา.

(คัดจากประวัติพระยานครพระรามา ในหนังสือ
เรื่อง เครื่องถ้วยไทย)

ประเพณีประกาศ พระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสตั้งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติเป็นต้น โดยปรกติกัดำรัสตั้งให้อาดกษณเป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศดงเป็นหนังสือ บางทีดำรัสให้ผู้นับพระราชโองการ มาตั้งอาดกษณให้เรียบเรียงประกาศก็มี ผู้รับตั้งมักเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งจะต้องอ่านวอยการที่ประกาศ แต่ที่มีใช้เป็นเจ้าหน้าที่ เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่งดำรัสใช้ตาม

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๕๘

ตั้งดวงพระราชหฤทัยก็มี ดัชนีที่ออกดัชนี
เรียบเรียงประกาศนั้น ตั้งข้อความเป็นหกข้อ
อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่ตั้ง (๒) นามผู้ตั้ง
ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสตั้งเอง ก็อ้างแต่
ว่าพระราชโองการ ถ้ามีผู้ขึ้นมาตั้งก็อ้างนาม
ผู้รับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอัน
เป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย
(๕) ข้อบัญญัติพระราชนิยมที่ให้ประกาศ เมื่อ
ออกดัชนีร่างเสร็จแล้วคกงนำขุนทดเกล้า ๆ ถวาย
ทรงตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ แต่ข้อหาได้กล่าว
ไว้ให้ปรากฏไม่ ดัชนีที่ประกาศนั้น แต่โบราณ
เป็นหน้าที่กรมพระสุรัสวดีโดยเป็นผู้ถือบาญชีกระ-
ทรวงทบวงการทงปวงที่จะ คัดดำเนินาประกาศแจก
จ่ายไปยังกรมต่าง ๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทง
ปวงนั้น เมื่อมหาดไทย กดาโหม กรมท่า อัน
เป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชา หัวเมืองได้รับประ-

๓๖๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ภาคจากกรม พระสุรัสวดี ก็คัดดำเนินา ส่งไปยังหัวเมืองอันอยู่ในกรมนั้นๆ อีกชั้น ๑ ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎร ทราบ พระราชกฤษฎีกานั้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพฯ กรมเมืองให้นายอำเภอเป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัวเมืองทั้งปวงเจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงานจะอ่านประกาศที่ตำบลไหนให้ ค้ำขังเป็นสัญญาเรียกราษฎรมาประชุมกันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้จึงเรียกกันเป็นคำสามัญว่า “ค้ำขังร้องข่าว” ส่วนต้นฉบับประกาศพระราชกฤษฎีกาทั้งปวงนั้น อาตมกษัตริย์รักษาไว้ในหอหลวงฉบับ ๑ คัดส่งไปรักษาไว้ที่ศาลาดุจขุนอินเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับ ๑ และส่งไปรักษาไว้ที่ศาลหลวงอินเป็นที่ประชุมผู้พิพาก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๖๑

ชาด้วยอีกฉบับ ๑ ประเพณีเดิมมีลักษณะตั้งว่า
มาน

หนังสือประกาศชนเดิม ค้นร่างและดำเนินมา
เขียนในสมุดคำด้วยเส้นดินสอดขาว ส่วนตัวประกาศ
ที่ตั้งไป ณ ที่ต่างๆ มักใช้เขียนลงม้วนกระดาษข่อย
ด้วยดินสอดำ เพราะวิธีพิมพ์หนังสือไทยยังไม่
เกิดขึ้นในขณะนั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชัน
นารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทยขึ้น ความ
ปรากฏว่าเมื่อปีกน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯ ให้โรงพิมพ์
พวกอเมริกันพิมพ์หมายประกาศ ห้ามมิให้คนสูบ
ฝิ่นและค้าขายฝิ่นเป็นหนังสือ ๕๐๐๐ ฉบับ นับเป็น
ครั้งแรกที่ได้พิมพ์หมายประกาศ แต่พิมพ์ครั้ง
นั้นแล้วมิได้ปรากฏว่าพิมพ์ประกาศเรื่องอื่นต่อมา
อีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศต่างๆ ก็ยัง
ใช้เขียนแจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้

๓๖๒ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ
ไขว้แจกประกาศ ซึ่งแต่เดิมกรมพระสุรัสวดีเป็น
พนักงานเขียน ประกาศ แจกจ่ายไป ตามกระทรวง
ทบวงการต่าง ๆ นั้นโปรด ฯ ให้กรมต่าง ๆ ไปคัด
สำเนาหมายประกาศเอง ณ หอจดหวง ยังคงตั้งสำ-
เนาประกาศไปแต่ที่มหาดไทย ถาดโหมและกรม
ท่า สำหรับจะได้มีที่ของตราประกาศออกไปตามหัว
เมือง การที่แก้ไขนั้นนักพอเห็นเหตุได้ คง
เป็น เพราะการเขียน ประกาศ แจกจ่าย มาแต่ก่อน
เป็นการมากมายเหลือกำลังพนักงานกรมพระสุรัส-
วดี แจกไปไม่ทั่วถึงทุกกระทรวงทบวงการได้จริง
ดังที่กล่าวในลักษณะประกาศ จึงได้โปรด ฯ ให้
กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเอง ณ หอจดหวง ต่อ
มาในรัชกาลที่ ๕ นั้น โปรด ฯ ให้สร้างโรงพิมพ์
จดหวงขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวัง ชานานนามว่า
โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ (อยู่ตรงพระที่นั่งภาณ-
มาศจำรูญบันได) เริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปี

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๖๓

มะเมีย พ. ศ. ๒๔๐๑ ในชั้นต้นโปรดเกล้าฯ ให้ทำ
เป็นหนังสือข่าวออกโดยระยะเวลาดำเนินนามว่า
หนังสือราชกิจจานุเบกษา บอกข่าวในราชสำนัก
และเก็บความจากประกาศต่างๆ ซึ่งได้ออกใน
ระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ หนังสือ
ราชกิจจานุเบกษาซึ่งออกในรัชกาลที่ ๔ ครั้งนั้น
เพราะเหตุเรื่องทัพพม่า เป็นพระราชนิพนธ์ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมาก เห็นจะ
ไม่มีผู้นกตารับผิดชอบเป็นผู้แต่ง ครั้นต่อมาทรง
คิดพระราชธุระอันมากชน ไม่มีเวลาพอจะทรง
แต่งหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพราะฉะนั้นพม่า
อยู่ติดกับ ๑ จึงต้องหยุด แต่การทัพพม่า
ประกาศเห็นจะนิยมกันมาก เมื่อหยุดหนังสือ
ราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงโปรดฯ ให้พม่าแต่
หมายประกาศและให้พม่าคัดลอกเรื่อง ไม่คัดแต่
เนื้อความเหมือนอย่างทรงพม่าในหนังสือราชกิจ-

๓๖๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

จานุเบกษามาแต่ก่อน ทำเป็นใบปลิวแจกตาม
กระทรวงทบวงการกระจายไปปิดไว้ตามที่ประชุม
ชนแทนป่าวร้อง เป็นประเพณีสืบมาจากรัฐสภา
ที่ ๕ จึงกตบออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีก เมื่อ
ปีจอ พ. ศ. ๒๔๓๗ แทนนบรตราประกาศจึงใช้
ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และเลิกวิธแจก
จ่ายหมายประกาศอย่างแต่ก่อนสืบมาจนตราว่า
ทุกวันนี้

เพราะเรื่องตำนานเป็นดังแสดงมา ประกาศ
ในรัชกาลที่ ๕ จึงมีตำนานเป็น ๒ ชนิด คือ ประกาศ
ในชั้นคนเมื่อยังมีได้ คงโรงพิมพ์หลวงนั้น มีแต่ตำ
เนาเป็นหนังสือเขียน ประกาศตอนหลังเมื่อตั้ง
โรงพิมพ์หลวงแล้วมีตำนานเป็นหนังสือพิมพ์ ตำน
เนาประกาศชนบทเป็นหนังสือเขียนมีฉบับน้อยมาแต่
เดิม ยิงนานมากยงหายากจนทุกที ประกาศที่มี
ฉบับพิมพ์หาง่ายกว่า จึงมีผู้รวบรวมไว้บ้าง แต่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๖๕

ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครที่สามารถรวบรวมไว้ได้หมด
ทุกฉบับ เป็นแต่มีกันมากบ้างน้อยบ้าง การที่
รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ พิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็น
สาธารณประโยชน์ ได้จัดทำเมื่อครั้งพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทรง
บัญชาการโรงพิมพ์หลวง และเป็นผู้จัดการหนึ่ง-
ตั้งราชกิจจานุเบกษาซึ่งกดับพิมพ์อยู่ในรัชกาลที่ ๕
นั้น ได้ทรงหาตำแหน่งประกาศครั้งรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์
ในหนึ่งตั้งราชกิจจานุเบกษาบ้าง เมื่อพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ออกหนึ่งตั้ง
พิมพ์ครุโณวาท ก็ได้ทรงหาฉบับมาพิมพ์ไว้ในหนึ่ง
ตั้งครุโณวาทอีกบ้าง ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิร-
ญาณออกหนึ่งตั้งพิมพ์ กรมการหอพระสมุดฯ ก็
หาตำแหน่งประกาศรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนึ่งตั้ง
วชิรญาณอีกบ้าง แต่ที่รวบรวมประกาศรัชกาล
ที่ ๔ พิมพ์เป็นเล่มสมุดโดยเฉพาะ ฟังมาพิมพ์

๓๖๖ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ

เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมร-
พันธุ์ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง ได้ทรงพยา-
ยามหาฉบับแต่ที่ต่าง ๆ มารวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อ
รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พิมพ์ได้ ๓
เล่มสมุด โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การเด็ก โรงพิมพ์
อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อมาอีกเล่ม ๑ รวมเป็น ๔ เล่ม
(คัดจากคำนำ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๗)

ปาฐกถาเรื่อง “ประเพณีไทย”

ของ

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี

(องค์ปาฐกทรงแยกเรื่องประเพณีของไทยไว้
เป็น ๕ ตอน คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการ
ศึกษา ประเพณีการทำมาหากิน ประเพณีการ
แต่งงาน และประเพณีการตาย ในตอนหนึ่งๆ
ได้ประทานอธิบายไว้แจ่มแจ้ง

ต่อไปนี้คือดำเนินปาฐกถา ซึ่งพนักงานชวเลข
ประจำสำนักงานหนังสือพิมพ์ไทยได้จดส่งมา ยัง
เกรงว่าจะขาดตกบกพร่องไปบ้าง ซึ่งหากเกิดมี
ข้อเช่นได้ปรารภนั้น ก็หวังว่าจะได้รับประทานอภัย

๓๖๘ สมเด็จพระยาดีรังราชานุภาพ

โทษจากองค์ปาฐก และได้รับอภัยจากผู้ อ่าน
ทวักัน)

บัดนี้ปรากฏว่ามีผู้เอาใจได้คือโบราณคดีมาก
ซึ้นกว่าแต่ก่อน พวกที่ศึกษาโบราณคดีหลาย
คนที่เห็นมิตรหลายของฉัน ได้นำความคิดความ
เห็นมาสอบถาม ซึ่งเขาอยากจะรู้และสงสัย ฉัน
ยินดีอย่างยิ่งที่จะชี้แจงให้ มิตรหลายทุกคนทราบ
สิ่งใดที่รู้จะได้บอกให้ทราบ สิ่งใดที่ไม่รู้ก็จะ
บอกว่าไม่รู้ แต่การที่มากถามกันทีละคนสองคน
นั้นเป็นการลำบากอยู่ เพราะฉันเป็นผู้มีกิจต้องไป
โน่นมานี่ ข้อความที่ต้องการรู้มีมาก ไม่มีเวลา
พอที่จะชี้แจงให้เขาทราบได้

อีกสถานหนึ่งนั้น ความคิดอันเดียวกัน บางที
คนนมาถาม ต่อมาคนโน้นมาถาม ฉันอธิบายไป
ซ้ำๆ ซากๆ เป็นเรื่องเปล่าประโยชน์ ฉันได้
พูดกันว่าผู้ใดอยากจะรู้ขอให้รวมกันเข้า ฉันอยาก

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๖๕

จะแข็งแรง จงนัดพร้อมกัน ถ้ามีจำนวนมากแต่ง
ปารุฎกาให้ฟังก็ได้ หรือถ้ามีผู้ใคร่รู้ ๔-๕ คนมา
พร้อมกันที่บ้านฉันก็ได้ เมื่อได้บอกมิตรไปเช่นนั้น
แล้ว ในเวลาไม่ช้านักก็ได้ รับคำแจ้งความว่ามีผู้
อยากฟังจำนวน ๕๐ คนเศษ ฉันได้ตอบไปว่า ถ้า
เช่นนั้นไปหาที่ฟังเป็นปารุฎกา ที่แต่งมีอยู่ ๒ แห่ง
คือ ที่พิพิธภัณฑสถานและที่หอพระสมุด ที่พิพิธภัณฑ
สถานชาติเคยเปิดให้มหาชนชม จึงตกลงกันให้มา
ฟังที่หอพระสมุด ปารุฎกาที่จะแสดงวันนั้นเกิด
จากมีมิตรอยากฟังเรื่อง “ประเพณีไทย” ก่อน
ที่จะแสดงจำต้องบอกก่อนว่าเกิดมาเป็นคน ท่าน
ทั้งหลายก็ตาม ตัวฉันก็ตาม ไม่มีมีความรู้มาแต่
กำเนิด ตั้งไรที่รู้ก็จะแข็งแรงให้ฟัง ตั้งไรที่ผิด
พลาดไปบ้างก็จงอภัย

คดีธรรมก็ตาม คดีโลกก็ตาม ใครรู้ทั้งหมดพัน

๓๗๐ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี

วิสัย นั้นเป็นผู้เริ่มศึกษาโบราณคดีมาช้านาน และจนมีอายุมากกว่าท่านทั้งหลายที่อยู่ในที่นี้ เว้นแต่พระยาสิงห์เสนีย์ ขอท่านจงอย่าเข้าใจผิด นั้นอยากกล่าวในทางโลกว่าเวลานี้เป็นกลางวัน ก็ไม่มีผู้ใดเที่ยง จึงเป็นอันถูกต้อง หรือว่าด้วยโบราณคดี ก็รุ่งรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นผู้สร้าง ก็ไม่มีใครเที่ยงได้ ก็เมื่อผู้ศึกษาโบราณคดีกตัญญู สิ่งที่ไม่มีมามากอยู่ ถอดความเป็นผู้รอบแคว่ ก็เป็นการเข้าใจผิดทั้งสิ้น และหงระเริงใจไปว่าไม่ควรเรียนไม่ควรรู้ ดังไรที่เราผู้น้อยควรศึกษาหาเหตุผลเพิ่มพูน ความรู้ของเราจะเจริญขึ้นเสมอ ถ้าเรารู้สึกใจว่ารอบแคว่ไม่ต้องพอกพูนอีก นั่นคือทางหายนะเท่านั้น ท่านทั้งหลาย ถ้าประพฤติตนแล้วต้องเต็มเป็นแน่ การแต่งหนังสือก็ให้เราควรตั้งแก้ตัวเราเองได้ บทใดไม่ดีเราตั้งแก้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๗๑

หาเหตุผลหรือปรึกษาผู้รอบรู้ ความคิดความอ่าน
เราจะกว้างขวางขึ้นอีก สำหรับนักโบราณคดี
ถ้าจะเดินต้องจำไว้ ดังที่รายที่สุดคนนอกคือ ไม่รู้
บอกว่ารู้ ทำให้คนทั้งหลายที่พยายามศึกษา
เสียไปด้วย หลักของเรื่องโบราณคดี คัดเอาแต่
ใจความแล้วจำได้ใจไว้ ให้แม่นยำ จะได้เป็น
หลักวินิจฉัยต่อไป

จะยกอุทาหรณ์ปัญหาให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง การ
ค้นคว้าของฉันทน์คนมาคง ๓๐ ปี ฟังได้หลักฐานอัน
แน่นอนเมื่อเย็นวานนี้เอง ท่านทั้งหลายเคยไป
เที่ยวที่พระปฐมเจดีย์ของไทยเรา จังหวัดนคร-
ปฐม คงจะได้เห็นศิลาที่มีรอยจาระบนพระปฐม-
เจดีย์มีมาก ฉันทน์ถึงตั้งนี้เป็นอะไรก็ได้แต่รอยจาระไว้
จึงนึกปลงใจว่า เขาคงใช้ เชือกผูก ร้อยเอามาจาก
ตพบรู เพื่อสะดวกแก่การขนกระมัง เมื่อครั้ง
ศาสตราจารย์เซเคต์อยู่ด้วยกัน เคยไปเที่ยวด้วย

๓๓๒ สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ
กัน ฉันได้ถามเซเคต์ๆ คอบไม่ได้ ค่อมาน
เซเคต์กลับไปเมืองญวนเห็นที่วัดมีระฆังทำด้วยหิน
ใช้ค้ำตั้ง เซเคต์จึงตอบมาว่า หินที่เจาะรูเป็น
ระฆังกระมัง ฉันได้ส่งหอดวงบริบาทออกไปเอามา
ส่งจนไว้ในพิพิธภัณฑสถานของเรา ทำไมฉันจึง
ส่งหอดวงบริบาทไปเอามา ก็เพราะเห็นเป็นของ
แปลก และอยากค้นหาเหตุผลต่อไป ค่อมือเขียน
วานเอง หอดวงบริบาทเอาไม้ค้ำตั้งเป็น
ระฆัง หินเจาะรูค้ำมา ๓๐ ปีฟังได้ความรู้ เมื่อเรา
เห็นดังที่ควรตั้งเกิดเราควรตั้งเกิดให้มาก ที่จริง
เป็นของสนุกมาก เหมือนคิดหมากรุกกอด แต่เป็น
ของโตก สนุกที่เดียว เมื่อภายหลังเราพบของ
จริงเข้าจะยินดีที่สุด เราควรเดินเพราะเป็นการ
เดินของนักโบราณคดี ความยินดีของเราจะบังเกิด
ขึ้นเอง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๗๓

เรื่องประเพณีไทย ที่จริงฉันเคยเปรียบอยู่
หน่อย ถ้าบอกให้รู้ตัวแต่เนิ่น ๆ ก็จะได้ มีเวลา
เที่ยวค้นคว้าให้มากกว่านี้ออก เขาเพียงเท่าที่รู้ก็
แล้วกัน แต่อาจจะขาดตกบกพร่องได้ ประเพณี
แบ่งได้ ๓ ชนิด คือ ประเพณีส่วนตัวบุคคล ประ
เพณีส่วนประชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล ที่เรียก
ว่าประเพณีก็คือ คนทั้งหลายทำตามๆ กันมา
คนแต่ก่อนเคยทำอย่างไร คนต่อมาก็ทำอย่างนั้น
ประเพณี ส่วนตัว บุคคลที่ ประพฤติกันอยู่ก่อนก็คือ
ผู้ชายต้องได้เดือราชปะแตน จนบัดนี้ก็ยังปรากฏ
อยู่ ที่จริงเราก็มิได้คิดเช่นนั้น แต่เป็นประเพณี
อย่างนั้น อีกอย่างหนึ่งประเพณีส่วนประชุมชน
เช่นทอดกฐินและผ้าป่า เป็นงานที่เคยทำพร้อมกัน
มา อีกอย่างหนึ่งประเพณีส่วนรัฐบาล เช่น พิธี
ได้ ซึ่งช้าเป็นคัน แต่จะแสดงให้ ฟังทั้ง ๓ หมวด
อนันไม่ได้ เวลาไม่พอ ฉะนั้นจะยกขึ้นแสดงแต่ประ-

๓๗๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เพี้ยนเฉพาะส่วนตัวบุคคลของไทยเรา ประเพณี
ของไทยเราจะสังเกตได้จากพงศาวดาร ซึ่งท่าน
ทั้งหลายรู้ว่าไทยได้อพยพครอบครัวมาจาก
ทางเหนือ เมื่อเดิมอยู่เมืองจีน ภายหลังไทย
มีอำนาจตั้งผู้ปกครองยกมาทางใต้อยู่ปะปนกับชาว
ต่างประเทศเช่นชอม เขาได้ปกครองอยู่ก่อน เรา
เอาแบบมาประพฤติตาม บางที่จึ่งนำมา เรา
ประพฤติก็มี

คราวนี้จะกล่าวแต่หลักของประเพณีที่เกิดขึ้น
ในส่วนตัวของบุคคลจัดเป็น ๕ ประเภท คือ ประ
เพณีเนื่องในการศึกษา ๑ ประเพณีเนื่องในการ
อาชีพ ๑ ประเพณีเนื่องในการมรณะ ๑ ประ
เพณีเนื่องในการแต่งงาน ๑ ประเพณีเนื่องใน
การเกิด ๑

การเกิด ถึงแม้วาดตัวแต่จะจัดการก็ถูกต้องเป็น
ธรรมดา เมื่อเกิดมาแล้วอยากจะเลี้ยงต่อไป ไม่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๗๕

อยากให้เป็นอันตราย นี่เป็นกรรมตาของสัตว์
คนเราในเวลาเกิด มีความวิตกและความยินดีของ
พ่อแม่เท่ากัน เมื่อเกิดมาแต่ช่วยกันแก้ไข
อย่างดีที่สุด ถมย่นการรอนามยดีถึงที่สุด เด็กที่
เกิดมาไม่ได้ รับอันตราย เพราะมีผู้ศึกษาค้นคว้า
หาเหตุผล ในสมัยโบราณ ต้นของประเพณีการ
คดอดบุตร มารดาใกล้ ต่ออันตราย แม่ๆ ของ
เด็กและตัวของเด็กที่ตายไปก็มาก จึงเป็นเรื่อง
กลัวกันนักไม่ยอมมีลูก คดอดบุตรครึ่งหนึ่ง
เรียกกันว่าออกทพครึ่งหนึ่ง เมื่อไม่เป็นอันตรายก็
บุญกุศล แต่โบราณตั้งไรอันเกิดด้วยเหตุสุดวิสัย
มักโทษผู้ป่ป่ ในเมื่อเวลาตายลง เด็กที่เกิดมา
ไม่ควรตายก็ตาย คนโบราณเชื่อว่าผู้เอาไป คิด
จัดการบ้องกันอย่างสำคัญ ถือว่าประเพณีการ
เกิดเป็นของประหลาดหนักหนา ท่านทั้งหลายที่
เคยไปเที่ยวพิพิธภัณฑ์คงเห็นตุ๊กตาชำรุดทรุดโทรม

๓๗๖ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
 มาก ฉันเห็นว่ามนต์ประโยชน์ เป็นความรู้แก
 ชนชนหลงจึงเอามาไว้ ตักตวงเหตุนานหาคัดไม่ได้
 คอหักหงษ์ ฉันไปพบที่สุวรรณโลกกับเซนต์ด้วย
 กัน ฉันถามเซนต์ ๆ ก็เห็นไปต่างๆ ฉันว่าชะรอย
 ตักตวงเสียขาดกรรมัง ไม่มีห้วงแต่ตัว เซนต์
 ถามว่าเป็นพิธีอะไรจึงได้ทำอย่างนี้ แต่ก่อนที่
 บ้านฉันถึงเวตาชนปีใหม่เดือนใหม่ แม่เคยนำเอา
 ดินมาบ้นเป็นตักตวงเล็กๆ แล้วมีข้าวตอกตอกไม่
 ไปวางไว้ที่ หนทางตามแพรง เป็นการสะเดาะ
 เเคราะห์ เซนต์เขาแปลว่า เสียขาดก็คือเสีย
 ห้วงนั่นเอง คือคอยให้คอหัก คนโบราณเวตา
 ออกตักตวง ตักตวง มาทำ พิธี แล้วบอกว่าให้ แก่ผู้
 นอกจากนมพิธีประกอบอีกหลายอย่าง เช่นเมื่อ
 เด็กออกแล้ว เขาได้กระดิ่งร่อนเร็วแต่ก็ดำดำ
 “๓ วันตักผู้ ๔ วันตักคน ตักของใครรับไปเนื้อ”
 แล้วเขาก็เบยมาชื่อเรียกว่าแม่ชอ วิชนเป็นวิชน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๗๗

ผ่อกเหมือนกัน ไซ้แต่เท่านั้นให้ช่อดงดองช่อ
ช่อเมือเต็กๆช่อ ๑ ช่อเขยด อง บง ไคชนได้อีก
ช่อ ๑ น้พบทางเขยงใหม่ ดั่งเหล่านเพื่อให้ผ่
เกดยด เนื่องจกควมรักดุกถนอมดุก ไม่รู้
ว่าผ่ม่มจริงหรืออย่งไร ทำตามกันมาอย่ง
น นอกจกน ๓ วันยังมีพชทำชวญกนออก ถ่า
จะว่ไปदैว พชการเกดย้อมทำดว้ควมรักเป็น
ประมาณ

ควรวนว่าดว้การศึกษ โดกเขาแบ่งเป็น ๔
ประเภท เรียกว่า ขนาดอุม ขนาดจุง ขนาดแต่น
ขนาดรุน ฉนเขาหดกนมาด้นนษฐานประกอบ
เขากับการศึกษ เต็กที่เรียกอุมนน ด้นนษฐาน
ว่าคงदैเกิดมาจนมอายได้ ๓ ขวบ ขนาดจุงนน
๕ ๕ ขวบถึง ๗ ขวบ ซึ่งจะไปไหนยงไปคตาม
ด่าพงไม่ได้ คองมีคนคอยจุง ค่อนนชนไปถงชน
แต่น เต็กที่เป็นขนาดแต่น ผู้ชายอายุ ๘ ปีจนถึง

๓๗๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

๑๓ ปี ผู้หญิงตั้งแต่ ๘ ปีจนถึง ๑๑ ปี ชั้นที่ ๔ เป็น
ชั้นใหญ่ หมายความว่าถึงขนาดวันรุ่งเดียวดำ นับ
เด็กผู้ชายตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี เด็กผู้หญิงตั้งแต่ ๑๑
คนโบราณเมื่อโกนผมไฟแล้วมักจะเอาไขจุก และ
เคยกะทำพิชกันใหญ่โต คนหลัง ๆ ก็ประพฤติ
ตามกันมาจนบัดนี้ จึงได้ เกิดมีความสงสัยกัน
ขึ้นด้วยเรื่องไขจุก ต้นเดิมมาจากไหน ฉันทันนิษ-
ฐานได้ ทำไมจึงไขจุก ก็ว่าจะได้เป็นเครื่อง
หมายแสดงให้ปรากฏในที่ ชุมชนชนทั้งหลายว่า
เป็นเด็กเท่านั้น เมื่อเขาที่ชุมนุม ผู้ใหญ่จะได้มี
ความเมตตาอุปการะให้ความเต็มอภาคตามสมควร
แก่เด็ก ต่อเมื่ออายุย่างเข้าเขตเตี้ยงดำ พ่อ
แม่ ชวด ตา ของเราก็จัดการโกนจุก มีพิช
ร็ดของกันอีก เพื่อให้พ้นจากเขตเตี้ยงดำ บรรดา
ประเพณีทุกอย่างตั้งขึ้นด้วยความคตงน เพราะ
ฉันทันนิษฐานหลังจึงได้ ประพฤติตาม เมื่อมีคนทำ

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๗๕

ตามแต่ ต้องเกิดขึ้นด้วยความยินดี เด็กขนาด
ขุมและจุงเป็นหน้าทของแม่ผกหัดตั้งสอน จะดี
หรือชวแต่แม่ นักปราชญ์ท่านจึงกล่าวยก
ย่องว่า “แม่เป็นศาสตราจารย์ประเสริฐ” แม่
จึงเป็นเจ้าของเรามาก ครั้นถึงขนาดรุ่นและ
ถนัด อายุตั้งแต่สิบขวบขึ้นไป ผู้ชายเป็นส่วนของ
พ่อ ผู้หญิงเป็นส่วนของแม่ ผู้ชายช่วยพ่อแม่ทำ
ส่วนทำนาค้าขายเป็นการอาชีพ ผู้หญิงอยู่กับบ้าน
ผกหัดตัวเป็นแม่เรือนหุงต้ม ปฏิบัติกิจการทางบ้าน
ผู้ชายบางคนพาเขาไปฝากวัดถวายพระ การเขา
ไปถวายพระก็เพื่อให้ ทำการแทนในหน้าที่ลูกศิษย์
จะดังเกิดได้ว่าเด็กมักจะเรียกพระว่าหลวงพ่อ คือ
นับถือว่าพ่อของตัวจริงๆ การที่ให้พระเป็นผู้
ผกหัดอบรมตั้งสอนนั้น มีประโยชน์ทั้งพ่อแม่
และตัวเด็กหลายอย่าง เพราะพระเป็นผู้ มีเวลาดา
มาก จึงได้มีประเพณีมาจนกระทั่งบัดนี้ คือ

๓๘๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

จากนั้นพ่อแม่เมื่อมีสติปัญญา ก็เอาลูกไปฝาก
ทำกรงาน การฝากวัดเป็นของจำเป็นเหมือนกัน
การ นำลูก เข้าฝาก วัดเปรียญ เหมือน เข้าศึกษาใน
มหาวิทยาลัย ได้ เรียนรู้การสวดมาคมกับผู้อื่น
และได้เล่าต่อธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับตัวด้วย แต่
ก่อนมาถ้อยกันว่าฝากพระเหมือนเข้าอยู่ในยุนิเวศ—
วัดแห่งดงยาม เมื่อเติบโตอายุเข้าเขตบวช พระ
หรือพ่อแม่ก็จัดการบวชให้ การบวชเป็นของ
สำคัญนักสำหรับคนไทยเรา การบวชเป็นวิธีรักษา
ตัวให้อิสระต่อไปภายหน้า ทุกวันทำการบวช
ก็ยังแพร่หลายอยู่น่าชมเชย สำหรับตัวฉันเอง
ได้ ใช้ความรู้ในการบวชมาจนทุกวันนี้ คนที่ทำ
ราชการบางเวลาใจคอให้ล้มลงไปในทางกิสต์-
คันหา แต่เมื่อหวนคิดในทางธรรมก็คิดได้ ยับ
ยังชงใจได้ กระนั้นกดเมือกเวตามเมื่อย ฝ่าย
หญิงเขามักจะถามว่า บวชเรียนแล้วหรือยัง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๘๑

นี่เราจะเห็นได้ว่า ส่วนศึกษาสำคัญที่สุดแห่งเดียว
ก็คือการบวชพระ

การแต่งงาน ประเพณีไทยเรามาก ปล่อยให้
ให้ผู้หญิงเป็นอิสระมาแต่โบราณ คือไม่เก็บ
ตัวตั้งเช่นหญิงแขก ผู้ชายที่รักผู้หญิงบางคน มัก
จะพาเพื่อนไปดูที่บ้านเจ้าสาว แล้วทำความรู้จัก
มักคุ้นกันเสียก่อนจึงแต่งงาน วิชาตมาก เพราะ
เป็นชีวิตของเขาต่อไปในภายหน้า เป็นการดีกว่า
ที่เรียกว่า “คลุมถุงชน” คือทั้งฝ่ายชายและหญิงไม่
เคยรู้จักกันหน้ากันเลย ฝ่ายผู้ปกครองนับถือรัก
ใคร่กันก็จัดการแต่งงานให้ตั้งนี้ เป็นการทำ
ตายชีวิตในอนาคต การแต่งงานมีอยู่ ๒ ชนิด เรียก
ว่า ฮาวาหมงคต๑ วิวาหมงคต๑ อธิบายกันง่ายๆ
ก็คือ ฮาวาหมงคต ผู้หญิงต้องไปแต่งงานที่บ้าน
ผู้ชาย วิวาหมงคต คือ ผู้ชายต้องไปแต่งงานที่
บ้านผู้หญิง พูดถึงเรื่องการแต่งงานบางที่จะไม่

๓๔๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เป็นที่พอใจแก่คนทั้งหลายมากอยู่ ตามที่ได้สังเกตเห็นทุกฉนวนเจ้าภาพทำการผิดมาก เมื่อมีการแต่งงานผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายชายและหญิงมักจะเชิญแขกไปรดน้ำเป็นจำนวนมาก งานใครมีผู้คนไปรดน้ำมากดูเป็นการหรู ใครคิดบ้างว่าเจ้าสาวเขาจะนึกอย่างไร การเชิญแขกรดน้ำแต่งงานเกิดจากการหุดงยศซึ่งผู้ใหญ่ทั้งต้องฝ่าย กิจที่พอจะเห็นได้ผู้ที่ไปรดน้ำมักจะเป็นผู้มีอำนาจ และมีเกียรติ การเชิญแขกไปรดน้ำเป็นการโถงออกไปนอกประเพณี ตามประเพณีเดิมเขาเชิญเฉพาะผู้ปกครองและผู้บังคับของคู่มาว่ากล่าวไปรดน้ำเพื่อให้รู้เห็นเป็นพยาน ใน การที่ได้ เป็นสามีภรรยากันเท่านั้น บุคคลชายหญิงเมื่อแต่งงานแล้วก็เห็นอิสระจะไปอยู่แห่งใดก็ได้ ออกจากอกพ่อแม่

กล่าวถึงประเพณีอาชีพ การทำพาน ทำขัน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๘๓

อย่างที่บ้านห่อทำกันอยู่ทุกวันนี้ และการทำนา
ทำสวนเป็นประเพณีของเรามาแต่เดิม ฯลฯ ฉัน
อยากจะเล่าเรื่องให้ ฟังสักเรื่องหนึ่ง ได้พบที่
มณฑลนครศรีธรรมราช หมู่บ้าน ๑ มีเรือนดี
๑,๐๐๐ หลัง ทั้งบ้านจะหาใครมีเงินถึง ๒๐๐ บาท
ไม่มี แต่หากคนจนก็ไม่มี ผู้ชายทำสวน ผู้หญิง
ช่วยทำงานบ้าน ฉันสอบถามได้ความว่า ดินค้า
ที่ทำมาหาได้ก็ไปแลกเปลี่ยนเป็น เครื่องนุ่งห่มบ้าง
เครื่องใช้บ้าง เครื่องบริโภคน้ำบ้าง แต่ถ้าม้าตัวกัน
กินดูกันไซ้ ไม่มีการทะเลาะวิวาทกัน คงหน้า
ทำมาหากิน การปกครองเขาปกครองกันเป็น
ครัวเรือน

คราวนี้จะกล่าวถึงความมรณะ ชนมดาการ
ตายจะเอาซากศพไว้ไม่ได้ ฉันได้อ่านพบในหน้า
ดือของเซอร์ฮาร์ฟิงส์ นักปราชญ์อินเดีย ว่าที่
ตายแล้วต้องรับเอาไปฝัง พวกที่ถือทางพุทธ

๓๘๔ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

เห็นว่าวิญญาณอาศัยรูป ร่างกายเป็นของไม่มี
ประโยชน์ พวกถืออย่างนี้จึงเอาศพไปเผา คราว
นี้คิดว่าการเผาศพเป็นขมาผู้ตาย คนที่ไม่รู้จัก
เมื่อตายแล้วก็ไม่ควรไปเผา เพราะไม่มีกิจที่จะ
ขมาฉัน ถ้าฉันเป็นศัตรูควรไปเผาอย่างยิ่ง ที่
จริงเมื่อเวลาเผาเจ้าภาพควรบอกให้รู้เท่านั้น ว่า
ศพคนนี้จะเผาฉัน เขาจะไปเผาหรือไม่เป็น
ธุระของเขา และยังคิดไปอีกว่าผู้เผาศพเอารูป
เทียนไปเอง เพราะตั้งใจไปขมาศพ เจ้าภาพไม่ควร
ตั้งรูปเทียนไว้ให้สำหรับผู้ไปเผา ในเมื่อเวลาได้
รูปเทียนก็ต้องตั้งใจ อธิษฐานขอขมาภัยต่อผู้ตาย
ได้ดวงเกินอะไรไปบ้าง กระทำอย่างนี้จะนับว่า
เป็นการถูกต้อง

(คัดจากหนังสือพิมพ์ไทย ฉบับประจำวันที่ ๒๐

มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๓)

อธิบายตำนานเรื่องรำโคม

รำโคมเป็นการพ้อนรำอย่างหนึ่งทำนองเดียวกับระบำ สำหรับเล่นที่หน้าวัดป่าพญา เวทมนต์ออกทอพระเนตรงานมหรสพตอนค่ำกับเค็งดังโต ซึ่งสำหรับเล่นถวายทอพระเนตรเวทมนต์ออกวัดป่าตอนบ่าย การเล่นทั้ง ๒ อย่างนี้เดิมพวกญวนที่เข้ามาค้ามาภักดีพวงพระบารมี คึดฝักหัดกันเล่นถวายทอพระเนตร ถิ่นของพระเดชพระคุณในงานมหรสพของหลวงก่อน แล้วจึงได้เคยเป็นเครื่อง มหรสพ สำหรับไทย เล่นงานหลวงต่อมา

๓๘๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ต้นเดิม ของ การเดินเต็นดิงโต และ ราโคม ๒
อย่างนี้สืบได้ความว่า การเดินเต็นดิงโตญวน
เขาคำรามาคู่กัน ในเมืองจันทน์ พวกชายฉกรรจ์
ที่ใจคอกล้าหาญมักชวนกันฝึกหัดวิชาดำหรับรบสู้
บ้องกันตัว คือหัดวิธีบำรุงกำลัง (ยิมแนตติก)
และมวยปล้ำเป็นต้น ถึงเวदानักชกฤๅษณ์เช่นครู
จัน มักคุมกันไปเที่ยวเดินประดองกำลัง คือที่
เราเรียกว่า “พระบู” ให้คนดู ทำเป็นรูปดิงโต
ได้ตัวเต็นนำกระบองไปเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น
การ เต็นดิงโต จึง เป็น เครื่องหมาย ของ พวกที่ได้
ฝึกหัดมีกำลังวังชากล้าหาญ พวกจันที่เดินเต็น
ดิงโต วงใหญ่ในเมืองเรา เวदानักชกจัน ก็ดมมคิดว่า
เป็นคนชนคินนี้ ถึงพวกที่ชกฤๅษณ์เรียกว่า “บ็อก-
เซอร์” (แปลว่านักมวย) ซึ่งได้เคยก่อการกำเริบ
ใหญ่โตในเมืองจัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ก็กล่าวกันว่า
ว่าเป็นพวกที่เดินเต็นดิงโตนั่นเอง การเดินเต็นดิง

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๘๗

โตคงเป็นประเพณีมาในเมืองจันทบุรีโบราณ พระ
เจ้าแผ่นดินญวนเขาแบบอย่างไปฝึกหัดพวกทหาร
ญวนให้เดินประดองกำลังอย่างจันทบุรี การเดินเต็น
ถึงโตจึงคิดไปเป็นประเพณีในราชสำนักของญวน
ด้วย ส่วนการเดินรำโคมหรือที่เราเรียกกันแต่
ก่อนว่า “ญวนรำกระถาง” นั้น พวกญวนเขาว่า
เป็นของคิดขึ้นในเมืองญวนเอง สำหรับเดินถวาย
พระพรพระเจ้าแผ่นดินในงานมงคล เช่นงานเฉลิม
พระชันษาเป็นต้น ที่เมืองจันทบุรีไม่ เรื่องต้นเดิม
ของการเดินเต็นถึงโตกับเดินรำโคมสืบได้ความดัง
กล่าวมานี้

เหตุที่พวกญวนจะนำรำโคมเดินเต็นถึงโตและ
เดินรำโคมเข้ามาฝึกหัดไว้ในเมืองไทยนั้น ได้
ความว่า เมื่อครั้ง เมืองต่งเกียบกับเมืองเว้ต่างมีเจ้า
ครองเป็นอิสระแก่กัน ที่เมืองเว้เกิดรบกับ พวก
รบชิงได้เมืองแล้วฆ่าฟันเจ้านายเสียเป็นอันมาก

๓๘๘ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว

พวกเชลยวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้พากันหนีพวก
ขบถลงมาทางเมืองไซ่ง่อนหลายองค์ องค์เชียงชนะ
บุตรที่ ๔ ของเจ้าเมืองเวียงจันทน์ก็หนีลงมาด้วย
ซึ่งคือแดนเขมร เขมรเรียกว่าเมืองบันทายมาศ
พวกขบถยกกองทัพมาตีความ เจ้าเมืองไซ่ง่อน
เห็นเหตุก็กลัวจะต่อสู้ ก็อพยพครอบครัวพาองค์
เชียงชนะเข้ามาพึ่งกรุงธนบุรี เมื่อราวปีออก พ.ศ.
๒๓๑๘ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้รับไว้แล้วพระ
ราชทานให้ญวนพวกองค์เชียงชนะตั้งบ้านเรือนอยู่
นอกพระนครทางฝั่งตะวันออก คือแถวถนนพาราหุรี
ทุกวันนี้ จึงเรียกกันว่าบ้านญวนมาจนตั้งร้านถนน
พาราหุรี อยู่มาองค์เชียงชนะพยายามจะหนี พระเจ้า
กรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตเสีย (๑) พวก

(๑) กล่าวกันอีกนัยหนึ่งว่า เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีมีสัญญา
วิปลาศ เกิดอุปาทานว่ามีแก้วอยู่ในท้ององค์เชียงชนะ จึงให้ประ-
หารชีวิต เพื่อจะค้นหาแก้ว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๘๕

องเชียงซุนเป็นญวนพวกแรกที่อพยพเข้ามาตั้งภูมิจำเนาอยู่ในประเทศนี้ เมื่อภายหลังตั้งกรุงเก่าแก่ม้าซาคัก

ต่อมาถึงชนกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ ๑ มีนาคเจ้าเมืองเวียงของค้อ ขอองเชียงซุน เดิมเห็นพวกขบถมาอาศัยอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อนนับถือถึงยกย่องให้ครองเมือง แต่รักษาเมืองต่อสู้ศัตรูไม่ไหว จึงหนีมาอาศัยอยู่ที่เกาะกระบือในแดนเขมร พระยาชดบุรีคุมเรือรบไทยไปลาดตระเวนทางทะเล ไปพบองเชียงซุนจึงพาครอบครัวโดยลำเรือพระยาชดบุรีเข้ามาขอพึ่งพระบารมีอยู่ ณ กรุงเทพฯ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ อันเป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณารับทำนุบำรุง และพระราชทานที่ให้ญวนพวกองเชียงซุนตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำฝางตะวันออก

๓๕๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ที่ตำบลคอกกระบือ คอตรงที่ตงสถานทศโปรตเกศ
ทุกวันนี้ พวกญวนที่หนีของเชียงต้อมมาก
ครันรู วาอง เชียงต้อมได้ มาพึ่งพระบรม เป็นหลัก
แหล่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็พากันอพยพครอบครัวติดตาม
ตามเข้ามาอีกเนือง ๆ จำนวนญวนที่เข้ามาใน
คราวของเชียงต้อมเห็นจะมากด้วยกัน จึงปรากฏ
ว่าของเชียงต้อมได้ควบคุม พวกญวนไปตามเสด็จใน
การทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง ของเราเชียงต้อม
ในกรุงเทพ ฯ ๕ ปี ครั้นถึงบมะเมย พ.ศ. ๒๓๒๘
องเชียงต้อมเขียนหนังสือทูลถวายไว้ที่ทบชา แล้ว
ตอบตรงเรือหนีไปกับคนสนิท เนื้อความในหนังสือ
นั้นว่า ตั้งแต่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ทำนุบำรุงเป็นเอกประ
การ ถึงให้กองทัพไทยไปช่วยตีเมืองไซ่ง่อนพระ
ราชทานก็ครั้ง ๑ แต่การยังไม่สำเร็จ เพราะ
กรุงเทพ ฯ คิดทำสงครามอยู่กับพม่า จะรอต้อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๑

ไปก็เกรงว่าพรรคพวกทางเมืองญวนจะรอนเรไป
เดี่ย ครั้นจะกราบถวายบังคมดาโดยเบ็ดเตลี่ย
เกรงจะมีเหตุขัดข้องจึงหนีไป เพื่อจะไปคิดอ่าน
ค้เอาเมืองไซ่ง่อนคืน ถ้าขัดข้องประการใดขอ
พระบารมีเป็นทพทรงอุดหนุนด้วย เมื่อได้เมือง
แล้วจะมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาสืบไป องเชียง
ดิ้อหนีไปพักอยู่ที่เกาะกูด เมื่อข่าวของเชียงดิ้อ
หน้ทราบถึงพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระพุทธช
ยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงถือโทษ แต่กรมพระ
ราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงจัดเคื่ององเชียง
ดิ้อ ในครั้งนั้นจึงโปรดฯ ให้ญวนพวกของเชียงดิ้อ
ย้ายขึ้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ยทบวงโพธิ์ ยังมีเชอ
ด้ายสืบมาจากญวน

มีคำเต่ากั้นสืบมาว่า เมื่อองเชียงดิ้อเข้ามา
อยู่ในกรุงเทพฯ นั้น ได้คิดผูกหัดให้พวกญวนเดิน
เต็นตั้งโตอย่าง ๑ ญวนหก (พระบู๊) อย่าง ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๓

อย่างไร ขอนได้ตอบดูในโคลงซึ่งกรมหมื่นศรี-
ดิเรนทรทรงแต่ง ว่าด้วยงานพระเมรุพระอัฐิ
สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ซึ่งทำในรัชกาล
ที่ ๑ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๓๘ เครื่องมหรธพ
ซึ่งพรรณนาไว้ในหนังสือนี้ มีปรากฏแต่การ
เด่นเด่นดังโต กล่าวไว้ในโคลงว่า

ญวนเด่นโตต่อแก้ว ผกผัน
ฉวัดเฉวียนเวียนวัด ด่วนได้
ญวนหกตั้งกั้งหัน ปากคาบ ตาบแย
คูคาบปราบเดี่ยวได้ ดยคท้อใจขาม ฯ

แต่การเด่นรำโคม และดังโตคาบแก้วในเวดา
คำมิได้กล่าวถึงในหนังสือนี้เลย จึงได้เที่ยวสืบ
ถามตามพวกญวนที่สูงอายุ ได้ความว่ารำโคม
นั้นเป็นของมีชนที่หัดง ญวนพวกที่เข้ามาชนหัดง
ต่อมาอีกเป็นผู้นำแบบแผนเข้ามา อองเซียงคือ
ได้มาฝึกหัดให้พวกญวนเด่นครั้งรัชกาลที่ ๑ แต่

๓๕๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประชวร

พวกญวนที่อพยพเข้ามาอยู่เมืองไทยภายหลัง
ของเชียงตุง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ อธิกคราว คือคราว
แรกนั้น เมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์-
เสนีย์) ไปตั้งเมืองญวน ในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ ได้
ครัวญวนตั้งเข้ามาตั้งกรุงเทพฯ เมื่อปลายปี
มะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗ ครัวญวนที่เข้ามาคราวนั้น
๒ พวก คือเป็นพวกถือพระพุทธศาสนาพวก ๑
เป็นพวกถือศาสนาคริสต์พวก ๑ พวกญวนที่ถือ
พระพุทธศานานับถือโปรดฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่
กาญจนบุรี สำหรับรักษาซ่อมเมืองใหม่ ซึ่งทรง
สร้างชนบทปากแพรก แต่พวกญวนที่ถือศาสนา
คริสต์นั้น โปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบล
ท่าเตียนในกรุงเทพฯ คิดต่อ กับ พวกคริสต์ตั้งชื่อ
โปรตุเกส ซึ่งอพยพเข้ามาจากเมืองเซบิลาอัน
นั้น และโปรดฯ ให้ขนอยู่ในพระบาทสมเด็จพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๓๕๕

มีนเกต้าเจ้าอยู่หัว เมืองคางพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงผูกหัดเป็นทหารปืนใหญ่

ญวน ๒ พวกตกดาวมาน ถึงรัชกาลที่ ๔ พวกญวนครัดคัง ย้ายตั้งกัไป เป็นทหารปืนใหญ่ฝ่ายพระบวรราชวัง (คือญวนพวกพระยาบรฎาตั้งหนาท) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่ พวกญวนที่ อยู่ เมืองกาญจนบุรีโดย มากอยากจะมาอยู่กรุงเทพ ฯ เหมือน กับ ญวนพวกอื่น จึง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คตองผดุงกรุงเกษม ซึ่งได้ โปรด ฯ ให้ซุกใหม่่น แล้วให้จัดเป็นทหารปืนใหญ่ฝ่ายวังหลวงด้บมา ที่เมืองกาญจนบุรียังมีวัดญวน และมีชื่อคำบด เช่น เรียกว่า “ชกยายญวน” ปรากฏอยู่ เชอด้ยพวกญวนที่ไม่ด้มีครเข้ามากรุงเทพ ฯ ก็ยังคงอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีจนทุกอนัน

๓๕๖ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

ต่อมาจะเป็นปีไหนไม่ทราบแน่ แต่ในระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๗๖ จน พ.ศ. ๒๓๘๓ มีญวนเซวี่ตครัดตั้ง
อีกพวก ๓ ถูกพระเจ้ามีนมาบังคับมิให้ก่อสร้าง
ครัดตั้ง จึงพากันอพยพหนีมาอาศัยเมืองไทยเป็น
คราวที่ ๒ มาอยู่ที่เมืองจันทบุรี จึงมีพวกญวนอยู่
ที่นั่นมาจนบัดนี้

ครวญวนที่อพยพเข้ามาคราวหลังในรัชกาลที่ ๓
นั้น มาเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๓ มีเรื่องปรากฏว่า
เวदानนกองทัพไทยกับเขมรกำลังรบพุ่งจับได้กอง
ทัพญวนที่เข้ามาตั้งอยู่ในแดนเขมร กองทัพญวน
ถูกล้อมอยู่หลายแห่ง เผอิญเกิดความไข้ขึ้นใน
ค่ายญวน พวกญวนเห็นความไข้ ออกมาหาเขมร
ประมาณ ๓๐๐๐ เศษ เจ้าพระยาบดินทรเดชา
บอกตั้งเข้ามากรุงเทพฯ อีกพวก ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ญวนพวก
นั้นไปอยู่บางโพธิ์กับเขมรด้วยญวนพวกของเขมรตั้ง

ชุมนุมพระนิพนธ์

๓๕๗

เพราะถือพระพุทธรูปด้วยกัน และให้ตั้งกัณฑ์
เป็นกรมอาสา ชนอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว เข้าใจว่าญวนพวกหนึ่งที่เป็น
ผู้นำคำรว่าโคมเข้ามา ด้วยมีคำของญวนที่สูง
อายุเด้าว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีรับสั่งถามถึงการเดินของพวกญวน (ทำนองจะ
คำรับสั่งถามถึงเค้ามุดเรื่องเดินตั้งโต) พวกญวน
กราบทูลว่า ประเพณีในเมืองญวนนั้น ถ้าพระ
เจ้าแผ่นดินเสด็จออกเวลาดวงวัน พวกทหาร
เดินตั้งโตถวายทอดพระเนตร ถ้าเสด็จออก
เวลาดวงคืนมี พวก ระบายแต่งเป็น เทพตามารำ
โคมถวายพระพร พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวจึงโปรด ฯ ให้หัด พวกญวนรำโคม ชน
พวก ๑ แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ หา
ได้เดินถวายตัวเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ไม่ ตามคำ
เด้าว่าได้เดินถวายตัวเป็นครั้งแรกเมื่องาน พระเมรุ

๓๕๘ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
โปรดฯ ให้พ่วงกรมขุนนเรนทรทิพย์บุรุษ
แต่เดิมถึงโตมาแต่ก่อนนั้น ทัดเกล้าว่าโคมในเวลา
คำด้วยดีขึ้นมา ดีได้ความในเรื่องตำนานว่าโคม
ตอนที่เด่นอย่างงดงามดังกล่าวมานี้ แต่ถึงโตคาบ
แก้วที่เด่นหน้าพบดาเวธากดวงคน จะมีชน
ครึ่งโคดีบไม่ได้อความ ปรากฏแต่ว่ามังกรคาบ
แก้วนหมมาแต่รัชกาลที่ ๑ แล้ว

วิธีเล่นเต๋นสิงโต และรำโคมอย่างฉวน

นี่ เรื่องที่เล่นเต๋นสิงโตเป็นอย่างไร ดับไม้
ได้ต้นตำรา ต้องว่าแต่ตามที่เคยเห็นพวกญวนหก
เต๋น เริ่มเรื่องคนเต๋น ๒ คนแต่งเป็นสิงโตตัวใหญ่
ตัว ๑ ออกมาเต๋นท่าสิงโตเข้ากับเพลงเครื่องโตโก
เต๋นจบเพลงแล้วตงหนึ่ง (สมมติว่าเข้าโรง) มีคนเต๋น
อีกคน ๑ แต่งเป็นเต๋นออกมาเต๋นท่าเต๋น ครั้นจบ
แล้วมีคน ๑ แต่งเป็นชายหอบโพงมาจะตักน้ำ มา
พบกับเต๋น ๆ จะกิน ชายนั้นจึงเรียกให้พระภุมิช่วย
(มีเรื่องอธิบายตรงนั้นว่า เดิมชายตักน้ำกับพระภุมิ
นั้นเป็นดีหายร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ได้สัญญากันได้
ว่าถึงฝ่ายใดตายไปแล้วก็จะไม่ทิ้งกัน คน ๑ ตาย

๕๐๐ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ไปก่อนได้เป็นพระภุมิเจ้าที่จึงมาช่วยสหายในเวลา
อับจน) พระภุมิก็เดือตายเป็นพวชชายคักหน้าไปจับ
ตูกถึงโค แม่ตึงโคออกมาได้ พระภุมิจึงให้
แก้วแก่ชชายคักหน้า ให้ต้อตึงโคพามาได้ตามใจ
แล้วเห็น ท่านองจะได้ตามสักการยศศักดิ์อย่างใด

ต่อไป แต่พวกญวนหกเดินเพียงต้อตึงโคมา
ได้ก็ยุติเพียงนั้น แล้วเดินพระบิ๋ต่อไปจนหมดเวลา

วิธีเดินรำโคมเมื่อยังร้องรำอย่างญวน เรียก
ว่าญวนรำกระถางนน มีคนรำ ๕๐ คน ยืนเรียง
กันเป็น ๒ แถว แถว ๓ แต่งตัวโพกศีรษะด้วยแพร
ได้เดือแพรเขียว นุ่งกางเกงแพรแดง อีกแถว
๓ โพกศีรษะด้วยแพรเขียว ได้เดือแพรแดง
นุ่งกางเกงแพรเขียว โคมนั้นทำโครงเป็นรูป
กระถางต้นไม้ดีเหลี่ยมกันดอบ บิดกระตาศ
ตัวกระถางทำเป็นโคม ติดเทียนจุดไฟที่ในกระถาง
นั้น ที่ปากกระถางปักถวดคัคคทำเป็นต้นไม้มีดอก
ข้างกันกระถาง ทำเป็นค้ำคองตึงมาดำหรับมีถ้อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๐๑

พวกที่รำถ้อยโคลมกระถางคนตะคู้ ร้องรำเพลงต่างๆ
มักรับเคาะจังหวะ ครั้นร้องรำจบบท ๑ แดงก็ต่อ
กันทำเป็นรูปต่างๆ อย่างหนึ่ง เช่นรูปเรือเป็นคัน
เต็นเข้ากับเพลงเครื่องโตโก เด็กรักแต่รำ
โคลมอีกครบ ๕ คราวจึงหมดเรื่อง

บทที่พวกรำโคลมร้องเป็นภาษาญวนนั้น บท
ต้นเป็นคำถวายน พระพรและก่ด่าวถึงเทพยตามารำ
โคลม บทตอนท้ายเขาเรื่องตักต้อนเจ้าปัด
ปราบโจรโพกผ้าเหลือง กับตอนบ้านเมืองเป็น
จลาจลเพราะตั้งโต๊ะว่าราชการ มากด่าวเป็น
ทำนองตู่ภาษี ได้ขอจดมาจากกรมมหรดพิมพ์
ไว้เป็นตัวอย่างในหนังสือบท ๑

บทถวายนพระพรเฉลิมพระชนม์พรรษา

๑. ย่านถ้อย ย่านถ้อยวา พงเหยง

๔๐๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ตั้งท่านถ้อย โยเกื่อง

๒. เมี้ยนเกื่อง เมี้ยนเกื่องตั้ง วินเบา

ตั้งท่านถ้อย โยเกื่อง

๓. จ้อย่าง จ้อย่างตาย ต่าวทอง

ตั้งท่านถ้อย โยเกื่อง

บทที่คัดมาเห็นว่ายี่สิบสองร้อยมานานแล้ว บาง
ที่จะคาดเคลื่อนจากคำเดิม ซึ่งเป็นภาษาญวน
จึงได้ตั้งไปวนญวนซึ่งเป็นผู้รู้ที่บางโพธิ์ ตรวจ
สอบและให้ช่วยแปลเป็นภาษาไทยมาให้ ได้
ความเป็นคำชี้แจงเพิ่มเติมในเรื่อง ญวนรำโคมต่อ
ไปว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๕ องกรำม ซึ่งภายหลัง
ได้เป็นพระครูบริหารอะนัมพรต แล้วเลื่อนเป็น
พระครูคณานันตมณารักษ์ เมื่อยังเป็นเจ้า
อธิการวัดญวนบางโพธิ์ ได้ออกไปเมืองญวน
ครั้ง ๑ กذبเข้ามาแต่แก้ด้านศิษย์ว่าแบบรำโคม

ชุมนุมพระนิพนธ์

๔๐๓

ญวนที่ร่ากันในประเทศนี้ เกิดอนคตจากแบบ
อย่างในเมืองญวนเดี่ยมาก พระครูกร่ำได้บท
แบบเข้ามา จึงเด็กเด็กศิษย์วัดหัตถ์รำโคมชั้น
ดำรับ ๑ ยังมีตวงเห็ดอยู่ในเวด (ที่แต่งตำนาน)
นักหลายคน คือพระครูคณานันต์มณารักษ์ (บี)
วัดมณฑลมาคมเป็นต้น ก็ได้เป็นเด็กรำโคมครั้ง
นั้น พระครูกร่ำได้เคยพาเด็กรำโคมซึ่งหัดชน
ใหม่ มารำถวายตัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวในงานเฉลิมพระชนมพรรษาครั้ง ๑
แต่จะเป็นปีไรจำหาได้ไม่ บทรำโคมซึ่งส่งไปให้
ตอบนั้น บทของพระครูกร่ำเป็นดังนี้

๑. ปอย่างถ่อ ปอย่างถ่อหฺวา ผงเหียน
คังทนถ่อ โยเกื่อง

๒. เมียงเกรื่อง เมียงเกรื่องคัง บหนาว
คังทนถ่อ โยเกื่อง

๔๐๔ สัมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ

๓. จอบาง จอบางตาย เคียวถ่วง
ตั้งทนถ่อ โยเกื่อง

๔. ว้างเกื่อง ว้างเกื่องตุ้ ตั้งหวา
ตั้งทนถ่อ โยเกื่อง

คำที่ ๔ ในบทของพระครูกร้าม ห้ามในบท
กรมมหรตพไม

คำแปลรำโคมญวน

๑. ถวายดอกไม้ เซ็ดเซ็ดมพระชันษา เติม
พระชันษา (ชิว) ขอเพิ่มพระชนม์พรรษา
ให้ยาวยืน
๒. ขอเพิ่มพระเกียรติยศจงดมณา จงดมณา
(สก) ขอเพิ่มพระชนม์พรรษาให้ยาวยืน
๓. นานา ประเทศมาถวายราชบรรณาการ
นานาประเทศ (ตก) ขอเพิ่มพระชนม์
พรรษาให้ยาวยืน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๐๕

๔. พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรโคมไฟ พระ
เจ้าอยู่หัว ขอบเพิ่มพระชนม์พรรษาให้
ยาวยืน
-

ว่าด้วยรำโคมแบบไทย

กรมฉนวนหก ซึ่งสำหรับเดินเค้นถึงโคและ
รำโคม แต่เดิมผู้ใดจะได้บังคับบัญชาหาทราบไม่
ทราบแต่ว่าเมื่อรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้กรมขุนวร-
จักรพรรดิภาพทรงบังคับบัญชา การที่เปลี่ยน
รำโคมมาร้องรำอย่างไทยนั้น เปลี่ยนเมื่อปีชวด
พ.ศ. ๒๔๐๗ เหตุด้วยในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระชนษาครบ ๖๐ ปีบริ-
บูรณ์ จะมีการมหรตต์เฉลิมพระชนมพรรษา
เป็นการชาติใหญ่ ทรงทราบว่ารำโคมเป็นมหร-
ตต์อย่าง ๑ ซึ่งสำหรับเดินในการเฉลิมพระชนษา
ตามประเพณีฉนวน จึงมีรับสั่งให้กรมขุนวรจักร

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๐๗

ชราภาพคิดอ่านแปลงรำโคม ให้เป็น มหรสพ
อย่างไทย ดำหรับเล่นในการเฉลิมพระชนม์—
พรรษาครั้งนั้น แลวจึงเคยเล่นหน้าพลับพลาแทน
รำโคมอย่างญวนต่อมา แต่เล่นเฉพาะมหรสพที่
เป็นงานใหญ่ เช่นงานสมโภชข้างเผือก หรืองาน
พระเมรุใหญ่ที่ขังสนามหลวงเป็นต้น ถ้าเป็นกาว
มหรสพชั้นต่ำมั่ว ก็ให้คงรำโคมอย่างญวนอยู่
ดังแต่ก่อน เป็นต้นตลอดมาจนในรัชกาลที่ ๕
ลักษณะที่แก้ไขแบบรำโคมเป็นของไทยครั้ง
นั้น ก็อนุโลมตามแบบรำโคมญวน แม้บทที่แต่ง
ใหม่บางบทก็เดินความตามบทญวน เหมือนเช่น
บทญวนที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างในหนังสือนี้ ถ้า
สังเกตก็จะเห็นว่าเค้าความเป็นอย่างเดียวกับ
บทที่ ๒ ที่ ๓ ซึ่งแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง แต่
ผู้ใดจะเป็นผู้ แต่งบทรำโคมภาษาไทยเมื่อในรัช-
กาลที่ ๔ หาทราบไม่ พิศาระหัดเข้าใจว่า มีพระ

๔๐๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

ราชินิพนธ์พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขเพิ่มเติมอยู่หลายแห่ง ผู้ที่คิดตำน้า ร้องนั้นทราบว่าเป็นพระราชมณ (ทองอยู่) เวदानัน ยังเป็นหวดวงพิษณเด่นเป็นผู้ คัดกระบวนร้อง เด่า กันมาว่าได้ โปรด ๆ ให้เข้าไป ร้อง ถวายทรง พัง ก่อน โปรดแต่จึ่งได้ ให้ใช้ เป็นแบบ นอกจากบท ร้องที่แก้ไขในครั้งนั้น คือเพิ่มจำนวนพวงรำโคม อย่างไทยเป็น ๖๐ คน ให้แต่งตัวสวมฉนับเพดา หนึ่งผ้าเกยว ได้เดื่อแพรอย่างน้อยดีแดงแถว ๑ ดี เขียวแถว ๑ มีผ้าคาดพุง สีระะได้หมวกพับ ยอด เป็นหัวนาค (คล้ายรูปหมวกพอกหน้าด้วัน) ดีแดง แถว ๑ ดีเขียวแถว ๑ และโคมที่ร้านนั้นทำเป็น ดอกบัวให้ ถัดคนละ ๒ โคม เป็นโคมดีเขียวแถว ๑ ดีแดงแถว ๑ ร้องเข้าพิณพาทย์เครื่องใหญ่ ทำ รำก็แปลงมาเป็นท่ารำอย่างไทย แต่เดื่อททำที่ คล้ายกระบวนรำอย่างญวนและมีต่อเป็นรูปต่าง ๆ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๐๘

ได้เดินแต่ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗ นั้นเป็นต้นมา
ถึงรัชกาลที่ ๕ มีการเฉลิมพระชันษา เมื่อปี
มะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ เป็นปีแรก มีบทรำโคมแต่ง
ถวายพระพรเฉพาะคราวนั้นบท ๑ ผู้ใดแต่งหา
ทราบไม่ ต่อมา มีบทรำโคมแต่งขึ้นในรัชกาลที่ ๕
อีกชุด ๑ จะเป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย)
หรือผู้ใดแต่งสงสัยอยู่ และจะแต่งเมื่อปีใดก็ไม่
ทราบแน่ บทชุดใหม่นี้เป็นแต่ใช้ร้องผัดกันกับ
บทรัชกาลที่ ๔ ในงานมหรตพซงมีรำโคมหลายวัน
ต้นนิษฐานว่าเห็นจะโปรด ๆ ให้แต่งขึ้นสำหรับ
ร้องผัดเปลี่ยนกันเป็นวัน ๆ มิให้ ฟังเบื่อแต่อย่าง
เดียว เพราะฉะนั้นบทรำโคมของรัชกาลที่ ๔ จึง
ยังใช้มาจนทราบเท่าทุกวันนี้.

ปาฐกถาวิทยุกระจายเสียง
ว่าด้วย

พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงแต่งตั้ง เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

อีก ๔ วันเต็มไป ถึงวันที่ ๔ เมษายน จะเริ่ม
งานพระราชพิธีฉัตรมงคลพระมหากษัตริย์
ประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๔๗๕
งานเช่นนี้เคยมีมาแต่ก่อนครั้งเดียว คือ เมื่อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑๑

ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพมหานครมัยอายุครบ
๓๐๐ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้
มีการตั้งโฆษพระนครทำนองเดียวกับครั้ง

งานเฉลิมกรุงเทพพระมหานครครั้ง^{๒๕} เจ้า
พนักงานได้ ใ้โฆษณาให้ทราบระบอบ การพิธีที่จะ
ทำ ปรากฏในหมายกำหนดการ แะลงในหนังสือพิมพ์แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องนำรายการเหล่านั้น
มาแสดงซ้ำในทีนอีก จะกล่าวถึงแต่ความมุ่ง
หมาย ของการพระราชพิธี^{๒๕} ที่ทำครั้ง^{๒๕} นี้ให้เข้าใจกัน
ชัดเจน ในหมายกำหนดการนั้น แบ่งการพระ
ราชพิธีเป็น ๓ ภาค ภาคที่ ๑ นตองพระนคร ภาค
ที่ ๒ เติมศิริราชสมบัติ ภาคที่ ๓ บำเพ็ญพระ
ราชกุศลทักษิณานุปทาน จะพรรณนาความที่จะ
บอกอธิบายเป็นรายภาคต่อไป

๔๑๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

งานฉลองพระนคร คือว่า งานฉลองอายุ
พระนครอมรรัตนโกสินทร์นี้ ซึ่งประดิษฐานมา
ได้ ๑๕๐ ปี ก็แห่ประเพณีการฉลองอายุนั้น
บรรดามนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชนชาวประเทศไหน
ภาษาใดย่อมถือว่าเป็นศิริมงคล ควรที่ชนชั้นอันดี
กล่าวเพียงชนชั้นใดใครอยู่มาได้แม้เพียงปี ๑ เมื่อ
ถึง คัดตรงกับ ปีเกิด ของตน ก็ย่อม ทำบุญให้ทาน
พวงกุญแจ และมีตรัสหายก็ อำนวยพร และให้ของ
ขวัญด้วยความยินดี สูงขึ้นไปกว่านั้น ก็เม่อม
อายุยังยืนอยู่มาได้ ถึงอายุ ๕๐ ปี ย่อมมีการทำ
บุญฉลองอายุเป็นการใหญ่ขึ้นไป ทำบุญให้ทาน
มากขึ้น มีพวกพ้องมาช่วยด้วยความยินดียิ่งขึ้น
ถ้าอยู่ต่อไปได้ ถึงอายุ ๖๐ ปี ก็เป็นกำหนดที่จะทำ
บุญฉลองอายุเป็นการใหญ่ การฉลองอายุ ๖๐ ปี
นั้น ถือกันว่าเป็นงานที่ถูกต้องตามธรรมเนียม
ผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้ปกครองเช่นบิดามารดาเป็นต้น ผู้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑๓

ตั้งอายุเป็นแต่คอยงให้พร ด้วยถ้อยเป็นคดีว่า
ต่อผู้ใดมดกดี หาดานดี เป็นคนมักตัญญูกตเวที
จึงจะมีการฉลองอายุครบ ๖๐ ปี และยังมีความ
จริงอีกอย่างหนึ่งประกอบกัน คือว่าคนเราที่มี
อายุอยู่มากได้แม่เพียงชวบปี ๓ กดี ๕๐ ปี กดี ๖๐ ปี
กดี ที่สามารถทำบุญฉลองอายุได้ก็ด้วยอาศัยเหตุ
ที่รอดพ้นอันตรายอย่างหนึ่งกับที่มความสูงตำราญ
สมควรแก่ศภาพอย่างหนึ่ง จึงควรยนิคที่มอายุ
อยู่มากได้ ถึงเช่นนการฉลองอายุพระนครก็เป็น
ทำนองเดียวกัน ถ้าหากว่าเมืองใดประเทศใดมี
จตุจตุอยู่ร่าไป หรือมชัคกมายายไม่มีความ
สุขเดย จะอยถึง ๕๐๐ ปี หรือ ๓๐๐๐ ปี ดูกไม่
มีเหตุที่จะฉลองบ้านเมือง คือเป็นเมืองที่อยเย็น
เป็นสุขมาช้านานถึง ๓๐๐ ปี หรือ ๑๕๐ ปี จึงนับ
ความศรัมกตสมควรฉลอง ก็บ้านเมืองจะอยเย็น
เป็นสุขได้นั้น ย่อมอาศัยเหตุอันเป็นข้อสำคัญ

๔๑๔ สมเด็จพระยาตำราจางราชานุภาพ

หลายอย่าง เป็นคนว่า ชาวเมืองนนทบุรีเป็น
พนักงานปกครองและเป็นทวยราษฎร์มีความ
สามัคคี ช่วยกันประกอบกิจการทนุบำรุงบ้านเมือง
ในเวลาดังบถีย์ และช่วยกันแก้ไขความทุกข์ยาก
ในเวลายุคเข็ญ เช่นมีข้าศึกศัตรูมาแย่งยึดขอมลัด
ความสุข หรือแม่จนชีวิตของคน เพื่อรักษาบ้าน
เมืองให้เป็นอิสระอยู่แก่ตน พระนครอมรินทร์
โกสินทร์นี้ มีศิริ มงคลเช่น กล่าว มา ทุก ประ การ
เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมม —
ราชจักรวาลทรงเป็นประมุขของชาติ ชักนำประ
ชาชนชาวสยามให้ช่วยกันต่อสู้ ข้าศึกศัตรู และ
ให้ช่วยกัน ทนุบำรุง บ้านเมือง มีความสุข ดำรง
เจริญมาถึง ๑๕๐ ปีเขาบดิน จึงเป็นเหตุสมควร
แท้ที่เราทั้งหลายไม่เลือกกว่าชาติใดภาษาใด ก็
คำสอนไหนดหรืออยู่ในเพศและชั้นบรรดาศักดิ์ชั้นใด
สุดแต่เป็นชาวสยามแล้วก็ควรจะยินดี และถือว่า

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑๕

การฉลอง พระนครครั้ง ^{๒๕} เป็นเกียรติยศแก่ประเทศ
สยาม กับทั้งชาวสยามทุกสมัย ตั้งแต่ชั้นบรรพ-
บุรุษ ตลอดจนมาถึงชนเราทั้งหลายที่ได้ช่วยกันทำ
การฉลองพระนครครั้ง ^{๒๕} อธิบายอันนี้เป็นข้อใหญ่
ใจความของการฉลองพระนคร

ถ้าท่านผู้ใดได้ตั้งเกิดในหมายกำหนดการของ
กระทรวงวังที่พิมพ์โฆษณาจะแต่เห็นได้ว่า พระ-
ราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ^{๒๕} ซึ่ง
ทรงกระพระบวณการพระราชพิธีจะทำในงานฉลอง
อายุพระนครคราวนี้เป็น ๒ ประเภท ประเภทหนึ่ง
ให้เป็นงานของชาวสยามทั่วไป นับตั้งแต่พระ-
องค์เองตลอดจนถึงเหล่าประชาราษฎร์เป็นเจ้าของ
งานด้วยกันทุกคน ^{๒๕} ชอนพงเห็นได้เช่นในการ
ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ^{๒๕} การ
สร้างปฐมบรมราชานุสรณ์ ^{๒๕} ก็ได้ทรงพระกรุณา
โปรด พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คนทั้ง

๔๑๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหม

หลายบริจาศทวิษัยเข้าด้วร่วมพระราชาทุกด้วกับ
พระองค์ได้ตามใจด้วมีคร อ้อย่างหนึ่งฟังด้งเกิด
ได้ ในหมายกำหนดการนั้น งานใด ๆ ในภาคที่ ๑
เป็นคั้นแต่งานบวงด้ววงที่ทองด้นามหตวงกดี งาน
ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามกดี ที่วัดสุทัศน์กดี ที่
ปฐมบรมราชานุสรณ์กดี โปรดเกล้าฯ พระราช
ทานโองการให้ราชองครวพระนครเข้าไปได้ด้งมา
คมได้ทุกแห่ง เพื่อให้รู้ด้งด้วเป็นเจ้าของงาน
ถดองพระนคร มีทงด้วงบุญแถมมีเกียรติในครงน
ด้วด้วกัน ในความขอนคอรที่ทงทงหลายผู้มา
ในงานจะทรงไว้ ในใจว่าไม่ได้ เป็นผู้มาเทียบด้ง
หรือเป็นแค่มาคุดนด้งกๆ ที่แทนผู้มาโดยฐาน
เป็นเจ้าของงานด้วงหนึ่งตามอัศภาพของคน และ
คอรยินค้อนุโมทนาในการที่พระบาทสมเด็จพระ—
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริชกนาคนให้ทำการ
กศถอนน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑๗

คราวนี้จะว่าถึงพระปฐมบรมราชานุสรณ์ ซึ่ง
ทรงพระราชดำริให้สร้างชนในการเฉลิมกรุงเทพฯ
ครั้งนั้น คือพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธ—
ยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมบรมราชาธิราชผู้ประ-
ดิษฐานบรมมหารัชมังคลาภิเษก และทรงสร้างกรุงเทพ
พระมหานคร อมรรัตนโกสินทร์นี้ ตั้ง ๑ กับ
สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ดำรงประกอบกับพระ
บรมรูปนั้น เพื่อจะขยายเขตพระนครให้ไปมาได้
สะดวก ถึงจังหวัดธนบุรี รวมเป็น พระนคร อันเดียว
กันอีก ๑

ในส่วนพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ควรเข้าใจว่ามีใช้แต่เป็น
เครื่องหมายเฉลิมพระเกียรติยศเฉพาะพระองค์
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเท่านั้น
ย่อมเฉลิมเกียรติของชาวสยามชนบรรพบุรุษ ของ

๕๑๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เราทั้งหลาย ซึ่งได้โดยเสด็จของพระเดช—
พระคุณเป็นพระกำลังของพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย

ความมั่นคงของชาติไทยกับประเทศสยาม ซึ่ง
ได้มีมาด้วยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกเพียงใด ผู้ที่ได้อ่านหนังสือ
พงศาวดารและจดหมายเหตุต่าง ๆ ทราบเรื่อง
ประวัติของไทยเราใน ๑๕๖ ปีนั้นคงมีมาก แต่ผู้
ไม่ได้ อ่านหรือไม่ได้ทราบความก็คงจะมีมากกว่า
จะนำความ บางข้อมากถ้าวในปาฐกถานี้ ให้ทราบ
ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้
ทรงทำสิ่งใดไว้บ้าง ซึ่งตัวเรายังได้รับประโยชน์
เหมือนอย่างว่าได้รับ พระราชทานพระราชมรดก
อยู่ในกาดบดิน จะเดอกมาพรรณนาแต่ที่เป็นข้อ
สำคัญ มิให้เปิดองเวลายืดยาว

พระราชมรดกที่ ๒ คือกรุงเทพพระ—

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๑๕

มหานครอมรรคโกสินทร์ที่เราอยู่ทุกวันนี้ บาง
ที่ผู้ที่ยังไม่รู้เรื่องสร้างพระนครรัตนโกสินทร์จะมี
มาก จะเล่าให้ฟัง

เมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐
นั้น บ้านเมืองเสียหายยับเยินมาก ผู้คนตกถึงมือ
ก็จับกวาดต้อนเอาไปเมืองพม่าหมด ดินทรัพย์
ดังใดถึงมือก็เอาไปหมด วัดวาอารามและบ้านเรือน
ที่เอาไปไม่ได้ก็เอาไฟเผาเสีย เมื่อพระเจ้ากรุง—
ธนบุรี ยกกองทัพขึ้นมาจากเมืองจันทบุรี ไปตี
ค่ายพม่าที่โพธารามต้น ชนะพม่า พม่าแตกหนี
ทิ้งกรุงศรีอยุธยา แต่ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีได้คน
มาแต่ซากเมือง พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบอยู่
ว่าพม่าคงยกมาอีก จะทำอย่างไรดี ถ้าจะเอาที่
พระนครศรีอยุธยาเป็นฐานทัพต่อสู้ข้าศึกอย่างเดิม
ก็ขัดข้องเป็นข้อสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือพระนคร
ศรีอยุธยาใหญ่โต ผู้คนมีไม่พอรักษาพระนครต่อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๒๑

เมื่อ พม่าได้ ๓๕ แซะหุ่อก เป็นแม่ทัพยก มาตีเมือง
พิษณุโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
โลก ทรงรักษาเมืองพิษณุโลกต่อสู้ ซ้ำศึกอยู่ถึง
๔ เดือน ได้ทรงทราบตระหนักว่าที่ที่มีดำนาอยู่
กลางนั้น ถ้าหากในการที่จะต่อสู้เมื่อซ้ำศึกเข้ามา
ถึงต่อมเมือง เพราะจะถ่ายเทผู้คนไปช่วยกันยาก
ที่เมืองพิษณุโลกครั้งนั้นทำสะพานข้ามแม่น้ำถึง ๓
สะพาน แต่กระนั้นยังลำบากเต็มที ที่กรุงธนบุรี
นี้ ดำนาใหญ่และดีก จะทำสะพานก็ไม่ได้ ถ้า
ซ้ำศึกเข้ามาได้ถึงเมืองจะรักษาไม่ไหว พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คงจะได้ทรงพระ
ราชดำริเห็นมานานแล้วว่า ควรย้ายพระนครมา
ตั้งทางฝั่งตะวันออกแต่ปากเคย เพราะเป็นชัยภูมิ
ด้วยอยู่ตรงหัวแหลมมีดำแม่น้ำใหญ่เป็นคูพระนคร
ถึง ๒ ด้าน ดัชนีฐานว่า บัญหาเรื่องย้ายราช-
ธานีข้ามปากน้ำจะ เคยได้ ปรีกษาใน รัฐบาลครั้ง

๔๒๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

กรุงธนบุรี และจะได้ตรวจทำแผนที่พิณจันต์เสร็จ
แล้ว แต่หากพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ทรงเห็นชอบ
ด้วย หรือคิดด้วยมีเหตุการณ์ขัดขวาง จึงระงับ
มาจนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาท—
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประทับดา—
ภิเชกทรงพระราชดำริเห็นเป็นแน่ว่า ในไม่ช้าคง
จะมีศึกพม่ามาตีเมืองไทยอีก จึงตรัสสั่งให้รีบตั้ง
มือสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในเดือน เมษายน ที่เสด็จ
ปราบดาภิเษกนั่นเอง ด้วยเดชบุญในเวลาดำรง
พระนครนุ ท่างเมืองพม่าพระเจ้าปะดุงฟังจะได้
เป็นใหญ่ พม่ายังต้องรบพุ่งกันเอง บ้านเมือง
ไม่ปรกติ ไทยมีเวลาดำรงศึกอยู่ ๓ ปี พอสร้าง
พระนครสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ในบั้นเอง พระ
เจ้าปะดุงก็ยกกองทัพใหญ่มาตีเมืองไทย ตั้งจะ
กล่าวต่อไปข้างหน้า

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ๒ นน คอพระพุทธมหา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๒๓

มณีนีรตันปฏิมากร พระแก้วมรกต ซึ่งเรานับถือ
กันเป็นศรีของบ้านเมือง พระแก้วมรกตพระองค์
นี้ เป็นพระพุทธรูปที่คนทั้งหลายนับถือสักการบูชา
เป็น มิ่งขวัญ ของประเทศ ที่เป็นอิสระ แต่โบราณ
มาหลายแห่ง นับแต่ที่ไถ่ไค่เคียง คือเมืองเชียง-
ใหม่เมื่อเป็นประเทศดانا และเมืองหดวงพระ
บาง เมืองเวียงจันทน์ เมื่อเป็นประเทศด้านข้าง
หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กรุงศรีรัตนาคคนหุด แต่
ประหลาดอยู่ที่ไม่เคยได้มาไว้ในประเทศสยามทั้ง
ในสมัยกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาเป็นราช-
ธานี จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
เสด็จ เป็นจอมพดขึ้นไป ต่กรุงศรีรัตนาคคนหุดมีชัย
ชนะ จึงได้พระมหามณีนีรตันปฏิมากรมาสู่ประเทศ
สยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ เป็นศรีพระนคร จึงทรง
สร้าง วัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นประดิษฐานไว้
ให้เราทั้งหลายได้สักการบูชา มาจนตราบเท่าทุก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๒๕

ในพงศาวดารแต่ก่อนหงตั้ง ฝ้ายไทยเราในเวลา
นั้นก็น่าตั้งน้อยยิ่งกว่าที่เคยตั้ง คักพม่ามาในสมัย
กรุงศรีอยุธยา หรือในสมัยกรุงธนบุรี ด้วยหัว
เมืองฝ้ายเห็นน้อยบเย็นเดียวเมื่อครั้ง คัก อะแซหุณก
ไม่มาตั้งรพตทางหัวเมืองเห็นออกมาช่วยตั้งแต่ก่อน
มีรพตอยู่แต่ในที่ไกลกรุงเทพฯ เท่านั้น อาศัย
พระบัญชาบรมที่ทรงพระราชดำริกระบวนยุทธ์
ซึ่งอาจจะได้ว่าเป็นอย่างดีที่สุด คือเอาคน
น้อยดีคนมากชนะได้ด้วยความคิดดี จำนวนพม่าที่
ยกเข้ามาในคราวนั้น ถ้าจะเปรียบกับจำนวนไทย
ที่มีต่อสู้เห็นจะราวสองเอาหนึ่ง รอดตัวอยู่อย่าง
เดียวก็กองทัพพม่ายกเข้ามาไม่พร้อมกัน เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสืบ
ทราบข่าวคักก็ยกมาทางไหนๆ แล้ว จึงโปรดฯ
ให้จัดกำลังที่จะต่อสู้เป็น ๓ กองทัพ กองทัพฝ้าย
ตะวันตกให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราช

๔๒๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

จันทร ๑ เป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งที่ตำบลดาตัญญา
ในแขวงจังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นที่ราบเชิงเขา
บรรทัด ซึ่งพม่าต้องเดินกองทัพข้ามมา ให้คอย
สกัดกองทัพหลวงของข้าศึก ซึ่งพระเจ้าปะดุง
ยกมาเอง อย่าให้ตั้งมาถึงที่ราบได้ อีกกองทัพ
หนึ่งเป็นกองทัพสำหรับคอยสกัดที่มาทางเหนือ ให้
กรมพระราชวังหลังเป็นแม่ทัพ ยกไปตั้งอยู่ที่
ตำบลปากน้ำโพ แต่มีคำสั่งไปว่ามาให้รบรุกข้าศึก
เป็นแต่ให้ตั้งมั่น ถนอมให้ ข้าศึกทางนี้ ตกลงมาถึง
กรุงเทพฯ ได้ อีกกองทัพหนึ่งเป็นกองทัพหลวง
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
เป็นจอมพลเอง ตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ นี้ ถ้าศึกหนัก
มือทางไหนก็จะช่วยทางนั้นให้ทันที่วงที่ กระ
บวญยุทธศาสตร์เป็นดังนี้ กองทัพพระเจ้าปะดุง
ที่ยกมาทางด้านพระเจ้าเจดียงคองต้องเดินทางบนบ่า
มาบนเขา ทางต้องห้ามชนเลี้ยงอาหารมาด้วย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๒๗

ความลำบากกระยะทางกว่า ๓๐ วัน พอกองทัพหน้า
ข้ามมาถึงเชิงเขาที่ดาดหญ้าก็ถุกกองทัพไทยค้ำคั้น
มิให้ลงมายังที่ราบได้ รบกันอยู่หลายวัน ไทยค้ำ
กองทัพหน้าของพม่าแตกฉานไป ฝ่ายกองทัพ
หลวงและกองทัพอื่น ของพม่าต้อง คิดคั่งอยู่บนเขา
ก็เกิดอดอยากอดโรยไปทั้งนั้น เมื่อพระเจ้าปะดุง
ทราบว่าทัพหน้าแตกแล้วก็ต้องเลิกทัพกลับไป
ครั้นกองทัพหลวงของพม่าถอยไปแล้ว กองทัพ
ไทยทางฝ่ายเหนือก็ระดมค้ำกองทัพพม่าที่ยกมาทาง
นั้นแตกฉานไปหมด ส่วนกองทัพกรมพระราช
วังบวร ฯ ก็ยกลงไปค้ำกองทัพพม่าที่ยกลงมาทาง
ฝ่ายใต้ จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช ได้พม่า
ออกจากพระราชอาณาเขตได้หมด การที่ไทย
ชนะสงครามครั้งทศกัณฐ์ เป็นมหาชัยด้วยอาศัย
พระสติปัญญาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกในกระบวนยุทธศาสตร์ ถ้าไทยแพ้พม่า

๔๒๘ สมเด็จพระยาดีดำรงราชานุภาพ

๒๒๘ ๕๒๘ ๕๒๘
ครั่งนกกคงเดี่ยวบ้านเมือง และบรรพบุรุษของ
เราก็ คงถูกจับเอาไป เป็นเชลย อีกเหมือน เมื่อเดี่ยว
กรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นการที่ชนะศึกใน
ครั่งดาตัญญา จึงเป็นการรักษาอิสรภาพไว้ ให้
เป็นมรดกแก่เราอีกอย่างหนึ่ง

พระราชสมรดกตั้งที่ ๔ นั้น คือความบริบูรณ์
ของพระพุทธศาสนา ซึ่งถึงความเสื่อมทราม
มาแต่ เมื่อ บ้าน แดก เมือง เดี่ยว ครั่ง กรุงศรีอยุธยา
พระเจ้าพระดั่งซัดตอดจนคัมภีร์พระธรรมต้องกระ-
จัดกระจายหายสูญไปเสียเป็นอันมาก พระเจ้า
กรุงธนบุรีได้ทรงพยายามรวบรวมขึ้นใหม่ แต่ทำ
ไม่ได้เท่าใดก็กลับเกิดจางตในพระศาสนาอีก มา
ถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้
ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้คงดั้งเดิม คือทำนุ-
บำรุงพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งทรงศีลตั้งวรและรอบรู้พระ-
ธรรมวินัย แล้วโปรด ฯ ให้ประชุมช่วยกัน

ชุมนุม พระนิพนธ์ ๔๒๘

ทำตั้งคายนารั้วพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง ได้
เป็นหลักฐานในการศึกษา และตั้งสอน พระพุทธ—
คำสั่งนำสืบมาในประเทศสยามจนทุกวันนี้ จึงควร
นับว่าเป็นพระราชมรดกพระราชนานไว้ให้ แก่เรา
ทั้งหลายอีกอย่างหนึ่ง

พระราชมรดกดังที่ ๕ นั้น คือกฎหมายและ
แบบแผนประเพณีสำหรับบ้านเมือง ซึ่งกระจัด
กระจายไปเมื่อครั้งเด็กกรุงศรีอยุธยาหนี ไปรบ
ให้เดชะหารรวบรวมฉบับ แล้วทรงเด็กสดรรฐา—
ราชการเก่าที่มีความรู้ ให้ประชุมปรึกษากันตรวจ
ชำระ และทรงตรวจตราแก้ไขด้วยพระองค์เอง
เป็นที่สุด แล้วตราไว้เป็นหลักฐานสำหรับพิพากษา
อรรถคดีสืบมา แม้ ในเวदानที่ท่าประมอดกฎ—
หมายชนใหม่แล้ว ก็ยังคงอาศัยใช้กฎหมายและ
แบบแผนประเพณี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธ—
ยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงตั้งไว้ ไม่เด็กได้หมดทีเดียว

๔๓๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

จึงควรนับว่าเป็นพระราชมรดกอีกอย่างหนึ่ง

แต่พระราชมรดกที่สำคัญอย่างยิ่งยังมีอีกสิ่ง
หนึ่ง คือ ท่วงประดิษฐ์พระบรมราชจักรีวงศ์
ให้สืบสันตติวงศ์มาถึง ๗ รัชกาล พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวในราชวงศ์นี้ทุกพระองค์ ก็ได้ทรง
ทำนุบำรุงประเทศสยามมา ทั้งด้วยการป้องกัน
ภัยอันตรายภายนอกและภายใน ให้ไพร่ฟ้าข้า
แผ่นดิน มีอิสระ และความสุข ดำรงสืบกันมา
และได้ทรงจัดการแก้ไข ระเบียบวิธี การปกครอง
บ้านเมืองให้ เทียบทันประเทศอื่น จนประเทศ
สยามของเราได้ความยกย่องจนเสมอมาเสมอให้
กับประเทศที่เจริญแล้ว ทั้งนี้โดยพระบาท—
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน พระบรมราชจักรีวงศ์ อัน
สืบสันตติวงศ์ มาแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-
ฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน
รัชกาลปัจจุบันนี้ ทุกพระองค์ทรงปกครองชาวเรา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๓๑

ตั้งแต่ชนบรรพบุรุษให้ รับ ความร่มเย็น เป็นสุขดี
กันตงมาจนถึงตัวเราในบัดนี้ ก็เป็นพระราช
มรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ซึ่งพระราชทานแก่ชาวสยาม

ท่านทั้งหลายเมื่อไปบูชา พระบรมรูปพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ ปฐมบรมราช
านุสรณ์ ควรระลึกถึงพระเดชพระคุณดังกล่าวมา
ถ้ามีน้ำใจซื่อสัตย์ ความ สดุดีตมิ่งคดและความ
สุข ดำราญก็จะมีแก่ท่านทั้งหลายทั่วไปตลอดกาล
นาน

ส่วนการพระราชพิธีออกแผ่นกหนังสือ เป็น
ส่วนในบรมราชวงศ์ คือเฉลิมราชศรีสมบัติให้
ทรงพระเจริญสุขเกษมดำรงอายุ อีกภาคหนึ่งคือ
การบำเพ็ญพระราชพิธีทักษิณานุประทานเป็นการ
ส่วน พระองค์ พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
อุทิศ พระ ราช กุศลต่าง ๆ ที่ได้ ทรงบำเพ็ญ แล้ว

๔๓๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ถวาย ถิ่นของพระเดชพระคุณ ดมเด็จพระ บวรพการี
เหมือน อย่างกราบทูลให้ทรง อนุโมทนาใน การที่
พระองค์ ได้ทรงเป็นประมุขนำชาว ดยยามกระทำให้
เกิดสัตว์ดีดิมงคล และเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง
ครั้งน ด้นขอความปราชูฤทธาเพียงเท่านั้น.

(คัดจากไทยเชษมรวมข่าวฉบับที่ ๑๗๔)

อธิบายเรื่องบุหรี

๑

เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ ข้าพเจ้าได้
รับลิขิตของพระมหากษัตริย์ซึ่งคุ้นเคยกัน บอก
มาว่าเธอจะแสดงเทศนาสอนศีลธรรมแก่ราษฎร
โดยประสงค์จะให้ผู้ฟังได้ความรู้ทั้งศีลธรรมและ
คติโลกอันเป็นปัจจัยแก่ศีลธรรม ก็ในบทที่ ๕ ของ
เบญจศีลซึ่งห้ามการบริโภคสุราและเมรัยนั้น เธอ
หมายจะกล่าวอธิบายขยายโทษของเมรัยออกไป

๔๓๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

จนถึงตำบลบุรี ว่าแม่ไม่เมามากมายถึงเดียดตี
ก็เปิดองทรัพย์สิ้นโดยไม่จำเป็น แต่เธอยังไม่
รู้เรื่องค่านานของการตำบลบุรี ว่าไทยเราคิด
ตำบลตนเอง หรือว่าได้เยี่ยงอย่างมาแต่ชาวประ-
เทศอื่น จึงขอให้ข้าพเจ้าช่วยชี้แจงให้ทราบ
ด้วย ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้ามารโดยกุดเจตนาและ
พอจะช่วยเธอได้บ้าง จึงได้ตรวจดูหนังสือต่างๆ
และคิดค้นเรื่องราวซึ่งเคยทราบทั้งประเพณีที่ได้
เคยเห็นมาในประเทศนี้ รวมความเรียบเรียง
บันทึกหมายว่าจะส่งไปยังพระมหากษัตริย์ช่วย แต่
เมื่อเขียนยังไม่ทันตลอดเรื่อง ประจวบมีกิจคิด
ธุระอื่นกุดต้องทิ้งให้ค้างมา บัดนี้เมื่อว่างจึง
เขียนต่อจนตลอดเรื่อง นี้กว่าถ้าพิมพ์ไว้ในหนังสือ
ฉบับนี้มากมายนานด้วยก็พอจะเป็นเครื่อง
ประดับสติปัญญาผู้อ่านได้บ้าง จึงได้ส่งมา

๒

การที่สู้บหูหรือสู้บกลอง ตลอดจนนักร้อง
 ที่คนชอบประพาศกันทุกวันนี้ ต้นเหตุอยู่ที่โบไม
 อย่างหนึ่งซึ่งเราเรียกกันว่า “โบยา” อันธรรมชาติ
 มัดกันและรัดจับใจผิดกับโบไมอย่างอื่น จึงควร
 บอกอธิบายเรื่องโบยาก่อน ต้นไม้โบราณนี้ ตาม
 คำนำของฝรั่งกล่าวว่า เดิมมีแต่ที่ในทวีปอเมริกา
 เมื่อฝรั่งข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกไปพบทวีป
 อเมริกาใน พ.ศ. ๒๐๓๕ เห็นพวกอินเดียนชาวอเม
 ริกาชอบใช้โบยาเป็นโอดกอยู่แล้ว สืบถามได้
 ความแต่ว่าเคยใช้กันมาช้านาน ไม่มีใครทราบ
 ว่าต้นยาจะมีมาตั้งแต่เมื่อใด และใครเป็นผู้ริ
 ใช้ โบยาเป็นโอดกชนก่อน พวกอินเดียนเรียก
 โบยาว่า “โคบคโค” และมีวิธีใช้ต่างกันเป็น ๔
 อย่าง คือ

๔๓๖ สมเด็จพระปรมหาราชดำรงราชานุภาพ

อย่างที่ ๑ กองไฟขึ้นแล้วเอาใบโคบคโคที่
ตากแห้งโรยลงไปให้เกิดควันส่งกลิ่นไปให้ “ดม”

อย่างที่ ๒ เอาใบโคบคโคตากให้แห้งแล้วหั่น
บดให้เป็นผงใช้ “นัต” ทางจุมก

อย่างที่ ๓ เอาใบโคบคโคที่ตากแล้วหั่นย่อย
ใช้ “อม” ในปาก

อย่างที่ ๔ เอาใบโคบคโคที่ตากและหั่นแล้ว
ใส่ลงในกต้อง เอาไฟจุดแล้ว “สูบ” ควันเข้าใน
ปาก

พวกอินเดียก็นิยมกันว่าใบโคบคโคเป็นไอศ
วิเศษ สามารถช่วยปลดเปลื้องความเดือดร้อน
รำคาญ และให้มีความดำริใจแก่ผู้บริโภคน
ถึงไปไหนก็มีคติศิวไปด้วยไม่ขาด เมื่อพวกฝรั่ง
เริ่มไปอยู่ในทวีปอเมริกา ไปต้องใช้ใบโคบคโค
ก็ติดใจเห็นจริงตามพวกอินเดียเห็นว่า ครั้นต่อมา
เมื่อพระเจ้าพิลิปที่ ๒ ประเทศสเปน ครัดสั่งให้

แพทย์คนหนึ่งชื่อฟรานซิสโก เฟอนันเดซ ไปตรวจ
 พันธุ์พฤกษชาติในอเมริกา แพทย์คนนั้นเอาพันธุ์
 โตบักโคที่เมืองเมกสิโก ไปยังประเทศสเปน
 เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๑ ต้นโตบักโคจึงเริ่มไปมีขึ้นในทวีป
 ยุโรป และพวกฝรั่งชอบใช้กันในประเทศสเปน
 ก่อน ต่อมาราชทูตฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อนิโคต อยู่
 ในประเทศโปรตุเกส ได้พันธุ์โตบักโคส่งไปยัง
 ประเทศฝรั่งเศส ก็ไปปรากฏสรรพคุณและมีผู้
 ชอบใช้กันแพร่หลาย กลายเป็นของสำคัญขึ้นใน
 ทวีปยุโรป แล้วพวกชาวทวีปอาฟริกาและเอเชีย
 ก็พากันไปถึงทวีปนั้นๆ นักปราชญ์ในยุโรปจึง
 ขนานนามโตบักโคเป็นภาษาละตินลงในตำราให้
 เรียกว่า “นิโคตัง” (Nicotin) ตามนามของราช-
 ทูตฝรั่งเศสผู้โฆษณาให้คนรู้เรื่องโตบักโค แพร่-
 หลาย แต่ว่าคนทั้งหลายมักจะเรียกชื่อตามคำ
 ของพวกอินเดียกันว่าโตบักโคอยู่นั่นเอง เป็นแต่

๔๓๘ สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ
เรียกเพี้ยนไปตามประเทศและภาษาต่างกัน ยก
ตัวอย่างดังเช่นพวกชาวเปอเซียเรียกว่า “ตัมบาก”
พวกฮินดูเรียกว่า “ตะมาซู” และพวกมลายูเรียก
ว่า “เตมบาเกา” ชาวยุโรปบางภาษาก็เรียกแต่
ว่า “ตะบัก” เหตุที่เรียกชื่อคล้ายกันทุกแห่งหมด
เช่นว่าน เขาจึงอ้างเป็นหลักฐาน เตมยาตัมมีแต่
ในทวีปอเมริกา พังแพร่หลายมาถึงประเทศอื่นๆ
ไม่ถึง ๔๐๐ ปีเขาดิน

๓

ได้ให้คนดูเรื่องตำนานทางฝ้ายจีนและฝ้ายอิน-
เดีย ทางฝ้ายจีนได้ความว่า จีนได้พันธุ์ไบบยา
(ภาษาจีนแท้จึงเรียกว่า หุ่น) ไปจากเมืองตงซัง
ซึ่งอยู่ในหมู่เกาะฟิลิปปิน ในสมัยเมื่อราชวงศ์ได้
เหม็งครองประเทศจีน (พ.ศ. ๑๘๑๑-๒๑๘๒) ที่
จีนไม่เรียกชื่อคล้ายกับคำโตบักโค ชวนให้คิดว่า

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๓๕

หรือบางที่จะมีผู้พาพันธุ์ ไคบักโคจากทวีปอเมริกา
ข้าม มหาสมุทรแปซิฟิก มายัง ทวีปเอเชีย อีกทาง
หนึ่ง เหมือนเช่นฝรั่งข้ามมหาสมุทรแอตแลน-
ติกไปทวีปยุโรป และชอบมีความประกอบชอบ
กตอยู่ในหนังสือเรื่องประเทศสยาม ซึ่งมองดีเอช-
เคอตาตูแบร์ อัครราชทูตฝรั่งเศสมาในรัชกาล
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๓ แต่ง
กล่าววาทไทยชอบใช้ ไคบักโคอย่างฉุนตงผู้ชาย
และผู้หญิง และไคบักโคที่ไซกันไนกรุงศรี-
อยุธยาอันได้มาจากเกาะมินดาบ่า เมืองจันทบุรี
และปลูกในพนเมืองบ่า ดึงนเป็นเค้าง่อนให้
เห็นว่าเพราะเหตุไคไทยจึงไม่เรียกไคยา ไคบักโค
เหมือนอย่างพวกมลายและชาวอินเดีย เรื่อง
ตำนานทางฝ่ายอินเดียนั้น ได้ความว่าชาวอินเดีย
มียาคับ ยานักฎุ และยาอม (กับหมากพลู) มาช้
นานนับด้วยพันปี แต่ต้นนิษฐานว่าคงเป็นไคไม้

๔๔๐ สมเด็จพระมหาปาติรังราชานุภาพ

อย่างอื่น ครั้นได้ใบโคบัคโคมาเห็นว่าดีกว่าใบยา
อย่างเดิม จึงเปลี่ยนมาใช้ใบโคบัคโคแทน เพราะ
ฉนั้นชาวอินเดียจึงได้เรียกว่า “ตะมาซู” ฝ่ายชน
ชาติไทยคงภูมิดำเนาอยู่ต่อแดนอินเดียมาทางทิศ
ตะวันออก และมีทางคมนาคมกับชาวอินเดียมา
แต่ดึกดำบรรพ์ คงได้ประเพณีกินหมากและใช้
ใบยาอย่างเดิมมาจากชาวอินเดีย ตั้งแต่ใบโค
บัคโคยังมีได้มีในหัวป่าเชีย จึงเรียกใบไม้ซึ่ง
สำหรับใช้สูบ ร่ม ตม นัต่ว่า “ใบยา” (หมาย
ความว่าใบไม้ซึ่งใช้เป็นไอศก) ในภาษาไทย
เหมือนกันทุกจำพวก ครั้นมีใบโคบัคโคเข้ามา
ถึงเมืองไทย เห็นจะได้มาจากเกาะมินดาเหมือน
อย่างจีน ไทยเห็นว่าวิธีที่ใช้ใบโคบัคโคก็เช่น
อย่างเดียวกับเช่นใช้ใบยาอย่างเดิม เป็นแต่วัสดุ
ชาติผิดกัน เปรียบเหมือนอย่างมะม่วงออกรอกกับ
มะม่วงพิมเสน แต่ก็ยังเป็นมะม่วงด้วยกัน จึงเรียก

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๔๑

โตบักโคคามเคยปากว่า “โบายา” แต่เมื่อเพาะ
ปลูกพันธุ์โตบักโคชนในประเทศนี้ และชอบใช้
กันแพร่หลาย การที่ชอบใช้โบายาอย่างเดิมน้อย
ลงโดยลำดับ ชื่อว่า “โบายา” และ “คั่นยา”
ตลอดจนคำที่เรียกว่ายาสูบ ยากินกับหมาก และ
ยานัตถ์ จึงกลายเป็นหมายความว่า โตบักโค ถึง
กระนั้นยังมีโบายาอย่างอื่นที่เรียกว่า “ยา” เหลือ
อยู่ เช่น “ยาข้าวเย็น” เป็นต้น แต่ยาที่ไทย
เราใช้สูบ ใช้กินกับหมากและใช้นัตถ์ในปัจจุบัน
นี้ ควรเชื่อได้ว่าเป็น “โตบักโค” ซึ่งเราได้พันธุ์
มาจากต่างประเทศ

๔

ไทยเราเริ่มรับสูบหรือชนเมื่อใด และเหตุใด
เราจึงเรียกว่า “บุหรื” ขอนมทางที่จะพิจารณา
ชอบกถอยู่ ด้วยกระบวนการที่ใช้โบายาอย่างเดิม

๔๔๒ สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาฬ

เป็นโอดักรักษาโรค ที่เอาใบยามวนดุมเหมือน
บุหรีกัม แม่ทุกวันนี้รักษาโรคหัดยังใช้มวน
ดุมอย่างบุหรี แต่เรียกว่ายา หาได้เรียกว่า
“บุหรี” ไม่ ถึงบุหรีจริง ๆ ชาวบ้านนอกก็ยังเรียก
กันแต่ว่า “ยา” (แม้บุหรีดีคาเรต cigarette ก็
มักเรียกกันว่า “ยาแแกเรต”) คำที่เรียกกันว่า
“บุหรี” เป็นคำของผู้พูดเป็นพื้น แต่เมื่อเอาไป
ใช้ในราชศัพท์ ก็กลับเรียกว่า “พระโอดั” อัน
หมายความว่ “ยา” เหมือนกับชาวบ้านนอกเรียก
ตุประทัดอยู่ พิเคราะห์ดูคำว่ “บุหรี” เห็นว่
เป็นคำภาษาจีน มีใช้ภาษาไทยเป็นแน่ ไม่มีตั้งดีย์
พม่ากัดับบุหรี แต่เขาเรียกเป็นคำภาษาพม่าว่
“เฉะติบ” แปลเป็นภาษาไทย เฉะว่ยา, ติบว่มวน
เขมรเรียกบุหรีว่ “บารี” ดันนิษฐานว่จะได้ไป
จากคำบุหรีที่ไทยเรียกนเอง เพราะคำว่ “บารี”
ไม่มีในภาษาเขมร จึงมีปัญหาว่คำ “บุหรี” เป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๔๓

ภาษาอะไร และเหตุใดไทยเราจึงเอามาใช้ในคำ
พูดภาษาไทย ได้ให้ค้นหาคำ “บุหรี” อยู่ในหนังสือ
อธิบายภาษาต่างๆ พบในอธิบายภาษาเปอร์เซีย
เขียนคำบุรี (Buri) แปลว่า “แหดม” คู่สมกับ
ประเพณีเก่า ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยเห็นและเคยทราบ
ความมาแต่ก่อน คือบุหรีที่ไทยเรารุ่นเดิมใช้
แต่บุหรีกับแหดมอย่างเดียวกัน ม้วนด้วยใบทองแห้ง
บ้าง ใบจากบ้าง ถ้าจะพิสูจน์ข้อนี้ จงพิจารณา
ดูในพานทอง เครื่องยศก็จะเห็นได้ว่ามีช่อง ๒ ใบ
ใบช่องสำหรับใส่พัด ใบช่องสำหรับใส่บุหรี มี
เป็นแบบมาแต่โบราณ ช่องใบใส่บุหรีนั้นต้อง
เป็นบุหรีกับแหดมจึงจะลงช่องได้ บุหรีอย่างกัน
บ้านพึงเกิดขึ้นในตอนปลายรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโก
สินทร์ เขาว่าพระองค์เจ้าดิ้งหนาทราชบุตรกรุงศุภ
กับใครอีกบ้างจำไม่ได้คิดประดิษฐ์ขึ้น เพื่อจะได้
สู้บควันและอมยากับหมากไปพร้อมกัน บุหรีกัน

๔๔๔ สมเด็จพระยาดีรังราชานุภาพ

บ้านส้มย่นจึงปล่อยยาไวนอกใบคองพอให้อิ่มได้
เรียกกันว่า “บุหรืขำตา” ตามชื่อของผู้ที่มวนขาย
บุหรืที่บ้านอย่างทศศัยาเพียงใบคอง หรือที่มวน
ด้วยใบคองอ่อนและใบบัว เป็นของเกิดขึ้นหลังมา
อีก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าประติษฐานในรัชกาลที่ ๕
ทรงเห็น ด้วยเคาเงอนมั่งดังถาวมา จึงตั้งนิษฐาน
ว่าพวกแขกเปอเซีย (ต้นสกุลของพวกแขกเจ้าเช่น
ทุกวณ) ซึ่งเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา จะมา
ดื่บบุหรืช่นก่อน ไทยเราเอาอย่างมาดื่บจึงเรียกว่า
“บุหรื” ตามคำพวกเปอเซีย คำเปอเซียที่เราเอา
มาใช้เป็นภาษาไทย เช่นดอก “กุหลาบ” เป็นต้น
ยังมีออกมไป คำว่า “ดื่บบุหรื” คงเป็นคำคู่กับ
“ดื่บถ้อง” แต่การดื่บถ้องดูเหมือนไทยจะได้
แบบอย่างมาแต่จีน ทั้งไทยฝ่ายเหนือและฝ่าย
ใต้ ว่าเฉพาะชาวกรุงเทพฯ แต่ก่อนมาผู้ที่ชอบดื่บ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๔๕

กตองน้อย มักชอบใช้แต่อกับหมากรุก ถ้าสู้
ก็ชอบสู้บรูหรือเป็นพน วิจัยเรื่องบรูหรืออธิบาย
ตามทฤษฎีและคิดเห็นอันดังมา

(จากวารสารศิลปากรฉบับปีที่ ๑ เล่ม ๒ ตุลาคม ๒๔๕๑)

แพชชั่น

เราท่านที่เอาใจได้ในชนบธรรมเนียมฝรั่ง โดยเฉพาะผู้ที่ได้เคยไปยุโรปย่อมทราบกันอยู่ว่า ชาวยุโรป (อาจจะถึงชาวอเมริกาด้วย) ย่อมกันว่า อังกฤษเป็นยอดเยี่ยมในการทำเครื่องแต่งตัวผู้ชาย และฝรั่งเศษเป็นเยี่ยมในการทำเครื่องแต่งตัวผู้หญิง เรืองเครื่องแต่งตัวผู้ชายดูไม่สู้หน้าอัจฉรย์นัก ถึงจะเปลี่ยนแบบอย่างก็เป็นแต่ได้กนอย มีใครเห็นแบบเก่า แต่ส่วนเครื่องแต่งตัวผู้หญิงนั้น อาจเปลี่ยนแบบอย่างไปได้ต่างๆทุกปี บางปีก็แซนดี้ บางปีก็แซนยาว บางปีรูปแซนเดอเหมือนชาห์มู

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๔๗

แถม หรือเหมือนต่อลงตรงมาข้างใต้แขน ส่วน
กระโปรงนั้นบางที่ก็ยาวลงมาถึงตากิน บางที่ก็
สั้นขึ้นไปถึงแทบไม่ปกเข้า รูปแต่งผมและหมวก
ก็เปลี่ยนไปต่างๆ อย่าง เครื่องแต่งตัวที่เปลี่ยน
ไปต่างๆ อย่างนี้ มิใช่ผู้หญิงปรึกษาหารือคิดอ่าน
กันเอง ได้ยินว่าความคิดเกิดจากเจ้าของห้างทำ
เครื่องแต่งตัวผู้หญิงในเมืองปารีส และผู้คิดนั้นมัก
เป็นผู้ชายมีไมตรีคนรัก ข้าพเจ้าเคยได้ยินเขา
เล่าอย่างนี้ ฉันทประหลาดใจ ถ้าความจริงเป็น
เช่นนั้น ผู้คิดแบบเครื่องแต่งพวกต๋อนนั้น ก็มีอำนาจ
ยิ่งกว่ารัฐบาลทุกประเทศหมด เพราะอาจจะ
ปรึกษากันคิดแบบเครื่องแต่งตัวชน แล้วบังคับให้
ผู้หญิงในโลกแต่งตัวตามแบบที่คิดเช่นนั้น อุปมา
อย่างว่าท่านพวกก็นตกตงกันว่า บินให้ผู้หญิง
ได้กระโปรงสั้นตุ่นเกิด แล้วคิดเครื่องแต่ง
ตัวอย่างแบบกระโปรงสั้นๆ ประกาศว่าเป็น “แพ

๔๔๘ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี
ชั้น ” พอกิตติศัพท์ถึงผู้หญิงไม่ว่าชาติใดภาษา
ใด ก็พากันตงทนทำเดื่อกระโปรงตั้งแตงทัวไปทุก
ประเทศ ไม่มีใครที่จะขัดขืน หรือแม่แต่ทักทวง
ไม่มีประเทศใดที่จะทำเช่นนั้นได้ ดุเป็นกร
อัครราชย์นักรหา เมื่อข้าพเจ้าไม่มีทางที่จะหาธิ-
บายได้ก็ยังไม่ได้คิดค้นว่าเหตุใดจึงเป็นได้เช่นนั้น
ครั้นเมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๓ ข้าพเจ้ามีโอกาศไป
ยุโรปอีกครั้ง ๓ เมื่อไปพักอยู่ที่กรุงปารีส มีกิจ
ที่จะต้องทำเครื่องแต่งตัวเพิ่มเติม นักชนได้ถึง
ความดังดัยทักดาวมา เมื่อข้าพเจ้าไปติดต่อ
ที่ห้างอังกฤษซึ่งมีช้อเดียงห้าง ๓ เณอญไปพบ
ผู้จัดการเป็นคนมีอริยาศัยสุภาพ จึงได้ถาม
ปัญหาเขาว่า เหตุใดชาวยุโรปจึงนับถักถัก
เครื่องแต่งตัวผู้ชายข้าง อังกฤษ ทำดี กว่า ชาตินั้น
และนับถักถักว่าใน เรื่องเครื่องแต่งตัว ผู้หญิงไม่มี

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๔๕

ใครตู้ฝรั่งเสด เขารับบอกอธิบายให้ ฟัง ตั้ง
กล่าวต่อไปนี้

วิสัยคนอังกฤษเป็นคนเซอเวคัพ ชอบรักษา
แบบอย่างของที่ตั่วไว้ ไม่นิยมในการที่จะเปลี่ยน
ไปให้แปลกประหลาด เหมือนอย่างเครื่องแต่งตัว
ตรงไหนทำได้ คั้งที่แต่ัวเขารักษาหัดที่ตั่วไว้ โดย
จะเปลี่ยนแพ้นั้นเครื่องแต่งตัวเพื่อประโยชน์การ
ชอขายให้เห็นแปลกกว่าของเก่า เขาก็แก้แต่
ตรงที่ไม่สำคัญอันเป็นหัดของรูปเครื่องแต่งตัว
อุทาหรณ์ของคำชแจงซอน ขอให้ตั้งเกิดดแบบ
เครื่องอิวนิงเตรส ซึ่งดำหรับแต่งเวตาเยนเมื่อ
๕๐ ปีมาแล้ว กับแบบที่ใช้ยู่เดยอน จะเห็นได้
ว่าตัวหัดกรุปต้นฐานเกือบจะยังเหมือนกัน เป็น
แต่เปลี่ยนแบบตรงนนตรงนที่ไม่สำคัญ ยกเยองไป
เล็กน้อย ฝ่ายพวกชาวต่างประเทศอื่นในยุโรป

๔๕๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ก็อยากจะทำแข่งอังกฤษอยู่เดี๋ยวนั้น แต่ด้วยชนชาติอื่นชอบทำของใหม่ให้เห็นว่าเป็นแฟชั่นเปลี่ยนแปลงงามแปลกกว่าของเดิม มักทงหดที่เข็นข้อสำคัญเครื่องแต่งตัว เปลี่ยนไปได้หน่อยก็ไม่พอใจคน จึงไม่นิยมกันยิ่งขึ้นเหมือนเครื่องแต่งตัวที่อังกฤษทำ แต่ส่วนเครื่องแต่งตัวผู้หญิงนั้นอังกฤษไม่ฉลาดคิดพิถีพิถังงดงามได้เหมือนฝรั่งเสีย จึงสู้ฝรั่งไม่ได้ เขาขี้ใจให้ฟังดังนั้นเมื่อพิเคราะห์ก็เห็นชอบกต คำที่เขาถ่าว่ากันว่ากรุงปารีสเป็นราชธานีของยุโรป มีความจริงอยู่ในนั้นมาก ว่าเฉพาะเรื่องเครื่องแต่งตัว ไม่เฉพาะแต่ชาวต่างประเทศที่ไปยุโรป ถึงชาวประเทศต่างๆ ในยุโรปที่เดินทางไปยังประเทศอื่น มักต้องผ่านกรุงปารีส เหมือนเช่นชาวตะวันออก เช่นไทยเราก็คือ อเมริกาก็ดี ไปยุโรปมักไปพักที่กรุงปารีส

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๑

ก่อนแห่งอื่น และเมื่อพักอยู่นั้น มักต้องการ
เครื่องแต่งตัวสำหรับใช้ในยุโรปเพิ่มเติม เป็น
โอกาสที่ช่างฝรั่งเศสจะรับทำได้ก่อน พวกช่าง
อังกฤษรู้ความซอซึ่ ที่เป็นบริษัทใหญ่ๆ ก็มาตั้ง
ร้านสาขาที่ในปารีส อาศัยเกียรติที่ปรากฏว่า
อังกฤษทำเครื่องแต่งตัวผู้ชายดีกว่าชาติอื่น พวก
เดินทางไปถึงก็พากันไปทำเครื่องแต่งตัวที่ร้านสาขา
ของบริษัทอังกฤษ ที่จริงที่ร้านสาขานั้นหาได้ตัด
หรือเย็บเครื่องแต่งตัวไม่ มีแต่ตัวอย่างผ้า
สักหลาดกับแบบเครื่องแต่งตัวให้เลือก เมื่อชอบ
อย่างไร และบอกเขาว่าจะทำเครื่องแต่งตัว
อย่างไรบ้าง ที่ห้างสาขานั้นมีแต่ช่างวัดขนาด
แล้วออกไปยังห้างใหญ่ที่ในลอนดอนให้ตัดทำ ถ้า
ผู้ตั้งยังอยู่ในปารีสก็ส่งเครื่องแต่งตัว มาตองและ
แก้ไข แล้วส่งกลับไปเย็บที่ลอนดอนจนสำเร็จ
ถ้าผู้ตั้งไปลอนดอนบางทีก็ไปตองและแก้ไขที่ลอน

๔๕๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ตอน ทำตั้งทุกห้าง ข้าพเจ้าได้ถามเขาว่า เหตุใดจึงไม่ตัดและเย็บเครื่องแต่งตัวที่ปารีส เขาตอบว่าถ้ามาตัดเย็บที่ปารีส จะต้องแบ่งช่างที่ตีมาจากโรงงานใหญ่ให้ขาดประโยชน์ทางโน้น และเปิดองโง่หุ่ยทางนี้ ดูรวมช่างที่มีฝีมือไว้ในโรงงานใหญ่แห่งเดียวไม่ได้ เพราะการที่ส่งของไปในระหว่างตอนตอนกับปารีส ส่งได้ในเวลาไม่กี่ชั่วโมงไม่ลำบากนัก ว่าด้วยเครื่องแต่งตัวผู้ชาย ข้าพเจ้าทราบมาดังนี้

คราวนี้ จะเล่าถึงเรื่องเครื่องแต่งตัวผู้หญิงต่อไป ที่ในเมืองปารีสจะมีห้างสำหรับทำเครื่องแต่งตัวผู้หญิงสักเท่าใด ข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่เห็นจะมีไม่น้อยกว่าร้อย มีกติกาคัพทและเรียกราคาเป็นชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ ตามลำดับลงมา ที่มีกติกินับว่าเป็นชั้นจอมช่างทำเสื้อ หรือว่าอีกอย่าง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๓

หนังสือที่คิดแพ้นเครื่องแต่งตัวผู้หญิง ข้าพเจ้าเข้าใจว่ามีอยู่สัก ๒-๓ แห่ง คนทั้งหลายนิยมว่าทรงคุณวิเศษต่างกัน เช่น แห่ง ๑ ทำเครื่องแต่งตัวงามสำหรับนารีที่ทรงสูง อีกแห่งหนึ่งทำงามสำหรับนารีที่ทรงต่ำ และอีกแห่ง ๑ ถนัดทำเครื่องแต่งตัวสำหรับนารีที่กระเดียดจะมึนเนอ ดึงเนนตน ข้าพเจ้าได้ ไปที่ ห้างทำเครื่องแต่งตัวผู้หญิงที่เป็นจอมช่างนั้นแห่ง ๑ เขาต้อนรับโดยอริยาบถไมตรี จัดให้นั่งในห้องรับแขก แล้วเรียกพวกนางสาวแต่งเครื่องแต่งตัว อย่าง แพ้นที่ คิดใหม่ สำหรับปีหน้า เดินกรัดกรายตามกันมาให้ดู (เหมือนดังท่านทั้งหลายได้เห็นในภาพยนตร์เช่นนั้น) เมื่อเสร็จการชม เครื่องแต่งตัวที่เขาคิด ชนใหม่ แล้วข้าพเจ้าขอโอกาสที่จะถามความสงสัยในเรื่องแพ้นเครื่องแต่งตัวผู้หญิง เขาก็นัดรับจะบอกอธิบายให้ตามประสงค์ เรียกกันมาช่วยขแรง ๓

๕๕๕ สมเด็จพระยาตากษานาภาพ

คน คือเป็นผู้ชายผู้จัดการห้างหนคน ๑ ผู้หญิง (ดูเหมือนจะเป็นผู้จัดการกระบวนชาย) คน ๑ กับ ชายที่ดำหริบคิดแพ้นคน ๑

ข้าพเจ้าบอกเขาว่า มีความดั่งด้อยอย่าง ๑ ซึ่งไม่มีใครสามารถบอกความจริงให้ทราบได้ คือ เรื่องการคิด แบบอย่างเครื่องแต่งตัว ผู้หญิง ที่ออก ใหม่ทุก ๆ ปี ได้ ยินแต่ว่าพวกเจ้าของห้างใหญ่ ๆ ที่ในปารีสเป็นผู้คิด ที่ประหลาดใจข้าพเจ้านั้นคือ พอแพ้นออกที่ปารีสแล้ว ผู้หญิงไม่ว่าชนใด หรืออยู่ในประเทศใด ก็พากันดงทนทำเครื่องแต่ง ตัวให้ถูกต้องตามแพ้นที่ปารีส ข้าพเจ้าเห็นว่า พวกนายห้าง ที่คิดแพ้นมี อำนาจ ยิ่งกว่ารัฐบาลที่ ปกครองบ้านเมือง เพราะเหมือนอาจดงขอบังคับ ได้ตามใจว่าจะให้ผู้ หญิงในโลก แต่งตัว อย่างไร จึงใคร่ จะทราบว่าการที่คิดแพ้นใหม่ทุก ๆ ปีนั้น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๕

พวคนายห้างใหญ่ ๆ ที่ทำเครื่องแต่งตัวนักเรียน
หรือถักนิตแฟชันหรืออย่างไร

เขาตอบว่า ถักนิตการมิได้ เป็นดั่งทษาพ-
เจ้าเข้าใจ ในบรรดาห้างที่ออกแฟชันเครื่องแต่ง
ตัว ต่างห้างต่างมีความคิดกัน ด้วยรักษา
ประโยชน์การชื้อขาย และต่างห้างต่างมีพนักงาน
ผู้ผู้และความคิดด้วยกัน ถักนิตการที่
จะคิดแฟชันนั้น มักรู้จักต้องคิดและชื้อชื้อ
ตลอดปี เป็นต้นแต่เมื่อต่งแฟชันอย่างใดออก
ไปแล้ว ต้องมีพนักงานสำหรับคอยจับตาดู
ความเห็นของเหล่าสตรี มีทรัพย์ ที่เป็นผู้ แต่งตัวนำ
แฟชันใน สยามคม ต่าง ๆ ให้รู้ว่าไม่ชอบตรงไหน
และพอใจจะให้แก้เป็นอย่างไร ต้องฟังไปจนจับ
เค้าได้ว่า ความนิยมของผู้หญิงจะเป็นอย่างไร
เมื่อถึงฤดูหน้า จับเค้าหน้าไว้ เป็นหลัก ทำอย่าง
นั้นเหมือนกันทุก ๆ ห้าง จับหลักได้อย่างเดียวกัน

๔๕๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

แผ่นดินที่ออกใหม่ถึงมิได้ปรึกษากัน จึงมักจะ
คล้าย ๆ กัน เขามองข้าพเจ้าในเวลานั้นว่า หดัก
แผ่นดินสำหรับหน้า (คือ พ.ศ. ๒๔๗๔) เขาจับ
ได้แล้ว เครื่องแต่งตัวงดงามจะใช้กระโปรง
ยาวครึ่งน่อง เครื่องแต่งตัวในห้องจะใช้กระโปรง
ยาวถึงข้อเท้า แต่เพียงจับหดักเห็นว่า ยังไม่พอ
ที่จะดมมือคิดแผ่นดินได้ ยังต้องเด็กแพรและตั้ง
อุปกรณ์ที่จะใช้ ทำเครื่องแต่งตัวเป็นการดำคัญอีก
ส่วนหนึ่ง ซึ่งต้องชวนชวชวยอยู่ตลอดปีเหมือนกัน
คือพวกห้างทอแพรกัต พวกท่ามาโปรงกัต และ
พวกท่า ของ อย่างอื่น ซึ่งประกอบในเครื่องแต่งตัว
ย่อมอยากจะให้ของที่คนทำขายดี ใครคิดทำอะไร
แปลกประหลาดชนิดใหม่ ก็ตั้งมาให้ห้างทำเครื่อง
แต่งตัวเด็กก่อน พนักงานเด็ก (ข้าพเจ้าเข้าใจ
ว่าควมหญิงคนทขแจนน) ต้องเด็กดเต็มอ เห็น
ของสิ่งใดเขาหัดกรับตัวอย่างรวบรวมไว้ จนถึง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๗

เมื่อก่อนเวลาจะประกาศแพ้นัด ๒ เดือน หรือ ๓ เดือน จึงให้ข้างคิดแพ้นตามเหตุการณ์ที่สืบได้ ตัวอย่างไว้ ทำขึ้นเป็นเครื่องแต่งตัว พิจารณาจนเห็นว่าดี จะเป็นก็อย่างสุดแต่เห็นว่าสมควร แล้วประกาศ เบ็ดแต่ดั่งให้คนชม ก่อน ถึงฤดูราว ๒ เดือน ใครมาดุษอบอย่างไรนั้นก็ให้ดุษอบอย่างนั้น มีการเปิดให้คนดูเช่นนั้นก่อนหน้าร้อนครั้ง ๑ ก่อนหน้าหนาวครั้ง ๑ เต็มทุกปี และพวกห้างใหญ่ๆ ย่อมมีห้างสาขาย่อยตามเมืองสำคัญทุกแห่ง พอคิดแพ้นขึ้นแล้วก็ ดั่งตัวอย่างไป เปิดให้คนดูตามประเทศต่างๆ รับทำให้ชาวประเทศนั้นๆ เหมือนกับที่ในปารีส

ข้าพเจ้าถามเขาอีกข้อ ๑ ว่าการที่เขาคิดแพ้น ดกต้องลงทุนมากมีใช้น้อย ถ้าหากว่ามีความหวังอันเป็นแต่นั่งคอยดู เมื่อเขาออกแพ้นอย่างใดไปก็คอยเอาอย่างทำขายแข่งจะไม่ได้หรือ เขาแข็งแรง

๔๕๘ สมเด็จพระปิตุลาธิราชวชิราวุฒ

ว่าทำเช่นนั้นไม่ได้ ด้วยพวกห้างเด็กน้อยเหล่านี้
นั้นไม่อาจหาแพพวรรณและเครื่องประกอบได้ ถ้า
จะเดียนอย่างก็ได้แต่รูปเครื่องแต่งตัว ต่อห้างใด
มาขออนุญาตถ่ายแบบโดยยอมเสียค่าธรรมเนียม
ตามสมควร เขาจึงบอกแหล่งที่จะไปซื้อแพ
และเครื่องอุปกรณ์สำหรับทำเครื่องแต่งตัวเช่น
นั้นให้

ข้าพเจ้าถามเขาอีกข้อ ๑ ว่าในประเทศอื่นๆ
ไม่มีชาวประเทศนั้นเองคิดแฟชั่นแข่งปารีสบ้าง
หรือ เขาตอบว่ามีถมไป แม้ชาวฝรั่งเศสเองที่
ไปตั้งห้างคิดแฟชั่นแข่งที่ในอเมริกาก็มี แต่ไม่
อาจแข่งแฟชั่นปารีสได้ เพราะมีข้อเสียโด่งดัง
มาแต่ช้านาน คนยังนิยมอยู่ทั่วไป ถ้าช่างทำ
เครื่องแต่งตัวผู้หนึ่งทีในปารีสยังตามมาคิดแฟชั่น
และทำเครื่องแต่งตัวให้ถูกใจคนได้เป็นอย่างดี
ใด ชาวอื่นก็เห็นจะสู้ไม่ได้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๕

ข้าพเจ้าได้บทความเรื่องแพชมาตงน แต่
ต้องออกตัวไว้อย่างหนึ่งว่า ถ้าข้อความที่จำมา
ผิดพลาดไปอย่างไรขออภัยต่อท่านผู้อ่านด้วย.

(จากวารสารศิลปกรรณียปีที่ ๒ เล่ม ๓ ธันวาคม ๒๕๕๑)

เรื่องเมืองอุทอง

มีเมืองโบราณเมืองหนึ่งอยู่ในแขวงสุพรรณบุรี ทางตะวันตกเฉียงใต้ใกล้กับเทือกเขา ซึ่งเป็นเขตแดนเมืองสุพรรณ ตอกกับเมืองกาญจนบุรี และมีด่านหน้าเก่าผ่านเมืองโบราณนี้ เรียกว่าด่านจระเข้ดำพัน แต่ทุกวันนี้ขาดเป็นห่วงเป็นคอนเดียวแล้ว

เมืองโบราณนี้พวกราษฎรที่อยู่ในแถวนี้ เรียกว่าเมืองท้าวอุทอง มีเรื่องราวเล่าสืบกันมาแต่โบราณ ว่าท้าวอุทองได้ครอบครองเมืองนี้มาจนกาลครั้งหนึ่ง เกิดไข้ห่า ราษฎรมตายมากนัก ท้าวอุทองจึงอพยพผู้คนตั้งเมืองใหม่ไปทางทิศ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๖๑

ตะวันออก เทยวเดาะหาที่ตั้งเมืองเป็นระยะไป
หลายแห่ง ใช้ท่าก็ยังตามไป จนทำวอทอง
อพยพผู้คนหนีท่าข้ามดำแม่น้ำสุพรรณ ไปทาง
ฝั่งตะวันออกจึงได้พบท่า ยังมีท่าทรมแม่น้ำ
สุพรรณ เรียกว่าท่าทำวอทองอยู่จนทุกวันนี้ มี
เรื่องราวเก่าดึกค่อนมาดังนี้

ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวถึงเมืองท่าวอทองเมื่อ
ปลาย ร.ศ. ๑๒๒ ตรวจภูมิฐานเห็นเป็นเมือง
ใหญ่ มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น และมีสระใหญ่ๆ
ขุดไว้หลายสระคล้ายกับเมืองสุโขทัยเก่า ช้างใน
เมืองมีโคกอิฐ ซึ่งพ่งเห็นได้ว่าเป็นวัดวาของเก่า
แก่มากมายหลายแห่ง พระเจดีย์ที่ยังคงรูปอยู่
ก็มีบ้าง ได้ตรวจคันคูลของเก่าที่จะเป็นพยานอายุ
ของเมืองนี้ ได้พระพุทธรูปที่เป็นฝีมือเดียวกับ
พระทางพระปฐมเจดีย์มีอยู่บ้าง และได้สอบถาม
ตามชาวบ้านถึง ดั้งของโบราณที่ขุดได้ในเมืองนี้

๔๖๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ก็ได้เงินเหรียญ คราดังซึ่งอย่างเดียวกับที่ ขุดได้ที่
พระประโทน จึงตั้งนิษฐานว่าเมืองจะเป็นเมือง
ในสมัยเดียวกับเมืองโบราณ ที่พระปฐมเจดีย์ก่อน
เมืองสุวรรณภูมิทุกวันนี้ชานาน แต่เจดีย์สถานที่
ยังมีรูปอยู่นั้น ดังคิดว่าที่เป็นรูปชนใหม่ประมาณ
ว่าในกรุงกรุงเก่าก็มีบ้าง ดูการก่อสร้างจะเป็น ๒
ยุคอยู่

เมืองนี้แต่เดิมคงจะเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ครอบ
ครอง ครั้นต่อมา เพราะเหตุที่ทางแม่น้ำเปลี่ยน
แปลง ทำให้แม่น้ำดำหริบเมืองนครเขื่อนขันธ์ทุก
จึงต้องขุดระหาน้ำไว้ใช้ในเมื่อฤดูแล้ง และ
ภายหลังยังกั้นตารชนทุกที่ จนเกิดไข้เจ็บจะอยู่
ต่อไปไม่ได้ จึงต้องทิ้งเมืองย้ายไปที่อื่น ดังนั้นท่าน
ที่เฝ้าดีบกันมาว่าเห็นห้านั้น

เมืองที่คงทิ้งให้ร้าง เพราะแม่น้ำ เปลี่ยนทาง
อย่างว่านี้ มีตัวอย่างหลายเมือง คือ เมือง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๖๓

ดูโชทัยเก่าเป็นต้น เมืองที่ตองทงให้วางในชั้น
หลังไม้ ชำนาญมานัก เพราะเหตุนี้ ก็มี อีกเมืองหนึ่ง
คือ เมืองพิจิตรเก่า เมื่อปีชวด อัฐศก จุดศก—
ราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่-
หัว เสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เสด็จด้วยเรือไฟ
พระที่นั่งอรรคราชวรเดช ซึ่งเป็นเรือสองปล่อง
อย่างใหญ่ ในเวลานั้นยังไปได้ทางแม่น้ำพิจิตร
ทุกวันนี้ แม่นานคน เช่นเป็นห้วง เป็นตอนใช้ เรือ
ไม่ได้ทีเดียว จนต้องย้ายเมืองพิจิตรมาตั้งทาง
แม่น้ำใหม่ข้างคตองเรียง ถึงที่พระปฐมเจดีย์แต่
เดิมก็คงจะมีแม่น้ำ เพราะการสร้างเมืองแต่
โบราณคงต้องอาศัยด้านาและมัททำนา จึงตั้ง
เป็นบ้านเมืองใหญ่โดยอยู่ได้ อาศัยเหตุเหล่านี้ จึง
ได้ลงความตั้งนิชฐานดังกล่าวแล้ว

ท่านทงปองที่ได้อ่านหนังสือพระราชพงศาวดาร
ที่ กรมสมเด็จพระ ปรมานุชิตทรงเรียบเรียงไว้

๔๖๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ

ยอมทราบอยู่ทวณวาทษศรียพระองคหิง ทรง
พระนามว่าพระเจ้าอู่ทอง เป็นผู้สร้างกรุงเก่าเมื่อ
จุลศักราช ๗๑๒ ปี เมืองโบราณท้าวเจ้าวาน
ก็เรียกว่าเมืองท้าวอู่ทอง (ท้าวอู่ทองหรือพระเจ้า
อู่ทอง ก็คือความอนเดยวณนเอง) จึงเป็นขอ
ปัญหาหน้าคิดว่า พระเจ้าอู่ทองนั้นจะเป็นองค์เดียว
กันหรือ หรือจะเป็นกษัตริย์ ๒ พระองค์ มีพระ
นามพ้องกัน ความข้อนในหนังสือพระราชพง
ศาวดารว่า พระเจ้าอู่ทองที่สร้างกรุงเก่า นั้น ถึง
มาแต่เมืองเทพนคร ซึ่งตั้งอยู่ใต้เมืองกำแพง
เพชร และแต่งเหตุว่าเพราะได้บรรทมเปิดอิน
ทำด้วยทองของนฤมิตแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงได้
มีพระนามว่าพระเจ้าอู่ทอง ดังนี้ แต่ฝ่ายข้างพระ
เจ้าอู่ทองทางสุพรรณนั้น ไม่มีอันใดปรากฏนอก
จากเรื่องนิทานที่ได้เดามาแล้ว แต่มีหลักฐานบาง
อย่างซึ่งน่าจะเอามาประกอบคิดเดาได้บ้าง คือ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๖๕

ในหนังสือโบราณ เช่นหนังสือจารึกหลักศิลาที่
เมืองสุโขทัยเป็นต้น เมื่อกล่าวถึงเมืองสุพรรณ
ย่อมเรียกว่าเมืองสุวรรณภูมิ หาได้เรียกว่าเมือง
สุพรรณบุรีไม่ คำว่า อู๋ ย่อมแปลได้เป็น ๒ นัย
แปลว่าเปิดก็ได้ หรือจะแปลว่าเป็นที่ที่เกิด ดัง
เช่นคำที่ใช้พูดกันอยู่ว่า อู๋น้ำอู๋ขาว เช่นนกเปิดได้
เพราะเหตุนี้คำว่า สุวรรณภูมิ ถ้าจะแปลว่าอู๋ทอง
จะใช้ได้หรือไม่ ถ้าใช้ได้ เมืองโบราณนั้นชื่อเดิม
ที่เรียกในภาษาไทย คงเรียกว่าเมืองอู๋ทอง เมื่อ
ไปเรียกในภาษาบาลีจึงใช้ว่าสุวรรณภูมิ เพราะ
ฉะนั้นสันนิษฐานว่า ที่เรียกพระนามกษัตริย์ที่
ครองเมืองนั้นว่าท้าวอู๋ทอง หรือพระเจ้าอู๋ทองนั้น
ก็คือนามเรียกว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา หรือพระ
เจ้าเชียงใหม่ หาใช้นามเฉพาะกษัตริย์พระองค์
หนึ่งพระองค์ใดไม่ เป็นนามดำหรับเรียกพระเจ้า

๔๖๖ สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ

แผ่นดินที่ครองเมืองอยู่ของทุกพระองค์

มีขอที่ควรจะเห็นประหลาดอีกอย่างหนึ่ง คือ เมืองอยู่ของ น้อยใน ท่าม กวาง หว่าง เมือง ทงต้อง เมืองข้างตะวันตกเรียกว่าเมืองกาญจนบุรี อีก เมืองหนึ่งอยู่ข้างตะวันออก เรียกว่าเมืองสุวรรณบุรี ขอเกี่ยวของกับทองด้วยกันทั้ง ๓ เมือง ทำไม จึงเป็นเช่นนั้น ในหนังสือโบราณที่ได้กล่าวมาแล้ว มีขอปรากฏแต่เมืองสุวรรณภูมิเมืองเดียว ถ้าจะ ดันนิษฐานว่าเมืองทง ๒ คือ เมืองกาญจนบุรีกับ เมืองสุวรรณบุรีทุกวันนี้ก็เป็นเมืองที่ตั้งชนภาย หลัง โดยมีเหตุเกี่ยวเนื่องกับเมืองสุวรรณภูมิ อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างนี้จะใช้ได้หรือไม่

เมื่อได้ตงคิดถึงเพียงนี้แล้ว ดุยมขอที่หน้า จะวินิจฉัยต่อไปอีกขอ ๑ ว่า พระเจ้าอยู่ทองที่ สร้างกรุงเก่านี้ ถ้าจะเป็นพระเจ้าอยู่ทองที่ไป

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๖๗

จากเมืองสุวรรณภูมิจะได้หรือไม่ ปัญหาข้อนี้
ถ้าจะว่าในทางข้างจะเป็นได้ คุณมีหลักฐานอยู่
หลายอย่าง คือ

(๑) ตามเรื่องนิทานที่เดาต่อกันมาว่า พระ
เจ้าอู่ทองทั้งเมืองสุวรรณภูมิหันหน้าข้ามไปทางทิศ
ตะวันตกนั้น ก็ตรงไปทางทิศกรุงเก่า ระยะ
ทางแต่เมืองเดินมาถึงกรุงเก่าก็เพียง ๓ วัน โทดกกว่า
และจะอพยพผู้คนไปได้ง่ายกว่าที่จะลงมาจากเมือง
เทพนครเป็นอันมาก

(๒) ผู้ศึกษาพงศาวดารย่อมทราบอยู่ด้วยกัน
ว่าเมืองศรีอยุธยาเป็นเมืองเก่า มีมานาน กอนคร
พระเจ้าอู่ทอง พระเจ้าอู่ทองเป็นแต่มาตั้งเมือง
ศรีอยุธยาขึ้นเป็นเมืองหลวงอีกครั้งหนึ่ง ทมา
เบียดพระนามเป็นสมเด็จพระรามธิบดีนั้น ก็
เพราะเหตุจะให้ต้องแบบแผนที่เป็นกษัตริย์ ครอง
เมืองศรีอยุธยา อย่างพระรามาวดาร ขอนานจะ

๔๖๘ สมเด็จพระยาดีดำรงราชานุภาพ
เห็นได้ว่า แต่เดิมคงจะมีพระนามตามที่จารึกใน
พระสุพรรณบัฏเป็นอย่างอื่น เช่นว่าสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเป็นต้น ที่เรียกว่าพระเจ้าอู่ทอง
เรียกตามนามเมืองอู่ทอง ครั้นมาคราวเมืองศรี-
อยุธยาใช้พระนามปรากฏว่า พระเจ้ากรุงศรี-
อยุธยา แต่นั้นมา

(๓) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ใน
แผ่นดินพระเจ้าอู่ทองนั้น หัวเมืองฝ่ายเหนือ
แต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไป เป็นเมืองประเทศราช
ทงนนั้น ถ้าพระเจ้าอู่ทองลงมาจากเมืองเทพนครฯ
ก็อยู่ใกล้ในระหว่างเมืองกำแพงเพชร เมืองพิศิตร
และอยู่เหนือเมืองนครสวรรค์ ต้องค้ำคนผ่าน
ลงมาเพียงระยะวันเดียวสองวันรอบข้าง ในข้อ
เมืองเหล่านี้จะเป็นเมืองประเทศราชอย่างไร พิ-
เคราะห์ดีตามความในหนังสือ พระราชพงศาวดาร
ตอนนั้น ถ้ามาจากทางเมืองสุพรรณ พิเคราะห์ความ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๖๘

งามจะดีมากกว่ามาจากข้างเหนือ เพราะเมื่อ
พระเจ้าอยู่หัวทรงมาตั้งวังกรุงเก่าเป็นราชธานีนั้น น่า
ที่จะกวาดคอกผู้คนที่มามีตำแหน่งอยู่ทางเมืองเดิม
มาได้ทั้งหมด คือ ขุนหลวงพะงั่วซึ่งเป็นพระมหะ
ดีเป็นต้น น่าที่จะเป็นเพราะมีวงศ์वारพรรคพวก
ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางโน้นโดยมาก ไม่ย้ายมาอยู่
กรุงศรีอยุธยาที่ตั้งใหม่ จึงโปรดตั้งขุนหลวง
พะงั่วขึ้นเป็นพระบรมราชา ให้อยู่ครองทางเมือง
เดิม และจะได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองสุพรรณบุรีในคราว
เดียวกันกับตั้งวังกรุงเก่านั้นก็อาจจะเป็นได้ ส่วน
พระราเมศวรราชโอรส โปรดให้ขึ้นไปครอง
เมืองดงบุรีรักษาพระราชอาณาจักรข้างทางเหนือ
ที่ติดต่อกับเมืองประเทศราช คุณมีแผนที่ที่วาง
การเช่นนั้น เขาที่ทางข้างจะมาจากสุพรรณ
มาก

๔๗๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ขอความทุกข์ต่างมาทางนี้ ขอให้ท่านผู้เฝ้า
ใจได้ตลอดในพงศาวดารเมืองไทยจงพิเคราะห์
ดูเถิด.

(จากหนังสือวิจารณ์)

วินิจฉัยนาม

(ก) ชื่อลำแม่น้ำแม่กลอง

ฉันได้รับคำถามว่า เพราะเหตุใดลำแม่น้ำที่ผ่านเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี จึงเรียกชื่อว่า “แม่น้ำแม่กลอง”

ตอบคำถามนี้อยู่ห่างยาก เพราะยังไม่เคยพบหลักฐานเป็นแน่นอน เมื่อฉันเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เคยถามกรมการเก่าที่เมืองสมุทรสงคราม เขาบอกว่าแต่เดิมมีคลองขนาดใหญ่โผล่คดกลองตามัญญอยู่ที่วัดแห่ง ๑ ในแถวนั้น (ดูเหมือนเขาบอกชื่อวัดให้ด้วย แต่ฉันลืมไปเสียแล้ว) พวกชาวเมืองจึงเอากลองใหญ่

๔๗๒ สมเด็จพระราชาธิบดีราชานุกาฬ

นั้นเป็นนิมิต มาเรียกตำแน่งว่า “แม่กตอง”
แล้วเคยเรียกเมืองดัมทรสงครามว่า “เมืองแม่
กตอง” ด้วย นั้นเป็นอธิบายอย่าง ๑ ซึ่งเคยได้ยิน
มา อธิบายมีอีกอย่าง ๑ ว่า มีเมืองหนึ่งของเมือง
อุทัยธานีชื่อว่า “เมืองแม่กตอง” ตั้งอยู่ยอดแม่
น้ำเมืองดัมทรสงคราม อาจจะเอาชื่อเมืองแม่
กตองอันอยู่คนนา เรียกตำแน่งมาจนปากนา
แต่เรียกเพี้ยนไปเป็น “แม่กตอง” ฉนั้นเคยได้ยิน
อธิบายแต่ ๒ อย่างเช่นว่ามา แต่จะรับรองว่า
อย่างไรจะเป็นความจริงหรือไม่ได้ ถ้าจะตอบ
โดยย่อก็ตอบได้แต่ว่า “ไม่รู้เพราะเหตุใดจึง
เรียกชื่อตำแน่งว่าแม่กตอง” แต่จะยืนยันว่า
อธิบายที่อ้างมาเป็นความเท็จทั้ง ๒ อย่างก็ว่าได้
ด้วยมีเค้าเงื่อนชอบกตอยู่ทั้ง ๒ อย่าง จึงจะเขียน
ตอบแต่เป็นวินิจฉัยให้ผู้เป็นนักเรียนโบราณคดี
พิจารณา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๗๓

ข้อที่อ้างว่า ข้อดำเนินแม่กตองมาแต่กตอง
ใบใหญ่หน เมื่อพิจารณาข้อปากน้ำในอ่าวไทย
ชั้นใน อันมี ๕ ปากน้ำด้วยกัน (ไม่นับปากน้ำบาง-
เหย และปากน้ำบางกะบูน ซึ่งเป็นแต่ปากบาง
คอคอดคองนี้) แต่ตะปากก็มีเรื่องเป็นเค้าเงื่อนอยู่
ดังนี้

(๓) ปากน้ำบางปะกง ในหนังสือนิราศเมือง
แก่งของสุนทรภู่ซึ่งแต่งเมื่อปลายรัชกาลที่ ๓ หรือ
ต้นรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์เรียกว่า “ปาก
น้ำบางมังกง” คำมังกงเป็นชื่อปลาอย่าง ๓ ปาก
น้ำบางมังกงหมายความว่า ปากน้ำอันอยู่ใกล้กับ
คอคอดคองอันมีปลาชุกชุม

(๒) ปากน้ำเจ้าพระยา ในหนังสือพระราช-
พงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา-
ธิราชกล่าวว่า พระยาตะแวกเจ้ากรุงกัมพูชายก
กองทัพเรือ “เข้ามาทางปากน้ำพระประแดง”

๔๗๔ สมเด็จพระยาตีราราชาภาพ

เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๐๒ และมีจดหมายเหตุของ
ราชทูตไทยที่พาคณะสงฆ์ไปเมืองลังกา ในรัชกาล
พระเจ้าบรมโกศ เมื่อบวศก พ.ศ. ๒๒๙๕ ก่ด่าว
ว่าพวกราษฎรพากันตั้งเรือช่วยแห่พระสงฆ์ลงไป
ตั้งถึง “ปากน้ำบางเจ้าพระยา” เหตุที่เรียกชื่อ
ปากน้ำนั้นเดี๋ยวมิตกันเป็น ๒ ชื่อ ในระยะเวลา
๑๙๓ ปีอย่างนั้นพอจะเข้าใจได้ง่าย ด้วยเมื่อรัชกาล
สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมืองพระประ-
แดงเดิมเป็นเมืองรักษาปากน้ำอยู่ใกล้ทะเล แต่
ต่อมาคั้งงอกรุกทะเลออกไปจนเมืองพระประแดง
อยู่ห่างปากน้ำมากนัก จึงให้สร้างเมืองสมุทร
ปราการขึ้นใหม่ให้ใกล้ทะเล สำหรับรักษาปาก
น้ำแทนเมืองพระประแดง เมืองสมุทรปราการ
คั้งทีเกิดคั้งตนอนชื่อว่า “บางเจ้าพระยา” จึง
เรียกชื่อว่า “ปากน้ำบางเจ้าพระยา” เช่นเดียวกับ
เรียกปากน้ำบางมั้งก (แต่เหตุใดจึงเรียกคั้งตน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๓๕

นั้นว่าบางเจ้าพระยานนไม่ปรากฏ)

(๓) ปากน้ำท่าจีน ก็มีเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดาร ตอนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ว่าเมื่อราว พ.ศ. ๓๐๘๘ คาร์ตั้ง “ให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองท่าครบุรี” (ซึ่งมาเปลี่ยนชื่อในภายหลังว่าเมืองสมุทรสาคร) ความต่อให้เห็นชัดว่า คงมีหมู่บ้านพวกจีนหาปลาทะเลตั้งอยู่ที่ใกล้ปากน้ำเช่นเดียวกับทกฉนวน จึงเรียกตำบลนั้นว่าบ้านท่าจีน เมื่อตั้งเมืองแถวนี้ก็เลยเรียกว่า “ปากน้ำท่าจีน” และเลยเรียกเมืองท่าครบุรีว่าเมืองท่าจีนด้วย

(๔) ปากน้ำแม่กลอง ถ้าคิดตามเค้าเรื่องชื่อปากน้ำทั้ง ๓ ซึ่งกล่าวมาแล้ว เดิมก็อาจมีตำบลบ้านชื่อว่า “บ้านแม่กลอง” (เพราะมีกลองใบใหญ่อย่างพวกกรมการอ้างหรืออย่างไรก็ตาม) อยู่ที่ใกล้ปากน้ำจึงเรียกว่า “ปากน้ำแม่กลอง” ครั้น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๓๗

เปรียบดังเช่นชาวเมืองจันทบุรี หรือเมืองนครศรี-
ธรรมราชชนมาค้าขายทางเมืองข้างเหนือ จะต้อง
บอกกันให้รู้ว่าจะเดินเรือเข้าทางปากน้ำไหน หรือ
มีฉะฉานเป็นชาวราชธานี เช่นฉะฉานแห่งต๋องพงคำว-
ดาร จึงเอาชื่อตำบลที่อยู่ปากน้ำ เช่นบางมังก
บางเจ้าพระยา ท่าจีน แม่กตอง และบ้านแหลม
เต็มเข้าให้รู้ว่าปากน้ำไหน การที่เขาซื้อปากน้ำ
มาเรียกเป็นชื่อตำบลตลอดด้วย ดังเช่นเรียกตำบล
ที่ต่งกรุงเทพฯ ว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ก็ดี เรียก
แม่น้ำต่งเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และ
เมืองกาญจนบุรีว่า “แม่น้ำแม่กตอง” ก็ดี ดูเป็น
การบัญญัติใหม่เมื่อทำแผนที่ หาได้เรียกกันมา
แต่เดิมอย่างนั้นไม่ แม้นปัจจุบันนี้คนนิยมแม่น้ำ
ไหนที่ตนอยู่ ก็เรียกแต่ว่า “แม่น้ำ” หาใช้ชื่อ
ประกอบอย่างว่ามานั้นไม่

แต่จะว่าประเพณีไทยไม่มีที่เรียกตำบลแม่น้ำเป็น

๔๗๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ชื่อเดียวกันแต่คนจนปากน้ำกว่าไม่ได้ เพราะมี
“แม่น้ำโขง” “แม่น้ำคง” (พม่าเรียกว่าแม่น้ำ
ตะตะวิน) “แม่น้ำพิง” “แม่น้ำตัก” และ “แม่น้ำ
น่าน” หัวด้ายเรียกชื่อเดียวกันแต่ยอดดำนางมา
ถ้าแม่น้ำแม่กตอง อาจจะมาแต่ชื่อด่านแม่กตอง
ด้วยประการฉะนี้

เพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อด่านบางด้ายตาม
ชื่อด่านที่ปากน้ำ และเหตุใดจึงเรียกชื่อแม่น้ำ
บางด้ายชื่อเดียวกันตลอดมาแต่ยอดดน้ำ ขอนม
เคาเงื่อนที่จะคิดวินิจฉัย ด้วยตั้งเกดดแม่น้ำที่เรียก
ชื่อเดียวกันแต่ยอดดน้ำมา ถ้วนเป็นด่านที่ไหล
ลงมาในระหว่างเทือกภูเขา เช่นแม่น้ำตักไหล
ลงมาแต่แดนเมืองหัดมในระหว่างเทือกภูเขานคร
ราชดีมาฝ่าย ๑ เทือกภูเขาพระพุทธรบาทฝ่าย ๑
แม่น้ำพิงก็ไหลผ่านเทือกภูเขาเชียงใหม่ลงมา แม
น่านและแม่น้ำแม่กตอง แม่น้ำโขง แม่น้ำคง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๗๘

(สระตะวิน) ก็เช่นนั้น แต่ประหลาดที่บรรดาหน้า
อันอยู่ในแ่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เรียกชื่อเดิมของ
แม่น้ำนั้น ๆ จนถึงทะเลก็ตายเดียว เป็นคันท่า
แม่น้ำนั้นก็เรียกชื่อลงมาเพียงพระนครศรีอยุธยา
แม่น้ำนั้น แม่น้ำพิง ก็เรียกชื่อลงมาเพียงปากน้ำ
โพ แม่น้ำแม่กลอง (ถ้าหากมาแต่ชื่อแม่กลอง)
จะเรียกชื่อเดิมลงมาถึงไหนไม่ทราบ แม่น้ำท่าจีน
นั้นเดิมชื่อจะเรียกว่าอะไรไม่ทราบ ฟังดังเกิดอีก
อย่าง ๑ ว่าแผ่นดินแ่งแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ทาง
ฝ่ายตะวันตกพันเทือกภูเขาพระพุทธรบาทมาไม่มี
เทือกภูเขาอัน เป็นพนราบไปจนเทือกภูเขาอัน
แดนพม่า ในที่ราบนั้นมีแนวด่านเก่าและบึงต่างๆ
ดื้อให้เห็นว่า เมื่อสมัยก่อน ประวัติศาสตร์จะเป็น
ทะเลขึ้นไปจนถึงมณฑลพิษณุโลก น่าจะเป็น
เหตุด้วยภูเขาหลวงที่เมืองสุโขทัย เมื่อยังเป็น
ภูเขาไฟอยู่ดีก็ห้าพันปีมาแล้วระเบิด ชนนานใหญ่

๔๘๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

เมื่อก่อนไฟจะดับแผ่นดินไหวทำให้พื้นดินในมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ตลอดจนมณฑลนครราชสีมา และมณฑลราชบุรีข้างตอนเหนือสูงขึ้น รุกชายทะเลให้ถอยลงมาข้างใต้ และบางแห่งแผ่นดินเกิดเป็นคันทันหน้า จนท้องทะเลเดิมกลายเป็นบึงใหญ่ต่างๆ เช่น บึงบรเพ็ดเป็นต้น มีระยะไปทั้งมณฑลพิษณุโลก และ มณฑลนครสวรรค์ เมื่อพื้นดินสูงขึ้น น้ำฝนที่ตกและที่ไหลลงมาจากภูเขาก็ดินเป็นร่องไหลลงสู่ทะเลซึ่งอยู่ห่างออกไป จึงเกิดลำแม่น้ำเล็กๆขึ้นก่อน แล้วน้ำกัดตลิ่งให้ลำน้ำบางสายกว้างขึ้น และมีลำน้ำบางสายให้ตื้นเขิน เพราะน้ำไปเดินเดี่ยวทางอื่น เพราะฉะนั้น ว่าตามที่ได้สังเกตมา ในแขวงมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ แม้ที่สุดจนในมณฑลอยุธยาจึงมีลำน้ำที่วางไม่เป็นทางสัญจรปรากฏอยู่มากมายหลายแห่งจนบัดนี้ มีข้อแต่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๘๑

คนเรียกกันในท้องถิ่น แผ่นดินก็ยังงอกกรุกชายทะเล
และย้ายนาเดินเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา จนถึงใน
สมัยประวัติศาสตร์ จะยกตัวอย่างดังเช่นคำ “แม่
นาจกรดี” ซึ่งคงเมืองดังทบุรี เดิมก็เป็นแม่น้ำ
ใหญ่แต่คนชาติเป็นหัวงเป็นตอนเดี่ยวแล้ว พวกดำ
นาที่เปลี่ยนแปลงจึงมีชื่อย่อยเพียงชั่วคราว พอคน
จีนแดงก็เรียกชื่อแต่ตอนที่ยังมีนา เรียกตามชื่อ
ตำบลบ้านที่ตั้งอยู่ตรงหัวงนานน ถ้าแม่น้ำที่เกิดขึ้น
ใหม่ด้วยแผ่นดินรุกทะเลออกไปก็ไม่คงที่เหมือนกัน
จึงเขาชื่อ ตำบลบ้าน ที่ปากน้ำ เรียกเป็นชื่อดำน้ำ
เช่น ปากน้ำแม่กลอง ถ้าหากเดิมชื่อว่าแม่กลอง
ปากน้ำก็จะอยู่ราวเมืองราชบุรี ที่ว่ามานี้โดยเตา
หงน

(จากวารสารของสมาคมคันจิวิชาแห่งประเทศไทย เล่ม ๓๒ ภาค ๒)

อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรกำหนดเป็น ๒
อย่างมาแต่ครั้งพุทธกาล เรียกว่าคัมภีร์ คือ
ศึกษา พระธรรมวินัยคำตั้งสอนของพระพุทธเจ้าให้
ขึ้นปากเจนใจอย่าง ๑ เรียกว่าวิบัติสดนาธุระ คือ
เรียน วิถีฝึกหัดใจ ของตนเองให้ปราศจากกิเลส
อย่าง ๑ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน
พระสงฆ์พุทธสาวกจึงประชุมกันทำสังคายนา รวบรวม
พระธรรมวินัย ซึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดาได้
ตรัสตั้งสอน กำหนดว่ามีจำนวน ๘๔๐๐๐ พระ
ธรรมชั้น ๑ จัดไว้เป็น ๓ หมวด คือพระสูตร
หมวด ๑ พระวินัยหมวด ๑ พระปรมาัตถ์หมวด ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๘๓

เรียกรวมกันว่า พระไตรปิฎก พระไตรปิฎกจึง
เป็นตำราของพระพุทธศาสดาผู้มา

พระไตรปิฎกนั้นเป็นภาษาบาลีมาแต่เดิม
เพราะเหตุที่ภาษาบาลีเป็นภาษาของชาวมัชฌิม
ประเทศที่พระสงฆ์พุทธสาวกทำสังคายนา ต่อมา
เมื่อพระพุทธศาสดาแพร่หลายออกไปถึงนานาประเทศ
ที่ใช้ภาษาอื่น ชาวประเทศนั้นๆ ไม่รู้ภาษา
บาลีเรียนพระไตรปิฎกลำบาก จึงเกิดความคิดขึ้น
ต่างกัน ประเทศทางข้างเหนือมีระบบและเงินเป็นต้น
แปด พระไตรปิฎกจากภาษาบาลีไปเป็นภาษาของ
คนโดยประสงค์จะให้เขาเรียนรู้ได้ง่าย จะได้มีคน
เต็มใจศรัทธามาก ครั้นพระไตรปิฎกเดิมไม่มี
ใครเขาเรียนก็เลยสูญ ดันหลักที่จะสอบสอนพระ
ธรรมวินัยให้ถ่องแท้ ดัทธิพระศาสดาในประเทศ
ฝ่ายเหนือเหล่านั้นแปรวิปลาสไป แต่ส่วน
ประเทศทางข้างใต้ มีลังกาทวีปเป็นต้น คดออก

๔๘๔ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

มาจากประเทศพม่า มอญ ไทย ดาอ และเขมร
เหล่านี้ คิดเห็นมาแต่เดิมว่า ถ้าแปลพระไตร-
ปิฎกไปเป็นภาษาอื่นทั้งของเดิมเสียแล้ว พระ
ธรรมวินัยก็คงคลาดเคลื่อน จึงรักษาพระไตรปิฎก
ไว้ในภาษาบาลี การเล่าเรียนคัมภีร์ อุตสาหะ
เรียนภาษาบาลีให้เข้าใจเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึง
เรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกต่อไป อาศัย
วิธีนี้ ประเทศที่ถือพระพุทธศาสนาข้างฝ่ายใต้ จึง
สามารถรักษาอรรถของ พระพุทธสาวกที่ยั่งยืนสืบมา
ได้ นำเรื่องเบืองต้นมากล่าวพอให้เห็นว่า
เหตุใดพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม
จึงต้องเรียนภาษาบาลี

แท้จริง การ เรียน ภาษา บาลี เป็น ข้อ สำคัญ
สำหรับสืบอายุพระพุทธศาสนา เพราะถ้าไม่มี
ผู้รู้ภาษาบาลี ก็จะไม่มีความสามารถจะรู้พระ-
พุทธวจนะในพระไตรปิฎก ถ้าสิ้นความรู้พระ-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๘๕

ใครบิฎกเดี่ยวแล้ว พระพุทธศาสดาก็จะต้องเด็อม
ทราวมสัญญาไป เพราะเหตุนี้ พระราชาธิบดีผู้เป็น
พุทธศาสดูปถัมภกตั้งแต่โบราณมา จึงทรงทำนุ-
บำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และทรงยก-
ย่องพระภิกษุตามเนรทที่เรียนรูให้มู่ฐานันดร พระ-
ราชทานราชูปการต่างๆ มั่นคยภัตรเป็นต้น จึง
เกิดมีวิธสอบพระปริยัติธรรม เพื่อจะให้ปรากฏว่า
พระภิกษุตามเนรทรูปใดมีความรู้เพียงใด เมื่อ
ปรากฏว่ารูปใดสอบรู้ถึงที่กำหนด ส้มเด็จพระ
ราชาธิบดีก็ทรงยกย่องพระภิกษุตามเนรทป็นให้
เป็นมหาบาเรียน ครนพรรษาอายุถึงเถรภูมิก็
ทรงตั้งให้มู่สมณศักดิ์ใน ตั้งฆมนทตตามสมควร
แก่คุณธรรมและความรอบรู้ เป็นครูบาอาจารย์
ตั้งสอนพระปริยัติธรรมดับ ๆ กันมาจนกาลบัดนี้

เพราะ การเล่าเรียน พระปริยัติ ธรรมเป็น การ
เรียนทงภาษาบาลีและคัมภีร์พระไตรปิฎกด้วยเหตุ

๔๘๖ สมเด็จพระยาจ่างราชานุภาพ

ตั้งแต่ตงมา การสอบความรู้พระภิกษุสามเณรที่
เจ้าเรียนพระปริยัติธรรม จึงสอบทั้งความรู้ภาษา
บาลี และความรู้คัมภีร์พระไตรปิฎกด้วยกัน คือ
ให้นักเรียนที่เข้าสอบความรู้ อ่านคัมภีร์พระไตร-
ปิฎกภาษาบาลีแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องอักษรและ
ทางไวยากรณ์ภาษาบาลี และรู้ความในคัมภีร์
พระไตรปิฎกนั้นด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงมักเรียกกัน
เป็นสามัญว่า “แปลหนังสือ” หรือ “แปลพระ
ปริยัติธรรม” มีหลักสูตรดังนี้ ได้แต่โบราณ
กำหนดเป็น ๘ ประโยค คือ

ประโยคที่ ๑ ประโยคที่ ๒ ประโยคที่ ๓ สอบ
คัมภีร์พระธรรมบท ต้องสอบได้ในคราวเดียวกัน
๓ ประโยค จึงนับว่าเป็นเปรียญชั้นจัตวา หรือ
เปรียญสามัญ

ประโยคที่ ๔ สอบคัมภีร์มงคลดถุทปัมบนคน
สอบได้นับเป็นเปรียญตรี เปรียญชั้นสูงนับแต่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๘๗

ประโยค ๕ เป็นต้นไป

ประโยคที่ ๕ ได้ยินว่า เต็มดอบคัมภีร์บาด
มุกตวินัยวินิจัยสังคหะ เรียกกันโดยย่อว่าบาด-
มุกต ต่อมาเปลี่ยนเป็นดอบคัมภีร์ดำรงค์สังคหะ
ครั้นภายหลัง ถัดดอบ คัมภีร์บาดมุกตวินัย ๆ อีก
ดอบได้ นับเป็นเปรียญโท

ประโยคที่ ๖ ดอบมังคุดคดที่ป็นบปดาย
ดอบได้ คงนับเป็น เปรียญโท อยู่เหมือนเปรียญ ๕
ประโยค เพราะฉะนั้นพวคนักเรียนจึงกล่าวกันว่า
เป็นประโยคแปดบรูชาพระ

ประโยคที่ ๗ ดอบคัมภีร์ปฐมต้นคัมปา-
ธาทิกา ที่เรียกกันโดยย่อว่า ตามน ดอบได้
เป็นเปรียญเอก ๓ หมายความว่าชั้นเอกสามัญ

ประโยคที่ ๘ ดอบคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดอบ
ได้นับเป็นเปรียญเอก ๓ หมายความว่าชั้นเอก
สามัญมา

๔๘๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ประโยคที่ ๘ เดิมตอบคัมภีร์สารัตถที่ปนี
ภายหลังเปลี่ยนเป็นคัมภีร์อภิธรรมมคตสังคหะ ตอบ
ได้นับเป็นเปรียญเอก อู หมายถึงความว่าชั้นเอก
อุดม

ยังมีหลักสูตร สำหรับ ตอบ เปรียญ มอญ อีก
อย่างหนึ่ง จะอนุโลม ตาม หลักสูตร ซึ่งมีในรามัญ
ประเทศแต่โบราณ หรือมากำหนดขึ้นใหม่ใน
ประเทศนี้ ขอนหาทราบไม่ กำหนดโดยนิยามว่า
พระมอญนคักษาพระวินัยเป็นสำคัญ จึงตอบ
แต่คัมภีร์พระวินัยปิฎก เดิมกำหนดเป็น ๓ ประโยค
ภายหลังเพิ่มประโยค ๔ ชั้นอีกประโยค ๑ จึงรวม
เป็น ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๑ ตอบคัมภีร์อาทิกกรรม หรือ
ปาจิตคัย แล้วแต่นักเรียนจะเดออก เข้าใจว่าแต่
เดิมถ้าแปลได้ประโยค ๑ ก็ได้ เป็นเปรียญ ครั้น
ตั้งประโยค ๔ ชั้นจึงกำหนดว่า ต้องตอบประโยค

ชุมนุมพระนิพนธ์

๔๘๕

ที่ ๒ ได้ด้วย จึงนับว่าเป็นเปรียญ

ประโยคที่ ๒ สอบคัมภีร์มหาวรรคหรือจุด—
วรรค แล้วแต่นักเรียนจะเลือก สอบได้นับเป็น
เปรียญจัตวา เหมือนเปรียญไทย ๓ ประโยค

ประโยคที่ ๓ สอบคัมภีร์บาลีมูลกนิพนธ์วินัย
สังคหะ เรียกกันโดยย่อว่าบาลีมูลก สอบได้นับ
เป็นเปรียญตรี เสมอเปรียญไทย ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๔ สอบคัมภีร์ปฐมสมันต์ป้า—
ดาติกา สอบได้เป็นเปรียญโท เสมอเปรียญ
ไทย ๕ ประโยค

การ สอบพระปริยัติ ธรรม พระ ภิกษุ สามเณร
นับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง ด้วยอยู่ในพระ
ราชกิจ ของสมเด็จพระเจ้า แผ่นดินผู้ เป็น พุทธ —
คำสั่งอุปถัมภ์มาก เพราะฉะนั้นคัมภีร์บาลี สังคหะ
ทั้งปวงจึงประชุมกันสอบพระปริยัติธรรม พระภิกษุ
สามเณร และมีเจ้าพนักงานฝ่ายพระราชอาณา-

๔๕๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

จักร ช่วยปฏิบัติดูแลตามตำแหน่งจนสำเร็จการ
เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒ การสอบพระปริยัติธรรม
ยังห้ามกำหนดปีเป็นยุติไม่ เพราะในสมัยนั้นเป็น
เวลาแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เพิ่งเริ่มบำรุงการ
เล่าเรียน บ้านเมืองก็ยังมีศึกสงครามเนื่อง ๆ เมื่อ
ใดเป็นเวลาว่าง ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระภิกษุ
ตามเนตรที่เล่าเรียนถึงภูมิรู้จะเป็นประโยชน์ได้ มีมาก
จึงโปรดให้มีการสอบพระปริยัติธรรม เพราะ
ฉะนั้น นาน ๆ จึงได้มีการสอบพระปริยัติธรรม
ครั้งหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชดำริเห็น
ว่าการเล่าเรียนเจริญขึ้น จึงโปรดให้กำหนดการ
สอบพระปริยัติธรรม ๓ ปีครั้งหนึ่งเป็นยุติ ใช้เป็น
แบบต่อมาในรัชกาลที่ ๔ จนถึงในรัชกาลที่ ๕
ที่สอบพระปริยัติธรรมแต่เดิม โดยปรกติ
สอบที่วัดอันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช คือ
ทรงพระราชดำริที่ท้าวพระยาจะทรงฟัง จึงโปรดให้เข้ามา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๑

ประชุมสอบที่ในพระบรมมหาราชวังเป็นการพิเศษ
เป็นครั้งเป็นคราว เพราะฉะนั้นเดิมจึงประชุม
สอบพระปริยัติธรรมที่วัดระฆัง แล้วย้ายมาที่วัด
มหาธาตุ สอบที่วัดมหาธาตุตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ มา
จนตอนปลายรัชกาลที่ ๓ เมื่อเรือใบสกัดอาหารและ
สถานที่ต่างๆ ในวัดนั้นตงทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ จึง
โปรดให้ย้ายมาสอบพระปริยัติธรรมที่วัดพระ—
เชตุพน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงชำนาญพระ
ไตรปิฎก ได้เป็นประธานในการสอบพระปริยัติ-
ธรรมเมื่อครั้งยังทรงผนวช มีพระราชประสงค์จะ
ทรงฟังแปลพระไตรปิฎก จึงโปรดให้ประชุมสอบ
พระปริยัติธรรมที่ในพระบรมมหาราชวังทุกคราว
เป็นนิตย์ ประชุมสอบที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง
ที่ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง
เสด็จออกทรงฟังจนตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลที่ ๕

๔๕๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

ประเพณีการ ถ่อมพระปรีดิ์ธรรมคง ทำตามแบบ
แผนผังรัชกาลที่ ๔ ดับมาช้านาน ฟังมาแก้ไข
เปลี่ยนแปลงต่อในชนหลัง แต่ในหนังสือนี้จะ
กล่าวแต่เฉพาะลักษณะการขึ้นแรกเดี่ยก่อน ส่วน
ชนหลังจะขอตัวไว้อธิบายในคอนอื่นต่อไป

ถ่อมพระปรีดิ์ธรรมมักถ่อมเมื่อออก
พรรษาแล้ว ต่อบางครั้งจึงถ่อมในพรรษา โดย
ปรกติปีใดจะถ่อมพระปรีดิ์ธรรม เจ้ากระทรวง
ธรรมการก็รับสั่งหมายบอกไปยังเจ้า คณะสงฆ์แต่
ต้นปี ว่าในบั้นเมื่อออกพรรษาจะไปรดน้ำมีการ
ถ่อมพระปรีดิ์ธรรมพระภิกษุสามเณร ฝ่ายเจ้า
คณะสงฆ์ทั้งคณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง
คณะธรรมยุติกา และคณะรามัญ เมื่อได้ทราบ
หมาย ก็บอกไปยังเจ้าอาวาสตามพระอารามใหญ่
น้อยอันอยู่ในคณะนั้นให้ทราบทั่วกัน เพื่อจะ
ได้ถ่อมพร้อมพระภิกษุสามเณร ซึ่งจะเข้า ถ่อมพระ-

ชุมนุมพระนิพนธ์

๔๕๓

ปริยัติธรรม ฝ่ายเจ้าอาวาสซึ่งครองพระอาราม
หลวง เมื่อทราบว่าจะมีการสอบพระปริยัติธรรม
ที่เขานัดมนักเรียนมากก็ให้สอบซ่อม แล้วเด็ก
ศรัทธาจะให้เข้าชื่อนามเขาซึ่งดงบัญชีตั้งเจ้าคณะ
วัดใดไม่มีนักเรียนทรงภูมิรู้ ถึงจะเข้าชื่อนามได้ เจ้า
อาวาส ก็ชวนชวายนักเรียนวัดอื่น มาดำหรับจะ
ได้เข้าสอบเป็นเปรียญของวัดนั้น เพราะมีคติถือ
กันมาแต่โบราณว่า บรรดาพระภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่
ในพระอารามหลวงได้อยู่เด้านั้นของหลวง และ
ได้พระราชทานนิตยภัตเป็นค่าอาหารที่จะบริโภคน
ทั่วทุกรูป คือว่าทรงอุปการะมิให้ต้องอนาทรวิอัน
ใจในการกินอยู่ จะได้ตั้งหน้าเด้าเรียนพระธรรม
วินัยสืบอายุพระศาสนาเฉลิมพระราชศรัทธา ถ้า
ไม่มีเปรียญในวัดใด ย่อมเป็นการเสียเกียรติยศ
ดังวัดนั้น เพราะเหมือนไม่ดงของพระราชศรัทธา
จึงต้องชวนชวายที่จะให้ได้เปรียญ หรือแม้อย่าง

๔๘๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานูภาพ

คำ ก็ให้ มีพระภิกษุสามเณรในวัดนั้นเข้าสอบ
พระปริยัติธรรม ให้ปรากฏว่าเอาเพื่อต่อพระราช
ศรัทธามีได้ละเอียด ก็แต่ความสามารถในการฝึก
สอนไม่เสมอกันทุกพระอาราม ผู้รู้และนักเรียน
มักมีมากแต่ในวัดสำคัญ คือที่เป็นวัดใหญ่หรือ
วัด ซึ่งเจ้าอาวาสเป็นผู้เชี่ยวชาญใน พระไตรปิฎก
จึงเป็นสำนักที่เดาเรียนแข็งแรง ถ้ามีใช้วัดที่เป็น
สำนักเดาเรียนเช่นนั้น นักเรียนที่ความรู้ถึงภูมิ
เปรียญก็หายาก ด้วยเหตุนี้เจ้าอาวาสใดจะหานัก
เรียนใน วัดของตนเข้า แปลพระปริยัติธรรม ไม่ได้
จึง มักไป เกิดย กด้อม หา พระภิกษุ สามเณร ตาม
วัดที่ เป็นสำนักเดาเรียน มาเข้า บัญชี ใน วัด ของคน
การที่จะหาผู้สมัครก็ไม่ยาก เพราะแต่ก่อนมี
ความเข้าใจกันในพวกนักเรียนอย่างหนึ่ง จะเท็จ
จริงเพียงใดข้าพเจ้าหาทราบไม่ เข้าใจกันว่าพระ
ราชาคณะซึ่งเป็นผู้ไต่หนังสือ ท่านมักจะให้ได้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๕

เปรียญแต่พอสมควรแก่บรรดาศักดิ์ของวัด คือ
ถ้าเป็นวัดใหญ่ คราวหนึ่งก็ให้ได้เปรียญ ๓ รูป
& รูป ที่เป็นวัดเล็กก็ให้ได้เปรียญแต่รูปหนึ่ง
สองรูป เพราะเข้าใจกันอย่างว่านี้ วัดใดมีนัก
เรียนมากด้วยกัน เกรงว่าถ้าเข้าไปสอบมากเกินไป
จำนวนที่พระราชทานคุณะท่านต้องการ ก็จะได้
เป็นเปรียญ จึงมีผู้สมัครไปเข้าบัญชีในวัดที่ไม่
มีนักเรียน ด้วยเห็นท้องที่จะได้เป็นเปรียญ เพราะ
เหตุที่ พระราชา คณะท่านคงอยากจะให้มี เปรียญ
สำหรับวัดนั้นดังนี้ ฝ่ายข้างเจ้าอาวาสอันเป็นที่
จำนงนักเดาเรียนก็มีวิตกไปอีกทางหนึ่งว่า ถ้ามี
จำนวนนักเรียนในวัดนั้นเข้าสอบน้อยไป ก็จะเป็น
ที่เสียหาย เหมือนหนึ่งไม่เอาใจได้ บำรุง การ เดา
เรียน บางวัดมีนักเรียนความรู้งามเปรียญแต่ ๒
รูป ๓ รูป ก็มีบางคนเรียนที่ความรู้พอต่อพราย
เพิ่มเติมเข้าบัญชีอีก ๔ รูป ๕ รูป ให้ได้จำนวน

๔๘๖ สมเด็จพระยาดีดำรงราชานุภาพ

ว่ามีนักเรียนวัดถนนเขาดอกถึง ๖ รูป ๗ รูปตั้งนามพวกนักเรียนที่อยู่ในบัญชีเพิ่มเติมนี้ มักเรียกกันว่า “พวกทพณ์” แต่ก็มีผู้สมัครเป็น เพราะบางทีพวกทพณ์ถูกโชคได้ เป็นเปรียญก็มี ถึงจะไม่ได้เป็นเปรียญก็ถือว่า เป็นประโยชน์ที่ได้คุ้นเคย ตำนาน รู้ว่าพระราชกฤษฎีกาได้หนึ่งต่อท่านทักษิณอย่างนั้นๆ จะได้เตรียมตัวไว้สำหรับคราวหน้าต่อไป

เจ้าอาวาสวัดนักเรียนซึ่งจะเข้าสอบเป็นเปรียญสำหรับพระอารามได้แล้ว ก็ลงมือเตรียมการให้สอบข้อสอบ ดัชนีการสอบข้อสอบเป็น ๕ อย่าง คือ ข้อสอบประโยคอย่างหนึ่ง ข้อสอบวิชาตำนานอย่างหนึ่ง การสอบประโยคนั้น ผู้ที่เป็นอาจารย์เด็กคัดความในคัมภีร์เฉพาะตอนที่มักใช้เป็นประโยคสอบในตำนานมาให้ให้นักเรียนแปลข้อสอบ การสอบวิชาตำนานนั้น ผู้เป็นเจ้าของนักเรียน มักพาไปฝากพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๗

ราชาคณะนั้น จึงจะได้โอกาสซ้อม นับถือกันว่า
เป็นประโยชน์แก่ตัวนักเรียนมาก การซ้อมซ้อม
ทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมานี้ ซ้อมซ้อมกันมากแต่เมื่อ
แปลคัมภีร์พระธรรมบท และ คัมภีร์มิ่งคตตถที่ป็น
คือชั้นแรกที่จะเป็นเปรียญ เพราะนักเรียนยังใหม่
ไม่เคยสดนาม และความรักยังต่ำ ครั้นเมื่อได้เป็น
เปรียญแล้ว ถึงแปลประโยค ๕ ประโยค ๖ การที่
ต้องซ้อมซ้อมกับครูบาอาจารย์กันอยู่ดัง ยังถึงชั้น
เปรียญเอกซึ่งอาจจะดูหนังสือเอาเองได้แล้ว ก็
มักจะซ้อมซ้อมแต่กับท่านผู้ใหญ่ เพราะเปรียญ
เอกมีน้อยไม่กรุป

เมื่อเจ้าอาวาสทำบุญพระภิกษุสามเณรที่จะ
เข้าแปลพระปริยัติธรรมยื่นต่อเจ้าคณะ เจ้าคณะ
รวมตั้งมาให้กระทรวงธรรมการนำขึ้นทูลเกล้าฯ
ถวายแล้ว ก็โปรดให้ตั้งมือสอบพระปริยัติธรรม

๔๔๘ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
มีหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ ๔ คราวสอบ พระปริยัติ
ธรรมเมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๐๓ ยังปรากฏอยู่ ได้
คัดสำเนามาลงไว้คือไปขึ้นพอให้เห็นลักษณะการ

หมายรับสั่ง

พระยาประติพิศุภการรับ พระบรมราชโอง
การได้เกล้า ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ สั่งว่า
พระสงฆ์ตามเนรเปรียญเอก โท ตรี จัตวา ซึ่ง
ได้รับพระราชทานนิตยภัตไต่รับอยู่นั้น เดือนทศ
เป็นพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม และตั้ง
จากพระพุทธรักษา ถึงแก่กรรมก็มีบ้าง พระ
สงฆ์ตามเนรเปรียญน้อยไป ทรงพระราชดำริ
ให้กรมหมื่นบวรวิชัยและพระราชาคณะผู้ใหญ่ ๒๓
รูป สอบได้พระคัมภีร์พระสงฆ์ตามเนร ณ พระที่
นั่งดูที่ไชยวรยปราสาท กำหนด ณ วันศุกร์
เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีออกโทศก เพดาเพดแต่จะ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๔๕๘

ใต้เสด็จทรงฟังด้วย ให้กรมวังจัดที่มาทอดแคะ
ตั้งเจ้าพนักงานกระบวนเสด็จ เหมือนอย่างเสด็จ
พระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ให้
พร้อมทุกพนักงาน

ตั้งให้ ตั้งขกาวิ เข็ญเสด็จ กรมหมื่นบวรวิรัช
นิมนต์หม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์ สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ พระพิมลธรรม พระธรรมวโรดม
พระเทพกระวี พระธรรมไตรโลก พระพรหมมุนี
พระเทพมุนี พระเทพโมลี พระอมรโมลี พระ
อินมมุนี พระดาดนโสดิภณ พระอมรวิสุทธิ
พระรามัญมุนี พระวินัยมุนี พระประสิทธิ์สุตคุณ
พระวิสุทธิโสภณ พระพิณิจวินัย พระกระวีวงศ์
พระปริยัติบัณฑิต พระเมธาธรรมรัต พระวร
ญาณมุนี พระมีฏกโกศก เป็นผู้สอบได้ นิมนต์
พระตั้งขตามเนรมารับประโยชน์แปดวันละ ๕ รูป
วันแรกนั้นให้นิมนต์หม่อมเจ้าชายเจ็ดเปรียญ

๕๐๐ สมเด็จพระยาดีำรงราชานุภาพ

๕ ประโยควัดบวรนิเวศรูป ๑ หม่อมราชวงศ์พระ
หนู เปรียญ ๕ ประโยควัดบรมนิวาสรูป ๑ หม่อม
ราชวงศ์พระภมรยา วัดระฆังรูป ๑ หม่อมเจ้าเนร
ชาวดีราชบุตรรูป ๑ หม่อมเจ้าเนรเวียงวัด
บพิตรพิมุขรูป ๑ มารับประโยคต่อพระราชาคณะ

และให้ตั้งชการรับหมากรับพูดต่อวิเศษถวาย
พระราชาคณะผู้ได้ พระสงฆ์ตามเนรผู้แปล วัน
ตะ ๒๗ ของ จัดขุนหมื่นให้อยู่ปรนนิบัติ กว่าจะ
เด็กได้พระคัมภีร์เล่มออกทุกวันนี้

ให้พระยาพุทธภูมิภักดี มากำกับเมื่อเวลา
รับประโยคจนเด็กได้ทุกวัน ให้ขุนหมื่นกรมธรรม
การกำกับพระสงฆ์ตามเนรผู้แปล เมื่อรับประ
โยคแล้ว อย่าให้ไปชักซ้อมต่อท่านผู้รู้ได้

ให้คู่ภักดีจัดพรมเจียมผ้าขาวคาดเดื่ออ่อน ๒
ชั้น ๕ ผืน หมอนอิงไปแต่งทถวายกรมหมื่นบวรวิ
ษั และพระราชาคณะผู้สอบได้พระสงฆ์ตามเนรผู้

แปลให้พอ

ให้ราชบัณฑิตจัดพระคัมภีร์ไปตั้งวันละ๙ฉบับ
ให้พอ ให้มีผ้าห่อคัมภีร์เทียบถากะเย็บด้วย แดง
ให้รับเทียบค่อท่านข้างในวันละ๕เล่ม มาถวาย
พระราชกณะผู้สอบได้ พระสงฆ์สามเณรผู้แปล
คหฬงดีอเหมือนเพดาค่า

ให้ตั้งม พด เรือ น จ ต พานหมาก กระ โถน ช น น้ำ
เครื่องมาตงถวายกรมหมื่นบวรวิงษ์เด่มอทุกเพดา
เบกชฝง ต่อ พระคตัง โน ช้าย ไปตั้ง ท่าน ข้าง ใน พัน
เทียบถวายพระราชกณะผู้สอบได้ พระสงฆ์สาม
เณรผู้แปลคหฬงดีอ วันละ๕เล่ม เด่มทงชฝง
หนัก ๒ บาท เป็นชฝงวันละ ๒ คำดัง ๒ บาท

ให้มหาดเล็กจัดทษาเครื่องถวายกรมหมื่นบวร-
วิงษ์เด่มอทุกเวดา

ให้เจ้ากรมปลัดกรมโรงงานจัดทษาไปตม้นำ
วอหน้าชถวายพระราชกณะ ๒๓ รูป พระสงฆ์

๕๐๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ตามเนรผู้แปด & รูปเต็มมอทุกวันกว่าจะเด็กได้พระ
คัมภีร์ เบิกนาตาตทรายวันละ ๕ คำตั้งไทย ไบชา
วันละห่อ ต่อพระคตังในซ้าย เบิกถ่านต่อพระ
คตังมหาดมบคตังวันละ ๓ ชั่งไทย

ให้ด้อมพระราชวังซ้ายขวาไปเบิกยืมอ่างเชียว
& ไบ ที่พระคตังในซ้ายมาตั้ง แล้วคักน้ำใต้ให้
เต็มอ่างเต็มมอทุกวันกว่าจะเด็กได้พระคัมภีร์ แล้ว
ให้เอาอ่างเชียว & ไบไปส่งคืนพระคตังในซ้าย

ให้พระคตังในซ้ายจ่ายขมให้สดนมพลเรือนไป
ตั้งทำนข้างในพื้นเทียนคตังวันละ ๕ เต็ม เป็น
ขมวันละ ๒ คำตั้ง ๒ บาท ให้จ่ายนาตาตทรายวัน
ละ ๕ คำตั้งไทย ไบชาวันละห่อ ให้โรงทานไป
คัมภีร์อันหน้าชาถวายพระราชคณะพระสงฆ์ตาม
เนรผู้ได้ ผู้แปด จ่ายอ่างเชียว & ไบ ให้ด้อม
พระราชวังซ้ายขวายืมไปคักน้ำถวายพระสงฆ์ตาม
เนร เด็กได้พระคัมภีร์แล้วให้เรียกอ่างเชียว

๕ ไบคั้น

ให้พระคตังราชการ จ่าย เตื่ออ่อน ๒ ชั้น ๕ ผืน
ให้ศุภรัตน์ไปแต่งที่ถวายพระสงฆ์ตามเนรมผู้แปล

ให้พระคตังมหาสมบัติจัดกระโถน ชันน้ำ ไป
ตั้งถวายพระราชาคณะพระสงฆ์ตามเนรมผู้แปลวัน
ละ ๑๐ ตำรับ จ่ายถ่านให้โรงงานไปคัมน์น้ำร้อน
นำชากถวายพระสงฆ์ตามเนรมวันละ ๓ ชั่งไทย

ให้คตังพินานอากาศเอาโคมตังมาได้เทียบให้
พระราชาคณะคุดหนึ่งตั้งวันละ ๕ ไบ

ให้รักษาพระองค์ซ้ายขวาจัดตะเกียงมาตั้ง วัน
ละ ๔ ตะเกียง

ให้หอดวงสิทธิ์ดาร์ หอดวงทิพจักร จัดหมอยา
มาประจำวันละคน หอดวงราโชวาท หอดวงราช
รักษา จัดหมอนวดมาประจำวันละคน

ให้เจ้ากรม ปลัดกรม ในกรมพระอาลักษณ์
กรมสังฆการี กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต

๕๐๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

มาพร้อมกันเมื่อเวลาแปดพระศักราชได้มอทุกวัน

ให้ผู้ต้องเกณฑ์ทางจัดการให้พร้อมทุกพนักงาน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทตั้งแต่วันศักราช เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาแปดได้มอทุกวันไป กว่าจะส่งให้เด็กพระศักราช ถ้าส่งด้วยประการใดก็ให้ไปทูลถามพระเจ้าราชวงศ์เธอกรมหมื่นอุดมรัตนราษี อย่าให้ขาดได้ทุกพนักงานตามรับสั่ง จบหมายรับสั่งเพียงนี้

หมายรับสั่งฉบับนี้ คิดเวลาดวงมาจนบัดนี้ได้ถึง ๖๐ ปี พระราชาคณะผู้ใหญ่ และภิกษุตามเนรผู้แปลซึ่งปรากฏนามในหมายรับสั่งดวงดับไปหมดแล้ว แต่ยังมีพอสืบทราบได้โดยมาก จึงได้จัดอธิบายไว้ต่อไป

พระราชาคณะผู้สอบไล่ครั้งปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓

๑. กรมหมื่นบวรวิรัชศรัยพันธุ์ วัดบวรนิเวศ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๐๕

เป็นประธาน คือสมเด็จพระยาปวเรศวริยาดงกรณ์ ทรงชำนาญพระไตรปิฎก แต่หาได้เข้าสอบได้

๒. หม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์ ๘ ประโยค
นามเดิมว่า หม่อมเจ้ารอง ในกรมหลวงพิเศษศรี-
สวัสดิ์ศุขวัฒนวิไชย ครองวัดบพิตรพิมุข

๓. สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ ๘ ประโยค
วัดประยุรวงศาวาส

๔. พระพิมลธรรม ยัม ๖ ประโยค วัดพระ
เชตุพน

๕. พระธรรมจโรดม สมบูรณ์ ๔ ประโยค
วัดราชบูรณะ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นสมเด็จพระ
วันรัต ครองวัดพระเชตุพน

๖. พระเทพกระวี โต วัดระฆัง ชำนาญพระ
ไตรปิฎกแต่ไม่ได้เข้าสอบเป็นเปรียญ ต่อมาได้
เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

๕๐๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๑. พระธรรมไตรโลก รัตน เป็นเปรียญที่
ประโยคสี่ไม่ได้ความ ครองวัดโมลีโลก

๒. พระพรหมมุนี ทับ ๘ ประโยค วัดโสมนัส
วิหาร ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระพิมลธรรม แล้ว
เลื่อนเป็นสมเด็จพระวันรัต

๓. พระเทพมุนี กั้น ๘ ประโยค ครองวัด
สุวรรณาราม

๔. พระเทพโมลี เข้ม ๘ ประโยค ครอง
วัดกัลยาณมิตร ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระธรรม
เจดีย์

๕. พระอมรโมลี นพ ๘ ประโยค ครองวัด
บุบผาราม

๖. พระอินมุนี ศรี ๘ ประโยค ครองวัด
ปทุมคงคา ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระพรหมมุนี แล้ว
เลื่อนเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

๗. พระสาสนโสภณ ๘ ประโยค วัด

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๐๗

บวรนิเวศ ค่อมารของวัดราชประดิษฐ์ ถึงรัชกาล
ที่ ๕ เดือนธันวาคมก็เกิดที่พระธรรมวโรดม แล้ว
เดือนเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ และเป็น
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เจ้าคณะเหนือ
แล้วเป็นสมเด็จพระสังฆราช

๑๔. พระอมรารักษ์เกิด ๘ ประโยก
ครองวัดบรมนิวาส

๑๕. พระรามัญมุนี ยม ๘ ประโยก ครอง
วัดบวรมงคล

๑๖. พระวินัยมุนี บัว ๘ ประโยก ครอง
วัดอมรินทราราม

๑๗. พระประสิทธิ์สุตคุณ อัน ๘ ประโยก
ครองวัดสุทัศน์ ภายหลังเป็นพระเทพกระวี ถึง
รัชกาลที่ ๕ เป็นพระธรรมไตรโลก แล้วเดือน
เป็นพระพิมลธรรม มาครองวัดพระเชตุพน

๑๘. พระวิสุทธิไถ่ภณ เหมือน เป็นเปรียญ

๕๐๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าชายธรรมาธิราช
ที่ประโยคสืบไม่ได้ความ ครองวัดมหารณพาราม

๑๘. พระวิจิตรวิชัย จัน ๗ ประโยค วัดราช-
โอรด ต่อมาเป็นพระธรรมไตรโลก ถึงรัชกาล
ที่ ๕ เป็นพระธรรมเจดีย์

๒๐. พระกระวีวงศ์ ทอง ๘ ประโยค วัด
ราชนิตดา ต่อมาเป็นพระเทพมุนี ถึงรัชกาลที่ ๕
เป็นพระธรรมเจดีย์ไปครองวัดอรุณ ต่อมาต้องถด
ลงเป็นพระเทพมุนีคราวหนึ่ง แล้วเป็นพระธรรม
ไตรโลก

๒๑. พระเมธาธรรมรัต ถิน . . . . . ประโยค
ครองวัดพิชัยญาติการาม

๒๒. พระปริยัติบัณฑิต ครูท ๗ ประโยค
อยู่วัดกัถยานมิตร

๒๓. พระวราญาณมุนี น้อย ๘ ประโยค ครอง
วัดจักรวรรดิราชาวาส

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๐๘

๒๕. ประวีณโกศต นิม เป็นเปรียญที่ประ-
โยคตีบไม่ได้ความ อยู่วัดราชบูรณะ

หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ผู้เข้าแปลหนังสือ

๑. หม่อมเจ้าพระฉายเจ็ด ๕ ประโยค วัด
บวรนิเวศ เป็นหม่อมเจ้าในกรมหมื่นนาคยาพิ-
ทักษ์ คราวนแปลได้อีก ๓ ประโยค รวมเป็น ๘
ประโยค แต่ฉนวนชั่ง ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาป-
นาเป็น พระดัมพน์วงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉาย
เจ็ด และเลื่อนเป็นกรมหมื่นนฤบาทมุขมาตย์

๒. หม่อมราชวงศ์พระหนุ ๔ ประโยค วัด
บรมนิวาส เป็นบุตรหม่อมเจ้าไธภณ ในเจ้าฟ้า
กรมขุนอิศราณรัักษ์ คราวนแปลได้อีก ๓ ประโยค
รวมเป็น ๗ ประโยค แต่ฉนวนศึกษา ถึงรัชกาลที่ ๕
ได้เป็นขุนวิสุทธากร และเลื่อนเป็นพระมดุงศุภ-
กฤตย์ ต่อมาเป็นพระยาอิศรพันธุ์ไธภณ

๕๑๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

๓. หม่อมราชวงศ์พระภมรญา วัตรระฆัง เป็นบุตรหม่อมเจ้าน้อย ในกรมหมื่นนราเทเวศร์ ได้เป็นเปรียญ ๖ ประโยค แต่จะได้ครวญนักประโยคไม่ทราบแน่

๔. หม่อมเจ้าดามเนรชาด วัตรราชบรรณะ เป็นหม่อมเจ้าในกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ แปรตกไม่ได้เป็นเปรียญ แต่อดาณนอมมารับราชการถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าวัชรวิวงศ์

๕. หม่อมเจ้าดามเนรเวียน วัตรพิศรพิมุข เป็นหม่อมเจ้าในกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ แปรได้ ๓ ประโยค

ผู้คนที่ปรากฏในหมายรับสั่ง

๑. กรมหมื่นอนุกรมวิธานราช เสด็จขึ้นได้ทรง

กำกับกรมตั้งฆกาภิและธรรมการ

๒. พระยาพุทธภูมิภักคณิน ^{๕๕} ดับได้ความว่า
 ซื่อโย ^{๕๕} เดิมเป็นเปรียญแล้วถาตักขาออกมาได้
 ภรรยาอยู่ทางโรงวิเสท แต่เมื่อรัชกาลที่ ๓ ^{๕๕} ครอง
 นนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ^{๕๕} ยัง
 ทรงผนวช ^{๕๕} เด็ดจทรงบิณฑบาตมาถึงบ้านมหาไช
 ตักบาตรถวายแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้เป็นมัจฉัย
 ได้ถึงพุทธภูมิ” ^{๕๕} ดังนี้ คราวหลังเด็จไปบิณฑบาต
 อ้อก ^{๕๕} แกตักบาตรถวายแล้วก็อธิษฐานอย่างนั้นอ้อก
 ทุกคราวจนทรงคุ้นเคย ^{๕๕} ครั้นเด็จถึงถวดยราช
 สัมบัติ ^{๕๕} ทรงตั้งให้เป็นหลวงทานาธิบดี ^{๕๕} เจ้ากรม
 โรงทาน ^{๕๕} ค่อมมาได้เดือนชนเป็นพระทานาธิบดี ^{๕๕} รับ
 ราชการอยู่จนแก่ชรา ^{๕๕} จึงทรงตั้งเป็นพระยาพุทธ-
 ภูมิภักคณินตำแหน่งผู้กำกับถอนา ^{๕๕} ที่โปรดให้เป็นผู้
 เบ็ดประโยคสอบพระปริยัติธรรม ^{๕๕} ดังปรากฏใน
 หมายรับสั่ง ^{๕๕} เห็นจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริว่าเป็น

๕๑๒ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

เปรียญ และเป็นผู้ตั้งอายุบาป คงจะไม่ดำเคียง
แก่นักเรียน

ความที่ปรากฏในหมายรับสั่งว่า ให้พระภิกษุ
สามเณรผู้จะแปล พระปริยัติธรรมมาจับประโยค
ข้อนี้เป็นเบื้องต้นของการสอบพระปริยัติธรรม คือ
พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการรื้อฟื้น ชั้นเดิมจะ
เป็นตำแหน่งใดหาทราบไม่ แต่ในชั้นปลายรัช-
กาลที่ ๔ และต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เป็นหน้าที่ของ
สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐมาตั้งแต่ท่าน
ยังเป็นที่พระดำรัสโสดาณ เป็นผู้กระโดดสอบ
พระปริยัติธรรมในคัมภีร์หนึ่ง จะเอาความตรง
ไหนเป็นประโยคสอบบ้าง ท่านเดี๋ยวก่อนให้เขียน
เป็นจดากบอกว่าคัมภีร์นั้น วัตถุประสงค์ ชั้นตรงนั้น
จับประโยคตรงนั้น แล้วพับใส่ซองผนึกไว้ จัด
จดากเหล่านี้ไว้เป็นประโยคๆ เช่นจดากคัม-
ภีร์พระธรรมบท จัดเป็นประโยคหนึ่งส่วน ๑

ชุมนุมพระนิพนธ์

๕๑๓

ประโยคสองส่วน ๑ ประโยคสามส่วน ๑ วันไหนถึง
กำหนดพระภิกษุตามเนรรูปใดจะแปดประโยคไหน
เวลาชั่ววันนั้นก็ไปจับฉลากประโยคไหนที่วัดราช—
ประดิษฐ์แล้วก็ฉลากของคนเข้มายังสถานที่แปด
พระปริยัติธรรมราวเวลา ๘ นาฬิกาก่อนเที่ยง ที่
นั้น เจ้าคณะสังฆมณฑล เป็น นายด้านกับ พนักงานกรม
ตั้งฆกาไว้สำหรับกำกับและราชบัณฑิตอยู่พร้อมกัน
ตั้งฆกาไว้ กับราชบัณฑิต พร้อมกับเปิดฉลากดูฉลาก
ประโยคที่จะแปดจดลงบัญชีแล้ว ก็เอาหนังสือ
ฉบับหลวงในหอพระ มนเทียรธรรมามอบให้นัก
เรียนสำหรับที่จะแปด แล้วเจ้าคณะนายด้านกับ
ตั้งฆกาไว้ก็ควบคุมนักเรียนแต่เวลานั้นไป มีให้
ผู้หนึ่งผู้ใดตอบเข้ามาบอกใบ้ หรือให้เดศนัย
อย่างหนึ่งอย่างใด ให้นักเรียนดูหนังสือเตรียม

๕๑๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

แปดแต่โดยดำพัง ครั้นถึงเวลาเพ็ญจันทร์รับของ
ทอดวงเตียงทงนายค่านแตะผู้แปดด้วยกัน

การควบคุมตอหน้ แตะก่อน เห็นจะไม่ดีกวัดชั้น
ปรากฏว่าเมื่อก่อนปลดายรัชกาลที่ ๔ เห็นจะ
เป็นในเวลาเมื่อกรมหมื่นอดิศัยราชธวัชพระชนม
แล้ว พระธรรมการ กุช เป็นหัวหน้าในเจ้าพนักงาน
งานประจำการแปดพระปริยัติธรรม พระธรรม
การ กุช นนชำนานายพระปริยัติธรรม มีข้อแย้ง
ว่าหนังสือคัมภีร์แต่เมื่อบวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ได้
เป็นเปรียญ ๘ ประโยค และเป็นพระราชกณะที่
พระญาณรักขิต ครั้นดาดีกขามารับราชการใน
รัชกาลที่ ๔ จึงได้เป็นที่พระธรรมการ มีเรื่องเจ้า
กัน มาว่าเปรียญองค์ใด เป็นที่ ชอบพอของพระ —
ธรรมการแล้ว พระธรรมการตอบซ้อมหนึ่งคือ
ให้ ในเวลาที่คุมอยู่เนื่อง ๆ จนความทราบถึงพระ
ราชกณะผู้ได้ แต่สิ้นรัชกาลที่ ๔ เดียว หากนั้นจะ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๑๕

ได้อากสาวกนอย่างไรไม่ มาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ โปรดให้มีการสอบพระ—
ปริยัติธรรมเป็นครั้งแรก ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ปราสาท พระราชาคณะหวังจะแก้การที่สอบข้อ
ได้หนึ่งข้ออย่างกวอดขัน พระภิกษุตามเนรที่เข้า
แปลพระปริยัติธรรมคราวนั้นตกเดี่ยวโดยมาก แล้ว
โปรดให้ประกาศสั่งชี้ขาดมาเมื่อจะแปลประโยค
& ข้อหนึ่ง ดังดำเนาที่จะปรากฏข้อไปข้างหน้า
สอบ พระปริยัติธรรม คราวนั้น คงได้ แต่เปรียญ ๓
ประโยค ๑ รูป ๕ ประโยค ๔ ขัน ไปตกหมด ไม่
มีผู้ใดแปลได้สักรูปเดียว เคยเป็นเรื่องเดือด
ร้อนมาช้านาน การควบคุมคงกวอดขันมาแต่
๕ ๕
ครั้งนั้น

จำนวนพระภิกษุตามเนรเข้าแปลพระปริยัติ
ธรรมแต่เดิมมา กำหนดวันละ ๕ รูป ดังปรากฏ
ในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ ๔ นั้น มาตกลงเป็นวัน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๑๗

เมื่อสอบพวกแปลคัมภีร์พระธรรมบทแล้ว แต่
ถึงเวลาสอบเปรียญชั้นสูง ตั้งแต่ประโยค ๔ เป็น
ต้นไป เปรียญที่มีประโยคแล้วจำนวนน้อย ไม่
มากเหมือนนักเรียนที่แปลใหม่ จึงวางฎีกากระ
กั้นทุกคณะ เป็นแต่กำหนดลำดับตามประโยคคือ
ให้เปรียญเก่าชั้น ๓ ประโยค ที่สอบได้ในคราว
ก่อน ๆ เข้าสอบประโยค ๔ ก่อน เมื่อเปรียญเก่า
สอบประโยค ๔ หมดแล้ว ถ้ามีนักเรียนซึ่งสอบได้
๓ ประโยคในคราวนั้นสมัครจะเข้าสอบประโยค ๔
ก็ให้เข้าสอบต่อไปจนหมดจำนวน แล้วตั้งต้นสอบ
ประโยค ๕ ให้เปรียญเก่าเข้าสอบก่อนเปรียญ
ใหม่เป็นทำนองเดียวกันทุกประโยคไป เมื่อสอบ
เปรียญไทย หมดแล้วจึง ถึงเวลาสอบเปรียญมอญ
ก็จัดโดยทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว

เวลาสอบพระปริยัติธรรม ตั้งมือประมาณ

๕๑๘ สมเด็จพระบรมพระยาตำราจรรณภาพ

บ่าย ๓ โมงทุกวัน แต่เวลาเด็กไม่เป็นยุดี แล้ว
แต่ผู้แปลจะได้หรือจะหนีเร็วช้าอย่างไร แต่คงได้
เด็กในระหว่างเวลาแต่ ๓๘.๐๐ ถึง ๒๐.๐๐ นาฬิกา
เป็นพัน ถึงวันพระวันโกนหยุดพักรวมเดือนละ ๘
วัน การสอบพระปริยัติธรรมคราวหนึ่ง แต่เริ่ม
ค้นจนเสร็จกินเวลาประมาณ ๒ เดือน

พระราชาคณะที่มาประชุม สอบ พระปริยัติ—
ธรรม กำหนดเฉพาะพระราชาคณะผู้ใหญ่ และ
พระราชาคณะที่ชำนาญพระไตรปิฎก มีหมายรับ
สั่งกำหนดนามผู้เป็นประธานและรายนามพระราช
าคณะที่ให้นิมนต์มาประชุมทศคราว ทำนองอย่าง
ปรากฏในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ ๕ นั้น รวม
พระราชาคณะประมาณ ๒๕ ไปหา ๓๐ รูปเป็น
เกณฑ์ ผู้เป็นประธานมีหน้าที่ดำริบดัดดิน
ปัญหาและข้อขัดข้องที่จะเกิดขึ้น ส่วนพระราชา—

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๑๕

คณะองคมนตรี ที่เป็นผู้สอบได้เฉพาะแต่ท่าน
ผู้ใหญ่ ๓ องค์ ๔ องค์ นอกจากนั้นเป็นผู้หนึ่งผู้
มีค่ากว่าอีกมากว่า ที่ให้พระราชกฤษฎีกา มาประชุม
ในการสอบ พระปริยัติธรรมมากด้วยกันนี้ ที่
จริงประสงค์จะให้มาฟังเพื่อประโยชน์ในทางความ
รู้ของพระราชกฤษฎีกาๆเอง จะได้ฝึกสอน
ด้านศิษย์ หาใครมาเป็นผู้สอบได้ทั้งหมดไม่
เพราะฉะนั้นต่อพระราชกฤษฎีกาผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้สอบ
ได้มาถึง จึงได้ตั้งมือสอบเล่มออกทุกวัน

วิธีสอบพระปริยัติธรรมนี้ ให้นักเรียนเข้า
ไปแปลในที่ประชุมพระราชกฤษฎีกาที่สระบุรี ชั้นนัก
เรียนแปลก็มีพระธรรมบท แต่เดิมกำหนดให้
แปลหนังสือ ๓ ตอน คือ ๓๐ บรรทัด ที่เห็น
ว่ายาวนัก ถ้าสอบอย่างกวัดจัน นักเรียนไม่ใคร่
สามารถจะแปลจบประโยคได้ ด้กำหนดเวลา ใน

๕๒๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
 รัชกาลที่ ๕ จึงดัดแปลง ๓๐ บรรทัด คงให้แปลแต่
 ๒๐ บรรทัดเป็นจบประโยค^(๑) แปลกมี^๕ ๕
 แต่ประโยค ๕ ขึ้นไป คงให้แปล ๒๐ บรรทัด และ
 ประโยค ๘ แปล ๓๐ บรรทัดตามเดิม การที่แปล
 นักเรียนบางรูปเข้าไปแปลพักเดียวจบประโยค ก็มี
 แต่บางรูปเข้าไป แปลไปคิด ศัพท์แปลไม่ถูกบ้าง
 เรียงความเข้าประโยคไม่ถูกบ้าง แก้ไขไม่ไหว
 เห็นเหลือกำลังของคไม่แปลต่อไป เช่นนี้เรียกว่า
 “หนี” ก็มี บางรูปพยายามแก้ไขอยู่จนหมด
 เวลากำหนด ก็ไม่จบประโยคได้ เช่นนี้เรียกว่า
 “ตก” ก็มี เป็นอันแปลไม่สำเร็จทั้ง ๒ พวก แต่
 ท่านผู้ได้มีคำสั่งเคราะห์นักเรียนโดยกรุณา เป็น
 คนว่า ถ้าเห็นนักเรียนคิดศัพท์แปลไม่ถูก ท่าน

---

(๑) เริ่มลดแต่ คราวแปลที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามคราว
 แรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๒๑

มักให้อิเคราะห์ คือบอกนัยให้เป็นภาษาบาลี ว่า ศัพท์นั้นคือกริยาอาการอย่างนั้นๆ หรือเป็นชื่อของอย่างนั้นๆ ถ้านักเรียนรู้ภาษาบาลีก็อาจจะแปลศัพท์นั้นได้ แต่ถ้าความรู้ไม่พอจะเข้าใจอธิบายในภาษาบาลีก็เปล่าไป ถ้ารูปใดเข้าไปคิดทางประโยคแปลไม่ถูกความเห็นจะแก้ไขให้ตัดออกไปในขณะนั้นไม่ได้ ท่านก็ยอมให้ก๊บบ้อออกมา พักติตรองเดี่ยวคราวหนึ่ง ถึงรูปที่ท่านให้อิเคราะห์แปลศัพท์ ถ้าเห็นยังฉงนก็ยอมให้ออกมาพิจารณาอิเคราะห์เดี่ยวคราวหนึ่งเหมือนกัน ในระหว่างนั้นให้นักเรียนรูปอื่นที่เป็นเวรแปลวันเดียวกันเข้าไปแปล ถ้านักเรียนรูปนั้นแปลจบหรือเข้าไปคิดต้องก๊บบ้อออกมาแก้ ก็เรียกนักเรียนอื่นออก จนบรรจบรอบจึงถึงวาระของนักเรียนที่ออกมาแก้ที่แรกต้องก๊บบ้อเข้าไปแปลอีก เป็นทางที่ท่านผ่อนผันให้นักเรียนมีเวลาพักพอดิตรองได้

๕๒๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ข้างตังกถ้าวมาน

เวลา ซึ่ง กำหนดให้ นักเรียน แปร หนังสือ นั้น
ประเพณีเดิมไม่ได้กำหนดด้วยนาฬิกา ใช้เทียบ
สัญญาณเป็นกำหนด คือดมมือแปรแต่เวลาบ่าย
๓๕.๐๐นาฬิกาไปจนมืดค่ำ ก็จุดเทียนสัญญาณตั้ง
ไว้ในสนาม พอเทียนหมดเป็นเด็กการสอบพระ—
ปริยัติธรรมในวันนั้น ถ้ายังมีพระภิกษุสามเณร
แปรคางอยู่ก็รูปก็เป็นตกหมด วิธีใช้เทียบ
สัญญาณอย่างว่านี้ มักเกิดลำบากแก่ผู้แปรและ
ผู้ได้เนื้อๆ ที่ลำบากแก่ผู้แปรนั้น คือในวันที่
มี พระภิกษุ สามเณร แปรคาง อยู่จน ค่ำ หาดายรูป
ด้วยกัน บางรูปจวบจนประโยชน์ แต่บางรูปแปร
หนังสือไปได้ น้อย รูปที่ยังแปรได้ น้อย ก็คง
หน้าพยายามจะแปรให้จบประโยชน์ก่อนเทียนหมด
ฝ่ายรูปที่แปรได้มากก็ไม่มีโอกาสจะเข้าแปร จน
เทียนหมดก็พากันตกทั้งหมด ดงนมเนองๆ ผู้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๒๓

แปดต้องผ่อนผันกันเอง บางทีถ้าเกิดคงทนเช่นว่า
นักเรียนที่ใจอารีต้องยอมหน้เดียว ให้เพื่อนกัน
ได้ โอกาสจึงแปดได้จบประโยค แต่บางทีก็เกิด
ลำบากตรงกันข้าม เช่นวันใดนักเรียนที่เข้าแปดๆ
จบไปเดี๋ยวบ้าง หนีไปเดี๋ยวบ้าง เหลืออยู่จนเวลา
ค่ำ แต่ผู้ที่แปดปลุกเปิดรูปเดี๋ยว จะแปดให้
จบก็คิด แปดไปไม่ได้ จะออกแก้ไขคริครองก็ไม่
ได้ด้วยไม่มีตัวเปลี่ยน ถ้าผู้แปดไม่หน้ผู้ได้ก็เด็ก
ไม่ได้ ด้วยเทียนยังไม่หมด บางทีในวันนั้นต้องเดี่ย
เวลาเป่านานๆ ที่เดียว ต่อมา (๑) จึงเด็กวิธี
ใช้เทียนสัญญาเปลี่ยนเป็นใช้น้ำพิกาทแทน กำหนด
เวลาให้แก่นักเรียนแปดพระธรรมบทรูปละ ๖๐ นาที
ถ้าแปด ประโยค สูงขึ้น ไปให้รูปละ ๘๐ นาที เป็น

---

(๑) ในคราวแปลที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์คราวที่ ๒ เมื่อ
ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๕

๕๒๔ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

กำหนด ถ้ารูปใดถูกประโยชน์ยากบางที่ท่านผู้ได้
ยอมเพิ่มเวลาให้อีก ๓๐ นาทีก็มีบ้าง เวลาที่
กำหนดนี้ นับเฉพาะแต่เวลาที่เข้าแปด ถ้าออก
มาพักแ่ไม่นับเวลา อย่างนักเรียนได้ ไอ่กาด
เล่มอกกับทุกรูปไม่คงเหมือนแต่ก่อน คงมีแต่
ทางที่จะช่วยกัน ดังเช่นบางวันผู้แปดเหตุอยู่ด้วย
กัน ๒ รูป รูป ๑ จวนจะจบโยค อื่กรูป ๑ หนึ่งด้อย
ยังอยู่มากเช่นนี้ รูปที่แปดจวนจบอาจช่วยได้
โดยทำติดแล้วขอออกมาแ่ คอยผลัดกันแปดกับ
รูปที่หนึ่งด้อยยังอยู่มาก พอให้ผู้แปดรูปนั้นได้มี
เวลาคริครองมากจน จนแปดได้จบประโยชน์ด้วย
กันทั้ง ๒ รูป วิธสอนสอนอย่างนบงที่ท่านผู้ได้ท่าน
ก็ดั่งเอง ด้วยดั่งดาร์นักเรียนที่หนึ่งด้อยยังเหตุ
มาก เพราะถ้าเหตุแปดอยู่แต่รูปเดียว ก็ไม่
มีไอ่กาดที่จะได้พักคริครองแ่ไร ขึ้นแปดตะบัน
ไปก็หมดเวลาเปล่า วิธสอนพระปริยัติธรรมเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๒๕

ตั้งว่ามานเหมือนกันทุกประโยค แต่ประโยคสูง
ถึงชั้นเปรียญเอกนั้น ยอมให้ดูหนึ่งข้อซึ่งดำหรับ
แก้ความในคัมภีร์ที่สอบได้ คือถ้าแปลคัมภีร์
ปฐมสมันต์ปาตีทิกาประโยค ๗ ยอมให้ดูหนึ่งข้อ
คัมภีร์โยชนา และคัมภีร์ฎีกापฐมสมันต์ปา—
ตีทิกาก่อ ๒ คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรค
ประโยค ๘ ยอมให้ดูคัมภีร์มหาฎีกา คัมภีร์
จุดฎีกาวิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิสุทธิมรรคคณิก
ด้วยอีก ๓ คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์อภิธรรมมคดสังคหะ
ประโยค ๘ ยอมให้ดูฎีกาอภิธรรมมคดสังคหะได้
ฉะน

วิธีสอบเปรียญมอญนั้นผิดกับสอบเปรียญไทย
เหตุด้วยพระราชกณะไทยไม่รู้จักภาษามอญ แต่พึ่ง
ดำเนินมอญอ่านภาษาบาลีเข้าใจได้ เพราะฉะน
วิธีสอบ เมื่อพระมอญแปลภาษาบาลีเป็นภาษา
มอญ พระราชกณะมอญเป็นผู้ได้ แต่ผู้แปล

๕๒๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงบอกถึงพันธกิจทางวัฒนธรรมภาษาชาติ สำหรับ
พระราชกฤษฎีกาไทยตอบความรู้ อักษรหนึ่ง ได้
๕๒๖ อย่างจึงนับว่าเป็นสำเร็จ

ตำนานการแปลพระปริยัติธรรม
ในรัชกาลที่ ๕

ตอนมหามกุฏราชวิทยาลัย

ก่อนที่จะกล่าวถึงการ แปลพระปริยัติธรรมใน
มหามกุฏราชวิทยาลัย จะต้องอธิบายถึงวิธีแปล
พระปริยัติธรรมตามแบบเก่าเสียก่อน เพื่อจะได้
ทราบถึงลักษณะการว่า วิธีแปลพระปริยัติธรรมตาม
แบบเก่า กับวิธีแปลพระปริยัติธรรมในมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัยผิดกันอย่างไร วิธีแปลพระปริยัติ-
ธรรมตามแบบเก่าใน ตอนต้น รัชกาลที่ ๕ เป็นมา
ดังนี้

๒๘
ครั้งที่ ๑

แปลพระปริยัติธรรมที่พระมหา

๕๒๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ปราสาท เมื่อมีแม่เม็ย พ.ศ. ๒๔๓๓ ชั้นนักเรียน
ที่แปดธรรมเนียมกำหนดให้แปดหนังสือ ๓ ตอน คือ
๓๐ บรรทัด ชั้นนักเรียนที่แปดประโยคตั้งแต่ประ
โยค ๔ ขึ้นไปแปด ๒ ตอน คือ ๒๐ บรรทัด ประโยค
๘ คงแปด ๓๐ บรรทัดตามแบบเดิม กำหนดนักเรียน
ที่เข้าแปดวันละ ๕ รูป ดงมือแปดแต่เวลาบ่ายราว
๓๕.๐๐ นาฬิกาไปจน เวลามืด ก็จุดเทียน ดัญญูจน
ที่ตั้งไว้ในสนาม พอเทียนหมดเป็นเด็กการสอบ
พระปริยัติธรรมในวันนั้น ถ้ายังมีพระภิกษุ
ตามแผนรแปดค้างอยู่ก็ครบก็หมด วิชาแปดพระ
ปริยัติธรรมตามแบบเดิม เฉพาะนักเรียนที่แปด
ชั้นธรรมเนียมความลำบากอย่างหนึ่ง คือถ้า
แปดได้ประโยค ๑ ตกประโยค ๒ หรือแปดประ
โยค ๒ ได้ ตกประโยค ๓ ถึงคราวหน้าต้องตั้ง
ต้นแปดประโยค ๑ ไปใหม่ ต้องแปดให้ ได้ ๓
ประโยคในคราวเดียว จึงนับเป็นได้ เป็นดังนี้

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๒๕

ตลอดมาจนถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๔๓ แด่พระปรีดิ
ธรรมที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ครองที่ ๑๑ จึงยอม
ให้แปดประโยคไหนได้แฉกก็เป็นได้ ไว้ตามแบบ
มหามกุฏราชวิทยาลัย ถึงคราวหน้าก็แปดต่อประ-
โยคที่ใดไว้แฉกที่เดียว วิชาไซ้มาจากต้นรัชกาล
ที่ ๕

คราวที่ ๒ แด่พระปรีดิธรรมที่พระที่นั่ง
ดุสิตไชยวรยศเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๘ คราวนั้นนัก
เรียนที่แปดธรรมบทดหนึ่งตั้ง ๓๐ บรรทัด คง
ให้แปดแต่ ๒๐ บรรทัด เป็นจบประโยค ด้วยเห็น
ว่าแปด ๓๐ บรรทัดนั้นยาวนัก ถ้าสอบอย่างกวด
ขัน นักเรียนไม่ว่าใครก็ตามจะแปดให้จบประโยค
ได้ทันกำหนดเวลา

คราวที่ ๓ แด่พระปรีดิธรรมที่พระที่นั่งดุสิต-
ไชยวรยศ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ คราวนั้นกา-

๕๓๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

หนวดเวลาในตอนต้นๆ ยังใช้เทียนตั้งเทียนตามแบบเดิม แต่ตกมาในตอนปลายเปลี่ยนเป็นใช้น้ำมันแทน เห็นจะเป็นเพราะเหตุที่ใช้เทียนตั้งเทียนนั้น มักเกิดความดำมากแก่ผู้แปดแฉะผู้ใดนั่นเอง ที่ดำมากแก่ผู้แปดนั้น คือในวอนที่พระภิกษุต่างเณรแปดต่างอยู่จนคำหลายรูปด้วยกัน บางรูปแปดจนจะจบประโยค แต่บางรูปแปดหนึ่งข้อไปได้น้อย รูปที่ยังแปดได้น้อยก็คงหน้าพยายามจะแปดให้จบประโยคก่อนเทียนหมด ฝ่ายรูปที่แปดได้มากก็ไม่มีโอกาสจะเข้าไปแปดได้ จนเทียนหมดก็พากันตกทั้งหมด ดงนกกมเองๆ ผู้แปดต้องผ่อนผันนั่นเอง บางที่เกิดคั่งกันเช่นว่านักเรียนที่ใจอารีต้องยอมหนึ่งเดียว ให้เพื่อนกันได้โอกาส จึงแปดได้จบประโยค แต่บางที่เกิดดำมากตรงกันข้าม เช่นวันใดนักเรียนที่เข้าแปดๆ จบไปเสียบ้าง หนีไปเสียบ้าง เหลืออยู่จนเวลา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๓๑

ค่าแต่ผู้^{๒๕}ที่แปดปดกเปิดรูปเดี่ยว^๕ จะแปดให้จับก็
คิดแปดไปไม่ได้ จะออกแก้ไขคริครองก็ไม่ได้
ด้วยไม่มีตัวเปลี่ยน ถ้าผู้แปดไม่หนี ผู้ใดก็เด็ก
ไม่ได้ด้วยเทียบยังไม่หมด บางทีในวันนั้นต้อง
เดี่ยวเวลาเป่าตำนาน ๆ ที่เดี่ยว จึงได้เด็กวิชาใช้เทียบ
สัญญาณ เปลี่ยนเป็นใช้น้ำพิกาแทน กำหนด
เวลาให้แก่นักเรียนรูปละ ๕๐ นาทีเต็มอกันทุกรูป
แต่บางครั้งดูกรรมกรเห็น ว่าหนังสือที่แปด นั้น
ยาก เพิ่มเวลาให้อีก ๓๐ นาทีเป็นพิเศษก็มีบ้าง

คราวที่ ๔ แปดพระปริยัติธรรมที่พระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปัจจุ พ. ศ. ๒๔๒๙^{๕๒}
คราวอนชนนนักเรียนที่แปดธรรมบทแยกเป็น ๒ กอง
เรียกว่า กองขวาของ ๑ กองซ้ายของ ๑ ผู้แปด
ต้องจับฉลากกอง แต่จับฉลากเมื่อแปดประโยค ๑
คราวเดี่ยว ประโยค ๒-๓ ก็เวียนไปไม่ต้องจับ
คือ ถ้าประโยค ๑ ถูกกองขวา ประโยค ๒ ก็ต้อง

๕๓๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

เวียนไปกองซ้าย ประโยค ๓ ถัดมาแปดกองขวา
อีก ต่อถึงตอนแปดประโยคตั้งตั้งแต่ ๔ ขึ้นไป จึง
จึงรวมเป็นกองเดียวตามแบบเดิม

คราวที่ ๕ แปรพระปริยัติธรรมที่พระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ คราว
นี้เพิ่มนักเรียนชั้นแปดธรรมบทขึ้นอีกวันละ ๓ รูป
แบ่งแปดในกองขวา ๔ รูป กองซ้าย ๔ รูป คงจับ
จดตากกองอย่างคราวที่ ๔ ต่อถึงประโยค ๔ ขึ้นไป
จึงรวมเป็นกองเดียว แปรวันละ ๕ รูปตามเดิม

วิธีแปรพระปริยัติธรรมในตอนต้นรัชกาลที่ ๕
ก่อนตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยรวม ๕ คราว เป็น
ดังกล่าวมานี้

ครั้นถึงปีมะเด็ง พ. ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระ
พระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธทรงพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งสถานที่เล่าเรียนของพระสังฆธรรมยุติกนิกาย

ชุมนุมพระนิพนธ์

๕๓๓

ชนที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานามศึกษา
สถานนั้นว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ทรงพระราช-
อุทิศใน พระบรมนามาภิไธย แห่ง สมเด็จพระบรม
ชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งเป็นผู้ทรงประดิษฐ์และทำนุบำรุง ธรรมเนียมศึกษ
นิกายมาแต่ก่อน มีคำปรารภการตั้งมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย และการจัดระเบียบการศึกษา และ
ระเบียบการสอบ พระปริยัติธรรมพิมพ์ไว้ในหนังสือ
ธรรมเนียมจักษุ ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ซึ่ง
ได้คัดมาลงไว้ดังต่อไปนี้

การตั้งมหาวิทยาลัย

พระพุทธศาสดาคือคำตั้งต้นของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกแล้ว ทรงแนะนำตั้งต้นประชุมชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ให้ได้ดวงตา คือปัญญาเห็นสิ่งผิดสิ่งชอบแล้ว ปฏิบัติเว้นสิ่งที่ไม่ดี ดำเนินในสิ่งที่ดีชอบด้วยกายวาจาใจ ได้บรรลุประโยชน์ทั้งสาม คือประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ภายภาคหน้า ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวงแล้วแต่ตั้งต้นพระนิพพาน คุณคงขา-
ทิกย์อันอุทัยส่องโลกให้สว่างแล้ว อัสติงคตแล้ว
ณัน ข้าพเจ้าประมาณได้ถึง ๒๕๓๗ ปีเศษแล้ว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๓๕

ยังได้นำตบกันมาจนถึงทุกวันนี้ แม่เราทั้งหลาย
ที่เกิดในภายหลัง ยังได้เรียนได้ศึกษาได้รู้ได้ปฏิบัติ
ตาม ทราบความผิดและชอบ ก็เพราะท่านแต่ปาง
ก่อนได้สั่งสอนกันเป็นลำดับสืบมา จึงควรเห็นว่
การเข้าเรียนศึกษาพระคัมภีร์ เป็นการตั้งอายุ
พระพุทธศาสนา ต่สามารถจะนำพระพุทธศาสนา
ให้เป็นไปนานได้ เมื่อยังมีผู้ศึกษาเข้าใจแล้ว
ปฏิบัติตามอยู่เพียงใด พระพุทธศาสนาก็ยังเป็นไป
อยู่เพียงนั้น แม้ถึงพระพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับ
ขันขันธ์นิพพาน ก็ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อานนท์
ดูก่อนท่านทั้งหลายจะคิดว่าศาสดามะพระศาสดา
ดวงไปแล้ว บัดนี้พระศาสดาของเราทั้งหลายไม่มี
ดังนี้ ขอน ท่านทั้งหลายไม่ควรเห็นอย่างนั้น
ธรรมและวินัยอันใด ที่เราได้แสดงแล้ว บัญญัติ
แล้ว แก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น เมื่อ
เราดวงไปแล้ว จักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย

๕๓๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

๕๓๖ การเดาเรียนคัมภีร์ของภิกษุสามเณรจึง
เป็นธุระสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ควรจะทำนุบำรุงให้
เจริญ

อีกประการหนึ่ง เหตุชนบทนับถือพระพุทธ-
ศาสนามาแต่ถึงมามาก แต่จะหาผู้ที่เข้าใจชัดเจน
ในคำสอนที่ตนนับถืออยู่ได้โดยยากยิ่งนัก เพราะ
ไม่ค่อยจะมีหนังสือแต่งคำตั้งสอน ซึ่งเป็นเครื่อง
จะชักนำให้เข้าใจชัดเจนดีเหมือนหนังสือสอนคำส-
นาอื่น ๆ จะเข้าใจได้ชัดเจนดีก็แต่ผู้ที่มีกำลังที่จะ
สะสมหนังสือไว้อ่านได้ กับคนที่ได้ไปมาหาสู่
ต้นทากับท่านผู้รู้และฟังธรรมเทศนาในวัดนั้น ๆ
คนสามัญนอกจากนี้ไม่สามารถที่จะเข้าใจชัดเจน
จนได้ เป็นแต่ไปตามกันเท่านั้น การแนะนำ
ตั้งสอนประชุมชน ให้เข้าใจพุทธศาสนาชัดเจน
จึงเป็นธุระสำคัญที่ควรจะทำเอาใจใส่

อีกประการหนึ่ง เป็นธรรมเนียมมาในประเทศ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๓๗

ของเราว่าวัดเป็นที่เจ้าเรียนศึกษาวิชาหนังสือไทย
และเลขของเด็กชาวเมืองทั้งหลาย บิดามารดา
ญาติผู้ใหญ่ของเด็ก เมื่อเห็นเด็กมีอายุสมควร
เรียนหนังสือและเลขได้แล้ว ก็พาไปฝากพระใน
วัดนั้นๆ เพื่อให้ฝึกสอน แต่การฝึกสอนนั้น ต่าง
ครูต่างอาจารย์กัน ถ้าครูที่เข้าใจในการฝึกสอน
และเอาใจได้ ทั้งเด็กก็เป็นคนฉลาดมีอุปนิสัยที่
เรียนรู้อาจได้ดี ถ้าครูไม่ฉลาดในการสอน หรือไม่
เอาใจใส่ก็ด้อย เด็กเป็นคนโง่หรือเกียจคร้านก็ด้อย
ไม่ได้ดี ขอนควรจัดการฝึกสอนเด็กชาวเมืองให้
เป็นหลักฐาน เด็กทั้งหลายคงจะได้ความรู้ดี ตาม
สมควรแก่ปัญญาและอุปนิสัยของตนๆ

เพื่อให้ประโยชน์ทั้งสามที่กล่าวมานั้น ดำเนิน
บริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผู้
บำรุงพระพุทธศาสนา ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่เจ้า
เรียนของพระสังฆราชรวมยุติกนิกายขึ้นที่วัดบวรนิ-

๕๓๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

วงศ์วิหาร พระราชทานนามศึกษาสถาน^๕ว่า
มหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงพระราชอุทิศในพระ
บรมราชนามาภิไธย ในพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งเป็น
ผู้ประดิษฐานและทำนุบำรุงธรรมยุติกนิกายมาแต่
ก่อน และทรงบริจาคพระราชทรัพย์สำหรับบำรุง
วิทยาลัยให้เป็นไปด้วย

พระเถรานุเถระในธรรมยุติกนิกาย ได้เปิด
มหามกุฏราชวิทยาลัย ให้เป็นที่ศึกษาของภิกษุ
ตามเนรในคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อวันที่ ๑
ตุลาคม วันโกสอินทศก ๑๑๒ ซึ่งเป็นมหามงคล
วาร นับแต่กาลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จถึงฉนวนราชสมบัติสืบบรมชคัยราชันตติ
วงศ์มาได้ ๒๕ ปีบริบูรณ์

เมื่อได้เปิดวิทยาลัยแล้วอย่างนี้ พระเถรานุ
เถระซึ่งเป็นผู้จัดการ ได้ดำริจะจัดการ ๓ ข้อข้าง

คณน โดยดำตบตั้งต่อไป

๑. การเล่าเรียนของภิกษุตามเนรพน ประ-
 เณเดิมเคยเรียนมุดปรณก่อนแล้ว จึงเรียน
 อรรถกถาธรรมบท มังคดตถที่ปนี ตำรตัดตั้งคหะ
 เป็นคณ ถึงกำหนดตามมี มีการดอบพระปริยค
 ธรรมครง ๑ บางควาถาขคชอง กเดือนออกไป
 ถึงหกบครง ๑ หนึ่งด้อดำหรับดोनนมีดองอย่าง
 ดำหรับฝ่ายไทยอย่าง ๑ ดำหรับฝ่ายรามัญอย่าง ๑
 ดำหรับฝ่ายไทยนจคเป็น ๘ ชน อรรถกถาธรรม
 บทแบ่งเป็นด้ามชน คอ ชนท ๑ ชนท ๒ ชนท ๓
 มังคดตถที่ปนีบนคณชนท ๔ ตำรตัดตั้งคหะชนท ๕
 มังคดตถที่ปนีบนปดายชนท ๖ ปฐมถมนคปาด่า-
 ทิกา อรรถกถาพระวินยชนท ๗ วิสุทธิมรรคชน
 ท ๘ ตำรตัดที่ปนีฎกาพระวินยชนท ๘ ภิกษุด้าม-
 เณรผู้จะดอบความรู้ จับประโยคดอว์ รับหนึ่งด้อ
 ตามประโยคมาคดูเดร์จเดอว์ เข้าไปแปลไนที่ประ-

๕๔๐ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระราชาคณะด้วยปากตามเวลาที่กำหนดให้
ถ้าแปลได้ตัดออกประโยคในเวลาที่กำหนดไว้บัดนี้
เป็นได้ ถ้าครบกำหนดเวลาแล้ว ยังแปลไม่ตัดออก
ประโยคจัดเป็นตก ผู้ที่สอบได้ตั้งแต่ชั้นที่สามขึ้นไป
ไปจึงนับว่าเป็นเปรียญ แม้สอบชั้นที่ ๓ ที่ ๒ ได้
แล้ว ถ้าตกชั้นที่สามก็นับว่าตก ถึงคราวหน้าจะ
เข้าแปลใหม่ ต้องแปลตั้งแต่ชั้นที่ ๓ ขึ้นไปอีก
ฝ่ายรามัญนับเป็น ๔ ชั้น บาดัมหาวรรคคือ
อาทิกกรรม หรือปากจิตต์ย อย่างใดอย่างหนึ่งตาม
แต่จะเลือก เป็นชั้นที่ ๓ บาดัมหาวรรค หรือ
จุดวรรคอย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะเลือก เป็น
ชั้นที่ ๒ บาดัมคกฉนวนฉนวนเป็นชั้นที่ ๓ ปฐม
ดัมภ์ปาธาทิกถาวรภคภาพระวินัย เป็นชั้นที่ ๔
แปลเป็นภาษารามัญ แต่ต้องบอกดัมภ์พนชด้วย
ถ้าแปลได้ตั้งแต่ชั้นที่ ๒ ขึ้นไปจึงนับว่าเป็นเปรียญ
เปรียญเหล่านี้ ถ้ายังไม่ได้แปลถึงชั้นที่สุด หรือ

ขุนนุมนพระนิพนธ์ ๕๔๑

ยังมิได้รับตำแหน่งยศเป็นพระราชาคณะ แม่
ถึงจะมีพรชายกาตมาก ก็ยังนับว่ายังมีหน้าที่จะ
ต้องแปดชั้นสูงขึ้นไปอีก ต่อเมื่อใดแปดถึงชั้นที่
สุดแล้วก็ได้ ได้รับตำแหน่งยศเป็นพระราชาคณะ
ในระหว่างนั้นก็ได้ จึงนับว่าสิ้นเขตที่จะแปดหน้
ง้ออีก

ภิกษุสามเณรผู้เริ่มเรียน กว่าจะเรียนจบมุด
ปกรณิกชานาน มักเป็นที่ระอาเบื่อหน่ายแฉงแฉะ
ทั้งเดี่ย แม้ถึงเรียนคดอดบ้าง ก็ไม่เข้าใจคดอด
ไปได้ เพราะธรรมชาติคนเรียนไม่อาจเข้าใจฉบับ
เรียนที่พิศดารให้คดอดไปได้ จะกำหนดจำได้
ก็แต่เพียงพอแก้สติปัญญา เหมือนเด็กน้อยที่ผู้
ใหญ่บื้ออาหารคำโตกว่าปากขึ้นไป รับบริโภคน
ได้หอบประมาณปากของคนฉะนั้น ท่านผู้ชำนาญ
ในวิธีสอนบางท่านจึงได้คิดแต่งวิธีสอนผู้เริ่มเรียน
ใหม่เรียกว่า บทมาดา ย่อบางพิศดารบ้างตาม

๕๔๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ความประสงค์ของท่าน สำหรับสอนแทนมด
ปกรณ เพื่อจะให้เวตาเรียนเร็วชน ส่วนการ
เรียนหนังสือทางหนังสือคนหนังสือสอนนักเรียนทุกคน
ไม่ได้เป็นเป็นแผนก จึงหาครูที่มีความรู้พอจะสอน
ได้ตลอดเป็นอันยาก ทั้งเป็นที่ลำบากของครูผู้จะ
สอนนั้นด้วย ส่วนกำหนดเวลาสอนความรู้ตาม
บคกรหนังสือ หรือหกบคกรหนังสือ นั้นเป็นภาคาน
ผู้เรียนมีความรู้พอจะตอบได้ แต่ยังไม่ถึงสมัย
ที่จะสอบ หรือผู้ที่สอบตกแล้ว มักสิ้นความหวัง
ที่จะคอยครวสอบข้างหน้าอีก และนักเรียนคน
หนึ่งสอบคราวหนึ่ง ก็จะได้กชั้นนี้ จึงไม่ใคร่
จะมีเปรียญประโยคสูง เมื่อไม่มีเปรียญประโยค
สูง จะหาครูที่สอนหนังสือชั้นสูงๆ ได้ก็ยากเข้า
ทุกที ถึงจะมีผู้ที่สอบชั้นสูงได้บ้าง ก็คงได้รับคำ
หมายยศเป็นพระราชกณะเดี่ยในระห้วง ยัง
ไม่ทันได้สอบชั้นสูง ด้วยเหตุจำเป็น นี้จะต้องเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๔๓

เจ้าอาวาสเป็นต้น เมื่อเป็นฉนั้น ก็ไม่ค่อยมีนัก
เรียนที่สอบได้ถึงชั้นที่สุด ตามแบบที่คงไว้ ส่วน
การแปลด้วยปากนั้น สอบวันหนึ่งได้ไม่กี่รูป กว่าจะ
จะจบเวลาสอบคราวหนึ่งถึงสามเดือน เมื่อเป็น
เช่นนั้น จะกำหนดการสอบให้เร็วก็ไม่ได้โดย
แต่เปรียบที่ได้สอบความรู้ได้ถึงชั้นนั้นๆ แล้ว ก็
มีความรู้พออ่านหนังสือเข้าใจได้เท่านั้น ผู้สอบยัง
ทราบไม่ได้ว่า เป็นผู้ทรงธรรมทรงวินัย สมควร
จะปกครองหมู่คณะแล้วหรือไม่ อาศัยเหตุผลที่
กล่าวมานี้ การเข้าเรียนพระปริยัติธรรมของภิกษุ
สามเณร จึงนับว่าเจริญดีแต่ยังไม่ดี

เพื่อจะคิดแก้ไขให้การเข้าเรียนพระปริยัติ
ธรรมของภิกษุสามเณรเจริญดีขึ้น ทนเวลาที่
ไปอยู่บวช วิทยาลัยจึงได้จัดซื้อหนังสือและ
ความรู้ดั่งนี้ ในเบื้องต้น ให้เริ่มมาด้วยอักษร
เป็นหนังสือชนิดเดียวกับบทมาตาแล้วจึงจนคัมภีร์

๕๔๔ สมเด็จพระยาดีราจราชานุภาพ

ต่อไป แบบที่สำหรับสอบความรู้ชั้น บาดัโวยา-
กรณชั้นนักเรียนที่ ๓ อรรถกถาธรรมบทความ
นิตานชั้นเรียนที่ ๒ แก่คณาจารย์บทยปถาย
เป็นชั้นนักเรียนที่ ๑ แก่คณาจารย์บทยปถาย เป็น
ชั้นเปรียญที่ ๓ (ต่อไปถ้ามีกำลังจะพิมพ์มั่งคดคด-
ที่พิมพ์ได้ จะใช้เป็นแบบสำหรับสอบชั้นเปรียญที่ ๓)
บาดั พระวินัยมหาดิลกั และ ภิกษุนัดิลกั กับ บาดั
บางเดิมเป็นชั้นเปรียญที่ ๒ บาดัพระวินัยมหา-
วรรค และ จตุวรรค กับ บาดั พระอภิธรรมบางเดิม
เป็นชั้นเปรียญที่ ๑ กำหนดการสอบได้ทุกปี วิธึ
สอบได้นั้นใช้เขียน แต่ยอมให้ผิดได้ไม่เกินกว่า
กำหนด ถ้าได้ชั้นไหนแล้วก็เป็นอันได้ วิชยาดัย
ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สอบได้ได้โดยวิธึจัด
ขึ้นเป็นส่วนตัวพิเศษ

๒. การที่ประชุมชนจะเข้าใจในพระพุทธศาสด-
นาให้ชัดเจนมีอยู่ ๓ ทาง คือ ด้วยได้ฟังพระธรรม

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๔๕

เทศนา ด้วยได้สดทนารธรรม ด้วยได้อ่านหนังสือ
ที่เป็นคำสั่งสอน การเทศนานั้น มีที่วัดตามกำหนด
วันพระบ้าง มีที่โรงธรรมในที่อื่นๆ บ้าง มีด้วย
กิจนิมนต์ในมิ่งคตตามิ่งคตสมัยบ้าง เทศนาที่วัดตาม
กำหนดวันพระนั้น จะได้ฟังก็แต่คนที่เข้าวัด ส่วน
เทศนาในโรงธรรมนั้น ตรงไหนก็มีแต่คนใน
จังหวัดนั้น แต่มักจะเทศน์แต่เรื่องนิตานนินาย
อะไรต่างๆ ไม่เป็นทางที่จะให้เข้าใจในพระพุทธร
ศาสดาขึ้น การเทศนาด้วยกิจนิมนต์ในมิ่งคต
มิ่งคตสมัยนั้น ก็มีแบบไว้สำหรับพิธีนั้น ใคร
เคยฟังเรื่องใดก็ฟังเรื่องนั้นๆ อย่างนั้น ไม่ค่อย
จะได้ฟังเรื่องที่แปลกจากนั้น ส่วนการสดทนา
ธรรมนั้น เป็นทางที่จะเข้าใจในพระพุทธรศาสดา
ได้ชัดเจน เพราะผู้ ฟังถามข้อที่ตัวไม่เข้าใจ

๕๔๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานาภาพ

หรือตั้งสยอยู่ได้ แต่จะหาผู้ที่เข้าใจในการค้นหา
นยากยิ่งนัก ส่วนการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน
นั้น เป็นทำให้เข้าใจพระพุทธรศาสดาได้ ดีกว่าฟัง
เทศนา เพราะอ่านเองมีเวลาที่จะกำหนดครึก
ครองได้ตามชอบใจ และถ้าจำได้แฉ่วแฉวม
เดียงกับดึกก็ได้อีก แต่หนังสือที่สำหรับจะอ่าน
เช่นนั้น ยังมีไม่แพร่หลาย พอที่ประชุมชนจะแสวง
หาไว้อ่านได้ หนังสือที่มีอยู่แต่ก็ยังไม่ได้อ
แต่คงคำสั่งสอนในพระพุทธรศาสดาให้สิ้นเชิง เป็น
แต่แต่คงบางข้อตามความประสงค์ของผู้แต่งหนังส
ืออื่น ๆ ความยินดีในธรรมของคนก็ต่างกัน
บางคนยินดีในธรรมที่ดกชง บางคนยินดีในธรรม
ที่ไม่ดกชง ถ้าถูกอริยาศัยก็พอใจอ่าน ถ้าไม่
ถูกอริยาศัยก็ไม่พอใจอ่าน หนังสือที่สำหรับสั่งสอน
ประชุมชนควรจะมีหลายอย่างตามอริยาศัยของคน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๔๗

ต่าง ๆ กัน

ในการที่จะแนะนำให้ประชุมชนเข้าใจพระ—
พุทธศาสนาสืบตราบเท่าบัดนี้ เป็นกิจที่วิทยาลัยควรจัด
๒ อย่างคือ มีธรรมเนียมที่วัดตามกำหนดวันพระ
อย่างหนึ่ง การจัดพิมพ์หนังสือแสดงคำสั่งสอน
อย่างหนึ่ง การมีเทศนากำหนดวันพระนั้น
ได้เคยมีเป็นประเพณีของวัดมาแต่แล้ว ส่วนการ
พิมพ์หนังสือแสดงคำสั่งสอนนั้น วิทยาลัยจะจัดขึ้น
ตามกำลังที่จะจัดขึ้นได้

๓. การฝึกสอนเด็กชาวเมืองนั้น วิทยาลัย
จะจัดให้มีโรงเรียนสอนหนังสือไทยและเลข และ
ฝึกกิริยาเด็กให้เรียบร้อย สอนให้รู้จักดีและชั่ว
ตามสมควร

ใน ๓ ข้อที่กล่าวมาแต่ก่อน การเล่าเรียนของ
ภิกษุสามเณร วิทยาลัยได้จัดแล้ว ส่วนอีกสอง

๕๔๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ
ขอหน้ อัจฉิตไต่เมื่อไต่ ก็จ้ฉิตเมื่อหน้ตาม
ดำตบ้

เมื่อไต่จ้ฉิตระเบียบการ ค้ศึกษา และการสอบไต่
พระ ปรียค้ธรรม หน้ ที่มหามกุฏราชวิทยาลัย ไต่
การแปดพระปรียค้ธรรม ตามแบบ เก่าก็ ยังให้คง
แปดอยู่ตามเดิม ไต่ เริ่มการสอบไต่พระปรียค้-
ธรรมที่ต้นามมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปีมะเด่ง
พ.ศ. ๒๔๔๓ รวม ๘ คราวก้ต รวมนักเรียนที่
ค้ศึกษาใน มหามกุฏราชวิทยาลัย มาสอบ ไต่ใน พระ
อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามแบบเดิม จน
ต้ในรัชกาลที่ ๕

การสอบไต่ พระปรียค้ธรรมในมหามกุฏราช-
วิทยาลัยครั้งแรก หน้เป็นครั้งที่ ๒ แห่งการแปด
พระปรียค้ธรรมในรัชกาลที่ ๕ จำนวนเปรียญที่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๔๘

สอบได้ได้ ในมหามกุฏราชวิทยาลัย ๘ คราวซึ่งจะ
กล่าวต่อไปนี้ ปีใดพ้องกับการแปดพระปริยัติ-
ธรรมตามแบบเก่า ได้จัดจำนวนเปรียญฝ่ายนั้น
มารวมไว้ด้วย ดังต่อไปนี้

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๖ (ครั้งที่ ๓ ใน
มหามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ.
๒๔๓๖ เป็นคราวที่เพิ่งเริ่มเปิดนามมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัยใหม่ๆ มีนักเรียนเข้าสอบได้ได้
เป็นนักเรียนเอก เทียบเท่า ๓ ประโยคแต่รูปเดียว
เท่านั้น

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๗ (ครั้งที่ ๒
ในมหามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีมะเมีย
พ.ศ. ๒๔๓๗ คราวนี้การแปดพระปริยัติธรรม
ตามแบบเดิมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดารามพ้องด้วย วิธีแปดพระปริยัติธรรม
ตามแบบเดิมคราวนี้ คงใช้วิธีอย่างคราวที่ ๕

๕๕๐ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงตั้ง รวมเปรียญทั้ง ๒ ตันาม เปรียญเก่าแปด
เพิ่มประโยคได้ ๒๕ รูป นักเรียนแปดได้ เป็นเปรียญ
๓๗ รูป

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๘ (ครั้งที่ ๓ ใน
มหามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีมะแม พ.ศ.
๒๔๓๘ เปรียญเก่าแปดเพิ่มประโยคได้ ๕ รูป นัก
เรียนแปดได้ เป็นเปรียญ ๓๔ รูป

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๙ (ครั้งที่ ๔
ในมหามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีวอก พ.ศ.
๒๔๓๙ เปรียญเก่าแปดเพิ่มประโยคได้ ๓๓ รูป นัก
เรียนแปดได้ เป็นเปรียญ ๒๗ รูป

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๑๐ (ครั้งที่ ๕
ในมหามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีระกา พ.ศ.
๒๔๔๐ เปรียญเก่าแปดเพิ่มประโยคได้ ๒๒ รูป นัก
เรียนแปดได้ เป็นเปรียญ ๓๐ รูป

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๑

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๓๑ (ครั้งที่ ๖
ใหม่หามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีจอ พ.ศ.
๒๔๕๓ คราวหนึ่งการแปดพระปริยัติธรรมตามแบบ
เดิมทีในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ด้วย วิธีแปด
พระปริยัติธรรมตามแบบเดิมครั้งนั้น ชนนักเรียนที่
แปด ธรรมบท กำหนดให้ แปดหนึ่งข้อ เพียง ๓๐
บรรทัดเป็นจบประโยค กำหนดเวลาให้ ๕๐ นาที
ครั้งนั้นเป็นครั้งแรกที่ว่า ยอมให้นักเรียนช่นแปด
ธรรมบทได้ประโยค ๑ ตกประโยค ๒ ได้ประโยค
๒ ตกประโยค ๓ ไม่ต้องทวนมาแปดประโยค ๓
ต่อไปใหม่ในคราวหน้า ให้แปดข้อประโยคที่ได้
ไว้แต่ข้อเดียว รวมเปรียญทั้ง ๒ ศึกษาม เปรียญ
เก่าแปดเพิ่มประโยคได้ ๓๕ รูป นักเรียนแปดได้
เป็นเปรียญ ๗๗ รูป

การแปดพระปริยัติธรรมครั้งที่ ๓๒ (ครั้งที่ ๗
ใหม่หามกุฏราชวิทยาลัย) แปดเมื่อปีขุน พ.ศ.

๕๕๒ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

๒๔๔๒ คราว^{๕๕}หมกการแปดพระปริยัติธรรมตาม
แบบเดิมที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ พ้องด้วย แต่
สนามวัดสุทัศน์แปดได้เพียง ๓ วัน ไม่ทันมีนักเรียน
ที่แปดได้ เป็นเปรียญถึงด ด้วยสมเด็จพระวันรัต
ผู้เป็นกรรมการ^{๕๕}ชขาดอาหาร จึงมีแต่เปรียญ
ใหม่ห้ามกุฎราชวิทยาลัย เปรียญเก่าแปดเพิ่ม
ประโยชน์ได้ ๖ รูป นักเรียนแปดได้เป็นเปรียญ
๑๒ รูป

การแปดพระปริยัติธรรม^{๕๕}ครั้งที่ ๑๓ (ครั้งที่ ๘
ใหม่ห้ามกุฎราชวิทยาลัย) แปดเมื่อมีชวด พ.ศ.

๒๔๔๓ คราว^{๕๕}หมกการแปดพระปริยัติธรรมตาม
แบบเดิมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
พ้องด้วย การแปดพระปริยัติธรรมตามแบบเดิม
ครั้ง^{๕๕}นี้ นักเรียนผู้แปดธรรมบทเฉพาะประโยชน์^{๕๕}
เพิ่มหนังสือที่แปดเป็น ๒๐ บรรทัด กำหนดเวลา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๓

แปล ๘๐ นาทีอย่างเดิม รวมเปรียญทั้ง ๒ ดนาม
เปรียญเก่าแปลเพิ่มประโยคได้ ๒๗ รูป นักเรียน
แปลได้ เป็นเปรียญ ๔๑ รูป (๑)

---

(๑) นามเปรียญที่แปลได้ใน สคราว มีแจ้งอยู่ในบัญชี
หนังสือเรื่องเปรียญรัชกาลที่ ๕ ภาค ๒

การอำนวยพร

ประเพณีที่เรียกกันว่า “ให้พร” หรือ “อำนวยพร” นี้ ตามความที่ปรากฏในวัฒนธรรมประเทศแคโรไลน์ ถือเป็นกรอหมให้พรมีรูปแบบหรือที่ให้กับได้จริงๆ จึงเป็นให้พร เหมือนหนึ่งเราขอใจใคร เราบอกแก่เขาว่าเราจะให้พรแก่เขาดังสิ่งของบรรดาที่เรามี หรือการตั้งโตบรรดาที่เราจะทำให้แก่เขาได้ ถ้าเขาจะชอบตั้งใดหรือต้องการอย่างใด เราก็เป็นต้องให้ตั้งนั้นการนั้นแก่เขาตามขอจึงเป็นให้พร มีตัวอย่างที่ปรากฏมาใน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๕

พระเวสตันครชาดก พระอินทร์ยอมให้พรแก่นาง
ผู้ดีซึ่งจะต้องจุติมาเกิดในมนุษย์โลก นางก็ขอ
พร ๑๐ ประการ คือให้คิดดำตาดำเป็นต้น พระ
อินทร์ก็ต้องเป็นธุระให้เต็มประสงค์ อนึ่งเมื่อพระ
อินทร์จำแดงเป็นพราหมณ์ มาขอนางมัทรีต่อ พระ
เวสตันครในกัณฑ์ดึกบรรพ ก็ยอมให้พระ
เวสตันครขอพร และต้องจัดให้ได้ตามประสงค์
ทุกประการ ยิ่งตัวอย่างที่มาในเรื่องนารายณ์ ดิบ
ปาง และเรื่องรามเกียรติ์ก็มีหลายแห่ง คือทวยกษ
ณะไรต่ออะไรไป เผาตัวอย่างถวายให้พระอิศวรขอบ
พระทัย จนยอมประทาน “พร” ยักษ์เหล่านั้น
ก็เลิกขออุทธรณ์ขอเคสต่างๆ แล้วไปเที่ยวเกาะกะ
จนพระผู้เป็นเจ้าของโลกาหุดกันทุกคราว จนที่สุด
เมื่อครั้งทศกัณฐ์ยกเขาพระสุเมรุให้ตั้งขึ้น ได้
ประทานพรคราวนั้นทศกัณฐ์ขอพระอุมาก็ต้องประ
ทาน หากพระนารายณ์ลงมาแก้ไขจึงได้พระอุมา

๕๕๖ สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ

กันขึ้นไป การที่ให้พรตามประเพณีในรัชสมัย
ประเทศแต่โบราณเป็นดังนี้ การให้พรก็ย่อมเป็น
การสำคัญ และเป็นรางวัลตอบแทนที่ผู้หนึ่งจะให้
แก่ผู้ใดได้ เพราะเดิมนั้นแต่บุญที่ผู้หนึ่งให้
เขาเด็กที่เดียว ถ้าผู้รับพรเช่นทศกัณฐ์ไม่มี
กตยาณธรรม ก็อาจจะเรียกพรอย่างเจ็บแสบได้
ประเพณีให้พรกันเช่นนั้น เมื่อคนทั้งหลายมีความ
รักความคิดมากซน ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเสื่อม
และน้อยลงมาทุกที จนถึงเป็นให้พรกันตาม
ธรรมดาใช้ย้อยเดียววน คือให้ด้วยวาจาว่า “ขอ
ให้มีความสุข และมีความเจริญเกิด” ดังนี้
เป็นต้น

ก็และประเพณีที่บุคคลฝ่ายหนึ่ง กล่าวด้วย
วาจาว่าขอให้บุคคลอีกฝ่ายหนึ่งมีความสุขมีความ
เจริญ ที่เรียกกันว่า “ให้พร” นี้ มีเป็นประเพณี
แทบทุกชาติทุกภาษา ต่างกันแต่โดยถ้อยคำต่าง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๗

ต่าง ๆ ในพวกที่นับถือว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก
คอยประทานคุณและโทษแก่มนุษย์อยู่ตามพอพระ
ทัยของพระองค์ เมื่อประสงค์จะให้พรแก่กันก็
ย่อมกล่าวกันว่า “ขอให้พระเป็นเจ้าประทานสุขเกิด”
เช่นนี้เป็นใจความ ฝ่ายพวกที่เชื่อถือเทพารักษ์
ก็คิดถึงท้าวเทพดาทั้งหลายองค์เดียวหรือหลายองค์
อาจจะให้ความ สุข ความทุกข์แก่มนุษย์คนใดได้
ตามปรารถนา ก็ใช้ถ้อยคำว่า “ขอให้เทวดา
อารักษ์คุ้มครองรักษา” เช่นนี้เป็นพรบ้างก็มี
บางคนไม่กล้าวิงวอนพระเป็นเจ้าหรือเทวดา เป็น
แต่อำนาจพรโดยวาจาเป็นถ้อยคำว่า “อยู่ดีกินดี
เกิด” บ้าง “ขอให้ยูเย็นเป็นสุขเกิด” ดังนี้เป็น
ต้นเป็นคำพรก็มีมาก

ประเพณีให้พรถึงว่าต่างกันโดยวิธีตั้งถ้อยมา
กันนับได้ว่าเป็นประเพณีที่ชอบใช้กัน คอมนิยม
ชอบ อำนาจและมี ผู้รับด้วย ความนิยมยินดี อยู่ทว

๕๕๘ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ
ทั้งโลก

แต่เมื่อต้องคิดตามที่ได้ที่เดียวกันเป็นเนื้อเป็น
หนังในการให้พรอย่างทุกวันนี้ ถ้าจะตั้งคำถามว่า
“การที่ให้พรนั้นผู้ให้ให้อะไร? ผู้รับพรได้รับ
อะไร?” ดังนี้ ก็ยากที่จะตอบให้หมดทางสงสัย
ได้ เพราะถึงจะไม่ต้องกล่าวถึงคำถึงศาสนาทิ
อันใด ก็พอเห็นได้ว่า “พร” ตามอย่างที่ให้
กันนี้ ผู้ใดจะให้ ใครก็ได้ ใครเคยให้ท่านยาย
แก่ก็ย่อมได้พรของยายตั้งกระบุง จะให้เท่าใดพร
ก็ไม่รู้จักหมด ไม่ต้องลงทุนตั้งรอนก็มีพรให้เขา
ได้กลับไป เพราะพรเป็นดีแต่ว่าวาจาที่กล่าวไม่
มีรูปมีร่าง ผู้รับพรนั้นก็ได้รับแต่ลม ยินดีด้วย
ลมเท่านั้น ถ้าเช่นนั้นจะควรว่า “พร” ไม่มีในการ
ให้ และการให้พรไม่มีคุณอันใดหรือ? ข้าพเจ้า
ได้คำปริในเรื่องนี้เห็นว่า “พร” เหมือนกับ “บุญ”
มีอย่างมีชนิด คนชนิดหนึ่งก็ให้พรได้แต่ชนิดอัน

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๕

สมควรแก่คน และต้องให้ให้ถูกต้องจึงจะเป็นพร
และถ้าให้ให้ถูกต้องแล้ว ผู้รับก็ได้รับผลพรตามที่
ให้ด้วย

ความที่ว่าจะต้องอธิบายให้ชัดเจน สักหน่อย
ลักษณะการให้พรนั้น ผู้ใดให้แก่ผู้ใดก็ตาม นับ
แต่ย้ายแก่ขอทานให้เมื่อได้ข้าวสารขึ้นไป ก็
ยอมให้ด้วยความยินดี ข้างผู้รับพรก็รับด้วย
ความยินดี พอจัดว่าให้พรและรับพรโดย “มี
ความยินดีต่อกัน” ซอนไม่ต้องคัดค้าน ก็ความ
ยินดีที่เกิดขึ้นในเวลาเมื่อให้พรและรับพรนี้ จะ
ว่าควรยินดีต่อกันด้วยความเข้าใจอย่างไร? ว่า
แต่ตามที่ควรจะเป็น ผู้ให้พรยอมมีความยินดี
เพราะผู้ อื่นฝ่ายหนึ่งได้กระทำความดีต่อตน เช่น
ย้ายแก่ได้รับทานของทนายจึงให้พร หรืออีก
อย่างหนึ่งผู้ให้พรมีความรักใคร่หมายจะให้ผู้อื่น
หนึ่งได้สุข เช่นบิดามารดาให้พรบุตร นี้จัดเป็น

๕๖๐ สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ

ความยินดีของฝ่ายผู้ให้พร ข้างฝ่ายผู้รับพรนั้น
ยินดีที่ได้กระทำคุณแก่เขา และรู้ว่าเขายอมรับ
ว่าเป็นคุณแก่เขาจริงประการ ๑ หรือมีฉันท
ยินดี ด้วยรู้ว่าผู้นั้น เขามิใคร่จิตต่อตนประการ ๑
ความยินดี ควรมีต่อกันด้วยความเข้าใจอย่างว่ามา
นี้ ที่จะเข้าใจว่าคำให้พรจะได้จริงดังปากว่า เป็น
ต้นว่าพระเป็นเจ้า จะประทานความสุขให้ดังเขาขอ
หรือเทวดาอารักษ์จะคุ้มครองตามถ้อยคำเขา หรือ
อายุจะยืนอยู่ถึง ๑๐๐๐ ปีอย่างเขาว่า เป็นการยินดี
เหตงไปตงต้น เพราะใครบังคับพระเจ้าได้? ใคร
เป็นที่ปรึกษาของเทวดา? อายุใครเคยถึงหมื่น
ปี? ถิ่งคำให้พรอย่างอื่น ๆ ถ้าฝ่ายหนึ่งไม่มีได้
เองแล้ว จะไปเบ้าไปเสกให้ได้อย่างไร

เพราะอย่างนั้นเมื่อว่าแต่โดยย่อ การให้พร
ต่อกันต้องประกอบพร้อมด้วยความยินดีต่อกัน คือ
ให้เมื่อมิใคร่จิตต่อกันทั้ง ๒ ฝ่าย จึงเป็นพร เป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์

๕๖๑

องค์ของพรโดยธาราณะทั่วไป

ถึงการที่ให้พรโดยมีไมตรีจิตเป็นพรตั้งว่าน ก็
ให้ได้เป็นชนิดเป็นชนิดต่างกันอีกหลายอย่าง ต่าง
กันด้วยใจที่เจตนาจะให้พรเป็นต้น ฉะนั้นที่กล่าว
พรและประพฤติกว่ตามพรเป็นที่สุด จะยกค่ว
อย่างเหมือนเช่นเราไปรดน้ำทำขวัญเด็กโกนจุก
เด็กนั้นก็ได้ทำบุญคุณแก่เราอย่างใด เด็กนั้น
จะดีช่วอย่างใดเราก็ไม่รู้ ใจเราคงเป็นกลางๆ ไป
โดยคำเชื่อเชิญของญาติเขา ให้พรก็กล่าวแต่ตาม
ที่ชนะกันได้ ตามแบบที่เขาให้พรกันเช่นนั้นก็เป็น
ไมตรีจิต แต่เป็นพรอย่างต่ำ

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนหนึ่งนายมีบ่าวมาก แม้
เมื่อเจ้อจางเพียงค้อยู่ได้มอ ถ้าบ่าวคนใดชื้อ
ตรงจงรักรับใช้ได้การงาน นายก็ให้รางวัลตาม
สมควรโดยความยินดี บ่าวเมื่อได้รับรางวัล

๕๖๒ สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ

แล้ว ถ้ายิ่งรักภักดีต่อนายและรับใช้การงาน
ของนายให้แข็งแรงยิ่งขึ้น ถึงว่าอนันจะไม่
ได้ปรึกษาอำมพรให้พระผู้เป็นเจ้าของท่านสุข
แก่นาย หรือขอให้เทวดาคูมครองนายหรือขอ
อะไรต่ออะไรให้ได้แก่นายเลย ก็เป็นอันให้พร
นาย ดังว่าอย่างที่เราให้พรเด็กที่ไปรตนา
ทำขวัญ และนายย่อมได้รับผลพวงดีกว่าเด็กนั้น
ได้รับพรของเรา

เพราะฉะนั้นการที่จะให้พร ถ้าจะให้เป็นอย่างดี
ตามัญ ให้อย่างเมือรตนาทำขวัญเด็กก็ได้ หรือ
ให้อย่างยายแก่แก่ก็ได้ แต่ถ้าจะให้พร
อย่างวิเศษ คือถ้าผู้ซึ่งจะรับพรเป็นผู้ปกครอง
เรา ก็ต้องตั้งใจจงรักภักดีซื่อตรงต่อท่านผู้
ถ้าผู้ซึ่งจะรับพรเป็นผู้เดียวกับเรา ก็ต้องรักใคร่
ผูกพันด้วยความดี ถ้าหากเป็นผู้ต่ำกว่าเรา ก็
ต้องเมตตากรุณาไม่รังเกียจเคียดชัง ส่วนวาจา

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๖๓

นั้นไม่ต้องกล่าวให้ยืดยาว ความจริงย่อมเป็น
ของ ประเสริฐไม่มี ^{๕๖}ชั้นลำดับ ว่าจริงมากจริงน้อย
และวาทะที่ตึงปองก็เหมือนกันไม่ต้องกล่าว ถ้า
กล่าวคำดีแต่ก็เป็นพรทงต้น ^{๕๗} ส่วนความประพฤติ
นั้นเท่า ^{๕๘}ก็ต้องออกดำหรีบใช้ดีและทำกิจการ
ที่จะเป็นความดีแก่ท่านโดยมิได้คิดย่อหย่อน หรือ
สังเคราะห์กิจธุระและช่วยป้องกันความทุกข์ หรือ
แม้แต่สังเคราะห์ไมให้ม้ทุกข์ท่านก็เป็นลำดับชั้น
ลงมาตามควร พรถ้าจะให้โดยอย่างวิเศษต้องให้
โดยประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม
ตั้งว่ามาน ^{๕๙} พรอย่างอธิบายมานทชาพเจ้าว่า “พร
มี” และ “ให้พรย่อมมีคุณ”

เรื่อง การ อำนวยพรนั้นได้ดำริเห็นมานานแล้ว
ยังหาได้เรียบเรียงลงเป็นหนังสือไม่ ^{๖๐} สมัยนั้นเป็น
มงคลฤกษ์เฉลิมพระชนม์พรรษาในพระบาทสม-
เด็จพระเจ้าอยู่หัว ^{๖๑} ซึ่งเป็นคราวชาวเราเคยถวาย

๕๖๔ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ทรงมีพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้
จัดพิมพ์หนังสือวชิรญาณวิเศษลงพิมพ์เฉพาะเพื่อ
นักศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ข้าพเจ้าจึงถือโอกาส
เรียบเรียงลงพิมพ์ตามความซังกัดเห็นมาดังนี้

(ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓)

เทศกาลพระบาท

การไปนมัสการรอยพระพุทธรบาท หรือที่
เรียกกันอย่างย่อๆว่า “ไปพระบาท” ซึ่งเป็น
การได้เคยครึกครื้นเอิกเกริกอยู่แต่ในโบราณกาล
แต่ร่องรอยมาทุกวันนี้ บัดนี้คงจะถดถอยครึกครื้น
ขึ้นใหม่อีกเป็นมั่นคง แต่ว่าการทครึกครื้นขึ้นใหม่
นี้ ไม่ใช่เป็นอย่างโบราณถดถอยมาครึกครื้น เป็น
การครึกครื้นไปอย่างอื่นทางใหม่ เป็นแต่ตั้งว่า
อาศัยชื่อว่าพระบาทเป็นเค้า เหมือนกับชื่อทจา
เรื่องหนังสือเท่านั้น

๕๖๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

เมื่อจะกล่าวด้วยเทศกาดพระบาท ถึงความ
ประสงค์จะเป็นไปในทางใด ก็จำเป็นจะต้องกล่าว
ถึงคนชนไปถึงเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่เขาตั้งพนช
ซึ่งเป็นคนเคาของความนิยมที่ไปไหว้พระบาทนั้น
เสียสักหน่อย และเรื่องรอยพระพุทธรบาทนั้น
ปรากฏในพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเจ้าทรง
ธรรม ว่าพราณคนหนึ่งชื่อนายบุญไปพบรอยเท้า
ใหญ่ในศิลาบนไหล่เขา แขวงเมืองสระบุรี เมื่อ
จุลศักราช ๙๖๗ ปี พระเจ้าทรงธรรมเสด็จไป
ทอดพระเนตรรับตั้งว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทโดย
แท้ เพราะถ่มด้วยคำดังกล่าวว่ารอยพระพุท
ธบาทนี้อยู่ในเมืองไทยแห่งหนึ่ง จึงได้ทรงสร้าง
พระมณฑปล้อมรอยพระพุทธรบาทนั้น และทำที่
ต่างๆ ในบริเวณเป็นอันมาก ที่พระพุทธรบาทก็
ได้เป็นที่ประชุมชนไปนมัสการตามฤดูปีแต่ันมา
ถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินค้อๆมากก็ได้ไปทรงนมัส

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๖๗

การแทบถ้วนทุกพระองค์ และทรงก่อสร้างสถาน
ที่ต่างๆ ในบริเวณนั้นจนเป็นอันมาก ที่พระพุทธรูป
บาทนั้นจึงเป็นเจดีย์สถานอันสำคัญในพระราชอา
ณาเขตแห่ง ๑ ตลอดจนกาดบดนั้น ในที่นั้นข้าพเจ้า
ไม่มีความประสงค์จะปลุกเสกและวิดิษนา ถึงขอที่
ว่ารอยพระพุทธรูปบาทนั้นจะเป็นรอยที่ พระพุทธเจ้า
ได้มาเหยียบไว้จริงหรือไม่จริง ใครเชื่ออย่างไร
ข้าพเจ้าเชื่ออย่างไร ก็ขอให้เชื่อกันไปอย่างนั้น
ก่อน

จะขอกล่าวแต่ด้วยประเทศที่ภูมิสถานตามสม
ควร ที่หมู่เขาพระพุทธรูปบาทนั้นเป็นเขาอยู่ใกล้
กรุงเก่ากว่าเขาหมื่นทงตันโดยรอบ และอยู่ห่าง
ด้านอันเรือเดินได้สะดวกเพียง ๕๐๐ เส้นเศษ มี
ภูมิดำเนาที่เขียวสดนุกสนานมาก จำเดิมแต่ทาง
ที่ชนก็เป็นทางราบ รถและเกวียนเดินได้ทั้งกลาง
วันกลางคืน จะว่าด้วยป่าๆ ก็ไม่รกชัฏ จะเขียว

๕๖๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ครั้นเห็นพระยาธรรมิกราชมา ก็ว่าด้วยเขา ๆ ถึงดงามหนัก
หนา เป็นฉากชั้นอยู่ใกล้ ๆ กัน วันหนึ่งจะเที่ยว
สักก็ตกไม้ต้องปืนบ้ายดำมากยากเย็นก็ไปได้ จะ
ว่าด้วยพันที่ ๆ ก่น่าเดินน่านั่ง ด้วยบางแห่งเป็น
ตำรา บางแห่งก็เป็นหินลาด บางแห่งก็เป็นชาย
ป่า เดินสักเห็นยหนึ่งต้องเห็นยก็ไม่เบือ จะ
ว่าด้วยกระบวนถ้ำถ้ำ ถ้ำไหนในเมืองไทยที่สนุก
ซุกซิกยิ่งกว่าถ้ำไหนสนุกใครเคยเข้าไปจนถึงที่สุด
ได้บ้าง

ถึงกระบวนที่จะเที่ยวพระนครต่อไปอีกก็ไม่รู้ว่า
ก็แห่ง ไปดพบรักก็ใกล้ หรือจะไปพระฉายตลอด
จนหนองโนหนองยาวแคะเมืองนครนายก หรือ
จะไปเขาแก้วพระบาทใหม่ เขาคอกแคะแก่งคอย
ดงพระยาไฟพระยาตากต่าง ก็ไปได้ทั้งนั้น ถ้าจะ
รวมความลงว่าแต่ต้น ๆ เอาความสนุกสนานของ
คนชนบทตงแถว ๆ ที่ไหนทั่วทั้งเมืองไทย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๖๘

จะดมควรรับรองรอยพระพุทธรูปที่ขี้กว่าเขาหมื่น
ไปแล้ว เป็นอันไม่มีเดย จะไม่เป็นที่คนทั้งหลาย
พากันนิยมยินดีไป นมัสการ นับด้วยหมื่น ด้วยแสน
อย่างไร

อนึ่งการที่คนทั้งหลายพากันนิยมไปไหว้พระ
บาทนั้น ย่อมทำให้ประโยชน์เกิดเป็นอันดีได้
หลายอย่าง คือความศรัทธาเต็มได้ในพระพุทธรูป
ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งยงในดินแดนคนใดเป็นอันมาก
แท้จริงถึงว่าการที่จะเกิดกุศล และความเต็มใจ
ศรัทธาคือพระรัตนตรัย ไม่จำเป็นจะต้องเป็น
เพราะรอยพระพุทธรูปบาท หรือรอยพระพุทธรูป
ไหนเดยนั้นก็จริงอยู่ ก็แต่อาศัยคนซึ่งความ
ศรัทธาจะบังเกิดนั้นไม่เหมือนกัน เปรียบเหมือน
อย่างคนใช้น้ำพิภพดังเกิดเวลา ผู้ใดมีสติกำหนด
เวลาธุระของตนคงอยู่แล้ว ถึงใช้เพียงน้ำพิภพ
เจ็บบ คือน้ำพิภพที่ตนก็พอประโยชน์ แต่

๕๗๐ สัมเด็จพระยาตำรากราชานภาพ

คนบางชนิดความ กำหนดไม่แม่นยำได้เหมือนเช่น
นั้น ก็ต้องใช้นาฬิกา นาฬิกาปดุกเมื่อถึงกำหนด
ถึงสติยังโหดต่ออยู่ เดียงระฆังสัญญาทุ่มโมงนั้น
ก็จะเตือนให้ระตักชนใดทันท่วงที จึงไม่เสียกิจ
ธุระของคน พระพุทธบาทเหมือนดังระฆังนาฬิกา
สำหรับเตือนสติของคน บางจำพวกให้เกิดเสื่อม
ได้ต่อพระพุทธศาสนาได้ การที่มีเทศกาดไหว
พระบาทจึงยอม เป็นประโยชน์ ถ้าไร แก่พระพุทธ
ศาสนาย่างหนึ่ง ยังประโยชน์ที่ให้ความสุข
ตำราญแก่ราษฎร เฉพาะการค้าขายแลกเปลี่ยน
ทรัพย์สินมัตต์แก่กันนกันมาก คือพวกชาวบ้าน
ป่าเมืองคอนที่ขาดเงินทอง ต่างก็จัดหาตั้งของ
ควรมีราคาหว่ายในแควงนั้น คือเครื่องยา
และสัตว์ป่าต่างๆ มาขายได้เงินทองตามปรารถนา
ข้างพวกชาวกรุง ๆ มีเงินแต่ขาดเงินเครื่องยา อยาก
ได้สัตว์ป่าก็พากันไปซื้อได้ตามประสงค์ พวกชาว

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๗๑

กรุงฯ บางพวกเอาของต่าง ๆ ที่ชาวป่าหายากควร
ต้องการคือผ้าพรรณง่ม และแหวนตะกั่วหัว
มะกั่วเป็นต้น ขึ้นไปจำหน่ายขายก็ได้กำไรมา
ตามประสงค์ ฝ่ายเจ้าของเกวียนเจ้าของช้างม้ามี
พาหนะว่างการให้ไปรับจ้าง ก็ได้ประโยชน์คน
เมื่อจะว่าโดยย่อแล้วพระพุทธรบาทนทำให้เกิดความ
ศุขดีราญแก่ราษฎรผู้กระทำการค้าขายได้เป็นอัน
มาก ยังประโยชน์ที่มิแก่ภูมิประเทศนั้นก็มีอีก
ด้วยที่เดิมเป็นป่าเปิดยว ที่มามีถนนหนทางไร่นา
บ้านผู้คน จนเป็นทางไปมาสะดวกได้ดังนี้ ก็เพราะ
อานภาพรอยพระพุทธรบาทนเป็นเค้ามุต ยังประ-
โยชน์อย่างอื่นก็ยังมี จะพรรณนาไปก็จะยืดยาว
นัก เป็นแต่จะชี้ให้เห็นว่าที่มรอยพระพุทธรบาทน
ทนน เป็นประโยชน์ทงอย่างทพรรณนามาแล้ว
และเป็นประโยชน์อย่างใหม่ ๆ ซึ่งจะกล่าวต่อไป
ข้างหน้า ต่ร้ายประโยชน์ที่ยังไม่เคยมีจะมชนได้

๕๗๒ สัมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ในอนาคต เพราะพระบาท ษั ษั
ม่นคง

ขรรคมดาตั้งซึ่งมีอยู่ในโลก จะหาให้เป็นดัง
วิเศษโดยรอบที่เดียวจนหายากยิ่งนัก ฉันทได้ประ-
เทศกัณมิดถานเขาพระบาท กัมที่เดี่ย อยู่บ้าง เหมือน
เช่นนน เพราะถึงว่าหน้าแดงจะคงคงามต้นกุด้าน
ปานใด เมื่อถึงเทศกาดฝนก็ดับกตายไปอย่าง
หนง พนทราบรินก็ตายเป็นโคลนคมหมัดมด
ล่อเกวียนเดินไม่ได้ เขาตะบ่าไค่นาฝนไม่กชน
รุงรังระกนทบทั่วไป ใครเคยช่นไปไค่ความด้นก
ด้นานเมื่อน้ำแดง ดองกตบชนหน้าฝนก็จะได้
แต่ความไข้เจ็บทกขเวทนา ดงมาแทบ ถึงอันตราย
แก่ชีวิตก็เป็นที่ เพราะเหตุคนคนทงหตายจ
ช่นไปนมีจัดการพระพุทชบาทไค่แต่บิระฤตเดี่ย
ก็แต่เมื่อพิเคราะห์ไปอีกอย่างหนง จะว่าเป็น
ความเดี่ยแท้ที่เดี่ยก็ไม่ได้ ด้วยเทศกาดพระบาท

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๗๓

ที่ยังมีคนนิยมครึกครื้นดั่งมาแต่จนบัดนี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะที่ไปได้แต่มีตะกวดเดียวด้วยคอกกรรมัง ถ้าเป็นที่ไปได้ง่าย ๆ อยู่เด็มอกก็เห็นจะไม่ตั้งนิยมตั้งเค้นกันไปนัก ดูแต่วัดพระแก้วก็จัดว่าเป็นอย่างงดงามควรชมอย่างยอดเยี่ยมแล้ว ก็ไม่เห็นชาวต่างประเทศและท้ายฉนมเอิกเกริกกันมาบูชาปานใด ต่างคนก็ตั้งมีความเต็มใจได้ไ้มานมัสการ ด้วยความนิยมทั่วกัน แต่คงมาหย่อยกันที่ตะคนต้องคนมาเมื่อไรก็ได้จึงไม่เอิกเกริกเอะอะ ถึงคราวตรุษสงกรานต์มีคนมามาก ดังเกิดดึกก็มักเป็นแต่พวกมอญดาวที่อยู่ไกลมาหากทงหน ถ้าพระพุทธรบาทอยู่ใกล้ไปง่ายเหมือนวัดพระแก้วแล้ว ก็คงจะดูชินไปเหมือนเช่นนั้น ถึงว่าพนทภูมิสถานพระบาทจะเต็มอเหมือนกันทุกฤดู การที่จะไปก็มีไ้ง่ายที่เดียว คนที่จะไปต่างต้องออกเงินต้องแรงงานของคนตามมากและน้อยแทบทั่วกัน ก็จะเป็นเหตุขัด

๕๗๔ สัมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

ขวางได้ออกทางหนึ่ง จึงว่าที่ไปพระบาทได้แต่ปี
ตะกุดเดียวอนัน ตูก็จะไม่ทำให้เสื่อมเสียประโยชน์
อันใดนัก หรือจะว่าถ้าไปได้ทุกฤดูก็คงจะไม่ครึก
ครนเหมือนไปได้แต่ฤดูเดียวเช่นนกหวาได้

เทศกาดกำหนดคนไปพระบาท ใครจะเป็นผู้
กำหนดนัดหมายไว้แต่เดิมก็ไม่ทราบเลย แต่ดู
เป็นความเข้าใจที่วุ่นเป็นกตางว่า “กตางเดือน ๓
และเป็นพรอมกันที่พระบาท” เช่นนี้ ก็เป็นเวลาที่
น่านัดหมายกว่าวันอื่น เพราะฤดูใบไม้พอร่วงเต็มที่
ที่ ดินก็แห้งสนิทหมดความชื้นเจ็บจะมัทพระบาท
และร้อนก็ยังไม้อัดนัก เดือนก่กาดังหงาย น่าทำ
ในตำราธระบ่อก็ยังพอหาได้ อนึ่ง เกวียนช้าง
ม้าพาหนะก็พอเดรัจฉากรไรรู้ว่า คนชาวนาก็พอ
ว่างธุระตรง จะหาเวลาอื่นให้เหมาะกว่านั้น ก็เห็นจะ
ไม่มี

กำหนดนัดหมายการ อย่างอื่นยังว่ามีคตาด-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๗๕

เกิดขึ้นตะถมกันไต่บ้าง แต่กำหนดวันขึ้นพระบาท
นั้นผู้ข้าง อัครราชย์เข้าใจพร้อมเพรียง ซึมซาบกันเสีย
จริง ๆ ถ้าจวนวันเข้าแล้วได้ยินแต่เสียงว่าคนนั้น
จะไปพระบาทคนนั้นจะไปพระบาท อย่างต่ำๆ ได้
ยินเสียงว่าอยากไปพระบาทก็ออกแซ่ไป บาง
พวกมีทุนรอน ก็จัดเรือแพ พาตุ๊กหัดานญาติ พี่น้อง
ไป บางพวกก็โดยสารเขาไปประจำไม่มีกำลัง
พาหะ บางทีถึงตู้ทึบรับอาสาแจวเรือเขาไปก็
มี ไม่ว่าจะแต่กรุงเทพฯ แต่บ้านป่าบางไหนๆ
ก็รับเรื่องจะไปให้ทันกำหนดวันนั้น ครั้นถึงท่าเรือ
คิดอ่านเรื่องจะขึ้นเดินไปทางบก ใครถึงนั้นแล้ว
จะเว้นไม่ขึ้นไปถึงพระบาทได้ ถึงเจ้าพวกรับอาสา
แจวเรือไป ก็เป็นอันเหตอกำดงที่จะรับอาสาเฝ้า
เรือได้ ตกดงเป็นไม่มีใครเฝ้าเรือ ถึงต้องจ้าง
พวกชาวบ้านอยู่ท่าเรือให้เฝ้า เสดยเป็นธรรมเนียม
ถ้าถึงฤดูเจ้าพวกนั้น เป็น ตงห่างคอยรับฝากเรือหา

๕๗๖ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ

กษัตริย์เดชะหนึ่ง คราวหนึ่งพวกเจ้าของเกวียน
และข้างมาซึ่งเอามาคอยรับจ้าง ถ้าคนแรกชนยัง
น้อย ถึงได้ค่าจ้างเล็กน้อยก็ตกลงยอมรับไปตั้งถึง
พระบาท ถ้าวันจวนคนอดแอดต่างรับเร่งจะชนไป
ให้ทันกำหนดก็โกงราคาชน คนไปก็ต้องยอม
ด้วยจะรับไปให้ทันวันกำหนด คราวหนึ่งเจ้าพวก
บางโหมต เฉพาะตั้งบ้านอยู่พอเหมาะ คนไปออก
จากท่าเรือแต่เช้าพอถึงหนักพอออกทิว เจอพวก
ชาวบ้านมานั่งเฝ้าเข้าหตามชายอยู่ ใครเลยจะ
เว้นได้ก็ต้องแวะเข้าไปตั้งด้วยด่านบางโหมต เคย
เป็นโฮเต็ล ชายเข้าหตาม ปราบฏ ชื่อเสียงโด่งดัง
ครั้นชนไปถึงพระบาทยังต้องชวนชวยหาเข้าโรงที่
อยู่ ห้องเด็ก ๆ น้อย ๆ มีเป็นอันมากก็ยังไม่ใคร
พอคน ใครชนดำไปก็มักจะได้ความลำบาก ต้อง
ถึงคาดปรำอยู่กลางป่า

เมื่อถึงวันต่างเดือน แดงดวงบริเวณถานพระ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๓๓

บาทข้างกระโหลก คนข้างอดแอแซ่ซ้องกันเสียจริงๆ
เกือบจะไม่รู้ว่าเป็น ถานพระบาทที่อยู่เชิงเขาถาด
ป่า เดินไปทางไหนก็คน ดูไปทางไหนก็คน พระ
บ้างคฤหัสถ์บ้าง หญิงบ้างชายบ้าง เด็กบ้างผู้
ใหญ่บ้าง คานนายัน พิน้องนี้ ทั่วทุกคนเคย
กันก็มี แปรกหน้ามาใหม่ก็มี คุ้มคนทุกชนิดไม่
เด็กหน้า ใคร ๆ เขาไปก็ยกไว้ ใครเลยจะได้
นึกได้ฝันว่าจะได้พบตา ตาบอดที่เคยนั่งขอทานอยู่
เชิงสะพานข้างโรงดี ก็ได้พบตาคณนเอง ชนไป
นั่งขอขอทานอยู่ที่ถานพระบาท แถเอาทวนอนที่
ไหนไปอย่างไรก็ไม่รู้ เมื่อถึงเทศกาดแถวถาน
พระบาทก็คงเต็มไปด้วยผู้คนตั้งพรรณนามาทุก ๆ
ปี มีอะไรจะชนทุกบ่ทวทุกคน บางคนก็ได้ไปแค่หน
เดียว บางคนนาน ๆ จึงไปอีกครั้งหนึ่ง น้อยคน
นักที่จะได้ ไปหลายปีติด ๆ กัน เว้นแต่เจ้าคุณพระ

๕๗๘ สมเด็จพระยาตากษานภาพ

มณฑลเทศาภิบาลที่รัตนไพโรจน์ ผู้กำกับว่ากล่าวพระ
พุทธบาทกับบริษัทของท่าน นั้นท่านไปทุกปีเห็นจะ
กว่า ๓๐ ครั้งมาแล้ว บางปีก็ไปถึง ๒ ครั้ง
บรรดาคนนอกจากนั้นเป็นแต่ เบียดเบียนกันไปเป็น
พัน ด้วยการที่จะไปพระบาทนั้นมิใช่ไปได้ง่าย ๆ
ย่อม ต้องลงทุน ลงแรงและ ภาระงาน ของ คนเดีย
ย ๕๕ ๕๕ ครั้งเทศกาดหนึ่งผู้ที่ได้ดื่ม
ประดงคนนั้น ถ้ามันมีน้อยกว่าที่อยากไปแต่ไม่
ดื่มประดงก็เป็นอันมาก เพราะความไม่ดื่มประดง
ของคนอยากไปพระบาทมีชุกชุมหนาแน่นทุกเทศ—
กาด ประจำปีดังนี้ ความครึกครื้นของเทศกาด
พระบาทที่ว่าเป็นอย่างใหม่จึงเกิดขึ้น คือเมื่อพระกา
เบญจศกจุลศักราช ๓๒๓๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๑๖) หม่อม
ราชวงศ์พระด่าน ซึ่งบวชอยู่วัดอัมรินทร์าราม (ต่อ
มาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระครูวิเศษ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๗๕

คึดคุณ) เป็นผู้เอาภาระกว้างขวางในหมู่ทายก
และคฤหัสถ์ตั้งปวงอยู่เป็นอันมาก เกิดปัญญา
ปรารภเห็นความ ประสงค์ของคนทั้งหลายในทางนี้
จะเป็นประโยชน์บำรุงวัดอัมรินทร์ารามได้ ด้วย
ในวัดนั้น มีภเจ้าอุปัชฌ์ มีมณฑปและรอย พระบาท
ทำไว้แต่เดิมแห่งหนึ่ง จึงคิดอ่านซ่อมแซมขึ้น
แล้วชักชวนชาวบ้านให้มาตั้งร้านขายของแทนชาว
ป่าและสมมติที่ต่าง ๆ ให้แทนประเทศในระยะทาง
ไปพระบาท คือ สมมติท่าเรือจ้างวัดอรุณเป็น
ท่าเรือพระบาท ถนนหนทางทำใหม่ฝั่งตะวันตก
เป็นถนนไปพระบาท ค้าตเจ้าอะไรอยู่กลางทาง
ต่างว่าค้าตเจ้าเขาตก ที่เขตถนนหนทางคือวัด
อัมรินทร์ ฯ ต่างว่าท้ายพิภต ดานวัดอัมรินทร์ ก็
ต่างว่าดานพระบาท ต่างว่ากันขึ้นไปจนกระทั่ง
พระบาทจำลองและเจ้าอุปัชฌ์ ก็ต่างว่าพระบาท
และเขาพระบาทจนตลอดเรื่อง ออกกำหนดนัด

๕๘๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ

ประชุมคนในกองเดือน ๓ สามวัน พร้อมกับ
กำหนดที่ไปไหว้พระบาทใหญ่

ในปีแรกที่คิดการนี้ ท่านพระครูด้านถ้าง
ทูลลงแรงทนเหน็ดเหนื่อยเป็นอันมาก ก็ได้เห็นผล
ความคิดดีโดยทันที

วัดอัมรินทร์ารามโดยปรกติแต่จะหาคนเดิน
หรือจะหาคนที่เคยได้ไปก็ยาก ครั้นมาเกิดเรื่อง
พระบาทแทนขันด้วยความคิด ท่านพระครูด้านในปี
นั้น พอลงกลางเดือนด้าม ฉานวัดที่เคยเปิดยว
ก็แปลงรูปเป็นร้านเด็ก ๆ อยู่เต็มไป ชายคางแต่
ตุ๊กตุ้นตุ๊กตาม้าม่อนเครื่องใช้ด้อยต่าง ๆ ตลอดจน
ของใช้ของกินแทบถ้วนทุกอย่าง ที่ศาลาเคย
โกรงเกรงอยู่กลางวัดก็จัดเป็นศาลาโรงธรรมมี
เทศน์มหาชาติและคาถาพันตลอดวัน จนกระทั่ง
คฤหาและมณฑปพระบาทซึ่งจะมุงอยู่ไม่รู้
ว่ากับมา ก็เกิดมีผู้คนศรัทธาพากันเบียดเสียด

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๘๑

เยี่ยดยศขึ้นไปนมัสการไม่มีเวลาหยุด แต่เข้า
เข้าบริเวณไปก็ได้ ยิน แต่เตียงระฆังและเตียงพิณ-
พาทย์แตรตั้งขึ้น ซึ่งพวกอาต่าหาอัฐมาประโคน
ครึกครื้นอยู่รอบเชิงเขา แดงไปที่มณฑปก็แต่
เห็นแต่แดงเทียบกับควนรูปกลุ่มไป รอยพระบาท
ใน มณฑปนั้น แทบจะว่าเป็นทองไปทั้งรอยก็ว่าได้
เพราะผู้ ศรัทธาพากันไป นมัสการมิรู้ว่าวันจะกัณฑ์
กัณฑ์

ความคิดของท่านพระครูท่านในเรื่องนี้ ควร
ยอมว่าสำเร็จได้ โดยวิเศษ สำเร็จได้ เกินความ
ประสงค์ของท่านพระครูอีกหลายทาง เพราะเกิด
ประโยชน์แพร่หลายออกไปอีกเป็นอันมาก เป็นคัม
ว่าพวกจอดแพ อยู่ใกล้ วัดอัมรินทร์ก็ได้ค้าฝักเรือ
แห่งหนึ่งนับด้วยดีบาทตามคำตั้ง พวกมาออก
บ้านขายของก็ได้ ถ้าไม่รู้ว่าวันจะกัณฑ์บาท ของถูก
ก็ขายได้แพง ของไม่ควรต้องการก็ขายได้ พวก

๕๘๒ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

พิณพาทย์ แตรตั้งข์ พวกชายรูปเทียน และ ทองคำ
เปิดดู พวกคนขอทานทั้งปวงก็ได้พบอดิเรกตา
อันใหญ่ ยิ่งพระภิกษุตามเณรในวัดนั้นหรือวัด
อื่นๆ ที่ได้รับนิมนต์เทศน์มหาชาติและคาถาพัน ชั้น
ต่ำที่สุดเจ้านาคที่โกนหัวโกนคิ้วนั่งเรียไรจะบวชอยู่
ตามริมทาง ก็ได้รับทานบริจาคมากแฉะง่ายกว่า
จะหาได้ ที่อื่น เพราะคนทั้งหลายที่ไปเยี่ยมไปด้วย
ใจรื่นเริง เห็นร้านก็ต้องซื้อ เห็นเรียไรก็ต้องให้
ด้วยความเต็มใจทำบุญ ทำ ต้นกรวมกัน อยู่ใน ตัว
วัดอัมรินทร์ ฯ ก็กลายเป็นถิ่นที่เอ็กเกริกครึกครื้น
ใหญ่ ตลอดเทศกาดกำหนดไหว้พระบาทปีละ ๓
วันแต่่นมา

เมื่อวัดอัมรินทร์ ฯ ได้ตั้งต้นจัดการอย่างใหม่
ขึ้นดังนี้ ไม่ช้าวัดอัมรินทร์มรยพระบาทจำต้องอยู่กับ
วัดกคคอ่านเขาอย่าง จัดการมีกำหนดนัดหมาย
ขึ้นบางหลายพระอาราม มีวัดจักรวรรดิ วัดราช-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๘๓

นิตดา วัดราชคฤห์เป็นคน แต่ที่วัดอนคตชนบาง
อย่างนั้น เป็นการคิดเมื่อ ความนิยม ของคนซิมซาบ
อยู่ในพระบาทวัดอัมรินทร์ ฯ เต็มแล้ว ไม่ก็คราว
ก็เป็นอันต้องร้องโรยเลิกไป เว้นแต่ที่วัดจักรวรรดิ
วัดเดียวยังติดและครึกครื้นมาไต่ทุกปี จนเป็นคู่แข่ง
แข่งพระบาทวัดอัมรินทร์ ฯ อยู่ในบัดนี้

พระบาทวัดจักรวรรดินั้น ครึกครื้นได้ด้วยเหตุ
ต่างกันคนละอย่างกับวัดอัมรินทร์ ฯ วัดอัมรินทร์ ฯ
ครึกครื้นด้วยเป็นต้นคิดจัดการมาก่อน ทำให้ความ
นิยมของคนในทางต่างว่าพระบาทใหญ่ คิดแน่น
อยู่ทนนานมาก และกระบวนท่าทางภูมิประเทศที่
พรรณนามาข้างต้น ก็อยู่ข้างเขาคงว่าวัดจักร-
วรรดิ ฝ่ายข้างวัดจักรวรรดินั้น ถึงกระบวนพระ
บาท และท่าทาง ภูมิสถาน อยู่ข้างจะกร่อย ๆ ก็ได้
เปรียบ ข้างฝ่าย การตั้งถนัดนานใน กระบวนซ้อและ
ชายของถนัดว่าวัดอัมรินทร์ ฯ หาดายเท่า ด้วยอยู่ใน

๕๘๔ สมเด็จพระพระยาตำราจนาภาพ
ศตาดง่าเพ็ง แต่ตัวศตาดง่าเพ็ง โดยปรกติก็เป็น
ที่ประชุมของแปดกษัตริย์ต่าง ๆ ไม่มีที่ไหน
อยู่แต่ เมื่อถึงคราวเทศกาลพระบาท ชาว
บ้านดง่าเพ็งพากันศยขดตั้ง ของ มา ชายประชัน กัน
เต็มไปใน ตานฉัตรจักรวรรดิ ก็คิดดูเกิดบ้านชาย
ของฉัตรฉัตร ๑ จะดูได้อย่างไร เพราะเหตุ
คนทั้งหลายจึงพากันนิยมไป พระบาทฉัตรจักรวรรดิ
นับด้วยพนศอย หมน ด้วยชกแห่งหนึ่ง

เมื่อได้กล่าว เกยมาถึง พระบาทฉัตรจักรวรรดิ
ด้วยตงนแต่ จะดมความดีของท่านที่คิดจัดการ
นั้น ไม่กล่าวให้ปรากฏความดีในทันทีด้วยข่มไม่
ควร การพระบาทฉัตรฉัตร ๑ เกิดขึ้นได้ ในที่
แรกเพราะความฮาวักว่างขวางและ ความอุศุศุหะ
เห็นเห็นของท่านพระครูด้านนโค พระบาท
ฉัตรจักรวรรดิก็เกิดขึ้นได้ด้วยความฮาวักว่างขวาง

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๘๕

และความอุตสาหะเห็นคเห็นอยของพระปลัดมา^(๑)
ฉนั้น^๕ ผิดกันแต่ว่าพระปลัดมา^๕มิได้ เป็นต้นคิด
เรื่องไปพระบาทแทนชนท่าน^๕ แต่ถึงกระนั้น^๕
ดี การปฏิสังขรณ์^๕ ทต่าง ๆ ในวัดนั้น ท่านเป็นผู้
เอาธุระออกแรงทำดำไว้จมา นอกจากเรื่องพระ
บาทหนักเป็นอันมาก ยิ่งอีกถ้วน^๓ คือความบำรุง
วัดโดยกุดานุภาพ คือที่วงศ์ตระกูลพระยาเพชรดา
(ดิศ ถึงเห็น) ได้ช่วยอุดหนุนที่ชักหลายอย่าง
หลายประการ เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว กระจบจน
กำลัง ทุน รอน วัดจักรวรรดิ เป็นต่อ วัดอัมรินทร์ ฯ
หลายเท่า จะทำอะไรก็ได้ดีได้เร็ว เป็นต้นว่าก่อ
เขา เขาก่อกันโดยโองดินเผา ที่วัดนั้นกอดด้วยหม้อ
เด้าอ้วยเคลือบ เพราะมีพวกดำเฟ็งนำมาช่วย
กระจบจนขอแรงก็ได้แข็งแรง เขาเด้าว่าเมื่อทำการ

(๑) ต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระมงคลทิพมณี ได้
เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ ถึงรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นที่พระ-
พุทธาจารย์

๕๘๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ปฏิสังขรณ์พระปรางค์คราวนี้ ท่านปลัดมาทำ
กระเบื้องค้ำปูนผูกสายให้คนชักได้ทีละหลายๆ เวลา
กดางคั้นๆ พวกกดางดำเฟ็งพากันไปชักค้ำปูน
ช่วยเฮ้ๆ กันจนดึกจนดื่นแทบทุกคน แท้จริงถ้า
วัดอัมรินทร์ฯ ไม่ได้ความค้ำที่เป็นค้ำคุดไว้ ก็คง
เป็นรองวัดจักรวรรดิหุด

การที่เกิดพระบาทแทนชนในกรุงเทพฯ ที่วัด
อัมรินทร์ฯ และวัดจักรวรรดิ๒ แห่งนี้ ก็เป็น
เหตุให้เกิดประโยชน์ต่างๆ ได้หลายอย่าง ประ
โยชน์ โดย สำนัญ ที่เป็น ทำนองเดียวกับ พระบาท
ใหญ่หน้ยกไว้ ไม่ต้องกล่าว เป็นอันสูงพระบาทใหญ่
ไม่ได้แน่แท้ ไม่ต้องเถียง ก็แต่ประโยชน์ที่เป็น
อย่างใหม่ แปลกกว่า พระบาทใหญ่ ก็มี อยู่หลาย
อย่าง ควรยกชนวนจัญได้ขอหนึ่งที่การชายของ
ลักษณะการชายของโดยธรรมดาเดยวนคนช้อยอม
เด็กสตรีหาดังที่ราคาถกพอใจคนได้แฉฉงช้อย

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๘๗

เป็นพิน ถึงว่าของจะดีพอใจ ถ้าราคาแรงก็บิด
เบือนไปเลือกหาของราคาถูกลง พวกขายของก็
จำเป็นต้องอาศัยให้ขายได้เป็นประมาณ ถึงจะมี
ช่างฝีมือทำดีของให้วิจิตรงดงามได้ปานใด ก็
ไม่กล้าทำมาขาย เพราะทำของดีก็ต้องแถม
แถมชาก็เปิดลงทุนเปิดองแรง เปิดองทุนเปิดองแรง
ก็ต้องเรียกราคาแพง เรียกราคาแพงก็ไม่มีใครซื้อ
ไม่มีใครซื้อเจ้าของก็ต้องขาดทุน จึงไม่มีใคร
ทำดีของให้เป็นอย่างวิจิตร เพราะเหตุนี้มีผลไป
ถึงการทำให้ของก็เดวลง ตัวช่างที่จะทำได้ดีจริงก็มี
น้อยลง ว่าโดยใจความก็คือการช่างขาดความ
บำรุง จะดังเกิดตัวอย่างก็แต่เห็นได้ง่ายๆ จึงดู
การช่างเขิน แต่ก่อนก็ถือว่าขรัวอินโชนังเป็นฝีมือ
ดีกว่าคนอื่น ฝีมือเขินปรากฏผ่านหน้าพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ห้อง ๑ เป็นสำคัญ ตั้ง
แต่ขรัวอินโชนังตายแล้ว ก็ไม่ได้ยินว่าช่างเขินมี

๕๘๘ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี

มอดเตยมนมทไหนดอก ด้วยผู้จ้างประตงค์จะเลี้ยง
แต่ราคาถูก ๆ ไม่ใคร่เดือดร้อนเอาให้คิด ดีแต่จะ
ให้เขียนแถมได้เป็นประมาณ พวกช่างเขียนทำ
การหาค่าจ้าง เมื่อเขียนขึ้นนั้นก็คิดจะทำพอ
เป็นรูป กับให้แถมไปได้ค่าจ้างแถมก็เป็นพอ ไม่
ไม่มีใครคิดอดค่าหะให้ผมมอดชน วิชาช่างเขียนจึง
เสื่อมมาช้านาน จนถึงเมื่อตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้ง
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริบำรุงชน
โปรดให้เกลี้ยกล่อม ช่างเขียน มาพระราชทานเงิน
เดือนพอเลี้ยงชีวิตไม่ต้องชวนช่วย และให้กรม
หมื่นสรพธำตรัศกกิจเป็นแม่ กองหาแบบแผนมา
ฝึกสอนให้เขียน เขียนก่อนจะแถมก็ตามเอาแต่
เป็นประมาณ ถ้าใครเขียนดีพิเศษยังได้รับพระ-
ราชทานรางวัลอีก พวกช่างเขียนก็พากันอดค่าหะ
แข่งฝีมือกัน จนบัดนี้ ไปแต่รูปที่ช่างพวกนั้นเขียน
ผิดกันกับเมื่อแรกราวกับคนตะคน ถึงผมมอดชรว-

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๘๘

อินโชนักทำอะไรไม่ได้ รูปเขียนแผ่นหนึ่ง ๆ ถึงสิบ
บาทตามคำตั้งห้าคำตั้งก็ขายได้ ชักคิ้วอย่างพอ
ให้เห็นว่าวิชาช่างถ้าบำรุงแต่ก็เจริญได้ นี่เป็น
แต่วิชาช่างเขียนอย่างเดียว ยิ่งวิชาช่างอื่น ๆ ที่ร้อง
โรยอยู่ก็มีอีกหลายอย่าง มีช่างประดับมุกเป็น
ต้นก็ร้องโรยเพราะโรคที่ถ่วงมาแต่ของนั้น มิใช่
ไทยจะโง่งงทำอะไรให้ไม่ได้เมื่อใด

การที่ตามพระบาทแทนชน เมื่อปีแรก ๆ
ของชายก็เป็นของธรรมดาซื้อขายมาแต่ตลาด แต่
มีหลัง ๆ มาคนเจ้าของร้านประกวดกัน หาของ
ทำขึ้นด้วยฝีมือช่างคิดทำมาขาย แปลกตาออก
ไปหลายอย่าง ด้วยผู้ไปเที่ยวชมก็ชอบของแปลก
ประกวดกัน ถึงราคาแรงสักหน่อยก็ไม่ใคร่เสีย
ตาย ถ้าเป็นไปได้เช่นนั้นพระบาทแทนคงจะเป็นเหตุ
บำรุงความคิดและฝีมือช่างให้เจริญได้ อย่างหนึ่ง
ถึงมีมากก็น้อย อีกประการหนึ่งการสโมสรในที่

๕๕๐ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

ประชุมชนที่คนมักคิดครั้นคร้ามความประพฤติกของ
คนพาดและพวกเจ้าชู้ ก็ดูบางเบาตง ในการ
ประชุมไปพระบาทแทน เห็นได้ทมพวกสาว ๆ
ชาวบ้านพากันออกมาจรวงานกม้หลายราย คน
จำพวกนเป็นดัดฉวมกรรม การด้นุกัดนานครกครน
ม้ที่ไหนก็ไมใครได้ดู ถ้าเดชะพระบาทแทน ทำ
ให้นิสัยพวกนักเดง ตำรากกดบ้เรียบร้อยได้เม้ด
บ้ดะ ๓ วัน ก็จะเป็นกุดของพวกสาว ๆ ชาวบ้าน
เป็นหนักหนา แต่กุดจะไม่ใครเป็นไปได้ เพราะ
พวกชอกของยังม้กพุดจาเคาะแคะเกินพิกัด จนได้
ยินว่าบางวันถึงค้องหาสาว ๆ ตำหรับผู้ปากมา
ขายของกม้ เขาทำเช่นน้กเพื่อจะให้ชนมดมกับ
น้ายา แต่เป็นการไมดตงดองฝ้าย ถ้าอยาก
จะให้ด้นุกครกครนยดยนไปได้เด้อ ค้องระงับเด้อย
ดวยกนทงดองฝ้าย คือพวกชายก้ขายโดยดภาพ
พวกชอกพุดจาให้ดภาพจจะควร ในชอนจต

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๑๑

ว่าพระบาทแทนยังให้ประโยชน์ได้แค่นี้หนึ่ง อีก
ข้อหนึ่งประโยชน์ที่จะได้แก่พระอารามเพราะพระ-
บาทแทน ถึงว่าจะมีอยู่บ้างแต่ดูก็ยังไม่พอ น่าที่จะ
จัดให้ได้ดี ตั้งเกิดคุณด้วยคนไปพระบาทแทนทั้ง
สองแห่งนี้ ถึงความประสงค์จะเป็นอย่างไรก็ตาม
ดูชอบศรัทธาออกเงินทำบุญอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย
กันแทบทุกคน บั้นทวดจักรวรรดิท่านปลัดมา
บอกบุญปิดทองพระพุทธรูปองค์หนึ่ง คนช่างพา
กันซื้อทองคำเปลวไปปิดนี้กระไร ดูแทบจะได้
ทองพอปิดพระแทนนัดต้องด้ามองค์ ถึงคำที่ขอ
รูปเทียนบูชาทำให้ท่านก็ไม่รู้ว่าบิณฑบาต แต่
ประโยชน์เหล่านี้ยังไม่ได้แก่พระอาราม ตามสม-
ควร ที่พระบาทครึกครื้นก็ครึกครื้นไป ที่อื่น ๆ
คือศาลาอาหาร การเปรียญที่ทรุดโทรมก็ยังทรุด-
โทรมไป ไม่ได้ได้รับความสงเคราะห์ของพระบาท
ที่อยู่ในวัดนั้นเลย ถ้าเช่นนั้นได้จัดให้มีประตูเข้า

๕๕๒ สมเด็จพระยาตำราภิรมย์

วัดเมื่อเทศกาด บอกเขาให้รู้ว่าจะเรียกรูปปฏิ—
ตั้งชรัณวัด เรียกเงินคนเข้าไปในวัดเพียงคนละ
โสฬศเดียว พวกที่ไปขายของหากำไรก็ให้เสีย
ค่าเช่าที่ปลูกบ้านหรือนั่งขายช่นแก่วัด รวมเงิน
ทั้งปวงนี้ ได้มากน้อยเท่าใดก็ให้ ท่านพระครูด้าน
และท่านปลัดมาทำการปฏิตั้งชรัณ ที่ชำรุดทรุด—
โทรมในวัดนั้น เมื่อถึงเทศกาดบิหนักเขียนบัญชี
จำหน่าย รายการ และจำนวนเงินที่ได้และที่เข้าไป
บิคบายไว้ ให้คนอนุโมทนาก็จะเป็นการ ค้อย่างยิ่ง
ชื่อว่าเข้าบ้านท่านมีไคคุดาย การครึกครนเกิดช่น
ในวัดก็มีไคทอดทั้งวัดให้ทรุดโทรม เงินที่จะได้
ก็จะไคด้วยเขาเต็มใจให้ไม่มีผู้ไคเคือครอน แม้
แต่คนนอกพระพุทศค่านาก็จะไม่คิเคียนได้ คน
ที่เคือมไคศรัทธาก็จะมีแต่พากันยินดี คิเหมือนว่า
จะไคเงินคราวละมาก ๆ ที่เคือยว ความคิคคช่นนม
ไซ้จะเห็นคิเห็นควรจะทำแต่ข้าพเจ้า คนอื่น ๆ ที่

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๓

คิดเห็นเช่นนี้จะมีมาก ถึงท่านพระครูด้านและ
ท่านปลัดมาบางที่ก็จะได้คิดแล้ว แต่ไม่อาจจัด
ขึ้นหรืออย่างไรก็ไม่รู้เลย ขอนักเป็นประโยชน์
สำคัญขอพระบาทแทน แต่ยังมีได้เกิดชนอยู่
อย่างหนึ่ง เมื่อได้กล่าวพรรณนาความตลอดทั้ง
เรื่องพระบาทใหญ่และพระบาทแทนนั้นแล้ว จึง
ควรกำหนดลงเป็นใจความได้ว่า การที่มี พระบาท
ใหญ่และพระบาทแทนขึ้นในเมืองไทยนี้เป็นการดี
มีคุณมีประโยชน์เป็นอันมาก

(ลงในหนังสือวิริยญาณรายเดือน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒)

คำอธิบายเรื่องเจ้าคุณประตุนน
(เรื่องแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ตอบคำถามว่า
บุคคลผู้ใดซึ่งเรียกกันว่าเจ้าคุณประตุนน)

ผู้ที่ได้นำมาว่าเจ้าคุณประตุนนนั้น ทราบว่า
เป็นที่ท้าวศรีดีจา ในรัชกาลที่ ๒ ก่อว่ากันว่าชื่อ
ตัวชื่อ มี คือผู้ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดฯ ให้ทำรูปไว้ ณ มุขกระดานพระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท และมีโคลง (เข้าใจว่าเป็น
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕) จารึกไว้ที่รูปนั้นบท ๓
ชนบทต้นว่า

“๑ แดงดักษณรูปท้าว ศรีดีจาเย”
แต่อีก ๓ บทข้าพเจ้าจำโคลงไม่ได้ ครั้นไปดูเมื่อ

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๖๕

เร็ว ๆ นี้ก็เห็นทาสีบโคลงเต็มหมดแล้ว สืบหาผู้
จำไว้ได้ยังไม่พบตัว จำได้แต่เนื้อความของโคลง
๓ บาทต่อไปนี้เป็นคำสรรเสริญว่า ท้าวศรีธวัช
เป็นผู้เชี่ยวชาญในราชการในพระราชนิเวศน์เท่านั้น
ทรงรูปท้าวศรีธวัชจกานน มีรูปโฉมคนรับใช้
ไว้ด้วย ๒ คน ๆ หนึ่งชื่อจำบัว คนหนึ่งชื่อค้อยมา
จกนรภัทที่ ๕ คนชื่อคนนชาพเจ้ารุจก

เหตุที่เรียกท้าวศรีธวัชจกานน ว่าเจ้าคุณประค
ุดินนั้น เพราะท้าวศรีธวัชจกานน มีลักษณะที่การ
เช่นรับพวกขอเฝ้าเป็นต้นที่ประคุดินเป็นมุดเหตุ คน
ทั้งหลายจึงเรียกว่า เจ้าคุณประคุดิน (ความ
ที่กล่าวขอนมีรูปเขียนไว้ในสมุดรายรตนาใบ ๑ เดียว
น้อยที่หอพระสมุด ฯ เขียนรูปแต่คงพระราชวังกรุง
รภัทที่ ๒ มีรูปหญิงมับรรตาศักคคน ๑ นัง
รับแขกอยู่ที่ประตูพระราชวังเป็นสำคัญ)

แต่คำที่เรียกว่าเจ้าคุณนั้น ชาพเจ้าเข้าใจว่า

๕๕๖ สัมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

แต่เดิม เป็น คำดำหรับคนทงหดายเรียกยกย่อง
มิใช่ เป็นยศศักดิ์ ซงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงตั้ง
แต่โบราณมาดเหมือนจะมีคำ ๒ คำเป็นคักัน คือ
“เจ้าครอก” คำ ๑ “เจ้าคุณ” คำ ๑ เป็นคำ
ดำหรับคนทงหดายเรียกผู้มยศ เจ้าครอกเรียกผู้
มยศในราชสกุล เช่นเรียกพระองค์เจ้าว่า เจ้า
ครอกวัดโพธิ์ เป็นต้นอย่าง แม่เจ้านายทงตั้ง
เป็นเจ้าฟ้า แต่โบราณก็มักเรียกกันว่า “เจ้าครอก
ฟ้า” คำว่าเจ้าครอกัน ข้าพเจ้าเคยได้ยินสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ ๕ ได้ยินสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เรียกเจ้านายทงมี
ได้ทรงกรมว่า “เจ้าครอก” มาจนในรัชกาลที่ ๕
คำว่าเจ้าคุณนาคเป็นคำดำหรับเรียกผู้มยศภาย
นอกราชสกุลทงชายหญิง เป็นต้นว่าพระภิกษุ
ผู้มยศเป็น พระราชาคณะ ก็เรียกกันว่าเจ้า
คุณ ขุนนางมยศถึงกินพานทองก็เรียกว่าเจ้าคุณ
สัตว์ทมยศสูงก็เรียกกันว่าเจ้าคุณ มทงทเป็น

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๗

ราชินิกุลเป็นเจ้าจอมมารดาและเป็นท้าวนาง เจ้า
คุณราชินิกุลนั้น เช่นเจ้าคุณนวด มารดาสมเด็จพระ
เจ้าพระยาทรงสอง เรียกกันว่าเจ้าคุณโต เป็นตัว
อย่าง วิชาของเจ้าคุณนวดที่ได้มีตำแหน่งในพระ
ราชวงศ์คุณเจ้าคุณนั้น ก็เรียกว่าเจ้าคุณวังหลวง
เจ้าคุณคุ้มก็เรียกว่าเจ้าคุณวังหน้า เจ้าคุณค่าย
ก็เรียกว่าเจ้าคุณปราสาท เจ้าจอมมารดาที่ยก
ย่องกันว่าดั่งศักดิ์ เช่นเจ้าจอมมารดาตานี รัชกาล
ที่ ๑ ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณวัง เจ้าจอมมารดาดีรัช-
กาลที่ ๒ ก็เรียกกันว่าเจ้าคุณพิ แต่ท้าวนางที่
เรียกกันว่าเจ้าคุณ ได้ยินแต่เรียกท้าวศรีสุด์จา
มี นคนเดียว เห็นจะเป็นเพราะได้ว่าราชการต่าง
พระเนตรพระกรรณดีที่ชขาดเมื่อในรัชกาลที่ ๒ มี
เกียรติคุณยิ่งกว่าท้าวนางคนอื่นๆ พวกชาววัง
ยำเกรงมากจึงเรียกกันว่าเจ้าคุณ เจ้าคุณที่กล่าว
มาทางปวงนเขาใจว่ามีโตทรงตง เป็นแต่คนทง

๕๕๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

หลายเรียก เมื่อตั้งเกิดศุภมัธยมของตัวบุคคลที่กล่าว
มา เห็นจะเรียกกันหนาเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึง
ทรงเรียกตามในพระราชนิพนธ์ เป็นคำพูดของ
พจนานางชาววังในบทร้องเพลงช้า อ้างถึงเจ้าคุณ
ประคตินว่า “จะไปเรียนเจ้าคุณประคติน” ดึง
มีความกล่าวกันอีกอย่างหนึ่ง ว่าเมื่อในรัช-
กาลที่ ๓ พวกชาววังเรียกสมเด็จพระอมรินทรา
บรมราชินี ว่าเจ้าคุณประคติน ขันชาพเจ้าไม่
พบหลักฐาน และไม่เชื่อว่าจริง เพราะสมเด็จพระ
อมรินทรได้เป็นท่านผู้หญิงมาแต่ก่อนเสวย
ราชย์ เมื่อประคตินฐานพระราชวงศ์มีพระราช
โอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้าถึง ๔ พระองค์ เห็นว่าคน
ทั้งหลายคงเรียกว่าสมเด็จพระพันวส์ดำ ตามแบบ
อย่างพระอัครมเหสีครั้งกรุงเก่า ครั้นถึงรัชกาล
ที่ ๒ ทรงสถาปนา เป็น สมเด็จพระอมรินทรา-
มาคัย เทียบที่กรมพระเทพามาคัย พระบรมราช

ชุมนุมพระนิพนธ์ ๕๕๕

ชนนัพมีหงวงครึ่งกรงเก่า ในรัชกาลที่ ๒ คน
หงวดาย จึง เรียก ส้มเต๋จ พระศรีวิสุทธิโยนทร์ ซึ่งเป็น
พระอัครมเหสี ว่า ส้มเต๋จ พระพันวัสสาตามอย่าง
ครึ่งรัชกาลที่ ๑ ต่อมา ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าความ
จริงจะเป็นเช่นว่านี้ ถ้าคนเรียก ส้มเต๋จ พระอมรินทร
ว่า เจ้าคุณประคุดิน ไชวี ในบทร้องเพลงชาติ
ทรงพระราชนิพนธ์คงทรงว่า “จะไปทูลเจ้าคุณ
ประคุดิน” ไหนจะทรงว่า “จะไปเรียนเจ้าคุณ
ประคุดิน”

เจ้าคุณซึ่งเป็นยศ ส้มเต๋จ พระเจ้าแผ่นดินทรง
ตง พงปรากฏว่ามชนในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสม-
เด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตง ชนแรก ๒ คน
คือเจ้าคุณแช ซึ่งคนหงวดายเรียกกันว่าเจ้าคุณ
คำหนักใหม่ เป็นธิดาส้มเต๋จ เจ้าพระยาองค์ใหญ่
คน ๑ เจ้าคุณนุ่ม ซึ่งคนหงวดายเรียกกันว่าเจ้า
คุณคำหนักเดิม เป็นธิดาส้มเต๋จ เจ้าพระยาองค์

๖๐๐ สมเด็จพระยาดีรังราชานุภาพ

น้อยคน๑ เพราะเจ้าคุณทั้ง๒๕เข้าป้อมตำแหน่งรับราชการในพระบรมมหาราชวัง โปรดฯให้มัมปัด (ทำนองพระราชาคณะ) ทั้ง ๒ คน คือคุณปัดด้ขำ และคุณปัดเต็งยม ต่อมาทรงตั้งธิดาดมเด็จพระยาองค์ใหญ่เป็นเจ้าคุณอีก ๒ คน คือเจ้าคุณปุก เรียกกันว่าเจ้าคุณถางคน ๑ เจ้าคุณหรั่ง เรียกกันว่าเจ้าคุณน้อยคน ๑ ทรงตั้งธิดาดมเด็จพระยาองค์น้อยเป็นเจ้าคุณอีก ๒ คน คือเจ้าคุณเป้าคน ๑ เจ้าคุณคุดคน ๑ เจ้าคุณทั้ง ๕ นหาปรากฏว่ามีมัมปัดไม่ เห็นจะเป็นเพราะไม่ได้เข้าป้อมตำแหน่งรับราชการในพระบรมมหาราชวัง

นอกจากทรงตั้งเจ้าคุณ ๒ คนที่กล่าวมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดฐานันดรเจ้าคุณให้เป็นต่างชั้นออกอย่าง ๑ คือ เจ้าคุณซึ่งเป็นพระภคินีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงยกฐานันดรเป็นเจ้าคุณพระไอยกา เจ้าคุณที่เป็นธิดาของเจ้าคุณพระไอยกา คือเจ้า

ชุมนุมพระนิพนธ์

คุณที่เป็นพ่อมดเจ้าพระยาทั้ง ๒ นั้น โปรดฯ ให้
 มีฐานันดรเป็นเจ้าคุณพระดัมพน์วงศ์ คุณเหมือน
 จะมีที่ ไซ้ตามท่ทรงกำหนดแต่สำหรับเขียนผ้าทรง
 ทอดดัดปักกรณี่ในพิธีการณุกาดเท่านั้น
 พิเคราะห์ดูการท่ทรงตั้งเจ้าคุณเมอรัชกาลที่ ๔
 นั้นต้นนิษฐานว่าจะเป็นคนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเพื่อ
 จะทรงยกย่องธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยา ๒ องค์ให้มี
 บรรดาศักดิ์สูงอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ น่าจะเป็นเพราะ
 ดมเด็จพระเจ้าพระยาทั้ง ๒ องค์มีบุตรธิดามาก พวกบ่าว
 ไพรผู้คนเห็นจะเรียกธิดาของสมเด็จพระเจ้าพระยา ๒
 องค์นั้นว่าเจ้าคุณพันเผื่อไป จึงทรงตั้งธิดาภรรยา
 หดวงษ์เป็นเจ้าคุณ เป็นการทรงจำกัดว่าควร
 เรียกเจ้าคุณได้เพียงนั้น การที่เรียกเจ้าคุณกัน
 พันเผื่อนี้คำเก่ากันมาว่าถึงเจ้าจอมมารดาต่างกรม
 ผู้ใหญ่ เช่นเจ้าจอมมารดาพิลา ของกรมพระ
 พิพัช ๗ กรมพระพิทักษ์ ๗ และเจ้าจอมมารดา

๖๐๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ปรากฏของกรมทวดวงศ์ฯ เป็นต้น บ่าวไพร่ก็
เรียกกันว่าเจ้าคุณ บางทีที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งเจ้าคุณให้มบรรดาศักดิ์
นั้น จะมีพระราชประสงค์เพื่อบงกนการเรียกเจ้า
คุณว่าเพือทางพวกเจ้าจอมมารดาด้วยก็เป็นที่
ประเพณีการทรงตั้งเจ้าคุณจึงได้เกิดมีมาแต่รัช-
กาลที่ ๔

นิทานโชรณคดี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระกรมพระยาต่อรงราชานุภาพ

พิมพ์ครั้งที่ ๕ ออกแล้ว

ปกแข็ง หุ้มผ้า เดิมทอง ราคาจำหน่าย เล่มละ ๑๕ บาท

สั่งซื้อได้ที่

สำนักพิมพ์คลังวิทยา

๑๑ ถนนเฟื่องนคร สี่ก๊กเสาชิงช้า พระนคร

อยากรู้ภาษาอังกฤษที่ดีและถูกต้อง โปรดใช้

ตำราชุด

เรียนอังกฤษด้วยตนเอง ของ A. C. S.

ชุดที่ ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๖ ชุดที่ ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๓

ปรับปรุงแก้ไขใหม่เป็นตำราเรียนภาษาอังกฤษ
ที่ทันสมัยในยุคนี้ เหมาะสำหรับนักศึกษาและผู้ที่

สนใจภาษาอังกฤษ

ใช้เรียนด้วยตนเอง เรียนง่ายเข้าใจดี

พิมพ์ใหม่ครั้งนี้ใช้กระดาษดี การพิมพ์ปรณีต

ปกแข็งหุ้มผ้าเดินทอง ราคาจำหน่ายชุดละ ๕๐ บาท

ต่างจังหวัดเพิ่มค่าส่งชุดละ ๓ บาท

สั่งซื้อได้ที่

สำนักพิมพ์ คลังวิทยา